

ΚΥΡΙΑΚΟΣ ΒΑΡΒΑΡΕΣΟΣ

ΤΕΚΜΗΡΙΑ

ΑΠΟ ΤΟ ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΑΡΧΕΙΟ

Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ

Υπόμνημα προς τον Υφυπουργό
Εξωτερικών Dean Acheson, 1946

ΕΜΠΙΣΤΕΥΤΙΚΟ

Εισαγωγή:
Σωτήρης Ριζάς

ΤΡΑΠΕΖΑ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ
ΕΥΡΩΣΥΣΤΗΜΑ

ΚΕΝΤΡΟ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ
ΕΡΕΥΝΑΣ ΚΑΙ ΤΕΚΜΗΡΙΩΣΗΣ

Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ

Υπόμνημα προς τον Υφυπουργό
Εξωτερικών Dean Acheson, 1946

ΕΜΠΙΣΤΕΥΤΙΚΟ

ΤΕΚΜΗΡΙΑ ΑΠΟ ΤΟ ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΑΡΧΕΙΟ

Υπεύθυνος σειράς: Ανδρέας Κακριδής

Σωκράτης Κοσμίδης (2019), *Ημερολόγιο, 1941-1945. Από την Αθήνα στο Λονδίνο με την εξόριστη κυβέρνηση: ένας υπάλληλος της Τράπεζας της Ελλάδος αφηγείται*. Εισαγωγή-μεταγραφή-σημειώσεις: Αντζελα Καραπάνου.

ΚΥΡΙΑΚΟΣ ΒΑΡΒΑΡΕΣΟΣ

ΤΕΚΜΗΡΙΑ
ΑΠΟ ΤΟ ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΑΡΧΕΙΟ

Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ

Υπόμνημα προς τον Υφυπουργό
Εξωτερικών Dean Acheson, 1946

ΕΜΠΙΣΤΕΥΤΙΚΟ

Εισαγωγή:
Σωτήρης Ριζάς

ΤΡΑΠΕΖΑ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ
ΕΥΡΩΣΥΣΤΗΜΑ

ΚΕΝΤΡΟ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ
ΕΡΕΥΝΑΣ ΚΑΙ ΤΕΚΜΗΡΙΩΣΗΣ

ΚΕΝΤΡΟ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ, ΕΡΕΥΝΑΣ ΚΑΙ ΤΕΚΜΗΡΙΩΣΗΣ

Επιστημονική επιμέλεια: Ανδρέας Κακριδής
Μετάφραση: Ανδρέας Κακριδής, Χριστίνα Λιναρδάκη
Γλωσσική επιμέλεια: Χριστίνα Λιναρδάκη, Ευτυχία Παναγιώτου
Γραφιστικός σχεδιασμός: Νίκος Δουγέκος, Έφη Παναγιωτίδη
Φωτογραφία εξωφύλλου: Παναγιώτης Παναγάκης

Εκτύπωση και βιβλιοδεσία: Ίδρυμα Εκτύπωσης Τραπεζογραμματίων και Αξιών της Τράπεζας της Ελλάδος, Τμήμα Εκτύπωσης Ειδικών Προϊόντων

ΤΡΑΠΕΖΑ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ
Κέντρο Πολιτισμού, Έρευνας και Τεκμηρίωσης
Ελ. Βενιζέλου 21, 102 50 Αθήνα
Τηλ.: 210 320 3562

ISBN: 978-960-7032-95-9 (print)
ISBN: 978-618-5536-38-1 (online)
<https://doi.org/10.52903/ccrd.d4.2019>

© Δεκέμβριος 2019 – ΤΡΑΠΕΖΑ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

Περιεχόμενα

ΠΡΟΛΟΓΟΣ	xiii
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	xvii
Το πρόσωπο	xix
Επιλογές οικονομικής πολιτικής στον Μεσοπόλεμο	xx
Ο Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος και ο μεταπολεμικός κόσμος	xxii
Το πείραμα Βαρβαρέσου, 1945	xxiii
Το υπόμνημα Βαρβαρέσου προς τον Acheson, Αύγουστος 1946	xxv
Το πλαίσιο της ανάλυσης Βαρβαρέσου	xxvii
Το ελληνικό πολιτικο-οικονομικό πρόβλημα	xxxiv
Η πολιτική των μετα-Δεκεμβριανών κυβερνήσεων	xl
Η οικονομική πολιτική του Βαρβαρέσου	xli
Οι Ηνωμένες Πολιτείες στο προσκήνιο	xlv
Βιβλιογραφία	liii
ΑΡΧΕΙΑΚΟ ΥΛΙΚΟ	1
Επιστολή Κ. Βαρβαρέσου προς τον D. Acheson	3
Υπόμνημα για την ελληνική οικονομική κατάσταση	5
Α. Τα κύρια χαρακτηριστικά της ελληνικής οικονομίας	5
Η φτώχεια της χώρας	5
1. Περιορισμένοι πόροι	6
2. Υπερπληθυσμός	7
Υπερπληθυσμός και αναστολή της μετανάστευσης	7
Εισροή προσφύγων	7
3. Η υγεία του πληθυσμού – ελονοσία	8

4. Χαμηλό εθνικό εισόδημα και μεγάλη οικονομική αστάθεια	8	Έλλειψη προοδευτικού δημοκρατικού κινήματος	25
Εξάρτηση από τις εισαγωγές	9	Η αποτυχία της ιδιωτικής επιχειρηματικότητας στην Ευρώπη	26
Συμβολή άδηλων συναλλαγματικών πόρων	10	Ανάδυση νέων λαϊκών δυνάμεων	27
Εξωτερικός δανεισμός	10	Η οικονομική πολιτική των ευρωπαϊκών χωρών – σχεδιασμένες οικονομίες	28
Συνέπειες της Παγκόσμιας Ύφεσης	10	Οι οικονομικές συνθήκες στην Ελλάδα μετά την καταστολή της κομμουνιστικής εξέγερσης	29
Έλεγχος συναλλάγματος και περιορισμός εισαγωγών	11	Ανάγκη για δραστικά μέτρα και εξωτερική βοήθεια	29
Διμερές εμπόριο	11	Μείωση των εγχώριων πόρων	30
Το φρόνημα του λαού	11	Ακραία φτώχεια και πλούτος	30
<i>B. Οι επιπτώσεις του πολέμου και της εχθρικής κατοχής</i>	13	Δημόσια οικονομικά: ανεπαρκή έσοδα	31
Η εξάντληση της ελληνικής οικονομίας	13	Η φύση των δημοσίων δαπανών	31
Διαμελισμός	14	Λοιπές πηγές πληθωρισμού	32
Πληθωρισμός, εκμετάλλευση και καταστροφές	14	α. Οι προκαταβολές από την Τράπεζα της Ελλάδος	33
Κατάρρευση της ελληνικής οικονομίας	14	β. Οι δαπάνες των βρετανικών δυνάμεων	33
<i>Γ. Η πορεία των γεγονότων μετά την Απελευθέρωση</i>	15	Η ανεπάρκεια της ξένης βοήθειας	34
Πολιτικές και κοινωνικές εντάσεις	15	Δυσκολίες στην οργάνωση της αρωγής και της αποκατάστασης – οι συναφείς αρχές της UNRRA	35
Επιδράσεις του πληθωρισμού στην κοινωνική διάρθρωση	15	Διανομή τροφίμων	37
Το κίνημα Απελευθέρωσης και η ανάγκη για κοινωνικές μεταρρυθμίσεις	16	Διανομή ειδών ένδυσης	37
Λάθος των Συμμάχων να εξοπλίσουν τους κομμουνιστές	17	Αξιοποίηση πρώτων υλών	37
Εναλλακτικές κατά την Απελευθέρωση	19	Η κατάσταση της ελληνικής διοίκησης	39
α. Αναγνώριση του κινήματος αντίστασης	19	Ανάγκη να εξηγηθεί στον πληθυσμό η ανεπάρκεια της βοήθειας και να καταπολεμηθεί το αίσθημα της απόγνωσης	41
β. Αποκατάσταση της τάξης από τον συμμαχικό στρατό και σχηματισμός ισχυρής κυβέρνησης συνασπισμού	20	Ανάγκη για δραστικά μέτρα	42
Η πορεία των γεγονότων στην Ελλάδα: χάος και αναρχία	20	1. Αναδιοργάνωση της διοίκησης	42
Η εξέγερση του Δεκεμβρίου: η πολιτική των κομμουνιστών	21	2. Αποκατάσταση της νομισματικής σταθερότητας	43
Η εξέγερση δεν ήταν εμφύλιος	23	Μέτρα που υιοθετήθηκαν σε άλλες χώρες	45
Η ευθύνη των Βρετανών	23	Η Ελλάδα χρειαζόταν ακόμη πιο δραστικά μέτρα	45
Πολιτικές δυνάμεις στην Ελλάδα: η Δεξιά και η Αριστερά	24	Σταθεροποίηση των μισθών	47
		Έλεγχος κερδών, φορολογία και διανομή με δελτίο	47
		Προϋπολογισμός	48
		Κόστος ζωής και επιδοτήσεις τιμών	48

Μείωση των προκαταβολών της Τράπεζας της Ελλάδος προς επιχειρήσεις	49
Μείωση των πιστώσεων προς τη βιομηχανία και το εμπόριο	49
Μείωση των βρετανικών δαπανών στην Ελλάδα	50
3. Το έργο της περίθαλψης και της αποκατάστασης	51
Ανάγκη για αύξηση της παραγωγής	52
Οικονομική ανασυγκρότηση	53
Οι ευθύνες της Δεξιάς	55
Η ηγεσία της Δεξιάς	56
Η στήριξη της μεσαίας τάξης	59
Η στήριξη των αγροτών	63
Η στάση της εργατικής τάξης	63
Οι οικονομικές αντιλήψεις της Δεξιάς	64
Η αδυναμία της Ελλάδας	64
Η ανάγκη για ξένο συνάλλαγμα	65
Η στάση των Βρετανών	67
Άρνηση της Δεξιάς να λάβει εσωτερικά μέτρα	68
Η περίοδος Ιανουαρίου-Μαΐου 1945	69
Πτώση πραγματικών μισθών και ημερομισθίων	72
Άνιση κατανομή εισοδημάτων	72
Αξιοποίηση των προμηθειών της UNRRA	73
Η κατάσταση της διοίκησης	75
Μεγάλες στρατιωτικές δαπάνες	76
Η περίοδος Ιουνίου-Σεπτεμβρίου 1945	76
Φορολογία	77
Σταθεροποίηση τιμών και μισθών	80
Αξιοποίηση των προμηθειών της UNRRA	89
Αναδιοργάνωση της διοίκησης	91
Οργανωμένη εναντίωση στα νέα μέτρα	92
Ο αποκλεισμός της αθηναϊκής αγοράς	93
Το ζήτημα του ελαιόλαδου	93
Η παραίτησή μου	95
Η περίοδος Σεπτεμβρίου 1945-Μαρτίου 1946	96
Η παροχή συναλλάγματος στους ιδιώτες εισαγωγείς	98
Το αίτημα για ξένα χρήματα	99

Η Οικονομική Συμφωνία του Λονδίνου	100
Η εφαρμογή της Συμφωνίας	106
Η πώληση χρυσού και συναλλάγματος	107
Η εικόνα της ελληνικής οικονομίας, η πολιτική κατάσταση και οι πρόσφατες εκλογές	108
Δ. Η σημερινή κατάσταση και οι προοπτικές για το μέλλον	111
Η πολιτική της νέας κυβέρνησης	111
Οι οικονομικές προοπτικές της Ελλάδας	112
α. Η νομισματική κατάσταση	112
β. Ο τερματισμός των δραστηριοτήτων της UNRRA	113
γ. Η συναλλαγματική θέση	117
δ. Οι ανάγκες που δημιουργεί η ανασυγκρότηση	123
Συμπεράσματα	126
α. Η περαιτέρω επιδείνωση είναι αναπόφευκτη· η διάδοση του κομμουνισμού	126
β. Η βρετανική πολιτική	129
γ. Η ανάγκη να αναλάβουν δράση οι Ηνωμένες Πολιτείες	133
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ ΥΠΟΜΝΗΜΑΤΟΣ	145
Υπόμνημα για την ελληνική οικονομική και χρηματοδοτική κατάσταση (απόσπασμα), του Κ. Βαρβαρέσου	145
Δ. Τρέχοντες ελληνικοί συναλλαγματικοί πόροι	145
α. Μεταναστευτικά εμβάσματα	147
β. Λοιποί άδηλοι συναλλαγματικοί πόροι	148
γ. Εξαγωγές	149
1. Διαθεσιμότητα των εξαγωγικών αγαθών	149
2. Ξένη ζήτηση για ελληνικές εξαγωγές	150
3. Τιμές των ελληνικών εξαγωγών	152
Ε. Οι ελληνικές συναλλαγματικές ανάγκες για τα έτη 1946-1948	155
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ	161

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Τον Μάρτιο του 1946, το Atlantic City των Ηνωμένων Πολιτειών κατακλύστηκε από τις διπλωματικές αποστολές όσων χωρών συμμετείχαν στην τέταρτη σύνοδο του Συμβουλίου του Οργανισμού Περίθαλψης και Αποκατάστασης των Ηνωμένων Εθνών (UNRRA). Στο περιθώριο της συνόδου, ο επικεφαλής της ελληνικής αντιπροσωπείας Κυριάκος Βαρβαρέσος συναντήθηκε με τον Αμερικανό Υφυπουργό Εξωτερικών Dean Acheson, για να συζητήσουν τις δυνατότητες αύξησης της βοήθειας προς την Ελλάδα.

Οι δύο άνδρες δεν ήταν άγνωστοι μεταξύ τους. Τον Ιούλιο του 1944, είχαν βρεθεί γύρω από το ίδιο τραπέζι στο συνέδριο του Bretton Woods για να συζητήσουν την αρχιτεκτονική των μεταπολεμικών νομισματικών σχέσεων. Τον επόμενο χρόνο, ο Acheson είχε προαχθεί σε Υφυπουργό Εξωτερικών, ενώ ο Βαρβαρέσος είχε επιστρέψει στην Αθήνα ως Διοικητής της Τράπεζας της Ελλάδος. Με την υποστήριξη των Βρετανών, το καλοκαίρι του 1945 είχε αναλάβει επίσης την αντιπροεδρία της υπηρεσιακής κυβέρνησης Βούλγαρη. Λίγους μήνες αργότερα, η αποτυχία της φιλόδοξης οικονομικής πολιτικής του είχε οδηγήσει την οικονομία σε κρίση και τον ίδιο σε παραίτηση. Απογοητευμένος από τους Έλληνες πολιτικούς και τη βρετανική διπλωματία, ο Βαρβαρέσος εγκατέλειψε την Ελλάδα, για να εκλεγεί λίγο αργότερα εκτελεστικός διευθυντής της νεοσύστατης Παγκόσμιας Τράπεζας στην Ουάσιγκτον.

Αντικείμενο της συνάντησης του Acheson με τον Βαρβαρέσο στο Atlantic City ήταν οι αποστολές των εφοδίων στην Ελλάδα και η διαχείρισή τους. Η συζήτηση, ωστόσο, δεν άργησε να επεκταθεί στη γενικότερη οικονομική κατάσταση της χώρας. Το πρόγραμμα της UNRRA κόντευε να τελειώσει και η ελληνική οικονομία φαινόταν ανήμπορη να ορθοποδήσει· αντιμέτωποι με το ενδεχόμενο μιας βρετανικής αποχώρησης, οι Αμερικανοί ετοιμάζονταν να αναλάβουν ενεργότερο ρόλο και προσπαθούσαν να αντιληφθούν τα

βαθύτερα αίτια του ελληνικού προβλήματος. Έτσι, στο τέλος της συνομιλίας τους, ο Acheson παρακάλεσε τον Βαρβαρέσο να συντάξει ένα «σύντομο υπόμνημα» με τις σκέψεις και τις προτάσεις του για την ελληνική οικονομία.

Διαβλέποντας τον κρίσιμο ρόλο που θα μπορούσαν να παίξουν οι Αμερικανοί σε εκείνη τη συγκυρία, ο Βαρβαρέσος αφιέρωσε αρκετούς μήνες στη σύνταξη του υπομνήματος για τον Acheson. Στις αρχές Αυγούστου, ειδοποίησε τον Αμερικανό Υφυπουργό ότι το κείμενο που του είχε υποσχεθεί ήταν έτοιμο: η έκτασή του πιθανόν να τρομοκρατούσε τον αναγνώστη, αλλά το τελικό αποτέλεσμα φιλοδοξούσε να αποτυπώσει την πλήρη εικόνα της κατάστασης. Πράγματι, αντί για ένα «σύντομο υπόμνημα», ο Βαρβαρέσος είχε συντάξει ένα κείμενο 175 σελίδων, το οποίο συνοδευόταν από πολυσέλιδο παράρτημα.

Αυτή είναι η ιστορία πίσω από το «Υπόμνημα για την Ελληνική Οικονομική Κατάσταση», ένα από τα πιο ενδιαφέροντα μεταπολεμικά κείμενα του Κυριάκου Βαρβαρέσου. Ένα κείμενο που – αντίθετα από την περίφημη «Εκθεση περί του Οικονομικού Προβλήματος της Ελλάδος», το οποίο γράφτηκε για την κυβέρνηση Πλαστήρα, το 1952 – δεν δημοσιεύθηκε ποτέ και παραμένει σχετικά άγνωστο. Ο ίδιος ο Βαρβαρέσος, άλλωστε, θεωρούσε το περιεχόμενό του «άκρως εμπιστευτικό» και φρόντισε να παραδοθούν μόνο δύο αντίγραφα στο State Department: ένα στον ίδιο τον Acheson και ένα στον Υφυπουργό, αρμόδιο για τις οικονομικές υποθέσεις, William L. Clayton. Το προσωπικό αντίγραφο του Βαρβαρέσου παρέμεινε στο αρχείο του, όπου και σώζεται μέχρι σήμερα.

Παρά τη σχετική του αφάνεια, αν όχι και εξαιτίας αυτής, το υπόμνημα προς τον Acheson αποτελεί πολύτιμο τεκμήριο των οικονομικών εξελίξεων και του τρόπου που τις αντιλαμβάνονταν ένας από τους βασικούς αρχιτέκτονες της οικονομικής πολιτικής μετά την Απελευθέρωση. Ο εμπιστευτικός χαρακτήρας του κειμένου έδινε στον συντάκτη μεγαλύτερη ελευθερία διατυπώσεων. Το αποτέλεσμα ήταν μια ιδιαίτερα κριτική και διεισδυτική ματιά όχι μόνο στην οικονομία, αλλά και στο πολιτικό σύστημα, το ΕΑΜ,

τα κόμματα, την κοινή γνώμη και τη στάση επιμέρους κοινωνικών ομάδων απέναντι στις πρόσφατες εξελίξεις στην Ελλάδα. Δίχως άλλο, πρόκειται για το πλέον *πολιτικό* κείμενο του Βαρβαρέσου, το όνομα του οποίου, τον καιρό εκείνο, εξακολουθούσε να συνδέεται με το ενδεχόμενο ανάληψης πολιτικών πρωτοβουλιών στον χώρο του Κέντρου.

Απώτερος στόχος του υπομνήματος ήταν να υποστηρίξει την ενεργότερη ανάμειξη των Ηνωμένων Πολιτειών, με την παροχή οικονομικής βοήθειας προς την Ελλάδα. Παρά την όποια βελτίωση των επιμέρους δεικτών, ο Βαρβαρέσος θεωρούσε πως η ελληνική οικονομία βρισκόταν στα πρόθυρα μιας νέας κρίσης, εφόσον όδευε προς την εξάντληση των συναλλαγματικών της αποθεμάτων χωρίς να έχει εξασφαλίσει επαρκείς πόρους ή να έχει αναπτύξει έναν αποτελεσματικό μηχανισμό προμηθειών. Ασκώντας δριμύτατη κριτική στην εγχώρια πολιτική ηγεσία και τον βρετανικό παράγοντα, που επί διετίας είχαν αποτύχει να σταθεροποιήσουν την οικονομία, ο Βαρβαρέσος υποστήριζε ότι οι Ηνωμένες Πολιτείες ήταν η μόνη χώρα που θα μπορούσε να αναπληρώσει το κενό που θα προκάλυψε η αποχώρηση της UNRRA, στα τέλη του 1946.

Το υπόμνημα Βαρβαρέσου δεν πέρασε απαρατήρητο. Σε μια συγκυρία που το State Department προσανατολιζόταν να δραστηριοποιηθεί εντονότερα στα Βαλκάνια, ο Βαρβαρέσος προσέφερε μία από τις πλέον εκτενείς και συγκροτημένες αναλύσεις της ελληνικής κατάστασης. Οι παρατηρήσεις του συμφωνούσαν με τις αναφορές που έφθαναν στην Ουάσιγκτον από την Αθήνα, ενώ αρκετές από τις υποδείξεις του διείσδυσαν στην απάντηση του Acheson στο αίτημα βοήθειας του Σοφοκλή Βενιζέλου, τον Οκτώβριο του 1946. Λίγους μήνες αργότερα, η αποστολή Paul A. Porter στην Αθήνα θα κατέληγε σε παρόμοια συμπεράσματα. Υπό αυτήν την έννοια, παραμονές του Δόγματος Τρούμαν και του Σχεδίου Μάρσαλ, το υπόμνημα Βαρβαρέσου συμμετείχε στη διαμόρφωση της αμερικανικής πολιτικής για την Ελλάδα.

Αναγνωρίζοντας τη σημασία του υπομνήματος, το Κέντρο Πολιτισμού, Έρευνας και Τεκμηρίωσης ενέταξε το κείμενο στην

εκδοτική σειρά «Τεκμήρια από το Ιστορικό Αρχείο», συνοδεύοντας το με την εισαγωγή του ιστορικού Σωτήρη Ριζά. Το υπόμνημα δημοσιεύεται σε μετάφραση, ενώ ψηφιακό αντίγραφο του αγγλικού πρωτοτύπου βρίσκεται αναρτημένο στην ιστοσελίδα της Τράπεζας της Ελλάδος, στην ενότητα των Εκδόσεων του Κέντρου Πολιτισμού Έρευνας και Τεκμηρίωσης.

Ανδρέας Κακριδής

Επιστημονικός Υπεύθυνος του Ιστορικού Αρχείου
Τράπεζας της Ελλάδος

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Σωτήρης Ριζάς

Διευθυντής Ερευνών, Κέντρο Έρευνας Ιστορίας
Νεώτερου Ελληνισμού της Ακαδημίας Αθηνών

Το πρόσωπο

Ο Κυριάκος Βαρβαρέσος¹ (1884-1957) γεννήθηκε στην Αθήνα το 1884. Γιος εμπορορράπτη, με καταγωγή από τη Λακωνία, ενσάρκωνε τη νεοελληνική εκδοχή ανοδικής κοινωνικής κινητικότητας μέσω της εκπαίδευσης. Σπούδασε στη Νομική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών, από την οποία αποφοίτησε το 1910, και από το 1911 έως το 1914 πραγματοποίησε μεταπτυχιακές σπουδές στα οικονομικά στη Γερμανία. Εκεί διαμόρφωσε τις βασικές, κατά βάση παρεμβατικές, αντιλήψεις του για την οικονομία, καθώς επηρεάστηκε από την Ιστορική σχολή, η οποία απέδιδε σημασία στο ιστορικό πλαίσιο ως διαμορφωτικό παράγοντα της οικονομίας και αντιμετώπιζε τις γενικές αρχές της φιλελεύθερης θεωρίας ως αφηρημένες θεωρήσεις που προσέκρουαν στις πραγματικές συνθήκες. Στο πλαίσιο αυτό, η συλλογή εμπειρικού υλικού, το οποίο μπορούσε να επιβεβαιώνει ή να διαψεύδει υποθέσεις, αποτελώντας συνεπώς τη βάση για τη διαμόρφωση επιτυχών οικονομικών στρατηγικών, ήταν εκ των ων ουκ άνευ για τη διαδικασία χάραξης οικονομικής πολιτικής. Αυτό σήμαινε ακόμη ότι η οικονομία μπορούσε να υπόκειται σε οργανωμένη παρέμβαση, ότι δεν κινείτο από άκαμπτους νόμους. Αυτές οι βασικές παραδοχές καθόρισαν τη σκέψη του Βαρβαρέσου. Συνδύαζε οργανωτικό-διοικητικό πνεύμα, όπως έδειξε η υπηρεσία του

1. Για τη βιογραφία του Κ. Βαρβαρέσου, στην οποία συνδυάζονται το ιστορικό πλαίσιο, η δράση του προσώπου και η επίδρασή του στη διαμόρφωση της οικονομικής πολιτικής, βλ. Κακριδής (2017).

στην ελληνική δημόσια διοίκηση από το 1911 έως το 1920, και πολιτική σκέψη. Η τελευταία αρθρωνόταν όχι με τον κραυγαλέο τρόπο που εκδηλώνεται συχνά η πολιτική άποψη και τοποθέτηση στην ελληνική πολιτική. Η επαφή του με την πρωσική διοικητική δομή και εμπειρία τού επέτρεψε να οργανώσει, όσο αυτό ήταν εφικτό, τη στατιστική υπηρεσία. Πολιτικά, ήταν αναμφισβήτητα Φιλελεύθερος και ακολούθησε τον Ελ. Βενιζέλο στη Θεσσαλονίκη το 1916-1917. Το ακαδημαϊκό του έργο, αν και όχι ιδιαίτερα πρωτότυπο, ήταν συνεπές και πλέον ή επαρκές για το ελληνικό ακαδημαϊκό περιβάλλον ώστε να εκλεγεί και να υπηρετήσει αρχικά ως έκτακτος και, από το 1923, ως τακτικός καθηγητής της Πολιτικής Οικονομίας στη Νομική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών, η οποία κάλυπτε επί δεκαετίες και την οικονομική επιστήμη. Παράλληλα, υπηρετούσε ως οικονομικός σύμβουλος στην Εθνική Τράπεζα. Την εγκατέλειψε το 1928 για να εργαστεί ως σύμβουλος στη νεοϊδρυθείσα Τράπεζα της Ελλάδος στην οποία και περιήλθε το προνόμιο έκδοσης του νομίσματος, κατόπιν της συμφωνίας της Ελλάδας με την Κοινωνία των Εθνών για τη νομισματική σταθεροποίηση του 1927.²

Επιλογές οικονομικής πολιτικής στον Μεσοπόλεμο

Η παγκόσμια οικονομική κρίση έπληξε και την Ελλάδα τον Σεπτέμβριο του 1931, όταν η αγγλική λίρα εγκατέλειψε τον κανόνα χρυσού συναλλάγματος, στον οποίο στηριζόταν η αποκατάσταση της διεθνούς οικονομικής τάξης κατά τον Μεσοπόλεμο και ταυτόχρονα η ελληνική νομισματική σταθεροποίηση του 1927.³ Ο Βαρβαρέσος, επιδεικνύοντας τον εκλεκτικό και μη δογματικό διανοητικό του εξοπλισμό, υποστήριξε την άμεση εγκατάλειψη του κανόνα χρυσού συναλλάγματος και τη σύνδεση της δραχμής με τη διακυμαινόμενη πλέον αγγλική λίρα. Κατανοούσε ότι η Τράπεζα της Ελλάδος δεν διέθετε συναλλαγματικά διαθέσιμα τόσο υψηλά ώστε να υποστηρίξει

2. Για την ίδρυσή της, βλ. Ψαλιδόπουλος (2014).

3. Βλ. Mazower (2003).

μια υπερτιμημένη δραχμή και ταυτόχρονα ζητούσε τη σύνδεση του εθνικού νομίσματος με την αγγλική λίρα, ώστε να αποφευχθεί μια ανεξέλεγκτη διακύμανση, η οποία ήταν πολύ πιθανή για το εθνικό νόμισμα μιας μικρής οικονομίας. Υπέθετε εξ άλλου, και σε αυτό ήταν πολύ περισσότερο ρεαλιστής από τον ίδιο τον Βενιζέλο, ότι δεν θα ήταν εφικτή η εξασφάλιση νέου δανείου από την Κοινωνία των Εθνών, προκειμένου να υποστηριχθεί η συνέχιση της νομισματικής σταθερότητας.⁴

Κατόπιν αυτών, δεν είναι παράξενο ότι, ευθύς μετά την εγκατάλειψη του κανόνα χρυσού συναλλάγματος, τον Μάρτιο του 1932, κλήθηκε από τον Βενιζέλο και υπηρέτησε από τον Απρίλιο έως τον Νοέμβριο του 1932 ως Υπουργός Οικονομικών και από το 1933 έως το 1939 ως Υποδιοικητής της Τράπεζας της Ελλάδος. Το 1939 διαδέχθηκε τον Εμμανουήλ Τσουδερό στη θέση του Διοικητή, όταν ο τελευταίος υποχρεώθηκε σε παραίτηση, καθώς βρέθηκε αναμειγμένος σε αντιδικτατορική δραστηριότητα. Ο Βαρβαρέσος, αντίθετα, συνεργάστηκε αρμονικά με τη δικτατορία Μεταξά. Η μόνη προσπάθεια εξήγησης της επιλογής του έγινε σε επιστολή του προς την οικογένειά του τις παραμονές των Δεκεμβριανών του 1944. Εκεί ισχυριζόταν ότι ήταν υπερήφανος, επειδή είχε υπηρετήσει τα συμφέροντα «της κοινωνίας και του κράτους» και επί των δημοκρατικών και επί των δικτατορικών κυβερνήσεων. Θεωρούσε ακόμη ότι η διατήρηση της οικονομικής σταθερότητας και του νομοθετικού πλαισίου που είχε εισαγάγει ως Υπουργός Οικονομικών το 1932, καθ' όλη τη δεκαετία του 1930, ήταν «εν πολλοίς» έργο του.⁵ Συνεπώς, αφού δεν υπήρξε κάποια αναλυτική εκ μέρους του εξήγηση αυτής της επιλογής, εικασίες μόνο μπορεί να γίνουν. Ένα μέρος του αστικού κόσμου αισθανόταν ότι η αβασίλευτη δημοκρατία του Μεσοπολέμου, αλλά και ο κοινοβουλευτισμός γενικότερα, δεν προσέφεραν τη σταθερή διακυβέρνηση που ήταν αναγκαία για ένα παρεμβατικό κράτος. Ο βενιζελισμός εξ άλλου έδειχνε

4. Βλ. Κακριδής (2017), σελ. 68-78.

5. Στο ίδιο, σελ. 283.

εξαντλημένος μετά την αποτυχία του κινήματος του 1935, παρά το γεγονός ότι διατηρούσε την κοινωνική του βάση. Σε κάθε περίπτωση, οι σκέψεις του Βαρβαρέσου δεν έγιναν γνωστές.

Ο Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος και ο μεταπολεμικός κόσμος

Το 1941, μετά τη γερμανική επίθεση, ακολούθησε τον βασιλιά και την κυβέρνηση Τσουδερού στην εξορία και τον Αύγουστο του 1941 ανέλαβε και Αντιπρόεδρος της εξόριστης κυβέρνησης και Υπουργός Οικονομικών. Αποχώρησε τον Ιούνιο του 1943, μετά από διαφωνία του με τον Τσουδερό, καθώς θεώρησε κακή την πολιτική διαχείριση της στάσης στις ένοπλες δυνάμεις της Μέσης Ανατολής τον Μάρτιο του 1943. Θεωρούσε ακόμη ότι η εν συνεχεία είσοδος των Φιλελευθέρων στο υπουργικό συμβούλιο θα υπονόμει την όποια δυνατότητα επιβολής και το κύρος της εξόριστης κυβέρνησης.⁶ Λαμβάνοντας αυτά υπόψη, είναι εύλογο να υποτεθεί ότι ο Βαρβαρέσος παρέμενε προσκείμενος στον βασιλιά και την αμφισβητούμενη νομιμότητα που αυτός εκπροσωπούσε. Αυτό ενδεχομένως να εξηγεί και το γεγονός ότι ο Γεώργιος Παπανδρέου ενόψει της Απελευθέρωσης, τον Σεπτέμβριο του 1944, θα διόριζε Συνδιοικητή της Τράπεζας της Ελλάδος έναν διακεκριμένο οικονομολόγο της νεότερης γενιάς, τον Ξενοφώντα Ζολώτα. Έτσι, ο Βαρβαρέσος παρέμεινε στο εξωτερικό και εξακολούθησε να είναι μόνο τυπικά Διοικητής της Τράπεζας. Ήδη όμως από το 1943, έχοντας μετά την παραίτησή του διοριστεί ειδικός απεσταλμένος της κυβέρνησης για θέματα ανασυγκρότησης, θα παρακολουθούσε εκ του σύνεγγυς τις διεργασίες που θα οδηγούσαν στη δημιουργία της μεταπολεμικής οικονομικής τάξης.

Στο πλαίσιο αυτό θα λάμβανε μέρος, ως επικεφαλής της ελληνικής αντιπροσωπείας, στη συνδιάσκεψη του Bretton Woods, όπου θεμελιώθηκε ένα σύστημα σταθερών ισοτιμιών βασιζόμενο σε μια ορισμένη ισοτιμία χρυσού-δολαρίου. Ο Βαρβαρέσος κατανοούσε

6. Για το ιστορικό πλαίσιο, βλ. Alexander (1982), σελ. 9-10.

άρα τις ροπές του νέου διεθνούς οικονομικού συστήματος, το οποίο συγκροτείτο υπό την ηγεμονία των Ηνωμένων Πολιτειών που θα έπαιρναν σταδιακά την προέχουσα θέση της αποδυναμωμένης πλέον Βρετανικής Αυτοκρατορίας από το 1944 έως το 1947.⁷ Συνεπώς, και ανεξάρτητα από τις διακυμάνσεις της πολιτικής συγκυρίας, ο Βαρβαρέσος ήταν πλέον μια προσωπικότητα υψηλού κύρους, της οποίας οι απόψεις είχαν βαρύτητα πέραν του ελληνικού πλαισίου αναφοράς.⁸

Το πείραμα Βαρβαρέσου, 1945

Η παραγκώνισή του αποδείχθηκε πρόσκαιρη, καθώς ακολούθησαν τα Δεκεμβριανά του 1944. Η κυβέρνηση Παπανδρέου δεν κατέστη δυνατόν να διαχειριστεί την κρίση αποστράτευσης, ενώ η νομισματική μεταρρύθμιση που εισήγαγε είχε αποτύχει ήδη πριν από το ξέσπασμα των συγκρούσεων.⁹

Ο Βαρβαρέσος επανήλθε στην Αθήνα στις αρχές του 1945 και ανέλαβε πλήρως τη διοίκηση της Τράπεζας της Ελλάδος, καθώς ο Ζολώτας είχε παραιτηθεί. Είχε εκπληρωθεί έτσι η βασική προϋπόθεση της επιστροφής του, εφόσον θεωρούσε αδιανόητη τη συνεργασία του με τον Ζολώτα και αυτό ήταν ένα στοιχείο που είχαν υπόψη τους οι Βρετανοί, οι οποίοι υποστήριζαν την επιστροφή του Βαρβαρέσου στη διοίκηση της Τράπεζας.¹⁰ Δεδομένου του οικονομικού αδιεξόδου, οι Βρετανοί στράφηκαν προς τον Βαρβαρέσο, ο οποίος ανέλαβε Υπουργός Εφοδιασμού και Αντιπρόεδρος της κυβέρνησης του ναυάρχου Βούλγαρη στις αρχές Ιουνίου του 1945.

Η πολιτική του στο σύνολό της απέβλεπε στην ευρεία κρατική παρέμβαση σε ό,τι αφορούσε τη διανομή των εφοδίων της ξένης

7. Βλ. James (1996), σελ. 27-57.

8. Βλ. Κακριδής (2017), σελ. 237-278.

9. Για τα Δεκεμβριανά, βλ. Iatrides (1972). Για το οικονομικό σκέλος των εξελίξεων, βλ. Lykogiannis (2002).

10. Βλ. Κακριδής (2017), σελ. 286-287.

βοήθειας, τη διαμόρφωση τιμών, μισθών και περιθωρίων κέρδους, καθώς και την ίδια την παραγωγή. Με τον τρόπο αυτόν ο Βαρβαρέσος ήλπιζε ότι θα κινητοποιούσε το εγχώριο παραγωγικό δυναμικό. Έτσι επιχειρούσε ταυτόχρονα να συμπίεσει τον πληθωρισμό, καθώς πίστευε ότι αυτός τροφοδοτείτο από την αυξημένη αγοραστική δύναμη μιας μικρής ομάδας επιχειρηματιών που ενίσχυναν υπερβολικά τη ζήτηση εισαγόμενων αγαθών. Τα παρεμβατικά του μέτρα, όπως και η ad hoc υψηλή φορολόγηση των κερδών, εμπορικών και βιομηχανικών, της κατοχικής περιόδου, προκάλεσαν την αντίδραση των θιγομένων. Τελικά, η προσπάθειά του απέτυχε και ο ίδιος εξαναγκάστηκε σε παραίτηση τον Σεπτέμβριο του 1945, όταν διαπίστωσε ότι δεν ήταν σε θέση να εξασφαλίσει τον εφοδιασμό της αγοράς με είδη πρώτης ανάγκης, συνθήκη αναγκαία για την επιτυχία της πολιτικής του. Κατόπιν αυτών, θα εγκατέλειπε την Ελλάδα και θα υπέβαλλε οριστικά την παραίτησή του από τη διοίκηση της Τράπεζας της Ελλάδος για να εκλεγεί μέλος του συμβουλίου της Παγκόσμιας Τράπεζας.¹¹

Έκτοτε, η σημαντικότερη παρέμβασή του στην ελληνική πολιτική ήταν η έκθεσή του για το οικονομικό πρόβλημα της Ελλάδας, η οποία δημοσιεύθηκε τον Ιανουάριο του 1952.¹² Πρόκειται για ένα πολύ σημαντικό κείμενο, το οποίο επηρέασε ευρύτερο κοινό, καθώς ο Βαρβαρέσος, μόνος αυτός μεταξύ των αξιολογών οικονομολόγων της εποχής, υποστήριξε ότι η Ελλάδα δεν έπρεπε να δώσει έμφαση στην ανάπτυξη βαριάς βιομηχανίας. Όπως εξηγούσε, η χώρα δεν διέθετε το αναγκαίο ενεργειακό δυναμικό. Δεν διέθετε επίσης τα αναγκαία κεφάλαια για την ανάληψη επενδύσεων στην κλίμακα που απαιτείτο για τη βαριά βιομηχανία. Έπρεπε, αντίθετα, να ακολουθήσει μια πιο σύνθετη οικονομική στρατηγική, η οποία θα στηριζόταν στην ελαφρά βιομηχανία. Η ανάπτυξη της τελευταίας θα αξιοποιούσε τη γεωργική παραγωγή και θα βελτίωνε γρήγορα το βιοτικό επίπεδο του πληθυσμού, κάτι που ήταν επιθυμητό και από

11. Βλ. Κακριδής (2017), σελ. 398.

12. Έκδοση της έκθεσης στο Λυκογιάννης (επιμ.) (2002).

πολιτική άποψη. Ως συνέπεια των αμφιβολιών του για την απόδοση της βαριάς βιομηχανίας στο πλαίσιο της ελληνικής οικονομίας, συνιστούσε την ενδελεχή διερεύνηση των τομέων στους οποίους η χώρα θα πραγματοποιούσε επενδύσεις. Εν κατακλείδι, αυτό μπορούσε να γίνει σε επιλεγμένους μόνο τομείς της βαριάς βιομηχανίας.¹³ Επεσήμαινε ακόμη τη σημασία του κατασκευαστικού τομέα τόσο για την επίλυση του στεγαστικού προβλήματος όσο και για την οικονομική ανάπτυξη. Το υπόμνημα αναδείκνυε τον εκλεκτικισμό και την οξεία κριτική σκέψη του Βαρβαρέσου. Οι απόψεις του παρά ταύτα δεν υιοθετήθηκαν, καθώς αντέβαιναν στην επικρατούσα άποψη της πρώτης μεταπολεμικής περιόδου, που ταύτιζε την ανάπτυξη βαριάς βιομηχανίας με τη συμμετοχή στον σύγχρονο κόσμο και την ευημερία. Οι απόψεις του Βαρβαρέσου θα αποκτούσαν ενδιαφέρον όταν οι κρίσεις της δεκαετίας του 1970 θα αναδείκνυαν τα δομικά προβλήματα της ελληνικής βιομηχανίας.

Το υπόμνημα Βαρβαρέσου προς τον Acheson, Αύγουστος 1946

Αντικείμενο της παρούσας έκδοσης είναι ένα άλλο κείμενο του Βαρβαρέσου, το οποίο έχει ιστορική αξία, καθώς με αυτό αποπειράθηκε να προσεγγίσει τα καίρια προβλήματα, οικονομικά, κοινωνικά και πολιτικά, της Ελλάδας το καλοκαίρι του 1946. Το υπόμνημα συντάχθηκε με τη βοήθεια της πολύτιμης συνεργατίδας του Ρένας Ζαφειρίου, μετά από σχετικό αίτημα του Αμερικανού Υφυπουργού Dean Acheson προς τον Βαρβαρέσο, τον Μάρτιο του 1946.¹⁴ Ο Βαρβαρέσος απολάμβανε κύρους μεταξύ των Αμερικανών ιθυνόντων, αλλά και ευρύτερα καθώς, όπως προαναφέρθηκε, συμμετείχε ενεργά στις εξελίξεις που διαμόρφωναν σταδιακά το μεταπολεμικό διεθνές οικονομικό καθεστώς. Επρόκειτο για μια μεταιχμιακή εποχή, κατά την οποία η χώρα διολίσθαινε από τη συνθήκη της Βάρκιζας, που

13. Βλ. Κακριδής (2017), σελ. 499-501.

14. Στο ίδιο, σελ. 417.

είχε προς στιγμήν κλείσει την ένοπλη αναμέτρηση των Δεκεμβριανών, προς τον εμφύλιο πόλεμο και ο κόσμος μετέβαινε από το τέλος του Β' Παγκοσμίου Πολέμου στον Ψυχρό Πόλεμο.¹⁵ Το υπόμνημα είναι μια αποτύπωση των αντιτιθέμενων ροπών, των διακυβευμάτων και των πολιτικών και οικονομικών εξελίξεων, καθώς και των εναλλακτικών που ενδεχομένως υπήρχαν, αλλά δεν επικράτησαν. Αναδύεται επίσης ανάγλυφα η αναμέτρηση μεταξύ μιας πολιτικής και κοινωνικής αδράνειας και κάποιου βολонταρισμού, που εκπροσωπούσε ο Βαρβαρέσος. Ταυτόχρονα, ο Έλληνας οικονομολόγος θα έβρισκε την ευκαιρία να προτείνει στον Αμερικανό Υφυπουργό την παροχή αμερικανικής οικονομικής βοήθειας προς την Ελλάδα, καθώς το πρόγραμμα της UNRRA πλησίαζε προς το τέλος του.

Για να κατανοηθεί πλήρως το υπόμνημά του, πρέπει να ενταχθεί στο πλαίσιο της εποχής του. Εστάλη στον Dean Acheson, Υφυπουργό Εξωτερικών της διοίκησης Truman, στις 2 Αυγούστου 1946. Ήταν από κάθε άποψη μια μεταβατική εποχή, που σηματοδοτούσε τον μετασχηματισμό του διεθνούς συστήματος. Από την οπτική των σχέσεων μεταξύ των Μεγάλων Δυνάμεων, η αδυναμία της Βρετανίας να συνεχίσει να παίζει τον ηγετικό της ρόλο είχε καταστεί σαφής και στο ευρωπαϊκό και στο ειδικό ελληνικό πλαίσιο. Παράλληλα όμως, δεν είχε καταστεί σαφές ότι οι Ηνωμένες Πολιτείες θα υποκαθιστούσαν πλήρως τη Βρετανία στον ρόλο αυτόν ή ακόμη περισσότερο ότι θα αναλάμβαναν, στην έκταση που το έκαναν, την ηγεσία του Δυτικού κόσμου. Συμπτωματικά, τις ημέρες εκείνες, η Σοβιετική πίεση προς την Τουρκία προκειμένου η τελευταία να αποδεχθεί την ανάγκη αναθεώρησης του καθεστώτος των Στενών, χωρίς να λαμβάνονται υπόψη τα συμφέροντα των ναυτικών δυνάμεων, όπως η Βρετανία και οι Ηνωμένες Πολιτείες, θα αποτελούσε το έναυσμα για να προσανατολιστεί οριστικά η πολιτική της διοίκησης Truman προς την ενεργό εμπλοκή της Ουάσιγκτον στο λεγόμενο

15. Για το γενικό πλαίσιο των εξελίξεων που οδηγούν στον Ψυχρό Πόλεμο, βλ. Gaddis (1972). Ειδικά για την Εγγύς Ανατολή και την εμπλοκή της Ελλάδας, βλ. Kuniholm (2014). Για τις εξελίξεις στην ελληνική πολιτική και την ολίσθηση προς τον εμφύλιο πόλεμο, βλ. Ριζάς (2011).

Βόρειο διάζωμα.¹⁶ Επρόκειτο για τη γεωπολιτική αλυσίδα που σχημάτιζαν η Ελλάδα, η Τουρκία και το Ιράν και η οποία απέτρεπε την κάθοδο της Σοβιετικής Ένωσης στην Ανατολική Μεσόγειο και τις πλούσιες σε πετρέλαιο περιοχές της Μέσης Ανατολής. Η εμπλοκή αυτή αποκτούσε πρακτική διάσταση με την αποστολή αμερικανικών ναυτικών δυνάμεων στην Ανατολική Μεσόγειο. Ήταν το πρώτο αποφασιστικό βήμα προς την εξαγγελία του δόγματος Truman του Μαρτίου του 1947, που θα αποτελούσε ένα ολοκληρωμένο πλαίσιο πολιτικής υποστήριξης προς την Ελλάδα και την Τουρκία. Το δεύτερο σημείο που πρέπει να ληφθεί υπόψη είναι το γεγονός ότι, τη στιγμή της αποστολής του υπομνήματος, δεν είχε εξαγγελθεί ακόμη το σχέδιο Marshall, δεν υπήρχε δηλαδή η προοπτική μαζικής αμερικανικής οικονομικής βοήθειας προς την Ευρώπη. Οι ευρωπαϊκές οικονομίες προσπαθούσαν να ολοκληρώσουν την Ανασυγκρότηση, αλλά έλειπε το συνάλλαγμα με το οποίο θα μπορούσαν να πραγματοποιήσουν εισαγωγές πρώτων υλών ή ημι-κατεργασμένων ειδών, που θα επιτάχυναν την Ανασυγκρότηση και θα επέτρεπαν αναπτυξιακές επενδύσεις.¹⁷ Αυτό εξηγεί σε μεγάλο βαθμό την έμφαση που απέδιδε ο Βαρβαρέσος στην ανάγκη κινητοποίησης εγχώριων πόρων και την εμμονή σε μια διαρκή λιτότητα στο πλαίσιο μιας οικονομίας ελεγχόμενης, αλλά βέβαια όχι κρατικοποιημένης κατά το σοβιετικό πρότυπο.

Το πλαίσιο της ανάλυσης Βαρβαρέσου

Ο Βαρβαρέσος επεσήμαινε ότι κατά τη στιγμή της Απελευθέρωσης επικρατούσε κοινωνική πόλωση, της οποίας όμως οι ρίζες ανιχνεύονταν ήδη στον Μεσοπόλεμο: Από τη μία πλευρά βρίσκονταν δυσареστημένοι οι μισθωτοί, μεταξύ αυτών και η εργατική τάξη, λόγω των χαμηλών αμοιβών και των μικρών πιθανοτήτων για απασχόληση,

16. Βλ. Kuniholm (2014).

17. Για την ανασυγκρότηση στην Ευρώπη και την αμερικανική οικονομική βοήθεια, βλ. Milward (1984).

και από την άλλη μια μικρή αλλά ισχυρή τάξη, που κατείχε σημαντικό πλούτο. Εντός της τελευταίας αυτής ήταν μια ομάδα βιομηχάνων που ευνοείτο από τους περιορισμούς στις εισαγωγές. Η επιχειρηματική της στρατηγική έτεινε να επιτείνει τη φτώχεια και να ενισχύσει την απήχηση των «επαναστατικών δογμάτων». Οι τάσεις αυτές, σημείωνε ο Έλληνας οικονομολόγος, είχαν ελεγχθεί κατά τη διάρκεια του Μεσοπολέμου, λόγω της ροπής των Ελλήνων στον ατομικισμό και της ύπαρξης μιας «έντιμης», όπως τη χαρακτήριζε ο ίδιος, δημόσιας διοίκησης. Όταν όμως ο πληθωρισμός διέφυγε από κάθε έλεγχο κατά την περίοδο της Κατοχής, τα στοιχεία αυτά δεν ήταν ικανά να υποστηρίξουν την καθεστηκυία τάξη. Κερδοσκόποι, είτε έμποροι είτε βιομήχανοι, αποκόμισαν στη διάρκεια της Κατοχής τεράστια κέρδη, τα οποία τοποθέτηκαν σε χρυσό που είχε εισαχθεί στη χώρα από τους Γερμανούς, τους Ιταλούς και τους Βρετανούς και συνέτεινε έτσι στην υποτίμηση του νομίσματος.

Αυτή η κοινωνική πόλωση, πίστευε ο Βαρβαρέσος, συνέτεινε με τη σειρά της στο να αποκτήσει το κίνημα Αντίστασης έντονα κοινωνικά και πολιτικά χαρακτηριστικά και να υποστηρίξει δραστικές οικονομικές και κοινωνικές μεταρρυθμίσεις, κινούμενο προς τα αριστερά του πολιτικού φάσματος. Ο Βαρβαρέσος τόνιζε ότι, ανεξάρτητα από τα Δεκεμβριανά και την ολίσθηση εν συνεχεία στον εμφύλιο πόλεμο, ήταν σαφές πως το κίνημα Αντίστασης ήταν στην αφετηρία του ένα γνήσιο κίνημα απελευθέρωσης και μεταρρύθμισης και είχε τη μαζική υποστήριξη ιδίως των νεότερων γενεών.

Οι κομμουνιστές είχαν εξασφαλίσει την ηγεσία της Αντίστασης, υποστήριζε ο Βαρβαρέσος, όχι μόνο επειδή είχαν φανεί ικανοί να κινητοποιήσουν ένοπλη υποστήριξη για το κόμμα, αλλά και επειδή αξιοποίησαν την πολιτική των Συμμάχων, δηλαδή των Βρετανών, οι οποίοι απέβλεπαν στη δημιουργία ενόπλων ομάδων, προκειμένου να φθείρουν τη γερμανική πολεμική προσπάθεια.

Η ανάλυσή του συνεπώς για τις βασικές ροπές που καθόρισαν τις εξελίξεις στην Κατοχή αποτελεί μείγμα συντηρητικών και προοδευτικών αντιλήψεων: Η οικονομική και κοινωνική του ανάλυση βρισκόταν στον αντίποδα των συντηρητικών αντιλήψεων για τις

οποίες η ταξική ανάλυση σήμαινε υιοθέτηση λίγο-πολύ «συνοδοιπορειακής» στάσης έναντι της Αριστεράς. Αντίθετα η άποψή του, ότι η συμμαχική πολιτική συνέτεινε στην ευρεία ανάπτυξη του ΕΑΜ-ΕΛΑΣ, θύμιζε συντηρητικές αιτιάσεις κατά της βρετανικής πολιτικής, αλλά και μια γενικότερη κριτική διάθεση που διέκρινε αμερικανικούς κύκλους, οι οποίοι έτειναν να καταλογίζουν την πολιτική αναστάτωση στην Ελλάδα σε κακή ανάλυση της κατάστασης και της δυναμικής της εκ μέρους του βρετανικού παράγοντα.¹⁸ Αυτό εγγραφόταν ενδεχομένως και στο πλαίσιο ενός υπόρρητου, αλλά υπαρκτού κατά τη διάρκεια της Κατοχής, αγγλο-αμερικανικού ανταγωνισμού που αντικατόπτριζε την πτώση της Βρετανίας και την άνοδο των Ηνωμένων Πολιτειών στις παγκόσμιες και περιφερειακές υποθέσεις.

Η κριτική του Βαρβαρέσου συνίστατο στο ότι η πολιτική του σχηματισμού ενόπλων ομάδων, σε μια χώρα της οποίας οι πολιτικές και διοικητικές δομές είχαν αποσυντεθεί, ισοδυναμούσε με επιδίωξη αναταραχής, ιδίως όταν αφορούσε τον εξοπλισμό μιας μειονότητας που απέβλεπε στην κατάληψη της εξουσίας διά της βίας. Η αξία της Αντίστασης συνέχιζε, όσο και αν παρενοχλούσε τον Άξονα, επέφερε τόσες απώλειες και ζημιές στους Έλληνες, που ήταν εντελώς δυσανάλογη προς τη συμβολή της στη συμμαχική προσπάθεια. Επρόκειτο για μια αξιολόγηση που επίσης προσidiaζε περισσότερο στην ιδιοσυγκρασία και την ανάλυση συντηρητικών κύκλων της ελληνικής κοινωνίας και πολιτικής.

Ο Βαρβαρέσος συνέκρινε την περίπτωση της ελληνικής Αντίστασης με αυτήν της Γιουγκοσλαβίας και επεσήμανε ότι οι Σύμμαχοι επέλεξαν να επιτρέψουν στην τελευταία να επικρατήσει ανεμπόδιστα. Το πλεονέκτημα της εν λόγω πολιτικής συνίστατο στο ότι επέτρεψε την άμεση προώθηση της ανασυγκρότησης. Αυτή η σκέψη δείχνει την προτεραιότητα που είχε στην ανάλυση του Βαρβαρέσου η υπόθεση της ανασυγκρότησης, παρά το γεγονός ότι από πολιτική άποψη μια τέτοια εξέλιξη στην Ελλάδα αντέκειτο στην πολιτική και

18. Βλ. Wittner (1982), σελ. 1-35.

κοινωνική του φιλοσοφία και τις επιλογές του. Ο Βαρβαρέσος είχε υιοθετήσει τον κρατικό παρεμβατισμό, αλλά δεν τον συνέδεε με την επικράτηση της λαϊκής δημοκρατίας και τον σοσιαλιστικό μετασχηματισμό. Δηλαδή η αναφορά στο γιουγκοσλαβικό παράδειγμα και στη σχέση του με την ανασυγκρότηση πρέπει να ερμηνευθεί ως αναλυτική άσκηση και όχι ως πολιτική επιλογή. Το σκεπτικό αυτό, που αναπτύσσει στο υπόμνημα του 1946, είναι ερμηνεύσιμο υπό το φως της εμπειρίας του το 1945 στο Υπουργείο Εφοδιασμού. Δεν αφορά όμως το πολιτικό πεδίο, όπως άλλωστε προκύπτει από τα λεγόμενά του, σύμφωνα με τα οποία το να αφηθεί μια «φανατισμένη μειονότητα» να επιβάλει τις αντιλήψεις της στη χώρα θα ισοδυναμούσε με παραβίαση των δεσμεύσεων που είχαν αναλάβει οι Σύμμαχοι για την εγκαθίδρυση μεταπολεμικά δημοκρατικών καθεστώτων.

Ο Βαρβαρέσος επεσήμαινε ακόμη ότι η πολιτική ανάσχεσης της Αριστεράς ήταν μάλλον ανεπαρκής. Οι Σύμμαχοι έπρεπε να έχουν αναγνωρίσει ότι οι Γερμανοί άφηναν τη χώρα εντελώς κατεστραμμένη κατά την Απελευθέρωση. Ως εκ τούτου, έπρεπε να διαθέσουν μεγάλη στρατιωτική δύναμη και να υποστηρίξουν μια κυβέρνηση ευρέος συνασπισμού, με συμμετοχή της Αντίστασης, η οποία και θα αναλάμβανε με τη συμμαχική υποστήριξη να αντιμετωπίσει το ζήτημα της ανασυγκρότησης. Επρόκειτο για μια θέση που υποστηριζόταν κυρίως από αμερικανικούς κύκλους και αντανakλούσε ενδεχομένως την κριτική διάθεση της Ουάσιγκτον έναντι του Λονδίνου όσο και την επάρκεια μέσων που διέθεταν οι Ηνωμένες Πολιτείες σε σχέση με τη Βρετανία.¹⁹ Πρέπει όμως να σημειωθεί ότι η πολιτική δέσμευσης μιας ισχυρής στρατιωτικής δύναμης και μέσων στην Ελλάδα δεν θα είχε ελπίδες να γίνει δεκτή ούτε στις Ηνωμένες Πολιτείες στο τέλος του 1944, καθώς οι στρατιωτικοί έδιναν έμφαση στα μέτωπα της Ιταλίας και της Δυτικής Ευρώπης και όχι στην Ανατολική Μεσόγειο, από την οποία αποσύρονταν οι Γερμανοί.²⁰ Εξ άλλου και η κοινή γνώμη αλλά και η πολιτική ελίτ δεν είχαν

19. Βλ. Iatrides (ed.) (1980), σελ. 596-597.

20. Βλ. Howard (1993), σελ. 50-51.

υιοθετήσει την πολιτική της αμερικανικής δέσμευσης δυνάμεων και πόρων στις ευρωπαϊκές υποθέσεις. Παρά ταύτα, η υπόθεση ότι η παρουσία σημαντικών συμμαχικών δυνάμεων θα είχε αποτρέψει την ένοπλη σύγκρουση και θα είχε θέσει σε ορθότερη βάση τη διαδικασία της ανασυγκρότησης ήταν βάσιμη, καθώς επιβεβαιώθηκε στις περιπτώσεις της Γαλλίας και της Ιταλίας, δηλαδή σε χώρες όπου είχε καταρρεύσει η προπολεμική τάξη πραγμάτων, είχε αναδυθεί ισχυρή αντίσταση υπό κομμουνιστική ηγεσία και το πολιτικό πεδίο τη στιγμή της Απελευθέρωσης ήταν ρευστό. Ο Βαρβαρέσος πίστευε πως την υπόθεσή του αυτή επιβεβαίωνε το γεγονός ότι η Αριστερά είχε αποφύγει να καταλάβει την εξουσία στα τέλη Σεπτεμβρίου του 1944, όταν είχε δηλαδή τη δυνατότητα, και ότι η προοπτική αυτή φάνηκε να είναι πραγματοποιήσιμη στην κομμουνιστική ηγεσία, όταν αποκαλύφθηκαν τόσο η αδυναμία της κυβέρνησης όσο και η ανεπάρκεια των βρετανικών δυνάμεων, παρά τις περί του αντιθέτου εκτιμήσεις τους, το φθινόπωρο του 1944.

Εξετάζοντας καθεαυτή τη σύγκρουση του Δεκεμβρίου του 1944, ελκύει την προσοχή μια κρίσιμη παρατήρηση στην ανάλυση του Βαρβαρέσου: Αν και αυτή η αναμέτρηση θεωρείται ο δεύτερος γύρος του εμφυλίου πολέμου, στην πραγματικότητα ενέπλεξε μικρό μέρος του πληθυσμού. Υπολόγιζε ότι από την πλευρά του ΕΛΑΣ ενεπλάκησαν περί τους 25.000 ενόπλους, ενώ από τη βρετανική συμμετείχε αρχικά μόνο μια μικρή δύναμη, η οποία βρισκόταν στην Ελλάδα και ενισχύθηκε στη συνέχεια. Η μεγάλη πλειοψηφία των Ελλήνων, προσέθετε, παρέμεινε αμέτοχη, αναμένοντας το τέλος της καταστρεπτικής σύγκρουσης.

Εξίσου σημαντική με την κατάληξη των Δεκεμβριανών ήταν η πολιτική εξέλιξη μετά από αυτά. Ο Βαρβαρέσος ήταν επικριτικός τόσο για τη Δεξιά, η οποία είχε ερμηνεύσει την ήττα του ΕΛΑΣ ως επικράτησή της, όσο και για τους Βρετανούς, οι οποίοι είχαν υιοθετήσει αυτήν την ερμηνεία και δεν είχαν ανασχέσει την πολιτική αντεκδίκησης της Δεξιάς, με συνέπεια την πόλωση και την έξαψη των παθών.

Το αποτέλεσμα ήταν η αναδιάταξη και η αποκρυστάλλωση των πολιτικών δυνάμεων, για πρώτη φορά στην Ελλάδα, στο δίπολο

Δεξιάς-Αριστεράς. Η πολιτική ανάλυση του Βαρβαρέσου συνδύαζε το πολιτικό, το οικονομικό και το κοινωνικό-ταξικό στοιχείο. Στη διάρκεια της Κατοχής, η πολιτική ατζέντα διαμορφωνόταν στη βάση νέων ηγετών και προγραμμάτων για τον κόσμο που θα αναδυόταν μετά την Απελευθέρωση. Η επάνοδος στην εξουσία ή εν πάση περιπτώσει η ανάκτηση της επιρροής από τις παλαιές ελίτ ήταν αδιανόητη. Το κίνημα Αντίστασης κυριαρχήθηκε όμως από τους κομμουνιστές και σταδιακά μια σημαντική μερίδα βρέθηκε κατ' ανάγκη στις γραμμές του ΕΑΜ, καθώς αισθανόταν ή εκτιμούσε ότι οι προοδευτικές δυνάμεις ήταν αδύναμες, επομένως δεν μπορούσαν να ακολουθήσουν αυτόνομη πορεία. Η καχεξία αυτού του προοδευτικού χώρου και οι εξελίξεις του Δεκεμβρίου του 1944 είχαν ως αποτέλεσμα η προοδευτική πολιτική να μην εκφραστεί πολιτικά, αντίθετα με ό,τι συνέβη στη Δυτική Ευρώπη μέσω της Χριστιανοδημοκρατίας ή του Δημοκρατικού Σοσιαλισμού. Εντούτοις, μόνο μια μεταρρυθμιστική δύναμη αυτού του προσανατολισμού θα είχε επιτύχει την αντιμετώπιση της κερδοσκοπίας και θα είχε κινητοποιήσει τις παραγωγικές δυνάμεις της κοινωνίας στο πλαίσιο της διαδικασίας της ανασυγκρότησης.

Η σκέψη του Βαρβαρέσου άγγιζε το ζήτημα του κρατικού παρεμβατισμού και της σχέσης του ιδιωτικού κεφαλαίου με την ανασυγκρότηση. Καθώς απευθυνόταν σε Αμερικανό, αισθανόταν την ανάγκη να διευκρινίσει ότι δεν μπορούσε να γίνει εύκολα αντιληπτή η έκταση της αποτυχίας του ιδιωτικού κεφαλαίου να ανταποκριθεί στην κοινωνική του αποστολή τόσο κατά τη διάρκεια της Κατοχής όσο και του Μεσοπολέμου. Η έννοια της ιδιωτικής επιχείρησης ήταν διαφορετική, διευκρίνιζε, στην Αμερική και στην Ευρώπη. Στην πρώτη, η ιδιωτική επιχείρηση, με τον δυναμισμό και τη ροπή στην καινοτομία, είχε τροφοδοτήσει από έναν αιώνα και πλέον μια αναπτυξιακή διαδικασία από την οποία είχε επωφεληθεί το σύνολο του πληθυσμού. Αντίθετα, στην Ευρώπη το ιδιωτικό κεφάλαιο ήταν αδιάφορο προς το κοινωνικό σύνολο και απέβλεπε σε περιορισμούς και μονοπώλια για τη διασφάλιση των κερδών του. Η αβεβαιότητα της ιδιωτικής επιχειρηματικής τάξης για την ικανότητά της να επιτύχει συνεννόηση με την εργατική τάξη θα

την ωθούσε συχνά σε συνεργασίες με τον φασισμό, ενώ κατά τη διάρκεια τη Κατοχής επωφελήθηκε στον μέγιστο βαθμό από τον πληθωρισμό. Ως συνέπεια, στις τάξεις των παραδοσιακά προνομιούχων ο πόλεμος προσέθεσε μια νέα, εξαιρετικά αμφισβητούμενη, τάξη μαυραγοριτών και κερδοσκόπων. Καθώς στις περισσότερες χώρες τα συντηρητικά στοιχεία συσπειρώνονταν για να αντιμετωπίσουν τις νέες πολιτικές και κοινωνικές δυνάμεις που αναδύθηκαν στην Κατοχή, δεν είχαν το σθένος ή τη στρατηγική ενόραση να μη συμπεριλάβουν στις τάξεις τους αυτά τα στοιχεία που είχαν επωφεληθεί από τη μαύρη αγορά και την κερδοσκοπία. Στις περισσότερες χώρες όμως, οι προοδευτικές δυνάμεις επικράτησαν· κάτι που δεν συνέβη στην Ελλάδα.

Από την άποψη της οικονομικής πολιτικής, το βασικό ζήτημα που αντιμετώπιζαν οι ευρωπαϊκές χώρες μετά την Απελευθέρωση ήταν το οικονομικό και πιστωτικό χάος που κληροδότησε η Κατοχή. Η φορολόγηση των κερδών της κατοχικής περιόδου και η επιβολή κυρώσεων εναντίον των κερδοσκόπων συνυφαινόταν και με την αντιμετώπιση ενός «τεχνικού» για τους οικονομολόγους, αλλά ταυτόχρονα θεμελιώδους, προβλήματος οικονομικής πολιτικής: πώς θα απορροφότο η τεράστια αγοραστική δύναμη που είχε συσσωρευθεί στα χέρια της κερδοσκοπίας ώστε να υπάρχει η δυνατότητα τακτοποίησης του οικονομικού και πιστωτικού χάους με την τιθάσευση του πληθωρισμού.

Ο Βαρβαρέσος πίστευε ότι η βασική διαφορά μεταξύ των κομμουνιστικών και των δημοκρατικών προοδευτικών έγκειτο στα μέσα τα οποία ήταν διατεθειμένοι να χρησιμοποιήσουν για την επίτευξη των οικονομικών τους στόχων. Τα προοδευτικά κόμματα επεδίωκαν να διαφυλάξουν ένα ελάχιστο ατομικών ελευθεριών και δικαιωμάτων, σε αντίθεση με τα κομμουνιστικά, τα οποία απέβλεπαν στην απορρόφηση του ατόμου από το σύνολο. Ο Βαρβαρέσος προέβλεπε τον Αύγουστο του 1946 ότι τουλάχιστον στη Δυτική Ευρώπη η δημοκρατική παράδοση θα διατηρείτο.

Λαμβάνοντας υπόψη το πλαίσιο αυτό, ο Βαρβαρέσος πίστευε ότι οι εξελίξεις στην Ελλάδα διακρίνονταν για την ιδιοτυπία τους. Το ύψος, σημείωνε, του πληθωρισμού και η έκταση των γενικότερων

ζημιών που είχε επιφέρει η Κατοχή ήταν πολύ μεγαλύτερα σε σχέση με άλλων ευρωπαϊκών χωρών. Οι Γερμανοί είχαν χρησιμοποιήσει τον πληθωρισμό ως μέσο εκμετάλλευσης και λεηλασίας, με αποτέλεσμα την κατάρρευση των οικονομικών και πιστωτικών μηχανισμών της χώρας. Η οικονομική πολιτική κατά την Απελευθέρωση έπρεπε συνεπώς να έχει τον διπλό στόχο της καταπολέμησης της ανισότητας, η οποία είχε ενταθεί κατά την περίοδο της Κατοχής, και της κινητοποίησης των πόρων της χώρας, ώστε να αντιμετωπιστούν οι πλέον επείγουσες ανάγκες του πληθυσμού. Ο πλούτος της χώρας είχε μειωθεί κατά το ήμισυ στην κατοχική περίοδο και οι επικοινωνίες είχαν καταρρεύσει. Ο πληθυσμός βρισκόταν στα όρια της φυσικής εξάντλησης και τελούσε υπό το κράτος ισχυρής ψυχολογικής πίεσης. Αυτά αφορούσαν τη μεγάλη πλειονότητα του πληθυσμού. Στον αντίποδα, μια μειονότητα, την οποία υπολόγιζε περί το 15% του πληθυσμού, αποτελούμενη κυρίως από βιομηχάνους και εμπόρους, είχε συγκεντρώσει πλούτο και ευημερούσε.

Το ελληνικό πολιτικο-οικονομικό πρόβλημα

Η δημοσιονομική κρίση ήταν έντονη κατά την Απελευθέρωση. Οι δημόσιες δαπάνες αφορούσαν κυρίως μισθούς και συντάξεις των υπηρετούντων το κράτος και δημόσια βοήθεια προς διάφορες κατηγορίες του πληθυσμού. Ο Βαρβαρέσος τόνιζε στον Acheson ότι η επιχειρηματολογία των Βρετανών για την ανάγκη μείωσης των δημοσίων δαπανών προκειμένου να επιτευχθεί δημοσιονομική ισορροπία ήταν αβάσιμη, δεδομένου του πολύ χαμηλού επιπέδου μισθών και συντάξεων. Αντίθετα, υποστήριζε ο Βαρβαρέσος, το δημοσιονομικό έλλειμμα αντικατόπτριζε το γεγονός ότι αυτοί που μπορούσαν να συμβάλουν δεν το έπρατταν. Η σταθεροποίηση που θα επιτυγχανόταν με τα μέσα που πρότειναν οι Βρετανοί θα καταδίκαιζε στην εξόντωση χιλιάδες Έλληνες.

Ένας άλλος πληθωριστικός παράγοντας ήταν οι δαπάνες των βρετανικών δυνάμεων στην Ελλάδα. Αυτές ανέρχονταν στο ισοόποσο 3.000.000 δολαρίων μηνιαίως. Αν και θεωρητικά έτσι η Ελλάδα

συγκέντρωνε συνάλλαγμα σε στερλίνες, αυτό δεν την εξυπηρέτούσε, καθώς οι Βρετανοί δεν ήταν σε θέση να παράσχουν αγαθά και υπηρεσίες έναντι των στερλινών αυτών, ενώ ταυτόχρονα στερούσαν την ελληνική οικονομία από ήδη σπάνιους πόρους. Από την άλλη πλευρά, η βοήθεια που παρείχε στην Ελλάδα αρχικά η Military Liaison (ML) και στη συνέχεια η UNNRA κάλυπτε στοιχειώδεις μόνο ανάγκες του πληθυσμού. Συνεπώς, ήταν αναγκαία και η κινητοποίηση τοπικών πόρων, ώστε να υπάρξει ένα στοιχειώδως ανεκτό και διατηρήσιμο επίπεδο διαβίωσης. Ο Βαρβαρέσος υπολόγιζε ότι κατά τη διετία 1945-1946 οι ανάγκες της ελληνικής οικονομίας για εισαγωγές αγαθών ανέρχονταν σε 600.000.000 δολάρια και έναντι αυτών επρόκειτο να πραγματοποιηθούν εισαγωγές 350.000.000 δολαρίων. Η διαφορά μεταξύ των δύο μεγεθών ήταν το μέτρο της προσπάθειας που έπρεπε να καταβληθεί για την κινητοποίηση εθνικών πόρων.

Πέραν αυτού, σημασία αποκτούσε ο μηχανισμός διανομής της βοήθειας. Ο Βαρβαρέσος δεν πίστευε ότι ο μηχανισμός της ελεύθερης αγοράς ήταν κατάλληλος σε συνθήκες ακραίας ανισότητας. Καθώς το ένα τρίτο του πληθυσμού ζούσε σε απόλυτη στέριση, ήταν αναγκαίος ένας κεντρικά κατευθυνόμενος μηχανισμός δωρεάν διανομής των αγαθών της UNRRA. Ως προς τα υπόλοιπα τμήματα του πληθυσμού, η καθιέρωση δελτίου και ελεγχόμενης διανομής ήταν αναγκαία για την κάλυψη στοιχειωδών αναγκών σε συνθήκες σπανιότητας αγαθών.

Ανάλογα προβλήματα ανέκυπταν και με τις πρώτες ύλες. Το ελληνικό κράτος και η δημόσια διοίκηση είχαν να αντιμετωπίσουν ζητήματα όπως ο καθορισμός της τιμής των υλικών τα οποία θα πωλούνταν στους βιομηχάνους και η επιλογή των βιομηχάνων που θα αναλάμβαναν την παραγωγή τελικών προϊόντων, ενώ έπρεπε να ληφθούν και αποφάσεις για τα προϊόντα τα οποία έπρεπε να παραχθούν και για την τιμή στην οποία αυτά θα διατίθεντο στο καταναλωτικό κοινό. Ποια ήταν όμως η δημόσια διοίκηση που θα αναλάμβανε αυτό το έργο; Οι μισθοί των δημοσίων υπαλλήλων είχαν εκμηδενιστεί κατά τη διάρκεια της Κατοχής και δεν κάλυπταν παρά

ελάχιστο, ή και κανένα, μέρος των αναγκών τους. Η εμμονή στην εντιμότητα, σημείωνε ο Βαρβαρέσος, σε συνθήκες απόλυτης στέρησης και εκτεταμένης διαφθοράς ήταν πέραν των δυνατοτήτων του μέσου ανθρώπου. Ούτε οι κυβερνήσεις των συνεργατών των Αρχών Κατοχής ήταν σε θέση να επιβάλουν εργασιακή πειθαρχία, ενώ και η πολιτική των αθρόων προσλήψεων που ακολουθήθηκε είχε περαιτέρω αρνητικές επιπτώσεις στην ποιότητα του ανθρώπινου δυναμικού. Ο Βαρβαρέσος συμπέρανε ότι, ακόμη και αν η ελληνική δημόσια διοίκηση είχε παραμείνει ανέπαφη, θα της ήταν εξαιρετικά δύσκολο να αντιμετωπίσει την πρόκληση της Απελευθέρωσης, καθώς η κλίμακα της κρατικής παρέμβασης ήταν ασύγκριτη σε σχέση με την προπολεμική εποχή.

Επεσήμαινε ακόμη και ένα ζήτημα προδιάθεσης, που επηρέαζε την πολιτική τάξη της χώρας και αφορούσε τον πυρήνα της ανασυγκρότησης. Έπρεπε, σημείωνε, να καταπολεμηθεί η παραδοχή, με την οποία είχε εμποτιστεί ο πληθυσμός, ότι η Ελλάδα ήταν ανίκανη να κάνει οτιδήποτε για την οικονομική ανασυγκρότηση και ότι όλα ανάγονταν στην εξασφάλιση ξένης βοήθειας. Ο Βαρβαρέσος πίστευε ότι αυτήν την αντίληψη είχαν ενσταλάξει ακριβώς όσοι είχαν συμφέρον από τη διατήρηση της ανισότητας και της έλλειψης οικονομικής πολιτικής, που θα επιχειρούσε να θέσει τέλος στη συσσώρευση πλούτου.

Ο Βαρβαρέσος πίστευε ότι για την ανασυγκρότηση της δημόσιας διοίκησης έπρεπε να εκπληρωθούν τέσσερις προϋποθέσεις: Να απομακρυνθούν οι συνεργάτες των Αρχών Κατοχής ή εν πάση περιπτώσει όσοι είχαν ταυτιστεί με αυτές. Στη συνέχεια, να εξεταστούν οι φάκελοι όσων είχαν διοριστεί κατά τη διάρκεια της Κατοχής και να παραμείνουν στις θέσεις τους μόνο όσοι ήταν κατάλληλοι. Κατόπιν, και ίσως αυτό ήταν το πιο σημαντικό σημείο, έπρεπε να αποκατασταθούν οι μισθοί κατά τρόπο που να εξασφαλίζεται η στοιχειώδης διαβίωση. Τέλος, να επιβληθεί εργασιακή πειθαρχία.

Στο γενικό πλαίσιο της οικονομικής πολιτικής, ο Βαρβαρέσος πίστευε στην ανάγκη αποκατάστασης της νομισματικής σταθερότητας· δεν ήταν οπαδός της ενίσχυσης της ζήτησης και αυτό ήταν

αυτονόητο στο πλαίσιο μιας κατεστραμμένης οικονομίας. Πίστευε όμως ότι, λαμβάνοντας υπόψη τη σχεδόν πλήρη έλλειψη αγαθών και τις συνέπειες του πληθωρισμού, ο μόνος τρόπος εμπέδωσης νομισματικής σταθερότητας ήταν η βαρύτερη δυνατή φορολόγηση αυτού που αποκαλούσε «πλεονάζουσα αγοραστική δύναμη» και ο αυστηρός έλεγχος τιμών, κερδών και μισθών.

Ο Βαρβαρέσος επιχειρηματολόγούσε ότι αυτή ήταν η μέθοδος με την οποία αντιμετώπισαν την κατάσταση όλες οι χώρες των οποίων είχε πληγεί η οικονομία κατά τη διάρκεια του πολέμου. Η πολιτική αυτή συνίστατο σε βαριά φορολογία με προοδευτική κλίμακα, διανομή βασικών αγαθών με δελτίο, σταθεροποίηση του κόστους ζωής με ελέγχους τιμών και επιδότηση βασικών αγαθών, σταθεροποίηση τιμών στη βάση του κόστους ζωής, αύξηση της τιμής των μη βασικών αγαθών, χρήση της προαιρετικής ή και υποχρεωτικής αποταμίευσης.

Κλειδί για να τεθεί το θεμέλιο της ανασυγκρότησης ήταν η αύξηση της παραγωγής βιομηχανικών προϊόντων. Η αύξηση του όγκου της παραγωγής θα οδηγούσε σε μείωση των τιμών, ταυτόχρονα θα καθιστούσε διαθέσιμες στην αγορά μεγάλες ποσότητες γεωργικών προϊόντων, τα οποία θα ανταλλάσσονταν πλέον για την απόκτηση βιομηχανικών προϊόντων ευρείας κατανάλωσης, όπως σαπούνι, υφάσματα, τσιγάρα, λιπάσματα, οικοδομικά είδη, αλκοόλ. Η όλη διαδικασία όμως έπρεπε να τεθεί υπό τον έλεγχο του κράτους και να μην εξαρτάται αποκλειστικά από τη νομισματική ζήτηση. Μόνο αν αποκαθίσταντο συνθήκες στοιχειώδους διαβίωσης, ήταν εφικτό να αντιμετωπιστούν ευρύτερα ζωτικά θέματα, όπως οι εξαγωγές, ο υπερπληθυσμός, η ανεργία και η ανάπτυξη των εγχώριων πόρων.

Η επιτυχία ενός τέτοιου προγράμματος προϋπέθετε συνεργασία των σημαντικότερων πολιτικών δυνάμεων. Αλλά μετά τα Δεκεμβριανά, σημείωνε ο Βαρβαρέσος, η Δεξιά είχε επικρατήσει. Δεν διέθετε ούτε θετικό πρόγραμμα ούτε ισχυρή ηγεσία, με συνέπεια να εξαρτάται από μια στρατηγική άρνησης έναντι των κομμουνιστών και των βόρειων Σλάβων γειτόνων, αισθήματα που συμμεριζόταν η

πλειοψηφία του πληθυσμού μετά τα Δεκεμβριανά. Η ηγεσία της, προερχόμενη από τον προπολεμικό πολιτικό κόσμο, ενισχυόταν οικονομικά από έναν κύκλο βιομηχάνων, εμπόρων και τραπεζιτών, οι οποίοι επεδίωκαν τη διαιώνιση του ελέγχου τους επί των ζωτικών τομέων της οικονομίας, μέσω άσκησης επιρροής στην πολιτική. Η μεταστροφή της πολιτικής τοποθέτησης της κοινής γνώμης ήταν ουσιώδης, καθώς η πολιτική ηγεσία, που πριν από έναν χρόνο θεωρείτο παρωχημένη, και η επιχειρηματική τάξη, που αποδοκιμαζόταν για τις μεθόδους της, ανάγονταν πλέον σε ηγετικές ομάδες της χώρας στην πολιτική και την οικονομία. Αυτό αφορούσε ακόμη και συνεργάτες των Αρχών Κατοχής. Η ανάλυση του Βαρβαρέσου εμπεριείχε το στοιχείο της αποδοκιμασίας της πολιτικής τάξης και των πολιτικών δυνάμεων της χώρας στο σύνολό τους. Όπως παραδεχόταν, υπό την επωνυμία της Δεξιάς συμπεριλάμβανε μια ευρύτατη γκάμα των πέραν της Αριστεράς δυνάμεων, αποτελούμενη από συντηρητικούς και φιλελεύθερους έως ριζοσπάστες, προοδευτικούς ή σοσιαλδημοκράτες, οι οποίοι όμως, όπως πίστευε, ανεξάρτητα από το αν υποστήριζαν την επιστροφή του βασιλιά ή όχι, είχαν περισσότερα κοινά στοιχεία από όσα παραδέχονταν. Όλοι στερούνταν ενός προγράμματος και στην ουσία ασπάζονταν την άποψη ότι η ίδια η χώρα μπορούσε να κάνει πολύ λίγα για την ανασυγκρότησή της και ότι σχεδόν τα πάντα εξαρτώντο από την εισροή ξένης βοήθειας. Ήταν στην πραγματικότητα σχεδόν όλοι «αντιδραστικοί» και οι επωνυμίες, φιλελεύθεροι ή σοσιαλδημοκράτες, δεν είχαν καμία σχέση με πολιτικές δυνάμεις και κόμματα σε άλλες χώρες. Οι ίδιες δυνάμεις κατέφευγαν στον εθνικισμό ως υποκατάστατο της έλλειψης εθνικής στρατηγικής που θα αντιμετώπιζε τα ζωτικά προβλήματα της χώρας.²¹ Μέτρα κρατικής παρέμβασης, που μπορεί να λαμβάνονταν σε άλλες χώρες, χαρακτηρίζονταν ακατάλληλα για την περίπτωση της Ελλάδας, αντιμαχόμενα την ατομική ιδιοκτησία που θεωρείτο ιερή.

21. Για μια κριτική προσέγγιση των ελληνικών εδαφικών διεκδικήσεων στη Διάσκεψη Ειρήνης των Παρισίων, βλ. Stefanidis (2007), σελ. 53-76.

Διεισδυτική ήταν η ανάλυση του Βαρβαρέσου για τη μεσαία τάξη, για την οποία πίστευε ότι κατείχε κυρίαρχη θέση στην κοινωνία και «επηρέαζε αποφασιστικά» τις εξελίξεις. Η Ελλάδα ήταν μια αστικοποιημένη χώρα, σε αντίθεση με τις γειτονικές βαλκανικές χώρες, καθώς το 40% του πληθυσμού της ζούσε σε αστικά κέντρα. Από αυτούς μια σημαντική μερίδα, κατά πολύ μεγαλύτερη από ό,τι θα δικαιολογούσε η οικονομική δομή της χώρας, ήταν δικηγόροι, γιατροί, εκπαιδευτικοί, δικαστές, δημόσιοι υπάλληλοι, καταστηματάρχες, έμποροι και μικρο-εισοδηματίες. Τα εισοδήματα ποίκιλλαν, αλλά όλοι αυτοί συγκροτούσαν μια «συμπαγή κοινωνική ομάδα» που διακρινόταν για την οικογενειακή και κοινωνική της παράδοση, την υπερβολική υπερηφάνεια για το κοινωνικό της status, τον ακραίο εθνικισμό της και γενικά τη συντηρητική της θεώρηση. Αυτή η κοινωνική ομάδα άσκησε επιρροή εντελώς δυσανάλογη προς την αριθμητική της δύναμη. Ο συντηρητικός χαρακτήρας της την ώθησε σε διαρκή συμμαχία με την «οικονομική ολιγαρχία» των τραπεζιτών, των βιομηχάνων και των εμπόρων και στέρησε την Ελλάδα από μια εκπαιδευμένη και προοδευτική μεσαία τάξη, την οποία συναντούσε κάποιος σε άλλες χώρες. Παρά ταύτα, η μεσαία αυτή τάξη είχε αποτελέσει παράγοντα σταθερότητας. Η πολιτική της συμπεριφορά μεταβλήθηκε κατά τη διάρκεια της Κατοχής, ως συνέπεια της απώλειας περιουσιών εξαιτίας του πληθωρισμού, και σημαντικό τμήμα της ενστερνίστηκε την ανάγκη μεταρρυθμίσεων και προσχώρησε στην Αντίσταση. Αυτή η εξέλιξη αποδείχθηκε βραχυχρόνια, καθώς τα Δεκεμβριανά αντέστρεψαν και πάλι τις αντιλήψεις της μεσαίας τάξης, η οποία επανήλθε στη συντηρητική της τοποθέτηση υπό το κράτος ενός ακραίου φόβου του κομμουνισμού.

Ο Βαρβαρέσος χαρακτήριζε «υστερική» και ανορθολογική την αντικομμουνιστική τοποθέτηση των μεσαίων στρωμάτων. Η επιχειρηματολογία ότι η Ελλάδα χρειαζόταν ειρήνη και πως ήταν αδύνατη η δίωξη εκατοντάδων χιλιάδων Ελλήνων, ακόμη και αν αυτοί συνιστούσαν μειοψηφία, έπεφτε στο κενό. Απέδιδε τον ανορθολογισμό στην υπερένταση και τον υποσιτισμό της κατοχικής περιόδου.

Ο κορυφαίος Έλληνας οικονομολόγος της εποχής, ολοκληρώνοντας την ανατομία της κοινωνικής βάσης της Δεξιάς, διαπίστωνε

ότι την υποστήριζε και η πλειοψηφία των χωρικών. Ήταν φτωχοί, αλλά σχετικά ικανοποιημένοι, και παρέμεναν συντηρητικοί κατά την προπολεμική περίοδο. Ειδικά στη Νότια Ελλάδα, όπου οι χωρικοί σχετικώς ευημερούσαν, ήταν φιλοβασιλικοί. Καθώς κατά τη διάρκεια της Κατοχής υπέστησαν έντονα την άσκηση εξουσίας εκ μέρους του ΕΑΜ, η εμπειρία τους αυτή ενέτεινε την αντίθεσή τους στην Αριστερά και την υποστήριξή τους προς το στέμμα. Αυτά αφορούσαν όμως τη Νότια Ελλάδα, ιδίως την Πελοπόννησο, αφού στη Θεσσαλία, την Ήπειρο και τη Βόρεια Ελλάδα σημαντική μερίδα χωρικών ήρθε αντιμέτωπη με τα αντίποινα των Γερμανών και την ακραία στέρηση και απέκλινε προς το ΕΑΜ. Στα νησιά, οι αγρότες παρέμειναν πιστοί στην ταύτισή τους με τους δημοκρατικούς βενιζελικούς του Μεσοπολέμου. Συνολικά, όμως, ο Βαρβαρέσος πίστευε ότι η πλειοψηφία των χωρικών υποστήριζε τη Δεξιά.

Η πολιτική των μετα-Δεκεμβριανών κυβερνήσεων

Ανεξάρτητα από τους συνδυασμούς ομάδων ή προσώπων, οι κυβερνήσεις μετά τα Δεκεμβριανά είχαν παρουσιάσει αξιοσημείωτη συνέχεια στην πολιτική τους, υπογράμμισε ο Βαρβαρέσος. Οι επιλογές τους στηρίζονταν σε δύο βασικές παραδοχές: Η πρώτη ήταν ότι η χώρα είχε υποστεί στην παραγωγική της βάση και την υποδομή της τέτοιας έκτασης καταστροφή, ώστε στην ουσία δεν ήταν σε θέση να κάνει κάτι για την ανασυγκρότησή της ούτε υφίστατο φορολογική βάση. Εξ αυτού προέκυπτε ότι η Ελλάδα είχε ανάγκη από ξένη βοήθεια και μάλιστα όχι μόνο εις είδος, αλλά και χρηματική. Ήταν πεποίθηση των ηγετικών ομάδων της Δεξιάς στην πολιτική και την οικονομία ότι η Ελλάδα χρειαζόταν ξένο συνάλλαγμα για να καλυφθούν τα δημοσιονομικά ελλείμματα χωρίς να καταφύγει στον πληθωρισμό. Η δεύτερη παραδοχή ήταν ότι δεν χρειαζόνταν έλεγχοι και κρατική παρέμβαση στη διανομή εφοδίων και στην παραγωγή των αναγκών αγαθών. Το επιχείρημα που προβαλλόταν ήταν ότι ο μηχανισμός της αγοράς ήταν από τη φύση των πραγμάτων πολύ πιο

αποτελεσματικός από τη γραφειοκρατία και ότι ο κρατικός παρεμβατισμός δεν μπορούσε να υποκαταστήσει επιχειρηματίες που γνώριζαν καλύτερα τι είδη είχε ανάγκη η ελληνική οικονομία. Χρειαζόταν συνεπώς ελεύθερη μετατρεψιμότητα του εθνικού νομίσματος ώστε να γίνονται ανεμπόδιστα οι αναγκαίες εισαγωγές, άσχετα από το γεγονός ότι κάτι τέτοιο θα επέτρεπε σε μια ομάδα επιχειρηματιών να αξιοποιήσει προς όφελός της την ξένη βοήθεια.

Εξίσου κριτικές ήταν οι παρατηρήσεις του Βαρβαρέσου για τη νομισματική και τη δημοσιονομική πολιτική. Η νομισματική πολιτική μετά την Απελευθέρωση είχε τεθεί σε λανθασμένη βάση. Η νέα δραχμή είχε συνδεθεί με τη Βρετανική Στρατιωτική Λίρα, η μόνη αξία της οποίας έγκειτο στο γεγονός ότι ήταν αρκετή στην Ελλάδα ως μέσο πληρωμών. Η εσωτερική αξία του νομίσματος εξαρτιόταν από την ισοσκέλιση του προϋπολογισμού, τη φορολόγηση και την επιβολή δελτίου και ελέγχου τιμών. Καθώς αυτά δεν καθίστατο δυνατό να πραγματοποιηθούν, εν μέρει λόγω της συναφούς πεποίθησης που επικρατούσε στους ελληνικούς ηγετικούς κύκλους, ο πληθωρισμός παρέμενε ανεξέλεγκτος. Ένας παράγοντας που επιβάρυνε τα δημόσια οικονομικά ήταν οι δαπάνες του στρατού και των σωμάτων ασφαλείας. Αν και αρχικά οι Βρετανοί είχαν αναλάβει το συναφές κόστος, ένα μέρος του περνούσε σταδιακά στο ελληνικό κράτος, η οικονομική βάση του οποίου ήταν στενή σε σχέση με τον όγκο αυτών των δυνάμεων. Το 1946 υπολογιζόταν ότι οι σχετικές δαπάνες θα ανέρχονταν σε 40% του συνόλου των δημοσίων δαπανών.

Η οικονομική πολιτική του Βαρβαρέσου

Αυτήν την αδιέξοδη κατάσταση κλήθηκε να αντιμετωπίσει ο Βαρβαρέσος τον Ιούνιο του 1945, όταν ανέλαβε Αντιπρόεδρος της υπηρεσιακής κυβέρνησης του ναυάρχου Βούλγαρη και Υπουργός Εφοδιασμού.²² Κατανοώντας ότι δεν μπορούσε να στηριχθεί στη

22. Για τις εξελίξεις, πρβλ. Κακριδής (2017), σελ. 363-397.

φορολογική διοίκηση της χώρας, επέβαλε ειδική εισφορά στους εμπόρους και βιομηχάνους, ανάλογα με τα εικαζόμενα κέρδη και την έκταση και την αξία των εμπορικών και βιομηχανικών καταστημάτων. Ο έκτακτος αυτός φόρος απέδωσε το πρώτο δίμηνο περίπου 3,5 δισεκατομμύρια δραχμές και η κυβέρνηση κάλυψε το 75% των δαπανών της μέσω της φορολογίας. Στη συνέχεια, ο Βαρβαρέσος προσπάθησε να ενισχύσει την αγοραστική δύναμη μισθωτών και συνταξιούχων με αυξήσεις περί το 50-60% και ταυτόχρονη επιβολή ελέγχου τιμών. Επιχείρησε επίσης να αποκαταστήσει κάποια βασική σύνδεση του μισθολογίου με την ιεραρχία και την απόδοση, στοιχείο που είχε εξαλειφθεί κατά τη διάρκεια της Κατοχής, οπότε και οι όποιες αυξήσεις συνδέονταν αποκλειστικά με την αρχαιότητα. Παράλληλα απέβλεψε σε ταχεία διανομή ειδών πρώτης ανάγκης, καθώς και στη μείωση της τιμής των ειδών που παρείχε η UNRRA. Για την πολιτική αυτή, ο Βαρβαρέσος επικρίθηκε και από την UNRRA, καθώς κατά τη γνώμη της Αποστολής η πώληση των ειδών σε χαμηλές τιμές στερούσε το δημόσιο από έσοδα, ενώ η τιμολόγησή τους κάτω από το διεθνές επίπεδο των τιμών απέτρεπε την αποκατάσταση ομαλών συνθηκών στην ελληνική αγορά. Ο Βαρβαρέσος θεωρούσε όμως αμελητέα την απώλεια εσόδων, αντιπροσώπευε κάτι μόλις περισσότερο από 3% των μηνιαίων δημοσίων εσόδων, ενώ αντίθετα το όφελος από την ενίσχυση της αγοραστικής δύναμης των μισθών και τη βελτίωση της διατροφής ενός πληθυσμού που είχε υποσιτιστεί επί μία τετραετία ήταν ανεκτίμητο. Τέλος, απέβλεψε σε εκτεταμένη κρατική παρέμβαση στον τομέα της προμήθειας ειδών της UNRRA, τόσο ως προς τις ποσότητες που θα διατίθεντο όσο και ως προς την τιμολόγησή τους και τον καθορισμό των περιθωρίων κέρδους.

Μετά από ένα ελπιδοφόρο ξεκίνημα, η πολιτική του συνάντησε τη σφοδρή αντίδραση των πληττομένων. Αρχικά επρόκειτο για κατηγορίες εμπόρων και βιομηχάνων που ζητούσαν την εξαίρεσή τους από την ειδική φορολογία. Τις επόμενες εβδομάδες όμως, η αντίδραση έλαβε τη μορφή μποϊκοτάζ, καθώς αποσύρονταν από την αγορά είδη πρώτης ανάγκης και αναβίωνε η μαύρη αγορά.

Ο Βαρβαρέσος αισθανόταν ότι, ως προς το ψωμί, ο εφοδιασμός της UNRRA τού έδινε ανεξαρτησία. Κάποιο περιθώριο ελιγμών διέθετε επίσης από το γεγονός ότι τα φρούτα και τα λαχανικά ήταν είδη που δεν ήταν δυνατό να διακρατηθούν για πολύ μεγάλο χρονικό διάστημα. Πρόβλημα παρέμενε όμως το λάδι, το οποίο μπορούσε να αποκρυβεί για καιρό. Αυτό απετέλεσε το κρίσιμο στοιχείο που οδήγησε στην αποτυχία την πολιτική του Βαρβαρέσου, καθώς δεν κατόρθωσε να εξασφαλίσει τον εφοδιασμό της αγοράς. Η Κρήτη ήταν πολύ σημαντική από την άποψη αυτήν και, καθώς είχε μόλις περιέλθει και πάλι υπό ελληνική διοίκηση, η οποία όμως παρέμενε ακόμα ανίσχυρη, ο Βαρβαρέσος ήλπιζε στη συνδρομή της Βρετανικής Αποστολής, η οποία προφανώς, αποβλέποντας στην αποφυγή σύγκρουσης με τον πληθυσμό και την εμπορική τάξη του νησιού, δεν υποστήριζε την κυβερνητική πολιτική. Στη συνέχεια, απευθύνθηκε στις βρετανικές Αρχές, ζητώντας την εισαγωγή λαδιού είτε από την Ιταλία είτε από τη Μέση Ανατολή, καθιστώντας σαφές ότι, αν αυτή δεν επιτυγχανόταν, δεν θα είχε νόημα η παραμονή του στην κυβέρνηση. Ήδη τον Αύγουστο, οι εισαγωγές τροφίμων ήταν μειωμένες σε σημείο ώστε το ημερήσιο επίπεδο κατανάλωσης να πέσει κάτω από τις 1.500 θερμίδες. Ο βρετανικός παράγοντας δεν υποστήριζε τον Βαρβαρέσο στο σημείο αυτό και η παραίτησή του ήταν φυσική συνέπεια της αποτυχίας του να εξασφαλίσει τον εφοδιασμό της αγοράς με είδη πρώτης ανάγκης. Ο παραιτηθείς Αντιπρόεδρος ήταν επικριτικός απέναντι στους Βρετανούς και πίστευε ότι δεν υποστήριζαν το πρόγραμμά του, επειδή προκαλούσε την αντίδραση των ελληνικών συντηρητικών κύκλων. Αντίθετα, οι Βρετανοί υποστήριζαν ότι η αποτυχία του προγράμματός του οφειλόταν ακριβώς στην προσδοκία που είχε δημιουργηθεί ότι ο Αντιπρόεδρος δεν θα κατόρθωνε να εξασφαλίσει τα αναγκαία εφόδια για την επιτυχία της πολιτικής του, αφού δεν θα επιχειρούσε να κατασχέσει τα υπάρχοντα αποθέματα ελαιολάδου, δεδομένου ότι κάτι τέτοιο θα είχε «εκτεταμένες» συνέπειες. Οι Βρετανοί δηλαδή υπαινίσσονταν ότι οι αντιδράσεις δεν θα περιορίζονταν μόνο σε έναν στενό κύκλο επιχειρηματιών

και ότι ο Βαρβαρέσος δεν αποτόλμησε να προκαλέσει ευρύτερη κοινωνική αντίδραση.²³

Το τέλος του λεγόμενου πειράματος Βαρβαρέσου δεν σήμαινε βέβαια επίλυση του οικονομικού προβλήματος της χώρας, καθώς έλειπαν κεφάλαια και το κράτος δεν ήταν σε θέση να σχεδιάσει και να πραγματοποιήσει την ανασυγκρότηση. Στο σημείο αυτό αναδείχθηκε η αδυναμία του βρετανικού παράγοντα να συνδράμει αποτελεσματικά την Ελλάδα, μια χώρα κατά τα άλλα σημαντική για τα στρατηγικά συμφέροντα της Βρετανίας στην Ανατολική Μεσόγειο και τη Μέση Ανατολή. Καθώς όμως η οικονομική κατάρρευση ήταν πιθανή και η Σοβιετική Ένωση ασκούσε πίεση, επιδιώκοντας να απωθήσει τη Βρετανία από την Ελλάδα, η βρετανική κυβέρνηση αποφάσισε να συνάψει συμφωνία με την Αθήνα τον Ιανουάριο του 1946.²⁴ Προς απογοήτευση των ελληνικών ελίτ όμως, το οικονομικό πακέτο ήταν φτωχό. Η Βρετανία ανέλαβε να αναστείλει την αποπληρωμή των πιστώσεων που είχε χορηγήσει στην Ελλάδα κατά τη διάρκεια του πολέμου, ύψους 45 εκατομμυρίων λιρών, και χορήγησε περαιτέρω πιστώσεις ύψους 10 εκατομμυρίων λιρών. Επίσης, ανέλαβε να χορηγήσει υλικό και γεωργικά προϊόντα αξίας 500 χιλιάδων λιρών. Υπήρχαν δύο ακόμη όροι όμως, που έθεταν την ελληνική κυβέρνηση και την ελληνική οικονομία υπό βρετανική εποπτεία, καθώς με τον πρώτο επρόκειτο να τοποθετηθούν Βρετανοί σύμβουλοι σε υπουργεία και με το δεύτερο να συσταθεί Νομισματική Επιτροπή με τη συμμετοχή ενός Βρετανού και ενός Αμερικανού συμβούλου. Αυτή η Νομισματική Επιτροπή θα έπαιξε σημαντικό ρόλο στην ελληνική οικονομία από το 1946 έως το 1981, καθώς επρόκειτο για ένα σώμα το οποίο, με τη συμμετοχή των αρμόδιων Ελλήνων υπουργών, αναλάμβανε να καθορίσει το πλαίσιο της νομισματικής και πιστωτικής πολιτικής. Ο Βαρβαρέσος ήταν εξαιρετικά επικριτικός για τη συμφωνία η οποία, πίστευε, δεν τιμούσε μια προοδευτική κυβέρνηση όπως αυτή των Βρετανών

23. Για τη συζήτηση που αφορά τα αίτια της αποτυχίας του προγράμματος, βλ. Κακριδής (2017), σελ. 387 επ. και Lykogiannis (2001), σελ. 117-142.

24. Lykogiannis (2002), σελ. 151 επ.

Εργατικών. Η συμφωνία του Λονδίνου, τόνιζε, απέβλεπε στη σταθεροποίηση του νομίσματος και όχι στην ανασυγκρότηση, καθώς η πίστωση των δέκα εκατομμυρίων λιρών δεν μπορούσε να επιτύχει σπουδαία αποτελέσματα, αφού η λίρα παρέμενε κατά βάση μη μετατρέψιμη και απλώς θα χρησιμοποιείτο ως μέσο αποθησαυρισμού μαζί με τον χρυσό. Προσέθετε ότι η πρόβλεψη αξιοποίησης Βρετανών συμβούλων από την ελληνική κυβέρνηση δεν αντιμετώπιζε το πραγματικό πρόβλημα, που ήταν η έλλειψη βούλησης για την εφαρμογή της μόνης πολιτικής η οποία θα μπορούσε να κινήσει τον ελληνικό παραγωγικό μηχανισμό. Η κυβέρνηση του Κέντρου, που είχε σχηματιστεί μετά από απροκάλυπτη βρετανική επέμβαση τον Νοέμβριο του 1945, προχώρησε εξ άλλου στην απελευθέρωση των εισαγωγών και της χορήγησης συναλλάγματος σε εισαγωγείς. Σημαντικό πάντως ήταν, όπως επεσήμανε ο Βαρβαρέσος, ότι η συμφωνία κλόνησε την εμπιστοσύνη και των πλέον συντηρητικών στοιχείων της ελληνικής κοινωνίας και πολιτικής στην ικανότητα της Βρετανίας να βοηθήσει στην ελληνική ανασυγκρότηση.

Αυτή ήταν η κατάσταση, όταν διεξήχθησαν οι εκλογές τον Μάρτιο του 1946, στις οποίες επικράτησε η «Ηνωμένη Παράταξις Εθνικοφρόνων», συνασπισμός υπό την ηγεσία του Λαϊκού Κόμματος. Η Αριστερά είχε ανακάμψει, σημείωνε ο Έλληνας οικονομολόγος, και, παρά το γεγονός ότι παρέμενε μειοψηφία, είχε αναδιοργανωθεί και τελούσε υπό τον πλήρη έλεγχο των Ελλήνων κομμουνιστών. Η πώλωση που επικρατούσε άφηνε μόνο μία επιλογή μεταξύ της «αντίδρασης», της «εκμετάλλευσης» και του «ανεύθυνου εθνικισμού» αφενός και της «βίας, της «μισαλλοδοξίας» και της «σλαβικής κυριαρχίας» αφετέρου, συμπλήρωνε ο Βαρβαρέσος. Οι εκλογές σήμαναν συνεπώς την επικράτηση των «πλέον ακραίων και αντιδραστικών στοιχείων της Δεξιάς», όπως τόνιζε, τα οποία άφηναν εντούτοις ανεπίλυτο το βασικό πρόβλημα της χώρας.

Οι Ηνωμένες Πολιτείες στο προσκήνιο

Όπως ήδη σημειώθηκε, οι εκλογές απέφεραν ευρεία κοινοβουλευτική πλειοψηφία της Δεξιάς, η οποία ανέλαβε να διοργανώσει το

ταχύτερο δυνατό ένα δημοψήφισμα για την επάνοδο του βασιλιά Γεωργίου Β' στην Ελλάδα. Στο κοινοβούλιο, την αντιπολίτευση θα αποτελούσε το πολυδιασπασμένο Κέντρο, κληρονόμος κατά βάση του μεσοπολεμικού βενιζελισμού, ενώ η κομμουνιστική Αριστερά, έχοντας επιλέξει την αποχή από τις κάλπες, οργάνωνε σταδιακά νέα ένοπλη αναμέτρηση. Πολύ σύντομα θα έκαναν την εμφάνισή τους ένοπλες ομάδες στην ορεινή Ελλάδα και οι συγκρούσεις με τις δυνάμεις ασφαλείας θα κλιμακώνονταν τους θερινούς μήνες του 1946. Η δυναμική των εξελίξεων άρχιζε να γίνεται αντιληπτή, αν και ενδεχομένως όχι σε όλη της την έκταση. Αυτό που ήταν πάντως κατανοητό ήταν ότι η Βρετανία δεν ήταν σε θέση να υποστηρίξει υλικά την ελληνική κυβέρνηση. Η τελευταία ήταν αναμφίβολα φορέας νομιμότητας αλλά, ως συνέπεια της πόλωσης την οποία είχε περιγράψει ο Βαρβαρέσος στο υπόμνημά του, διέθετε μειωμένη πολιτική νομιμοποίηση με την έννοια της απήχησης σε ευρείες ομάδες του πληθυσμού, παρά την ευρεία πλειοψηφία. Αμφίβολη ήταν, τέλος, και η αποτελεσματικότητά της, καθώς δεν ήταν σε θέση να επιβάλει τη θέλησή της σε όλη την επικράτεια. Ήταν αναγκαία, κατά συνέπεια, η έλευση ενός νέου παράγοντα στη στρατηγική εξίσωση. Αυτή η βασική παραδοχή θα οδηγούσε άλλωστε στη διεύρυνση του κυβερνητικού σχήματος: Πρώτα τον Ιανουάριο του 1947, με τη συνεργασία των Λαϊκών και των κομμάτων της Δεξιάς του Κέντρου, του Γεωργίου Παπανδρέου, του Παναγιώτη Κανελλόπουλου και του Σοφοκλή Βενιζέλου υπό την προεδρία του Δημητρίου Μαξίμου. Κατόπιν, τον Σεπτέμβριο του 1947, μετά από αμερικανική παρέμβαση, με τον σχηματισμό του συνασπισμού Λαϊκών και Φιλελευθέρων υπό την προεδρία του αρχηγού των τελευταίων Θεμιστοκλή Σοφούλη.

Αυτό ήταν το σκηνικό, όταν ο Βαρβαρέσος απέστειλε το υπόμνημά του στον Dean Acheson, στις 2 Αυγούστου 1946. Το τελευταίο μέρος της έκθεσης αφορούσε τη διαπίστωση της κρατούσας εκείνη τη στιγμή κατάστασης και περιείχε επίσης υποδείξεις για το μέλλον. Ο Βαρβαρέσος υπολόγιζε ότι τα συναλλαγματικά διαθέσιμα της Ελλάδας επαρκούσαν για λίγους μήνες. Ανεξάρτητα από το αν η

εκτίμηση αυτή ήταν ενδεχομένως υπερβολική, η βασική παραδοχή ήταν ορθή, η ελληνική κυβέρνηση δεν μπορούσε να αντέξει για πολύ καιρό. Ο Βαρβαρέσος ήταν σχεδόν βέβαιος ότι η οικονομική κατάρρευση θα σηματοδοτείτο αμέσως μετά τον τερματισμό της βοήθειας της UNRRA, δηλαδή κατά τους πρώτους μήνες του 1947. Έως το τέλος του 1946, είχε παράσχει στην Ελλάδα βοήθεια αξίας 300 εκατομμυρίων δολαρίων. Πέραν αυτού, είχε αναλάβει αποστολές τις οποίες ήταν αδύνατο να εκτελέσουν η ελληνική κυβέρνηση και η δημόσια διοίκηση, όπως η προμήθεια και μεταφορά ειδών, καθώς και η εκφόρτωση, αποθήκευση και διανομή τους. Ο Βαρβαρέσος τόνιζε ότι, σύμφωνα με υπολογισμούς που είχε συζητήσει και επιβεβαιώσει με την UNRRA τρεις μήνες πριν, τα συναλλαγματικά αποθέματα της Ελλάδας θα εξαντλούνταν πριν από το τέλος του 1946. Επρόκειτο για τους νεοπαγείς δηλαδή θεσμούς που θα συνιστούσαν το πλαίσιο της νέας διεθνούς οικονομικής τάξης, τη συγκρότηση της οποίας είχε επιδιώξει η Ουάσιγκτον στη συνδιάσκεψη του Bretton Woods το 1944. Προοπτικά, για το 1947 και το 1948 δεν θα υπήρχε διαθέσιμο συνάλλαγμα που να καλύπτει περισσότερο από το ένα τρίτο των ελληνικών εισαγωγικών αναγκών. Αυτές υπολογίζονταν σε 300 εκατομμύρια δολάρια περίπου κατ'έτος. Το έλλειμμα του ισοζυγίου πληρωμών υπολογιζόταν σε 200 εκατομμύρια για το 1947 και 160 εκατομμύρια δολάρια για το 1948.

Από τη συνέχεια του υπόμνηματος γίνεται σαφές ότι ψηλά στην ατζέντα των συζητήσεων εντός της αμερικανικής γραφειοκρατίας ήταν η δυνατότητα του ελληνικού κράτους να χειριστεί τη βοήθεια. Ο Βαρβαρέσος ήταν επικριτικός και κατέληγε στο συμπέρασμα ότι, λαμβανομένων υπόψη των αντιλήψεων της κυβερνώσας Δεξιάς, η παρουσία ξένων δυνάμεων, εν προκειμένω βρετανικών, συνιστούσε ανασταλτικό παράγοντα για την οργάνωση και εκτέλεση οποιουδήποτε εθνικού προγράμματος ανασυγκρότησης. Οι Βρετανοί από την πλευρά τους, ή τουλάχιστον οι πιο κυνικοί από αυτούς, δεν έβλεπαν παρά μία και μόνο χρησιμότητα στην ύπαρξη ανίκανων ελληνικών κυβερνήσεων, τη δυνατότητα να επισημαίνεται ένας υπεύθυνος για την κακή εξέλιξη των ελληνικών υποθέσεων. Συνεπώς,

κατέληγε, η κατάσταση στην Ελλάδα δεν μπορούσε να αφεθεί να πάρει τον δρόμο της χωρίς σοβαρή ζημία των Δυτικών συμφερόντων. Η αναφορά του στα Δυτικά εν γένει συμφέροντα αντικατόπτριζε την εξέλιξη της σκέψης αμερικανικών κύκλων για την ανάγκη ανάληψης ενεργού ρόλου εκ μέρους των Ηνωμένων Πολιτειών στον μεταπολεμικό κόσμο και ιδίως στην Ανατολική Μεσόγειο και τη Μέση Ανατολή. Άλλωστε, όπως προαναφέρθηκε τον Αύγουστο του 1946, εν όψει της άσκησης σοβιετικής πίεσης στην Τουρκία για την αναθεώρηση του καθεστώτος των Στενών, οι Ηνωμένες Πολιτείες θα αποφάσιζαν να παίξουν πρωταγωνιστικό ρόλο στην περιοχή. Ο Βαρβαρέσος προειδοποιούσε ότι, όσο και αν ο κομμουνισμός δεν ήταν ελκυστικός στην ελληνική κοινωνία, θα εξελισσόταν σταδιακά στη μόνη εναλλακτική για την κακοδιοίκηση, τις οικονομικές και κοινωνικές πολιτικές της Δεξιάς, και την έλλειψη λύσεων για τα θεμελιώδη προβλήματα της χώρας. Ακολουθούσε μια κρίσιμη παρατήρηση πολιτικής φύσης: Ακόμη και αν ήταν μειοψηφία, ο κομμουνισμός συνιστούσε πειθαρχημένη και καλά οργανωμένη πολιτική δύναμη, η οποία θα μπορούσε να επιβληθεί στην απαθή μάζα, όταν θα κατόρθωνε να κεφαλαιοποιήσει πολιτικά την αδιέξοδη οικονομική και κοινωνική κατάσταση. Έχοντας καταλήξει στο συμπέρασμα ότι με την τότε κυβέρνηση υπήρχε μεγάλη πιθανότητα επικράτησης των κομμουνιστών, ο Βαρβαρέσος σημείωνε ότι οι βρετανικές δυνάμεις δεν ήταν ικανές να καταστείλουν ένοπλη εξέγερση, όπως είχε δείξει άλλωστε και η εμπειρία των αποικιών. Εξ άλλου η Βρετανία είχε προσεγγίσει την Ελλάδα ως «στρατηγικό και γεωγραφικό» παράγοντα στο πλαίσιο των αναγκών διατήρησης της βρετανικής αυτοκρατορίας και τα ελληνικά προβλήματα καθεαυτά δεν απασχολούσαν τη βρετανική πολιτική. Σε διάστημα δύο ετών από την Απελευθέρωση, η Βρετανία είχε προκαλέσει εκτεταμένη δυσανεμία στην ελληνική κοινή γνώμη, ακόμη και μια μερίδα του αστικού πολιτικού κόσμου ήταν δυσαρεστημένη από τη συνεργασία του βρετανικού παράγοντα με τις πιο συντηρητικές πολιτικές δυνάμεις. Τέλος, ο Βαρβαρέσος επέκρινε ακόμη μία όψη της βρετανικής πολιτικής, στοιχείο που συναντάτο σε αμερικανικές αναλύσεις

ήδη από την περίοδο της Κατοχής. Η Βρετανία είχε επιχειρήσει να καταστήσει την Ελλάδα σφαίρα αποκλειστικής βρετανικής επιρροής, κάτι το οποίο, όπως τόνιζε, δεν μπορούσε να γίνει ανεκτό – ιδίως στην οικονομική σφαίρα. Πράγματι, ο ακρογωνιαίος λίθος της αμερικανικής πολιτικής για τον μεταπολεμικό κόσμο ήταν οι ανοικτές αγορές. Επρόκειτο για μια πολιτική που ασφαλώς εξυπηρετούσε τα συμφέροντα της μεγαλύτερης βιομηχανικής οικονομίας του πλανήτη, αλλά ταυτόχρονα βασιζόταν και στην αντίληψη ότι οι πολιτικές της εθνικής αυτάρκειας του Μεσοπολέμου είχαν συντείνει στην όξυνση των ανταγωνισμών και εντέλει στη διολίσθηση στον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο. Στο πλαίσιο αυτό, πολιτικές αυτοκρατορικής προτίμησης ή ζώνες οικονομικής επιρροής δεν γίνονταν δεκτές από την Ουάσιγκτον και αυτό είχε καταστεί σαφές ήδη από την εξέλιξη των εργασιών της συνδιάσκεψης του Bretton Woods το 1944 και τις διαπραγματεύσεις για τη σύναψη ενός νέου δανείου των Ηνωμένων Πολιτειών προς τη Βρετανία το 1945.²⁵

Ως προς το πολιτικό σκέλος της βρετανικής παρουσίας στην Ελλάδα, ο Βαρβαρέσος αμφέβαλλε κατά πόσο θα μπορούσε να δικαιολογηθεί η παρουσία βρετανικών δυνάμεων στη χώρα, εν όψει της σύναψης των συνθηκών ειρήνης. Η κατακλείδα του συλλογισμού ήταν αυτή που υποψιάζεται ο αναγνώστης του υπομνήματος. Ο Βαρβαρέσος εκτιμούσε ότι, καθώς η κατάσταση στην Ελλάδα οξυνόταν, το μόνο που μπορούσε να αναστείλει την πορεία προς την κατάρρευση ήταν η εκδήλωση ενεργού ενδιαφέροντος εκ μέρους των Ηνωμένων Πολιτειών. Η Αμερική, πίστευε, είχε ήδη λάβει την πρωτοβουλία και είχε επωμιστεί το βάρος της δημιουργίας των πολυμερών θεσμών και μηχανισμών που θα αποτελούσαν τη βάση της μεταπολεμικής εποχής και ήταν άλλωστε και η μόνη χώρα που μπορούσε να αντληφθεί τις μακροχρόνιες ροπές και ανάγκες του κόσμου, καθώς συνυπολόγιζε ηθικούς παράγοντες στη διαμόρφωση της εξωτερικής της πολιτικής. Επρόκειτο για αντίληψη που απηχούσε τις απόψεις των υποστηρικτών του προέδρου Wilson,

25. Βλ. James (1996), σελ. 67-68.

που είχε προσπαθήσει χωρίς επιτυχία, την επαύριον του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου, να θεμελιώσει ένα σύστημα συλλογικής ασφάλειας στη θέση της ισορροπίας δυνάμεων, η επιδίωξη της οποίας διακρινόταν για τον ωμό ρεαλισμό και κυνισμό της. Οι συνθήκες βέβαια την επαύριον του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου είχαν μεταβληθεί, καθώς οι Αμερικανοί ιθύνοντες εξακολουθούσαν μεν να υιοθετούν τον ιδεαλισμό του Wilson, αλλά ταυτόχρονα συνειδητοποιούσαν πλήρως τη σημασία της ισχύος, στρατιωτικής, πολιτικής, οικονομικής και ιδεολογικής, ως θεμελίου των νέων πολυμερών διευθετήσεων. Αυτό αποδείχθηκε με την εξαγγελία του δόγματος Truman και του σχεδίου Marshall τον Μάρτιο και τον Ιούνιο του 1947.

Ο Βαρβαρέσος πίστευε ότι ένα αμερικανικό πρόγραμμα για την Ελλάδα δεν θα κόστιζε πολύ σε όρους οικονομικούς ή δέσμευσης ανθρώπινου δυναμικού. Εκτιμούσε πάντως ότι, προκειμένου να σταθεροποιηθεί η χώρα, ήταν αναγκαία η αμερικανική βοήθεια. Παρά δε το γεγονός ότι προειδοποιούσε πως το πρόβλημα της Ελλάδας δεν ήταν η έλλειψη εμπειρογνομόνων, αλλά πολιτικής βούλησης για την εφαρμογή κατάλληλων πολιτικών, συνιστούσε τη συγκρότηση μιας Αμερικανικής Αποστολής για την Ελλάδα, η οποία θα αναλάμβανε όχι μόνο τη διαχείριση της βοήθειας, αλλά τη διαμόρφωση στην ουσία ενός προγράμματος για την ανασυγκρότηση. Η Αποστολή αυτή, τόνιζε, έπρεπε να αποτελείται από εμπειρογνώμονες πρώτης σειράς και να είναι υπόλογη στην κυβέρνηση των Ηνωμένων Πολιτειών.

Η ανάλυση του Βαρβαρέσου μπορεί να υποτεθεί ότι σε βασικά σημεία της είτε συμβάδιζε με την κρατούσα στους αμερικανικούς κύκλους σκέψη είτε την επηρέαζε. Στο ημερολόγιο του Paul A. Porter, απεσταλμένου του Αμερικανού προέδρου στην Ελλάδα τον Ιανουάριο και τον Φεβρουάριο του 1947, ο αναγνώστης θα βρει απόψεις, κρίσεις και σχόλια που κινούνταν στο ίδιο πλαίσιο με αυτό της ανάλυσης του Βαρβαρέσου. Αμερικανοί οικονομολόγοι και στελέχη της αμερικανικής διοίκησης που υπηρετούσαν στην Ελλάδα θεωρούσαν το οικονομικό αδιέξοδο απόρροια του τρόπου σκέψης και της ανικανότητας της πολιτικής τάξης, η οποία παρέβλεπε την οικονομία και τις ανάγκες της, παραμένοντας αφοσιωμένη στην

πολιτική με την πολύ στενή της έννοια, δηλαδή τους συνεχείς ελιγμούς για την εξασφάλιση της εξουσίας. Υπήρχε επίσης συναίνεση μεταξύ των Αμερικανών σχετικά με την ανάγκη της διακοπής της πώλησης χρυσού. Ενδεικτικό του ότι υπήρχαν κοινές παραδοχές και ενδεχομένως ο Βαρβαρέσος να είχε επηρεάσει τους Αμερικανούς ιθύνοντες δεν μπορεί παρά να είναι το απόσπασμα που συνόψιζε τις εντυπώσεις του Porter από την πρώτη μέρα του στην Ελλάδα στις 20 Ιανουαρίου 1947, όταν σημείωνε: «Έχουμε έναν φτωχό λαό με μια ανίκανη κυβέρνηση και ένα πολιτικό σύστημα το οποίο απαιτεί από τους υπουργούς να έχουν ως κύριο μέλημά τους την παραμονή στο αξίωμα, παραμελώντας τα προβλήματα της ανοικοδόμησης και την επαναδραστηριοποίηση του εμπορίου και των συναλλαγών. Ένα από τα κυριότερα καθήκοντά μας θα είναι να καθορίσουμε αν θα υπάρξει στήριξη της μεσαίας τάξης για μια σειρά από κυβερνητικές πολιτικές που θα επιτρέψουν τη χρήση των εθνικών πόρων προς όφελος του συνόλου της χώρας και όχι μόνο προς όφελος επιλεγμένων ομάδων ιδιωτών».²⁶ Διακρίνονται συνεπώς όλα τα βασικά στοιχεία της ανάλυσης του Βαρβαρέσου για τη δυσλειτουργία του πολιτικού συστήματος, τη βαρύνουσα σημασία της μεσαίας τάξης και την ιδιοποίηση πόρων από μια μικρή ομάδα επιχειρηματιών. Επιβεβαιωνόταν επίσης η εκτίμηση του Βαρβαρέσου ότι το ελληνικό πολιτικό προσωπικό πίστευε πως η προοπτική της κατάρρευσης θα προκαλούσε παρέμβαση των Ηνωμένων Πολιτειών και της Βρετανίας, προκειμένου αυτή να αποφευχθεί.²⁷ Μπορούν βέβαια να επισημανθούν αποκλίσεις, καθώς υπήρχαν και στελέχη αμερικανικών υπηρεσιών που δεν ευνοούσαν την αλλαγή της πολιτικής κατάστασης στην Ελλάδα. Γεγονός ήταν όμως ότι η κρατούσα αντίληψη στην Ουάσιγκτον αποκρυσταλλωνόταν πλέον στην ανάγκη χορήγησης μαζικής βοήθειας. Ήταν ένα σημείο που καθιστούσε σαφές ο Γεώργιος Καρτάλης στους Αμερικανούς συνομιλητές του, προειδοποιώντας τους ότι χωρίς επαρκή βοήθεια οποιοδήποτε

26. Porter ([1947] 2006), σελ. 80.

27. Στο ίδιο, σελ. 121.

σχέδιο σταθεροποίησης και ανασυγκρότησης θα είχε την τύχη αυτών που εκπονούνταν οι Βρετανοί.²⁸ Διαπιστωνόταν ακόμη η ανάγκη διεύρυνσης της πολιτικής βάσης του κοινοβουλευτικού καθεστώτος, με πολύ πιο δραστικό τρόπο, από την κυβέρνηση συνασπισμού Λαϊκών και τριών μικρών κομμάτων του Κέντρου υπό τους Γεώργιο Παπανδρέου, Σοφοκλή Βενιζέλο και Παναγιώτη Κανελλόπουλο.²⁹ Η αλλαγή αυτή όμως, με την είσοδο στην κυβέρνηση του κατεχοχήν κόμματος του Κέντρου, των Φιλελευθέρων υπό τον Σοφούλη, μετά από έντονη αμερικανική παρέμβαση δεν θα πραγματοποιείτο πριν από τον Σεπτέμβριο του 1947.

Συνεπώς, με δεδομένο και το γεγονός ότι η πολιτική κατάσταση και ο κλιμακούμενος εμφύλιος πόλεμος ερμηνευόταν υπό το πρίσμα του Ψυχρού Πολέμου, η αμερικανική πολιτική θα έκανε χρήση μαζικής βοήθειας και δεν θα κινείτο στο ομολογουμένως πολύ στενό πλαίσιο που προσέφερε η προσέγγιση του Βαρβαρέσου το 1945 για την αξιοποίηση των εθνικών πόρων και των παραγωγικών δυνατοτήτων. Οι καιροί είχαν αλλάξει.

28. Στο ίδιο, σελ. 123.

29. Στο ίδιο, σελ. 96-98 και 114.

Βιβλιογραφία

Αρχειακό υλικό (αδημοσίευτο)

Αρχείο Βαρβαρέσου (Α4), στο Ιστορικό Αρχείο της Τράπεζας της Ελλάδος (ΙΑΤΕ).

Μονογραφίες και άρθρα

Κακριδής, Ανδρέας (2017), *Κυριάκος Βαρβαρέσος. Η βιογραφία ως οικονομική ιστορία*, Αθήνα: Κέντρο Πολιτισμού, Έρευνας & Τεκμηρίωσης, Τράπεζα της Ελλάδος.

Λυκογιάννης, Αθανάσιος (επιμ.) (2002), *Κυριάκος Βαρβαρέσος. Έκθεσις επί του οικονομικού προβλήματος της Ελλάδος*, εισ. Κώστας Κωστής, Αθήνα: Σαββάλας.

Ρίζας, Σωτήρης (2011), *Απ' την Απελευθέρωση στον Εμφύλιο*, Αθήνα: Εκδόσεις Καστανιώτη.

Ψαλιδόπουλος, Μιχάλης (2014), *Ιστορία της Τράπεζας της Ελλάδος 1928-2008*, Αθήνα: Κέντρο Πολιτισμού Έρευνας & Τεκμηρίωσης, Τράπεζα της Ελλάδος.

Alexander, George (1982), *The Prelude to the Truman Doctrine. British Policy in Greece, 1944-1947*, Oxford: Clarendon Press.

Gaddis, John Lewis (1972), *The Origins of the Cold War 1941-1947*, New York: Columbia University Press.

Howard, Michael (1993), *The Mediterranean Strategy in the Second World War*, London: Greenhill Books.

Iatrides, John O. (ed.) (1980), *Ambassador Mac Veagh Reports: Greece 1933-1947*, Princeton: Princeton University Press.

Iatrides, John O. (1972), *Revolt in Athens. The Greek Communist Second Round*, Princeton: Princeton University Press.

James, Harold (1996), *International Monetary Cooperation since Bretton Woods*, New York/Oxford: International Monetary Fund/Oxford University Press.

Kuniholm, Bruce (2014), *The Origins of the Cold War in the Near East*, Princeton: Princeton University Press.

- Lykogiannis, Athanassios (2002), *Britain and the Greek Economic Crisis 1944-1947: From Liberation to the Truman Doctrine*, Columbia, MO: University of Missouri Press.
- Lykogiannis, Athanassios (2001), “Why Did the ‘Varvaressos Experiment’ Fail?”, *Journal of Modern Greek Studies*, 19(1), May 2001, σελ. 117-141.
- Mazower, Mark (2003), *Η Ελλάδα και η οικονομική κρίση του Μεσοπολέμου*, Αθήνα: Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης της Ελλάδος.
- Milward, Alan (1984), *The Reconstruction of Western Europe, 1945-51*, London: Methuen.
- Porter, Paul A. ([1947] 2006), *Ζητείται: Ένα θαύμα για την Ελλάδα. Ημερολόγιο ενός προεδρικού απεσταλμένου, 20 Ιανουαρίου-27 Φεβρουαρίου 1947*, εισ. Μιχάλης Μ. Ψαλιδόπουλος, επίμ. Σπύρος Βρετός, μτφρ. Νερίνα Κιοσέογλου, Αθήνα: Μεταμεσονύκτιες Εκδόσεις.
- Stefanidis, Ioannis (2007), *Stirring the Greek Nation. Political Culture, Irredentism and Anti-Americanism in Post-War Greece, 1945-1967*, Aldershot: Ashgate.
- Wittner, Laurence (1982), *American Intervention on Greece, 1943-1949*, New York: Columbia University Press.

ΑΡΧΕΙΑΚΟ ΥΛΙΚΟ

ΕΜΠΙΣΤΕΥΤΙΚΟ

Προς τον
Αξιότιμο κ. Dean Acheson
Υφυπουργό Εξωτερικών
Υπουργείο Εξωτερικών
Ουάσιγκτον

Ουάσιγκτον, 3 Αυγούστου 1946

Αγαπητέ κ. Acheson,

Τον περασμένο Μάρτιο υποσχέθηκα να σας ετοιμάσω ένα υπόμνημα που θα περιέγραφε την ελληνική οικονομική κατάσταση, συνοδευόμενο από τις προσωπικές μου απόψεις και προτάσεις.

Καθότι στις 31 Μαρτίου επρόκειτο να διεξαχθούν εκλογές στην Ελλάδα, έκρινα σκόπιμο να αναβάλω τη σύνταξη του εν λόγω υπομνήματος ώστε να έχω τον χρόνο να αποτιμήσω τις όποιες επιπτώσεις των εκλογών και την πιθανή επίδρασή τους στις ελληνικές οικονομικές εξελίξεις.

Θεωρώ πλέον πως η κατάσταση έχει καταστεί αρκετά σαφής και ότι μπορώ να αποπειραθώ να σκιαγραφήσω την εικόνα που προκύπτει από μια προσεκτική και αντικειμενική εξέταση των συνθηκών που επικρατούν.

Ωστόσο, προκειμένου να αποφευχθεί κάθε δυνατή παρεξήγηση, θα ήθελα να υπογραμμίσω ότι το παρόν αποτελεί ένα εντελώς ανεπίσημο έγγραφο, το οποίο σας υποβάλλω με δική μου πρωτοβουλία ως ιδιώτης. Οφείλω να επιστήσω την προσοχή σας στο γεγονός πως, παρ' ότι υπήρξα επί περισσότερα από τριάντα χρόνια στενά συνδεδεμένος με τη χάραξη της ελληνικής οικονομικής πολιτικής και την αντιμετώπιση των οικονομικών προβλημάτων της χώρας, σήμερα δεν διατηρώ κανέναν δεσμό με τους επίσημους ελληνικούς κύκλους στο εσωτερικό ή το εξωτερικό και δεν εμπλέκομαι στα επίσημα σχέδια και τις επιλογές πολιτικής.

Υπό κανονικές συνθήκες, θα ήμουν εξαιρετικά επιφυλακτικός να υποβάλω τις προσωπικές μου απόψεις σε μια ξένη κυβέρνηση, πόσω μάλλον να προβώ σε προτάσεις και υποδείξεις. Κατόπιν μεγάλου δισταγμού ένωσα, ωστόσο, ότι οι τρέχουσες συνθήκες στην Ελλάδα είναι τόσο ασυνήθιστες, και η κατάστασή της τόσο απελπιστική, που δεν θα επιτελούσα το καθήκον μου, εάν απέφυγα να συμβάλω με τον μόνο τρόπο που μπορώ αυτήν τη στιγμή, θέτοντας δηλαδή υπόψη της αμερικανικής κυβέρνησης τη σοβαρότητα της ελληνικής κατάστασης και την ανάγκη να αναληφθούν θετικές πρωτοβουλίες, προκειμένου να αποφευχθεί μια βέβαιη κατάρρευση.

Θα ήθελα, επομένως, να σας ζητήσω να θεωρήσετε ότι το παρόν υπόμνημα είναι αυστηρά εμπιστευτικό και προσωπικό και δεν προορίζεται για χρήση στο υπουργείο. Το ίδιο θα ζητήσω και από τον κ. Clayton, στον οποίο θα παραδώσω ένα ακόμη αντίγραφο, όπως είχα υποσχεθεί. Είμαι βέβαιος ότι θα αντιληφθείτε τη θέση στην οποία βρίσκομαι και ότι θα συμφωνήσετε πως αυτός είναι ο μοναδικός τρόπος να τοποθετηθώ με ελευθερία και ειλικρίνεια σε ευαίσθητα και σύνθετα ζητήματα.

Ειλικρινά δικός σας,

Κ. Βαρβαρέσος

ΥΠΟΜΝΗΜΑ ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ

Ουάσιγκτον, 2 Αυγούστου 1946

Α. Τα κύρια χαρακτηριστικά της ελληνικής οικονομίας

Η φτώχεια της χώρας

Κατ' αρχάς θα ήθελα να επισημάνω ότι, ακόμη και τότε που ο πλούτος της χώρας ήταν άθικτος και επικρατούσε ειρήνη και καλή διακυβέρνηση, συνθήκες πέραν του ελέγχου του είχαν καταδικάσει έναν ιδιαίτερα εργατικό, οξυδερκή και ολιγαρχή λαό σε μια επισφαλή οικονομική κατάσταση.

Η Ελλάδα ήταν ανέκαθεν φτωχή χώρα, με υστέρηση της οικονομικής της ανάπτυξης εξαιτίας της αφορίας του εδάφους της, της ανεπάρκειας των πόρων της, της μεγάλης εξάρτησής της από τις εισαγωγές βασικών αγαθών και τις εξαγωγές ορισμένων εξειδικευμένων καλλιεργειών, καθώς και από άλλες πηγές εσόδων, όπως τα μεταναστευτικά εμβάσματα και τα ναυτιλιακά κέρδη, η εισροή των οποίων υπήρξε ασταθής και σταθερά φθίνουσα. Εάν σε αυτούς τους δυσμενείς παράγοντες προσθέσουμε την ευάλωτη γεωγραφική και στρατηγική θέση, η οποία – κάθε φορά που ξεσπούν πόλεμοι στην Ευρώπη – μοιραία μετατρέπει τη χώρα σε θέατρο μαχών, τον τεχνητά μεγεθυμένο (λόγω της μαζικής εισροής προσφύγων το 1922) και σταθερά αυξανόμενο πληθυσμό, και τη μάλιστα της ελονοσίας που πλήττει τη χώρα, υπονομεύοντας την υγεία του πληθυσμού της, έχουμε τις κύριες αιτίες του χαμηλού εθνικού εισοδήματος και της μεγάλης οικονομικής αστάθειας στην Ελλάδα.

Οι δυσκολίες που αντιμετωπίζει η χώρα αποτυπώνονται καλύτερα μέσα από ορισμένα στοιχεία και αριθμούς:

1. Περιορισμένοι πόροι

Στην Ελλάδα, περισσότερο από το ήμισυ της συνολικής έκτασης είναι ορεινό και άνυδρο, 25% αποτελείται από δάση και φτωχά βοσκοτόπια και μόλις 20% είναι κατάλληλο για καλλιέργεια. Μια σύγκριση με τις άλλες βαλκανικές χώρες αποκαλύπτει τη δυσμενή θέση της χώρας:

	Ποσοστό της έκτασης υπό καλλιέργεια	Αριθμός απόμων ανά τετραγωνικό χιλιόμετρο καλλιεργημένης έκτασης
Βουλγαρία	38	140
Ρουμανία	46	128
Γιουγκοσλαβία	29	181
Ελλάδα	20	336

Οι φυσικές συνθήκες στην Ελλάδα δεν ευνοούν τις γεωργικές καλλιέργειες ούτε την κτηνοτροφία. Το ελληνικό έδαφος και κλίμα είναι κατάλληλα για την καλλιέργεια ορισμένων ειδικών προϊόντων, όπως ο καπνός, τα σταφύλια και η σταφίδα, τα φρούτα και το ελαιόλαδο. Με την εξαίρεση του ελαιόλαδου, ωστόσο, τα προϊόντα αυτά δεν μπορεί να ικανοποιήσουν άμεσα τις βασικές ανάγκες του πληθυσμού και επομένως παράγονται με μοναδικό πλεονέκτημα την ενδεχόμενη εξαγωγή τους.

Η Ελλάδα δεν διαθέτει καύσιμα ούτε πολλές στοιχειώδεις πρώτες ύλες, τα οποία είναι αναγκασμένη να εισάγει. Η ελληνική βιομηχανία είναι εξ ολοκλήρου εξαρτημένη από τις εισαγωγές ως προς τις ανάγκες της σε καύσιμα και πολλές βασικές πρώτες ύλες.

Οι χερσαίες μεταφορές είναι κακές και κοστίζουν πολύ, εξαιτίας της ορεινής φύσης της χώρας. Σε πολλές περιοχές, τα υποζύγια αποτελούν το μοναδικό μέσο μεταφοράς.

2. Υπερπληθυσμός

Υπερπληθυσμός και αναστολή της μετανάστευσης

Η αδυναμία του ελληνικού εδάφους να υποστηρίξει έναν αυξανόμενο πληθυσμό υπήρξε η κατάρρα της Ελλάδας από την εποχή της αρχαιότητας. Για πολλά χρόνια τη λύση προσέφεραν η μετανάστευση και η αποίκηση.

Κατά τα πρόσφατα έτη, η μετανάστευση στον Νέο Κόσμο αποτελούσε την κύρια διέξοδο. Μεταξύ 1900 και 1921 περισσότεροι από 400.000 Έλληνες μετανάστευσαν στον Νέο Κόσμο, κυρίως τις Ηνωμένες Πολιτείες· με άλλα λόγια, υπήρχαν κατά μέσο όρο 18.300 μετανάστες ετησίως (5-10 ανά 1.000 κατοίκους).¹

Από το 1921, ως αποτέλεσμα των περιορισμών που επιβλήθηκαν από τις χώρες υποδοχής των μεταναστών, ο μέσος όρος κατά την περίοδο 1922-1930 μειώθηκε στους 7.000 μετανάστες τον χρόνο (1,2 ανά 1.000 κατοίκους) και 3.000 τον χρόνο κατά την περίοδο 1931-1938 (0,4 ανά 1.000).

Εισροή προσφύγων

Το δημογραφικό πρόβλημα επιδεινώθηκε περαιτέρω εξαιτίας της μαζικής εισροής 1.300.000 προσφύγων από τη Μικρά Ασία το 1922, με αποτέλεσμα ο πληθυσμός της χώρας να αυξηθεί, από τη μία στιγμή στην άλλη, κατά περίπου 25%. Οι εν λόγω πρόσφυγες έφθασαν σε καθεστώς πλήρους ένδειας και έπρεπε να τακτοποιηθούν σε καταλύματα, να ντυθούν, να σιτιστούν και να αποκτήσουν παραγωγική απασχόληση. Μετά από μεγάλες προσπάθειες και θυσίες, και αφού ανέλαβε σημαντικά δανειακά βάρη στο εξωτερικό, η χώρα μπόρεσε να αντιμετωπίσει την προσφυγική πτυχή του προβλήματος.

Το γεγονός, ωστόσο, παρέμεινε: ο πληθυσμός ήταν υπερβολικά μεγάλος σε σχέση με τους περιορισμένους πόρους που διέθετε η

1. Σημειώθηκε επίσης αξιοσημείωτη μετανάστευση προς την Αίγυπτο και τη Ρωσία, όμως δεν υπάρχουν διαθέσιμα αριθμητικά στοιχεία.

χώρα· επιπλέον, αυξανόταν γοργά λόγω του υψηλού ποσοστού γεννήσεων. Αποτελέσματα αυτού του υπερπληθυσμού ήταν το εξαιρετικά μικρό μέγεθος των αγροτικών εκμεταλλεύσεων στην ελληνική ύπαιθρο (το 75% των οποίων δεν ξεπερνούσε τα 30 στρέμματα) και σημαντικά ποσοστά ανεργίας στις αστικές περιοχές.

3. Η υγεία του πληθυσμού – ελονοσία

Η Ελλάδα είναι η χώρα με τα περισσότερα κρούσματα ελονοσίας στην Ευρώπη, κυρίως λόγω των πολυάριθμων βάλτων που δημιουργούν η άνιση βροχόπτωση και η τοπογραφία του εδάφους.

Πριν από το 1930, στη χώρα σημειώνονταν 9,17 θάνατοι από ελονοσία ανά 10.000 κατοίκους συγκριτικά με 0,70 στην Ιταλία, 1,58 στη Βουλγαρία και 0,20 στην Ισπανία. Μετά το 1930, εξαιτίας μιας δυναμικής εκστρατείας καταπολέμησης της ελονοσίας, οι θάνατοι περιορίστηκαν σε 5,5 ανά 10.000.

Υπολογίστηκε ότι οι κάτοικοι των περιοχών με ελονοσία ήταν ανίκανοι να εργαστούν περισσότερες από 100 ώρες τον χρόνο. Στις περιοχές αυτές, η παιδική θνησιμότητα ήταν η υψηλότερη, ενώ η μεγάλη συχνότητα της φυματίωσης οφειλόταν επίσης στο αποδυναμωμένο ανοσοποιητικό σύστημα όσων οργανισμών είχαν εξασθενήσει από την ελονοσία.

Τα κρούσματα ελονοσίας παρουσίαζαν διακυμάνσεις από χρόνο σε χρόνο, αλλά ποτέ δεν έπεσαν κάτω από το 1.000.000. Από την άλλη, όταν η ασθένεια λάμβανε διαστάσεις επιδημίας, όπως συνέβαινε συχνά, ο αριθμός των κρουσμάτων ανερχόταν στα 2.000.000.

Οι περιοχές που πλήττονταν περισσότερο ήταν η Θεσσαλία, η Μακεδονία και η Θράκη, δηλαδή οι περιοχές που περιλαμβάνουν τους λιγιστούς εύφορους κάμπους της χώρας.

4. Χαμηλό εθνικό εισόδημα και μεγάλη οικονομική αστάθεια

Το 1940, το εθνικό εισόδημα υπολογίστηκε στα \$400 εκατομμύρια. Αυτό αντιστοιχεί σε κατά κεφαλήν εισόδημα \$55, έναντι \$690 στις

Ηνωμένες Πολιτείες και \$480 στη Βρετανία. Η πλειονότητα του πληθυσμού αρκούσαν σε λιγοστά και ανεπαρκή είδη διατροφής, βασικό συστατικό των οποίων ήταν το ψωμί. Τα δημητριακά και τα όσπρια παρείχαν το 67% της μέσης ημερήσιας πρόσληψης θερμίδων, ενώ στη διάρκεια του πολέμου το αντίστοιχο ποσοστό στη Βρετανία ανερχόταν στο 44,5%.

Εξάρτηση από τις εισαγωγές

Το εθνικό εισόδημα δεν ήταν μόνο χαμηλό, αλλά αποτελούνταν και από πολλές εισαγωγές. Παρά τους αυστηρούς περιορισμούς που ίσχυαν μετά το 1931, οι εισαγωγές την περίοδο 1936-1938 αντιστοιχούσαν σε 20% του εθνικού εισοδήματος. Στη Βρετανία, μία από τις χώρες με τις μεγαλύτερες εισαγωγές στον κόσμο, το ποσοστό των ακαθάριστων εισαγωγών στο εθνικό εισόδημα δεν υπερέβαινε το 16%, ενώ το ποσοστό των καθαρών εισαγωγών ήταν μόλις 12,5%.

Η Ελλάδα εισήγαγε σημαντικό μέρος των τροφίμων, των πρώτων υλών και των προϊόντων μεταποίησης που καταλάωνε, καθώς και το σύνολο των αναγκών της σε καύσιμα και εξοπλισμό.

Μια σύγκριση με τις άλλες βαλκανικές χώρες αποκαλύπτει την ασυνήθιστη θέση της Ελλάδας από αυτήν την άποψη:

Κατά κεφαλήν εισαγωγές την περίοδο 1936-1938	
Βουλγαρία	\$10,0
Ρουμανία	\$6,5
Πουγκοσλαβία	\$6,5
Τουρκία	\$5,0
Ελλάδα	\$17,0

Οι ελληνικές εξαγωγές παρείχαν μόλις το 60% του συναλλάγματος που ήταν απαραίτητο για τη χρηματοδότηση των εισαγωγών και την εξυπηρέτηση του εξωτερικού χρέους. Επιπλέον, στη συντριπτική τους πλειονότητα, οι εξαγωγές αποτελούνταν από εξειδικευμένα αγροτικά προϊόντα, οι τιμές και η ζήτηση των οποίων υπόκειντο σε μεγάλες διακυμάνσεις στις διεθνείς αγορές (πάνω από τα

δύο τρίτα των ελληνικών εξαγωγών αποτελούνταν από καπνά και αποξηραμένα φρούτα²).

Συμβολή άδηλων συναλλαγματικών πόρων

Το υπόλοιπο 40% του συναλλάγματος που διέθετε η χώρα προερχόταν από μεταναστευτικά εμβάσματα, ναυτιλιακά κέρδη και έσοδα από επενδύσεις στο εξωτερικό, που επίσης υπόκειντο σε ευρείες διακυμάνσεις και επιπλέον έβαιναν σταθερά μειούμενα.

Έτσι, οι ελληνικοί πόροι δεν ήταν μόνο περιορισμένοι, αλλά ήταν επίσης υπεύθυνοι για τη μεγάλη αστάθεια της οικονομίας.

Εξωτερικός δανεισμός

Οφείλουμε να υπενθυμίσουμε ότι, μέχρι το 1932, ο συνεχής εξωτερικός δανεισμός, συνήθως υπό επαχθείς όρους, είχε αποτελέσει εξέχον χαρακτηριστικό της ελληνικής οικονομίας. Το ξένο κεφάλαιο εισέρρεε στην Ελλάδα πρωτίστως μέσω του δημόσιου δανεισμού και χρησιμοποιούνταν για την εκτέλεση δημοσίων έργων, την κάλυψη έκτακτων πολεμικών αναγκών και γενικότερα τη συμπλήρωση των κρατικών εσόδων. Το συνάλλαγμα που εξασφάλιζαν τα δάνεια επέτρεπε στη χώρα να εισάγει ποσότητες μεγαλύτερες από αυτές που της επέτρεπαν τα τακτικά της έσοδα· την ίδια στιγμή, όμως, ολοένα και μεγαλύτερα κονδύλια έπρεπε κάθε χρόνο να αφιερώνονται στην εξυπηρέτηση του εξωτερικού χρέους.

Η εξάρτηση από το ξένο κεφάλαιο αποτέλεσε έναν επιπρόσθετο και καθοριστικό παράγοντα αστάθειας. Αναπόφευκτα, κάθε περιορισμός στα δανειακά κεφάλαια προκαλούσε οξεία επιδείνωση της οικονομικής κατάστασης και σοβαρές νομισματικές διαταραχές.

Συνέπειες της Παγκόσμιας Ύφεσης

Αυτές οι περιοδικές δυσχέρειες που αντιμετώπιζε η ελληνική οικονομία κορυφώθηκαν στη σφοδρή κρίση του 1931-1932, όταν η Μεγάλη Ύφεση ανέτρεψε πλήρως την εύθραυστη οικονομική

2. Σ.τ.Μ.: Εννοεί πρωτίστως τη σταφίδα.

ισορροπία της χώρας. Οι εξαγωγές έπεσαν κατακόρυφα, οι λοιποί συναλλαγματικοί πόροι μειώθηκαν δραστικά, η εισροή ξένου κεφαλαίου σταμάτησε εντελώς και η χώρα έχασε τα τρία τέταρτα των συναλλαγματικών διαθεσίμων της.

Έλεγχος συναλλάγματος και περιορισμός εισαγωγών

Η Ελλάδα κατάφερε να εξέλθει από την κρίση μόνο με τη δραστική αναπροσαρμογή της εμπορικής και νομισματικής πολιτικής της στις νέες συνθήκες οι οποίες προέκυψαν από την περιοριστική (οικονομική) πολιτική που επικράτησε παντού μετά το 1931.

Προκειμένου να διατηρήσει τις εξαγωγές της, η χώρα αναγκάστηκε να δεχθεί τους όρους που επέβαλε η Γερμανία στο σύνολο της Κεντρικής, Ανατολικής και Νοτιοανατολικής Ευρώπης και να υπογράψει διμερείς εμπορικές συμφωνίες και συμφωνίες συμψηφισμού.

Διμερές εμπόριο

Την περίοδο 1936-1940, το 60% των συνολικών ελληνικών εξαγωγών διακανονιζόταν μέσω συμψηφισμών, ενώ μόνο το 40% απέφερε ελεύθερο συνάλλαγμα.

Δεν χωρεί καμία αμφιβολία ότι οι διμερείς εμπορικές συμφωνίες επέτρεψαν στις ελληνικές εξαγωγές να ανακάμψουν από το χαμηλό επίπεδο στο οποίο είχαν βρεθεί το 1932-1933. Από την άλλη πλευρά, αυτό το σύστημα σήμαινε ότι η ικανοποίηση των εισαγωγικών αναγκών εξαρτιόταν όχι από τη σημασία ή την προτεραιότητά τους, αλλά από το αν υπήρχε πιστωτικό υπόλοιπο με μια συγκεκριμένη χώρα και από την προθυμία ή την ικανότητα της χώρας αυτής να προσφέρει τα απαραίτητα αγαθά. Έτσι, η ελευθερία που υπήρχε παλαιότερα, όταν τα έσοδα από τις εξαγωγές ήταν εφικτό να χρησιμοποιηθούν σε οποιαδήποτε αγορά στον κόσμο, είχε σε μεγάλο βαθμό χαθεί.

Το φρόνημα του λαού

Υπό την πίεση αυτών των εξελίξεων, οι οικονομικές και κοινωνικές δυσκολίες που αντιμετώπιζε η Ελλάδα επηρέασαν την πολιτική σταθερότητα της χώρας η οποία, μαζί με τη θλιβερή έλλειψη ηγεσίας στη

διάρκεια της τελευταίας προπολεμικής δεκαετίας, συνέβαλε σημαντικά στην εδραίωση μιας δικτατορίας υπό τον Ιωάννη Μεταξά.

Παρά τις δύσκολες συνθήκες, ωστόσο, ο ελληνικός λαός διατήρησε ακέραιο το ακατάβλητο φρόνημά του, όπως και την αφοσίωσή του στα παραδοσιακά ιδεώδη της ελευθερίας και της δημοκρατίας. Όταν ήρθε η στιγμή της κρίσης, ήταν εκείνο το φρόνημα κι εκείνη η αφοσίωση που τον έφερε χωρίς δισταγμό στο πλευρό των Συμμάχων, σε μια περίοδο κατά την οποία η τύχη του πολέμου δεν είχε ακόμη κριθεί και λιγότερο ρομαντικοί λαοί προσπαθούσαν να περιορίσουν τις ζημίες τους.

Με την πάροδο του χρόνου, οι επιδόσεις του Ελληνικού Έθνους σε αυτόν τον πόλεμο άρχισαν να ξεχνιούνται· μερικές φορές, μάλιστα, δημιουργείται η αίσθηση ότι η υπενθύμισή τους προκαλεί εκνευρισμό [στους συνομιλητές]. Αλλά για όσους γνωρίζουν το φρόνημα με το οποίο ο ελληνικός λαός συμμετείχε στον πόλεμο και τις φρικτές θυσίες στις οποίες πρόθυμα υποβλήθηκε, όχι για να εξασφαλίσει μετέπειτα οφέλη ή ανταλλάγματα, αλλά για να συμβάλει σε έναν κατ' αυτόν δίκαιο σκοπό, η εξασθένιση της μνήμης δεν παύει να είναι οδυνηρή.

Β. Οι επιπτώσεις του πολέμου και της εχθρικής κατοχής

Η εξάντληση της ελληνικής οικονομίας

Τέσσερα χρόνια της πιο βάνανυσης και καταπιεστικής Κατοχής που επιβλήθηκε ποτέ σε έναν λαό ήρθαν να προστεθούν σε έξι μήνες σκληρών αγώνων, στη διάρκεια των οποίων ο ελληνικός λαός αφιέρωσε με γενναιοδωρία όλους τους πόρους του για τη διεξαγωγή του πολέμου, σε μια εποχή που οι σύμμαχοι της Ελλάδας, υπό πίεση και οι ίδιοι, δεν μπορούσαν να παράσχουν αποτελεσματική υλική βοήθεια. Μια οικονομικά εξουθενωμένη χώρα αναγκάστηκε να συντηρήσει μεγάλο στρατό Κατοχής, να γίνει η βάση για τις στρατιωτικές επιχειρήσεις στη Βόρεια Αφρική και να καταβάλει μεγάλα ποσά όχι μόνο ως έξοδα Κατοχής, αλλά και ως «προκαταβολές».³

Αντίθετα με άλλες χώρες, η Ελλάδα δεν είχε ούτε το πλεονέκτημα μιας ορθολογικής εκμετάλλευσης, το οποίο μπορεί να στερούσε τους ανθρώπους από το προϊόν του μόχθου τους, αλλά άφηνε τουλάχιστον άθικτες τις πλουτοπαραγωγικές πηγές και τον διοικητικό και οικονομικό μηχανισμό της χώρας. Οι ελληνικοί πόροι είχαν στερέψει και ήταν πολύ λίγοι, ενώ η χώρα απείχε υπερβολικά από τα γερμανικά κέντρα παραγωγής ώστε να έχει νόημα για τον εχθρό μια τέτοια ορθολογική εκμετάλλευση, ενώ το ισχυρό και ασυμβίβαστο φρόνημα του πληθυσμού απέρριπτε ακόμη και την πιο ήπια μορφή οικονομικής συνεργασίας.

Έτσι, στην Ελλάδα ο εχθρός δεν δίστασε να υιοθετήσει μέτρα, τα οποία οδήγησαν στην ερείπωση της οικονομικής ζωής της χώρας, τη διάλυση της διοίκησης, την ανεπανόρθωτη κατάρρευση του νομίσματος, την εξολόθρευση εκατοντάδων χιλιάδων πολιτών και την πλήρη σωματική εξάντληση της πλειονότητας εκείνων που επιβίωσαν από τις ανείπωτες κακουχίες και στερήσεις.

3. Σ.τ.Μ.: Εννοεί το κατοχικό δάνειο που χορηγήθηκε υπό τη μορφή προκαταβολών από την Τράπεζα της Ελλάδος.

Διαμελισμός

Η χώρα διαμελίστηκε και τεμαχίστηκε σε πολλές απομονωμένες περιφέρειες, μεταξύ των οποίων οι οικονομικές συναλλαγές πρακτικά απαγορεύθηκαν, με αποτέλεσμα τα τοπικά προϊόντα να μην είναι εφικτό να μεταφερθούν από μια πλεονασματική σε μια ελλειμματική περιοχή· η παραγωγή αποδιοργανώθηκε, στα αστικά κέντρα ξέσπασε πείνα και ο διοικητικός μηχανισμός της χώρας κατέρρευσε.

Πληθωρισμός, εκμετάλλευση και καταστροφές

Δημιουργήθηκε τεράστιος πληθωρισμός, μέσω του οποίου ο εχθρός μπορούσε να αδράξει οτιδήποτε υπήρχε διαθέσιμο στη χώρα· τα μέσα μεταφοράς επιτάχθηκαν και καταστράφηκαν ολοσχερώς κατά την εχθρική υποχώρηση· τα αγροτικά ζώα σφαγιάστηκαν μαζικά και εκατοντάδες οικισμοί και χωριά πυρπολήθηκαν και λεηλατήθηκαν ως αντίποινα για τον αδιάκοπο αγώνα των ένοπλων αντιστασιακών δυνάμεων στη χώρα. Εάν σε αυτές τις καταστροφές προσθέσουμε τις επιπτώσεις των συμμαχικών βομβαρδισμών και δολιοφθορών, αντιλαμβανόμαστε την έκταση της δυστυχίας και της ερήμωσης που επικρατούσε στη χώρα την εποχή της Απελευθέρωσης.

Κατάρρευση της ελληνικής οικονομίας

Με περισσότερο από 80% των σιδηροδρόμων, των γεφυρών, των λιμενικών υποδομών, των δρόμων, των φορτηγών και της ακτοπλοΐας να έχει καταστραφεί ολοσχερώς, περισσότερο από το ήμισυ των αγροτικών ζώων να έχει χαθεί, μεγάλες εκτάσεις της υπαίθρου να έχουν ερειπωθεί, έναν εξουθενωμένο πληθυσμό που επί περισσότερα από τέσσερα χρόνια συντηρούνταν με λιγότερες από 1.500 θερμίδες κατά κεφαλήν ημερησίως και με το ένα τρίτο των πολιτών σε απόλυτη φτώχεια, η Ελλάδα την εποχή της Απελευθέρωσης παρουσίαζε μια θλιβερή εικόνα πλήρους οικονομικής κατάρρευσης.

Γ. Η πορεία των γεγονότων μετά την Απελευθέρωση

Πολιτικές και κοινωνικές εντάσεις

Οι πολιτικές και κοινωνικές εξελίξεις ήταν αδύνατο να μείνουν ανεπηρέαστες από τις φοβερές καταπονήσεις που η Κατοχή επέβαλε στη ζωή της χώρας.

Ήδη πριν από τον πόλεμο, στην εργατική τάξη επικρατούσε μεγάλη δυσαρέσκεια, λόγω του χαμηλού επιπέδου του εισοδήματος και της έλλειψης ευκαιριών απασχόλησης. Την ίδια στιγμή, υπήρχε μία μικρή αλλά ισχυρή τάξη πλουσίων, μεταξύ των οποίων οι βιομήχανοι που – ευνοημένοι από τους εισαγωγικούς περιορισμούς – είχαν πρόσφατα αποκτήσει περίοπτη θέση· η παρουσία τους απλώς αναδείκνυε τη φτώχεια των μαζών, εντείνοντας έτσι τους κοινωνικούς ανταγωνισμούς και προσφέροντας γόνιμο έδαφος για τη διάδοση επαναστατικών δογμάτων. Ωστόσο, στη σχετική σταθερότητα που δημιουργούσαν το προπολεμικό πολιτικό και οικονομικό πλαίσιο και η αποτελεσματική και τίμια διοίκηση, ο ανεπτυγμένος ατομικισμός του ελληνικού λαού ήταν ικανός να τιθαसेύει αυτές τις ακραίες τάσεις.

Επιδράσεις του πληθωρισμού στην κοινωνική διάρθρωση

Η κατάρρευση του διοικητικού μηχανισμού της χώρας και ο ξέφρενος πληθωρισμός που δημιουργήθηκε από τον εχθρό διέυρνε τόσο επικίνδυνα το χάσμα μεταξύ πλουσίων και φτωχών που η δύναμη της παράδοσης δεν ήταν πλέον αρκετή να κρατήσει την κατάσταση υπό έλεγχο.

Είναι ευρέως γνωστό ότι, στον βαθμό που αφαιρεί πόρους από το καταναλωτικό κοινό προς όφελος μιας μικρής μειονότητας εμπόρων και βιοτεχνών, ο πληθωρισμός συνιστά το πλέον αποτελεσματικό μέσο για τη δημιουργία ή την επίταση των κοινωνικών ανισοτήτων.

Στην Ελλάδα, οι τεράστιες δαπάνες των Αρχών Κατοχής διόγκωσαν τα ονομαστικά εισοδήματα και τη ζήτηση ορισμένων μερίδων

του πληθυσμού σε μια εποχή που εκδηλώνονταν οξύτερες ελλείψεις σε κάθε λογής αγαθά. Οι τιμές στην αγορά αυξήθηκαν ραγδαία, ο υφιστάμενος μηχανισμός ελέγχου και ρύθμισης των τιμών εγκαταλείφθηκε και αναπόφευκτα ακολούθησαν αυξήσεις στους μισθούς και τα ημερομίσθια (τα πρώτα χρόνια με σημαντική καθυστέρηση, αλλά στους μήνες που προηγήθηκαν της Απελευθέρωσης σχεδόν αμέσως). Απαλλαγμένοι από κάθε έλεγχο, κερδοσκόποι και σπεκουλαδόροι – με πρώτους και καλύτερους τους εμπόρους και τους βιομηχάνους – μπόρεσαν να εκμεταλλευθούν ανηλεώς τον ελληνικό λαό και να ανταμειφθούν για την αντικοινωνική τους δραστηριότητα συσσωρεύοντας αμύθητες περιουσίες.

Έτσι τέθηκε σε κίνηση ένας φαύλος κύκλος πληθωρισμού άνευ προηγουμένου· σύντομα, όλοι προεξοφλούσαν την περαιτέρω υποτίμηση του νομίσματος, τη λάμβαναν υπόψη τους και προσπαθούσαν να προφυλαχθούν από αυτήν κατά τις συναλλαγές τους.

Ο χρυσός, και κυρίως η χρυσή λίρα, έγινε η μόνη αναγνωρίσιμη μονάδα αξίας. Οι έμποροι, οι κερδοσκόποι και οι συνεργάτες του εχθρού έσπευδαν να διασφαλίσουν τα κέρδη τους, επενδύοντάς τα σε χρυσό, μεγάλες ποσότητες του οποίου εισάγονταν στη χώρα από τους Γερμανούς και τους Συμμάχους, εντείνοντας με αυτόν τον τρόπο την υποτίμηση του νομίσματος.

Έτσι, η Ελλάδα μετατράπηκε σε παράδεισο για τους πλουσίους και τους αδίστακτους, δηλαδή τους λίγους, και σε κόλαση για τους φτωχούς, δηλαδή τη μεγάλη πλειονότητα του πληθυσμού.

Το κίνημα Απελευθέρωσης και η ανάγκη για κοινωνικές μεταρρυθμίσεις

Αυτή η απαράδεκτη ανισότητα ήταν βέβαιο ότι θα δημιουργούσε βαθύ ρήγμα ανάμεσα σε εκμεταλλευτές και εκμεταλλευθέντες και θα οδηγούσε σε έντονη δυσαρέσκεια, αναταραχή και βία.

Δεν είναι επομένως τυχαίο που στην Ελλάδα, όπως και σε άλλες χώρες, το κίνημα Απελευθέρωσης περιλάμβανε στους στόχους του δραστικές οικονομικές και κοινωνικές μεταρρυθμίσεις, επιδεικνύοντας σαφείς αριστερές τάσεις. Πιστεύω πως οι μεταγενέστερες εξελίξεις δεν πρέπει να αποκρύψουν το γεγονός ότι, στη σύλληψή του,

επρόκειτο για ένα αυθεντικό απελευθερωτικό και μεταρρυθμιστικό κίνημα, που συγκέντρωνε τη σθεναρή υποστήριξη των μαζών, ιδιαίτερα της νεότερης γενιάς.

Δυστυχώς, και αυτή είναι μάλλον μία από τις χειρότερες τραγωδίες της Ελλάδας, το κίνημα σύντομα περιήλθε στον πλήρη έλεγχο των κομμουνιστών. Όχι μόνο επειδή οι κομμουνιστές ήταν καλύτερα οργανωμένοι, αλλά κι επειδή μπόρεσαν να εξασφαλίσουν ισχυρή ένοπλη υποστήριξη, εκμεταλλευόμενοι τη συμμαχική πολιτική, που αποσκοπούσε στην οργάνωση ένοπλων συμμαχιών εντός της χώρας, προκειμένου να δυσκολευθούν οι Γερμανοί.

Λάθος των Συμμάχων να εξοπλίσουν τους κομμουνιστές

Ό,τι και αν πούμε για τις συνέπειες αυτής της πολιτικής στην πορεία των γεγονότων στην Ελλάδα θα είναι λίγο. Η Ελλάδα ήταν μια χώρα, της οποίας η διοίκηση κατέρρευσε υπό την επίδραση μιας καταστροφικής Κατοχής· μια χώρα που κυβερνιόταν από μια αναξιόπιστη κυβέρνηση, η οποία δεν διέθετε πραγματική εξουσία, ενώ η αφοσίωση των πολιτών σε αυτήν θεωρούνταν προδοσία· μια χώρα που οι πολίτες της είχαν αποδυθεί σε έναν απελπισμένο αγώνα επιβίωσης· στην πραγματικότητα, μια χώρα όπου είχε πάψει να υπάρχει οργανωμένη ζωή και τα θεμέλια της κοινωνίας είχαν αποσαθρωθεί. Καμία χώρα στον κόσμο, όσο καλά πειθαρχημένη και οργανωμένη κι αν είναι, δεν μπορεί να αντέξει τη μετατροπή μερίδας του πληθυσμού της σε ανεξάρτητες ένοπλες ομάδες. Σε μια χώρα σαν την Ελλάδα, η οποία βίωνε την πλήρη διάλυση των θεσμών της, ο εξοπλισμός και η οικονομική υποστήριξη μιας φανατικής μειονότητας με διακηρυγμένη, πάγια πολιτική της τη βίαιη κατάληψη της εξουσίας αποτελούσε παιχνίδι με τη φωτιά. Η κατοπινή προσπάθεια διόρθωσης αυτού του σφάλματος με τη δημιουργία ανταγωνιστικών συμμαχιών απλώς ολοκλήρωσε την καταστροφή, αφού απομάκρυνε τη χώρα περισσότερο από την απόλυτα αναγκαία ομόνοια των πολιτών της και έσπειρε τους σπόρους του εμφυλίου πολέμου.

Εάν στα πολιτικά και τα κοινωνικά δεινά που συνόδευαν τη δημιουργία του ένοπλου αντιστασιακού κινήματος υπό την κυριαρχία των κομμουνιστών προσθέσουμε την εκτεταμένη δυστυχία και

την ένδεια, που προέκυψαν από τις μάχες και τα αντίποινα, καταλήγουμε αναπόφευκτα στο συμπέρασμα ότι στην Ελλάδα ακολουθήθηκε μια εξαιρετικά κοντόφθαλμη, ενίοτε σχεδόν ανεύθυνη, πολιτική.

Όσο μεγάλη αξία κι αν είχε η πρόκληση αντιπερισπασμού από το αντιστασιακό αυτό κίνημα – και δεν χωρεί αμφιβολία πως όντως προκάλεσε σημαντικές δυσκολίες στους Γερμανούς – οι θυσίες που απαίτησε από τον ελληνικό λαό ήταν δυσανάλογες της συμβολής του στη νίκη των Συμμάχων. Ούτε αποτελούσε η στρατιωτική νίκη με κάθε κόστος τον μοναδικό στόχο αυτού του πολέμου. Ο τελικός στόχος, όπως συχνά διακηρύσσεται, ήταν η εδραίωση δίκαιης και σταθερής ειρήνης, από την οποία θα μπορούσε να προκύψει ασφάλεια και ευημερία για όλες τις χώρες – μεγάλες ή μικρές, πλούσιες ή φτωχές – ώστε να εκπληρωθούν οι δίκαιες προσδοκίες των λαών τους για μια πιο αξία λόγου ζωή. Συνεπώς, οι Μεγάλοι Σύμμαχοι είχαν καθήκον να απέχουν από πράξεις που θα επέφεραν μόνιμη βλάβη σε μια ήδη πληγωμένη χώρα. Δυστυχώς, στην περίπτωση της Ελλάδας, οι στρατιωτικές σκοπιμότητες και τα άμεσα οφέλη έλαβαν προτεραιότητα έναντι όλων των άλλων ζητημάτων, και τα μακροχρόνια συμφέροντα της χώρας αγνοήθηκαν παντελώς.

Δεν ασκώ τη συγκεκριμένη κριτική κατόπιν εορτής. Εξαρχής πίστευα ότι η ακολουθούμενη πολιτική ήταν εσφαλμένη. Υπέδειξα στους αξιωματούχους των Συμμάχων, με τους οποίους ερχόμουν σε επαφή, τους σοβαρούς κινδύνους που ενείχε, τις βαριές επιπλέον θυσίες που θα επέφερε σε μια ήδη ερειπωμένη χώρα και τις δυσκολίες που θα προέκυπταν αργότερα για να απαλλαχθεί μια χώρα με τόσα βουνά από τη ληστεία, στην οποία οι ένοπλες συμμορίες σίγουρα θα κατέληγαν, μόλις έσβηνε ο αρχικός ενθουσιασμός. Αισθανόμουν πως η πιο προσεκτική πολιτική που ακολουθούσαν οι κατεχόμενες χώρες της Δυτικής Ευρώπης ήταν ακόμη πιο αναγκαία στην περίπτωση μιας χώρας αβοήθητης, όπως η Ελλάδα. Πίστευα ακράδαντα πως η Ελλάδα θα έπρεπε επίσης να είχε απορρίψει τα φιλόδοξα σχέδια για πρόωπη και παρατεταμένη αντίσταση στις ισχυρές δυνάμεις Κατοχής, και να είχε προτιμήσει να υποστηρίξει τους Συμμάχους κατά την άφιξή τους.

Εναλλακτικές κατά την Απελευθέρωση

Από τη στιγμή ωστόσο που το λάθος έγινε, για να αποφευχθεί η αναρχία και η αιματοχυσία υπήρχαν μόνο δύο εναλλακτικές:

α. Αναγνώριση του κινήματος αντίστασης

Αν δεν είχε αποτραπεί η απόπειρα ανάληψης της εξουσίας από το ευρισκόμενο υπό τον κομμουνιστικό έλεγχο κίνημα αντίστασης, το ολοκληρωτικό καθεστώς που θα προέκυπτε θα είχε ενδεχομένως αναγνωριστεί στη συνέχεια ως η νόμιμη κυβέρνηση της χώρας. Κατ' αυτόν τον τρόπο ίσως προέκυπτε τουλάχιστον ισχυρή κυβέρνηση, η οποία θα αντιμετώπιζε με πυγμή τα δύσκολα προβλήματα της ανασυγκρότησης, λαμβάνοντας επίσης αυστηρά μέτρα ενάντια στην κερδοσκοπία.

Αυτή ήταν η πολιτική που ακολουθήθηκε από τους Συμμάχους στην περίπτωση της Γιουγκοσλαβίας. Ως προς αυτήν, θα ήθελα να υπογραμμίσω ότι τα επιτεύγματα του καθεστώτος Τίτο στον τομέα της οικονομικής οργάνωσης, όπως αυτά αποδίδονται από Βρετανούς και Αμερικανούς αξιωματούχους και ανταποκριτές, αντανακλούν απλώς το γεγονός ότι οι δικτατορίες είναι πιο αποτελεσματικές σε αυτό το πεδίο. Οι επιδόσεις της διοίκησης του ΕΑΜ σε ορισμένες περιοχές, που εξυμνήθηκαν κατ' επανάληψη σε εκθέσεις των Αμερικανών αξιωματούχων της UNRRA, δείχνουν ότι, εάν είχε επιτραπεί στην ελληνική Αριστερά να αναλάβει την εξουσία, θα είχε επιδείξει τον ίδιο δυναμισμό που αποτέλεσε αντικείμενο θαυμασμού στους Γιουγκοσλάβους ομολόγους της.

Ωστόσο, το να επιτραπεί σε μια φανατισμένη μειονότητα να επιβάλει τη θέλησή της στη μάζα του πληθυσμού θα παραβίαζε την υπόσχεση που είχαν δώσει οι Σύμμαχοι στη διάρκεια του πολέμου για ελεύθερα και δημοκρατικά καθεστάτα. Επίσης, θα ήταν ιδιαίτερα μισητή σε έναν λαό που περιφρουρεί με τόσο ζήλο τις ελευθερίες του, όπως οι Έλληνες. Άρα, δεν πρέπει να μετανιώνουμε που η δύναμη της Αριστεράς περιορίστηκε, αν και ο τρόπος με τον οποίο έγινε σήμαινε ότι, στο επίπονο έργο της ανοικοδόμησης, η Ελλάδα – αντίθετα με άλλες χώρες που είχαν απελευθερωθεί – θα στερούταν τη συνδρομή του πιο δυναμικού τμήματος του πληθυσμού της.

β. Αποκατάσταση της τάξης από τον συμμαχικό στρατό και σχηματισμός ισχυρής κυβέρνησης συνασπισμού

Η δεύτερη και μοναδική εναλλακτική, συνεπής με τις δηλώσεις των Συμμάχων, ήταν να αναγνωριστεί το γεγονός ότι οι Γερμανοί άφηναν πίσω τους μια χώρα σε κατάσταση χάους και αναρχίας και ότι αποτελούσε ευθύνη των Συμμάχων να διατηρήσουν την τάξη και να δημιουργήσουν συνθήκες ευνοϊκές για την αποκατάσταση μιας κεντρικής εξουσίας που θα σεβόταν και θα στήριζε ο πληθυσμός, μέχρις ότου μπορέσουν να γίνουν εκλογές που θα καθόριζαν τελικώς τη σχετική ισχύ των πολιτικών κομμάτων.

Για μια τέτοια πολιτική θα απαιτούνταν: 1. αρκετές συμμαχικές δυνάμεις για να επιβάλουν την τάξη και να ελέγξουν την κατάσταση αποφασιστικά και αμερόληπτα· και 2. μια μεταβατική κυβέρνηση στην οποία οι νέες δυνάμεις που αναδύθηκαν στην Κατοχή θα εκπροσωπούσαν επαρκώς και η οποία θα είχε αρκετή εξουσία και κύρος ώστε να αφιερωθεί στην επίλυση των δύσκολων προβλημάτων που αντιμετώπιζε η χώρα, καταπολεμώντας με σθένος τα δεινά της Κατοχής.

Αυτό ήταν το μοτίβο της Απελευθέρωσης στη Γαλλία και τις άλλες χώρες της Δυτικής Ευρώπης. Στις εν λόγω χώρες, η παρουσία ισχυρών συμμαχικών δυνάμεων απέτρεπε κάθε τάση κατάκτησης της εξουσίας διά της βίας από τις ένοπλες ομάδες, ενώ ο άμεσος σχηματισμός κυβερνήσεων ευρείας εκπροσώπησης υπό αξιοσέβαστους πολιτικούς ηγέτες επέτρεψε στις χώρες αυτές να αποκαταστήσουν τον νόμο και την τάξη και, μετά από κάποιες αρχικές δυσκολίες, να ειρηνεύσουν και να αφιερωθούν στο έργο της ανοικοδόμησης.

Η πορεία των γεγονότων στην Ελλάδα: χάος και αναρχία

Στην Ελλάδα, τα γεγονότα ακολούθησαν εντελώς διαφορετική τροχιά. Η χώρα μπορεί να απέφυγε τις καταστροφές από νέες στρατιωτικές επιχειρήσεις κατά την αποχώρηση των κατοχικών δυνάμεων,

σύντομα όμως ανακάλυψε ότι η πολυαναμενόμενη Απελευθέρωση έφερνε μαζί της χάος και αναρχία.

Φαίνεται πως οι στρατιωτικές ανάγκες στη Μεσόγειο εμπόδισαν την αποστολή επαρκών συμμαχικών δυνάμεων στην Ελλάδα. Από την άλλη, η κυβέρνηση που επέστρεψε στη χώρα, μοιλονότι κατ' όνομα αποτελούσε συνασπισμό όλων των πολιτικών κομμάτων, στην πράξη ήταν διχασμένη, αδύναμη και ανίκανη, χωρίς σαφή σχέδια για τα δύσκολα προβλήματα που την περίμεναν. Ενόσω η οικονομική κατάσταση στη χώρα γινόταν απελπιστική, μια που η πολυπόθητη βοήθεια δεν ερχόταν και οι Αρχές χειρίζονταν το νομισματικό πρόβλημα λανθασμένα, οι ηγέτες των κομμουνιστών θεώρησαν τη συγκυρία πρόσφορη ώστε – εκμεταλλευόμενοι την έντονη απογοήτευση του πληθυσμού και την αδυναμία της κυβέρνησης και των συμμαχικών δυνάμεων – να καταλάβουν την εξουσία διά της βίας και να ελέγξουν τη χώρα. Συγχρόνως, ορισμένα λάθη των Συμμάχων, και ειδικότερα η διφορούμενη στάση της βρετανικής κυβέρνησης στο αμφιλεγόμενο ζήτημα της επιστροφής του βασιλιά, επέτρεψαν στα ακραία στοιχεία να εξασφαλίσουν τη στήριξη πολλών καλοπροαίρετων ανθρώπων, που πίστευαν ειλικρινά ότι η δημοκρατία κινδύνευε και έπρεπε να την περιφρουρήσουν.

Η εξέγερση του Δεκεμβρίου: η πολιτική των κομμουνιστών

Εξετάζοντας τα γεγονότα που οδήγησαν στην εξέγερση του Δεκεμβρίου, οφείλουμε να έχουμε κατά νου δύο σκέψεις:

Πρώτον, δεν χωρεί καμία αμφιβολία ότι, αν οι Σύμμαχοι είχαν στείλει επαρκείς στρατιωτικές δυνάμεις στην Ελλάδα, τα ακραία στοιχεία δεν θα είχαν αποτολμήσει ένοπλη εξέγερση. Δεν πρόκειται περί εικασίας: πρόκειται περί άποψης στην οποία συνηγορούν πλήρως τα γεγονότα που προηγήθηκαν της άφιξης των συμμαχικών δυνάμεων. Είναι ευρέως γνωστό πως, μετά τις εξελίξεις στα άλλα μέτωπα, οι Γερμανοί – ανήμποροι να υποστηρίξουν άλλο τη θέση τους – εκκένωσαν μόνοι τους την Ελλάδα. Εξίσου γνωστό είναι πως πέρασαν αρκετές ημέρες από την αναχώρηση των Γερμανών μέχρι την αποβίβαση των συμμαχικών δυνάμεων, στη διάρκεια των

οποίων το αριστερό κίνημα είχε τον αδιαμφισβήτητο έλεγχο της χώρας και τη μοναδική ευκαιρία να αναλάβει την εξουσία, εγκαθιδρύοντας δική του κυβέρνηση και φέρνοντας τους Συμμάχους προ τετελεσμένων.

Δύο λόγοι εξηγούν γιατί δεν άδραξε αυτήν την ευκαιρία: Πρώτον, οι ηγέτες του περίμεναν ότι στην Ελλάδα θα κατέφθαναν ισχυρές συμμαχικές δυνάμεις, που θα στήριζαν τη νόμιμα συγκροτημένη ελληνική κυβέρνηση, στην οποία και οι ίδιοι συμμετείχαν. Κατά δεύτερο λόγο, προσδοκούσαν – όπως και οι υπόλοιποι Έλληνες – ότι η έλευση των συμμαχικών δυνάμεων θα συνοδευόταν από θεαματική βελτίωση των απελπιστικών συνθηκών ζωής που επικρατούσαν, και άρα απέφευγαν σχολαστικά να κάνουν οτιδήποτε θα μπορούσε να στερήσει από τον πληθυσμό την πολυαναμενόμενη βοήθεια. Είναι ασφαλές να υποθέσουμε ότι, μολονότι πρόθεσή τους ήταν να επωφεληθούν από τη συμμετοχή στην κυβέρνηση, προκειμένου να αποκτήσουν κυρίαρχη θέση στην πολιτική ζωή της χώρας, την εποχή εκείνη δεν σκέφτονταν τον αποκλειστικό έλεγχο. Αυτό επίσης εξηγεί γιατί αρχικά δέχθηκαν να συμμετάσχουν στην κυβέρνηση και προσυέγραψαν όσα συμφωνήθηκαν με τις βρετανικές Αρχές όσον αφορά την απόβαση βρετανικών στρατευμάτων στην Ελλάδα. Το γεγονός ότι στη συνέχεια μετέβαλαν τα σχέδιά τους αποδεικνύει ότι η ανεπάρκεια των συμμαχικών δυνάμεων και η απογοήτευση του πληθυσμού, λόγω της αδυναμίας βελτίωσης των οικονομικών συνθηκών, ενθάρρυνε την επιθυμία τους να αδράξουν την εξουσία.

Αυτή η αλλαγή στάσης επέδρασε καταλυτικά στη συνολική οικονομική και πολιτική ανάπτυξη της χώρας. Μαζί με τους παράγοντες που την προκάλεσαν, στέρησε από την Ελλάδα μια μοναδική ευκαιρία να αφομοιώσει τα ακραία της στοιχεία στην πολιτική ζωή και να τα μεταβάλει από αρνητικό σε θετικό παράγοντα στην ανασυγκρότηση. Η εμπειρία άλλων χωρών δείχνει ότι μόλις οι βίαιες τακτικές και μέθοδοι δώσουν τη θέση τους στη συνεργασία, έστω και ατελή, με άλλα πολιτικά κόμματα τα άκρα γίνονται λιγότερο επιθετικά και σταδιακά υιοθετείται πιο συνεργατική στάση.

Η εξέγερση δεν ήταν εμφύλιος

Η δεύτερη σκέψη που πρέπει να ληφθεί υπόψη είναι ότι η εξέγερση του Δεκεμβρίου δεν ήταν εμφύλιος πόλεμος με τη συνήθη σημασία της λέξης, που παραπέμπει στη διαμάχη μεταξύ διαφορετικών μερίδων του πληθυσμού για τον αποκλειστικό έλεγχο της εξουσίας. Στην Ελλάδα, η σύγκρουση έλαβε χώρα μεταξύ μιας μικρής ένοπλης ομάδας, πιθανώς όχι μεγαλύτερης των 25.000 ατόμων, και εξίσου λίγων, αν και αργότερα ενισχυμένων, συμμαχικών στρατευμάτων, ενώ το μεγαλύτερο μέρος του πληθυσμού περίμενε εναγωνίως το τέλος της τραγωδίας.

Όπως ήδη ειπώθηκε, το μόνο που στεκόταν ανάμεσα στην οργανωμένη Αριστερά και την προσπάθειά της να καταλάβει την εξουσία ήταν τα βρετανικά στρατεύματα. Δεν χωρεί η παραμικρή αμφιβολία ότι, χωρίς τη βρετανική παρέμβαση, η Αριστερά θα είχε πάρει τον έλεγχο της χώρας με ευκολία.

Το σημείο αυτό το υπογραμμίζω ιδιαίτερα, γιατί έχει πολύ μεγάλη σημασία για τις μετέπειτα εξελίξεις.

Η ευθύνη των Βρετανών

Η έκβαση της σύγκρουσης δεν θα έπρεπε ποτέ να είχε ερμηνευθεί ως νίκη της Δεξιάς και ήττα της Αριστεράς – που δεν ήταν – αλλά ως καταστολή μιας ένοπλης εξέγερσης από τις συμμαχικές δυνάμεις που είχαν αποσταλεί στην Ελλάδα για να τηρήσουν την τάξη και να προστατεύσουν τις ελευθερίες του λαού. Αυτό σημαίνει ότι οι βρετανικές Αρχές στην Ελλάδα είχαν ευθύνη να εμποδίσουν τη Δεξιά να αποκομίσει οποιοδήποτε πολιτικό πλεονέκτημα από τη δυσάρεστη, πλην αναγκαία, ενέργεια στην οποία τα βρετανικά στρατεύματα είχαν υποχρεωθεί, να προβούν εναντίον μιας μικρής ομάδας φανατικών και εξτρεμιστών. Και δεν είχαν μόνο την άμεση ευθύνη· οι βρετανικές Αρχές είχαν επίσης τη μοναδική ευκαιρία να χρησιμοποιήσουν το κύρος και τη δημοτικότητα τους προς όφελος της ενότητας, της μετριοπάθειας και της γενναιοδωρίας. Αντίθετα, από ό,τι φαίνεται, εξακολουθώ να πιστεύω ότι ο ελληνικός λαός θα

είχε ανταποκριθεί θετικά σε μια ειλικρινή έκκληση για ενότητα κι έτσι ίσως η Ελλάδα να είχε γλιτώσει τις υπερβολές της αντίδρασης και τα δεινά των εξημμένων πολιτικών παθών.

Δυστυχώς, επιτράπηκε στη Δεξιά να ερμηνεύσει την καταστολή της εξέγερσης ως δική της νίκη και ως εξουσιοδότηση να προχωρήσει στην εξόντωση των αντιπάλων της και τη δίωξη όλων των προοδευτικών στοιχείων της χώρας.

Θα ήταν άδικο προς τις βρετανικές Αρχές να μην αναγνωρίσουμε ότι, στην ατμόσφαιρα που επικράτησε μετά τη σύγκρουση, μια πολιτική μετριοπάθειας δεν θα ήταν ούτε αρεστή ούτε εύκολη στην εφαρμογή της.

Η μάζα του λαού, στην οποία συγκαταλέγονταν πολλοί παλαιοί αριστεροί, είχε τρομοκρατηθεί από τις ακρότητες που είχαν διαπράξει οι εξτρεμιστές στη διάρκεια των συγκρούσεων, με αποτέλεσμα να αναπτυχθεί αίσθημα αποστροφής προς την Αριστερά, το οποίο ενίσχυε τη Δεξιά.

Δεν ήταν ωστόσο δύσκολο να συνειδητοποιήσει κάποιος ότι επρόκειτο απλώς για προσωρινή αντίδραση, που θα διατηρούνταν μόνο εφόσον εκείνοι τους οποίους ευνοούσε ήταν διατεθειμένοι να αναλάβουν τις ευθύνες τους απέναντι στη χώρα. Κανένας απ' όσους γνωρίζουν τις συνθήκες και τα πρόσωπα στην Ελλάδα δεν περίμενε ότι η Δεξιά θα αποδεικνυόταν αντάξια αυτής της ευκαιρίας.

Πολιτικές δυνάμεις στην Ελλάδα: η Δεξιά και η Αριστερά

Κατ' αρχάς πρέπει να εξηγήσουμε αυτήν τη διαίρεση των πολιτικών δυνάμεων σε Δεξιά και Αριστερά, η οποία συνιστούσε νέα εξέλιξη στην ελληνική πολιτική ζωή.

Ανέφερα στην πρώτη ενότητα του υπομνήματος πως, ήδη πριν από τον πόλεμο, η Ελλάδα υπέφερε από την ανικανότητα πολιτικών κομμάτων και ηγετών να σχηματίσουν σταθερές κυβερνήσεις και να αντιμετωπίσουν τα δύσκολα προβλήματα της χώρας, με αποτέλεσμα να οδηγηθεί στην εγκαθίδρυση δικτατορίας.

Μέσα στο κλίμα των μεγάλων ελπίδων και προσδοκιών για το μέλλον, που στήριζε τον πληθυσμό τις σκοτεινές ημέρες της Κατοχής, η πολιτική σκέψη συντελούνταν σε όρους νέων ηγετών,

νέων προγραμμάτων και θετικών σχεδίων μεταρρύθμισης. Η επάνοδος των παλαιών πολιτικών στην εξουσία έμοιαζε αδιανόητη. Κεντρικός παράγοντας σε αυτήν τη νέα πολιτική εξέλιξη ήταν το Εθνικό Απελευθερωτικό Μέτωπο, γνωστό ως ΕΑΜ. Περιέγραφα ήδη πώς το κίνημα αυτό βρέθηκε σταδιακά υπό τον έλεγχο των κομμουνιστών παύοντας να ελκύει τη μάζα του πληθυσμού, που αντιπαθεί τις μεθόδους των κομμουνιστών, τη μισαλλοδοξία τους και την υποταγή τους σε μια ξένη δύναμη. Παρά τις αμφιβολίες τους, αρκετοί από τους αρχικούς υποστηρικτές του ΕΑΜ δίσταζαν να απομακρυνθούν από αυτό, θεωρώντας πως οι προοδευτικές δυνάμεις της χώρας ήταν υπερβολικά αδύναμες για να διακινδυνεύσουν ένα εσωτερικό ρήγμα. Έτσι, παρ' ότι αντιπαθούσαν τις κομμουνιστικές μεθόδους και τακτικές, παρέμεναν – με κάποια αμηχανία – μέσα στο κίνημα, ευελπιστώντας να καταφέρουν να επηρεάσουν, και άρα να μετριάσουν, τις ακρότητες των εταίρων τους. Πολλοί άλλοι, ωστόσο, με πρώτους και καλύτερους τους πληθυσμούς της υπαίθρου, που είχαν υποφέρει περισσότερο από τις υπερβολές των κομμουνιστών, απέρριπταν οποιονδήποτε συμβιβασμό και στρέφονταν προς άλλες κατευθύνσεις.

Έλλειψη προοδευτικού δημοκρατικού κινήματος

Δυστυχώς, είτε λόγω της επικρατούσας έντασης, που δεν διευκόλυνε τη μετριοπάθεια, είτε λόγω κακής τύχης, η επιθυμία για μια προοδευτική, αλλά συνάμα δημοκρατική πολιτική εξέλιξη δεν εκφράστηκε μέσω ενός ισχυρού και καλά οργανωμένου κινήματος, όπως τα Χριστιανοδημοκρατικά ή τα Σοσιαλιστικά κινήματα της Δυτικής Ευρώπης.

Ως προς αυτό, θα ήθελα να εξηγήσω πως η λύπη μου για την απουσία ενός ισχυρού προοδευτικού κινήματος στην Ελλάδα δεν οφείλεται σε τυχόν προκαταλήψεις ή προσωπικές προτιμήσεις, αλλά στη διαπίστωση ότι μόνο ένα τέτοιο κίνημα ήταν δυνατό να πραγματοποιήσει τις μεταρρυθμίσεις που η χώρα έχει απόλυτη ανάγκη, αν θέλει να εξαλείψει τα δεινά της κερδοσκοπίας και της εκμετάλλευσης που καλλιέργησαν ο πληθωρισμός και η Κατοχή. Όσο και αν ήθελε κάποιος να στηριχθεί στις παραδοσιακές δυνάμεις, η αντικειμενική

θεώρηση των πραγμάτων έδειχνε ότι η οικονομική ανασυγκρότηση δεν μπορούσε να πραγματοποιηθεί μόνο μέσω αυτών.

Η αποτυχία της ιδιωτικής επιχειρηματικότητας στην Ευρώπη

Στις Ηνωμένες Πολιτείες Αμερικής δεν γίνεται πάντοτε κατανοητός ο βαθμός στον οποίο η ευρωπαϊκή ιδιωτική επιχειρηματικότητα απέτυχε να σταθεί στο ύψος των ευθυνών της έναντι της κοινωνίας, τόσο πριν όσο και κατά τη διάρκεια του πολέμου. Ο ίδιος ο όρος «ιδιωτική επιχειρηματικότητα» υποδηλώνει διαφορετικά πράγματα στην Ευρώπη από ό,τι στις Ηνωμένες Πολιτείες.

Στις Ηνωμένες Πολιτείες, η ιδιωτική επιχειρηματικότητα εξακολουθεί να επιδεικνύει την αρχική της ζωτικότητα και αποτελεσματικότητα, παραμένοντας ο βασικός συντελεστής της τεράστιας ανάπτυξης της παραγωγής και του πλούτου τα τελευταία εκατό και πλέον χρόνια. Μιας ανάπτυξης που έχει ωφελήσει όλα τα τμήματα του πληθυσμού εξίσου και έχει φέρει πρωτοφανή ευημερία σε εκατομμύρια νοικοκυριά.

Ακόμη και σε αυτήν τη χώρα, η πολυπλοκότητα των σύγχρονων οικονομικών προβλημάτων και η ανάπτυξη μονοπωλίων έχουν υποχρεώσει την κυβέρνηση να αναλάβει πρωτοβουλίες σε πολλά πεδία που προηγουμένως θεωρούνταν ότι ανήκαν στην αποκλειστική δικαιοδοσία της ιδιωτικής επιχειρηματικότητας, ελέγχοντας και κατευθύνοντας έτσι τις ιδιωτικές επιχειρήσεις όποτε διακυβενόταν το γενικό συμφέρον. Στην Ευρώπη, από την άλλη, η ιδιωτική επιχειρηματικότητα γενικότερα γινόταν – με αξιοσημείωτες εξαιρέσεις – όλο και πιο αδιάφορη απέναντι στην ευημερία του συνόλου.

Ήδη πριν από τον πόλεμο, τα κέρδη της βασιζόνταν πολύ περισσότερο στον προστατευτισμό και τα μονοπώλια από ό,τι στην ικανότητά της να προσφέρει αποτελεσματικά στο κοινό. Είμαι επίσης βέβαιος πως, στη διάρκεια του Μεσοπολέμου, τα ιδιωτικά επιχειρηματικά συμφέροντα συνέβαλαν στην άνοδο του διεθνούς προστατευτισμού και την υιοθέτηση επιθετικών εμπορικών πολιτικών. Ακόμη και στις περιπτώσεις που τα προστατευτικά μέτρα που υιοθετούνταν σε διάφορες χώρες δεν ήταν – όπως συνέβαινε συνήθως – αποτέλεσμα της άμεσης οικονομικής και πολιτικής πίεσης των

επιχειρηματικών συμφερόντων, είναι σαφές ότι τα συμφέροντα αυτά αποκόμιζαν σημαντικά κέρδη από τα περιοριστικά μέτρα που οι διάφορες χώρες αναγκάζονταν να υιοθετήσουν προκειμένου να θωρακίσουν το ισοζύγιο των εξωτερικών πληρωμών τους. Τα μέτρα αυτά, που απομόνωναν την εσωτερική αγορά από την παγκόσμια οικονομία, λειτουργούσαν αναγκαστικά εις βάρος του κοινού και προς όφελος ορισμένων στενών κλαδικών συμφερόντων.

Επιπλέον, εν μέσω της φτώχειας και της δυσαρέσκειας που προξένησαν τα εν λόγω περιοριστικά μέτρα, η ιδιωτική επιχειρηματικότητα γινόταν ολοένα και πιο ανταγωνιστική προς τις εργατικές τάξεις. Χωρίς τη διορατικότητα που θα της επέτρεπε να αντιληφθεί πως η εχθρότητα των μαζών θα κατέληγε να την υπονομεύσει, προσπάθησε να διατηρήσει τη θέση της και να υπερασπιστεί τα συμφέροντα και τα προνόμιά της, υποστηρίζοντας φασιστικά καθεστώτα ή τάσεις και, σε πολλές χώρες, επιτυγχάνοντας την επιβολή καταπιεστικών μέτρων εναντίον των εργατών.

Στη διάρκεια του πολέμου δεν δίστασε να εκμεταλλευτεί τον πληθωρισμό και τις ελλείψεις σε αγαθά προκειμένου να αποκομίσει υπέρογκα κέρδη, ενώ σε πολλές περιπτώσεις διασύρθηκε, συνεργαζόμενη οικονομικά με τον εχθρό. Εάν, τέλος, λάβουμε υπόψη το γεγονός ότι στις τάξεις των παραδοσιακά προνομιούχων ο πόλεμος προσέθεσε μία νέα και ιδιαίτερα μισητή τάξη μαυραγοριτών και κερδοσκόπων, οι οποίοι συσώρευσαν πλούτη και εξουσία εκμεταλλευόμενοι τον κόσμο, αντιλαμβανόμαστε γιατί, σε όλες τις χώρες που είχαν απελευθερωθεί, εκδηλώθηκε καθολικό αίτημα για δραστικά μέτρα και βαθιές μεταρρυθμίσεις προς εξάλειψη των καταχρήσεων της Κατοχής.

Ανάδυση νέων λαϊκών δυνάμεων

Στις περισσότερες από αυτές τις χώρες, τα συντηρητικά στοιχεία, έχοντας αποκλείσει από τις τάξεις τους τις νέες λαϊκές δυνάμεις που είχαν αναδυθεί στη διάρκεια της Κατοχής, δεν ήταν αρκετά θαρραλέα ή διορατικά ώστε να αποστασιοποιηθούν από την τάξη που είχε δυσφημίσει τον εαυτό της συνεργαζόμενη με τον εχθρό και κερδοσκοπώντας.

Συνεπώς, στις περισσότερες χώρες που είχαν απελευθερωθεί η Δεξιά έχασε μεγάλο τμήμα της επιρροής και των υποστηρικτών της· νέα, προοδευτικά κόμματα βρέθηκαν ξαφνικά στην εξουσία, χάρη στην ίδια τη δυναμική των γεγονότων.

Η οικονομική πολιτική των ευρωπαϊκών χωρών – σχεδιασμένες οικονομίες

Σε όλες αυτές τις χώρες, μία από τις πρώτες φροντίδες μετά την Απελευθέρωση ήταν η αντιμετώπιση του οικονομικού και δημοσιονομικού χάους που είχε δημιουργήσει η Κατοχή. Βαριές ποινές για συνεργασία με τον εχθρό, φορολογία των πολεμικών κερδών, δέσμευση χρημάτων και κλείδωμα λογαριασμών, έλεγχος στις τιμές, την παραγωγή και τη διανομή ήταν τα χαρακτηριστικά γνωρίσματα της πολιτικής που ακολούθησαν οι περισσότερες χώρες μετά την Απελευθέρωση. Παρεμπιπτόντως, τα μέτρα αυτά δεν ήταν αναγκαία μόνο για να ικανοποιηθεί η κοινή γνώμη και να αμβλυνθεί η εισοδηματική ανισότητα, αλλά και, από καθαρά τεχνική άποψη, για να αντιμετωπιστεί η μεγάλη συγκέντρωση αγοραστικής δύναμης στα χέρια λίγων. Αν δεν αντιμετωπιζόταν αποτελεσματικά, η συγκέντρωση αυτή – προϊόν της ίδιας της Κατοχής – θα είχε ανατρέψει όλες τις προσπάθειες νομισματικής και δημοσιονομικής σταθεροποίησης. Δεν είναι μάλιστα τυχαίο που οι χώρες οι οποίες υπήρξαν πιο θαρραλέες και πιο σχολαστικές στην αντιμετώπιση των κερδοσκοπών τους επέδειξαν και την ταχύτερη πρόοδο προς την ανασυγκρότηση (έχω κυρίως το Βέλγιο και την Τσεχοσλοβακία κατά νου).

Είμαι πεπεισμένος ότι η αποτελεσματική ρευστοποίηση αυτού του αποθέματος σωρευμένης αγοραστικής δύναμης, που προήλθε από την εκμετάλλευση των απελπιστικών οικονομικών συνθηκών της Κατοχής, αποτελούσε προϋπόθεση για την εδραίωση υγιούς οικονομικής και δημοσιονομικής κατάστασης στις απελευθερωθείσες χώρες.

Επιπλέον, στις συνθήκες ανεπάρκειας βασικών αγαθών, που θα εξακολουθήσουν να επικρατούν για καιρό στις χώρες αυτές, η κρατική επιτήρηση και ο έλεγχος της ιδιωτικής επιχειρηματικότητας

αποτελούν τη μόνη εύλογη εναλλακτική στη μονοπωλιακή εκμετάλλευση του κοινού από τους παραγωγούς και τους εμπόρους.

Θέλω να υπογραμμίσω ιδιαίτερα το γεγονός ότι, με εξαίρεση μια μικρή δεξιά μειοψηφία, τα μέτρα αυτά υποστηρίζονται από όλα τα μεγάλα κόμματα των ευρωπαϊκών χωρών. Μία από τις σημαντικότερες εξελίξεις στην ευρωπαϊκή πολιτική και οικονομική ζωή σήμερα είναι ότι οι διαμάχες και οι ανταγωνισμοί δεν αφορούν τόσο τους σκοπούς της οικονομικής πολιτικής, για τους οποίους υπάρχει σε μεγάλο βαθμό συμφωνία, όσο τους τρόπους με τους οποίους οι σκοποί αυτοί θα επιτευχθούν. Ενώ το τμήμα του πληθυσμού που τελεί υπό την επιρροή των κομμουνιστών πιστεύει ότι οι εν λόγω σκοποί είναι επιτεύξιμοι μόνο μέσω ολοκληρωτικών μεθόδων, τα δημοκρατικά προοδευτικά κόμματα είναι πεπεισμένα ότι η ελευθερία και ο σεβασμός του ατόμου είναι εφικτό να διατηρηθούν μέσα στο πλαίσιο μιας σχεδιασμένης οικονομίας. Σήμερα δεν υπάρχει αμφιβολία ότι, στη Δυτική Ευρώπη τουλάχιστον, η δημοκρατική παράδοση δεν θα εγκαταλειφθεί και οι οικονομικές μεταβολές, όσο ρηξικέλευθες κι αν είναι, δεν θα οδηγήσουν στην υποδούλωση του ατόμου. Συγχρόνως, όμως, είναι σημαντικό να αναγνωριστεί ότι οι λαοί της Ευρώπης δεν επιθυμούν την επιστροφή στο προπολεμικό καθεστώς της αχαλίνωτης ιδιωτικής επιχειρηματικότητας και της εμπιστοσύνης στους μηχανισμούς της αγοράς.

Οι οικονομικές συνθήκες στην Ελλάδα μετά την καταστολή της κομμουνιστικής εξέγερσης

Ανάγκη για δραστικά μέτρα και εξωτερική βοήθεια

Συγκρινόμενη με αυτές τις εξελίξεις στις ευρωπαϊκές χώρες, η κατάσταση στην Ελλάδα μοιάζει ιδιαίτερα ασυνήθιστη.

Καμία άλλη χώρα δεν υπέμεινε τόσα, όσα η Ελλάδα, από τα δεινά του πληθωρισμού και της Κατοχής. Σε όλες τις άλλες χώρες, η διανομή αγαθών με δελτίο, ο έλεγχος τιμών και η φορολογία συνεχίστηκαν και – όσο ατελείς και αν ήταν – συνέβαλαν στη διατήρηση του ελέγχου της νομισματικής και δημοσιονομικής κατάστασης.

Στη δεύτερη ενότητα εξήγησα ότι οι Γερμανοί χρησιμοποίησαν τον πληθωρισμό ως βασικό εργαλείο για να λεηλατήσουν και να εκμεταλλευθούν την Ελλάδα· ο πακτωλός νέου χρήματος με τον οποίο πλημμύρισαν τη χώρα προκάλεσε την κατάρρευση των δημοσιονομικών και νομισματικών μηχανισμών, αφήνοντας τον πληθυσμό στο έλεος των μαυραγοριτών και των κερδοσκόπων.

Εάν λάβουμε υπόψη το γεγονός ότι οι θυσίες και οι καταστροφές που υπέμεινε η χώρα ήταν βαρύτερες από οποιασδήποτε άλλης χώρας και συρρίκνωσαν τους ήδη πενιχρούς πόρους της σε ένα μόλις κλάσμα των προπολεμικών τους επιπέδων, αντιλαμβανόμαστε πως, στην Ελλάδα, η οικονομική ανασυγκρότηση και η επιστροφή σε ανεκτές συνθήκες ζωής απαιτούσαν – πέρα από σημαντική εξωτερική βοήθεια – δραστικά εσωτερικά μέτρα· μέτρα για να αμβλυνθούν οι ακραίες εισοδηματικές ανισότητες που είχε δημιουργήσει η Κατοχή και μέτρα που θα εξασφάλιζαν επαρκείς εγχώριους πόρους για να καλυφθούν οι πιο επείγουσες ανάγκες του πληθυσμού.

Η κατάσταση που αντιμετώπιζε η χώρα, μετά την καταστολή της κομμουνιστικής εξέγερσης, τον Ιανουάριο του 1945, συνοψίζεται ως εξής:

Μείωση των εγχώριων πόρων

Ο πόλεμος είχε μειώσει τους εγχώριους πόρους κάτω από το ήμισυ των προπολεμικών τους επιπέδων και οι συγκοινωνίες ήταν πλήρως κατεστραμμένες και αποδιοργανωμένες.

Οι προμήθειες τροφίμων κάλυπταν μόλις ένα μικρό κλάσμα των βασικών αναγκών· ρούχα και ιατρικά εφόδια διετίθεντο σε απειροελάχιστες ποσότητες και εξωφρενικές τιμές. Χωρίς καύσιμα, πρώτες ύλες και ανταλλακτικά, η βιομηχανία παρέμενε στάσιμη, ενώ οι αγρότες στερούνταν τα ελάχιστα μέσα για να κάνουν τη δουλειά τους.

Ακραία φτώχεια και πλούτος

Έχοντας χάσει την υγεία, την κατοικία, την εργασία ή την υποστήριξη της οικογένειάς τους στη διάρκεια του πολέμου, περισσότεροι από το ένα τρίτο των ανθρώπων είχαν καταντήσει να ζουν σε από-

λυτη φτώχεια. Οι υπόλοιποι παρέμεναν σε επίπεδα απλής επιβίωσης, προσεγγίζοντας τα όρια της φυσικής εξάντλησης και της ψυχικής αγωνίας. Τα παιδιά, ειδικά, βρίσκονταν σε φρικτή κατάσταση. Ταυτόχρονα, μία μικρή μειονότητα που αποτελούνταν κυρίως από εμπόρους και βιομηχάνους, η οποία κατά πάσα πιθανότητα δεν υπερέβαινε το 15% του πληθυσμού, ζούσε με πραγματική άνεση, αν όχι πολυτέλεια, και συνέχιζε να σωρεύει υπέρογκα κέρδη και να τα μετατρέπει σε χρυσό. Παρά το γεγονός ότι η ευημερία της ερχόταν σε τόσο οξεία αντίθεση προς τα δεινά της πλειονότητας των ανθρώπων, η τάξη αυτή δεν αναγνώριζε καμία υποχρέωση προς το σύνολο, δεν πλήρωνε φόρους, αρνιόταν οποιονδήποτε έλεγχο ή περιορισμό των κερδών και των δραστηριοτήτων της και – μέσω της δυσπιστίας της προς το εθνικό νόμισμα – ενέτεινε το νομισματικό χάος στη χώρα.

Δημόσια οικονομικά: ανεπαρκή έσοδα

Τα δημόσια οικονομικά βρίσκονταν σε αξιοθρήνητη κατάσταση και τα έσοδα δεν κάλυπταν πάνω από 25-30% των δαπανών.

Στην Ελλάδα, οι έμμεσοι φόροι αποτελούσαν ανέκαθεν τη βασική πηγή εσόδων για το δημόσιο ταμείο· σημαντικότεροι ήταν οι φόροι στον καπνό, το αλκοόλ, το αλάτι και τα σπύρτα, καθώς και οι υψηλοί δασμοί σε βασικά αγαθά, όπως το σιτάρι, η ζάχαρη, ο καφές και κάθε άλλο εισαγόμενο προϊόν. Η κατάρρευση της κατανάλωσης και των εισαγωγών, καθώς και των εισοδημάτων του μεγαλύτερου μέρους του πληθυσμού, προκάλεσε ανάλογη συρρίκνωση των κρατικών εσόδων αυτής της πηγής. Από την άλλη, η άμεση φορολογία, που ήδη προπολεμικά συνιστούσε μικρό ποσοστό των συνολικών εσόδων, στη διάρκεια της Κατοχής εγκαταλείφθηκε. Επιπλέον, στο διάστημα που μεσολαβούσε από την είσπραξη μέχρι τη διάθεση των εσόδων, η αξία όσων χρημάτων συγκεντρώνονταν μειωνόταν περαιτέρω λόγω της συνεχούς απαξίωσης του νομίσματος.

Η φύση των δημοσίων δαπανών

Οι δημόσιες δαπάνες, από την πλευρά τους, αποτελούνταν πρωτίστως από τους μισθούς των δημοσίων υπαλλήλων και του στρατιωτικού

προσωπικού, τις συντάξεις και τα επιδόματα που χορηγούνταν προς συγκεκριμένες ομάδες του πληθυσμού, οι οποίες είχαν πληγεί ιδιαίτερα από τον πόλεμο.

Είναι σημαντικό να κατανοήσουμε πως, παρ' ότι μπορούσε σίγουρα να γίνει κάποια εξοικονόμηση, το επίπεδο των μισθών και των συντάξεων ήταν τόσο χαμηλό που οποιαδήποτε μείωσή τους ήταν αδιανόητη.

Τονίζω αυτό το σημείο, επειδή η κατάσταση συχνά παρουσιάζεται αλλιώς. Οι Βρετανοί εμπειρογνώμονες, συγκεκριμένα, έχουν επανειλημμένως δηλώσει ότι οι δημόσιες δαπάνες για μισθούς και συντάξεις αποτελούσαν τη βασική αιτία του πληθωρισμού και ότι η μείωσή τους ήταν απαραίτητη, προκειμένου να επιτευχθεί νομισματική σταθερότητα. Θα δείξω παρακάτω ότι το έλλειμμα του προϋπολογισμού αποτελούσε μόνο έναν από τους πολλούς παράγοντες που ευθύνονταν για τις πληθωριστικές συνθήκες οι οποίες επικρατούσαν στη χώρα. Εδώ θέλω απλώς να υπογραμμίσω ότι οι δαπάνες για μισθούς και συντάξεις ήταν ένα χρέος που η κοινωνία είχε άμεση υποχρέωση να καταβάλει. Το μεγάλο έλλειμμα στον ελληνικό προϋπολογισμό μαρτυρούσε την ανεπαρκή συμβολή όλων εκείνων που ήταν σε θέση να πληρώσουν και όχι οποιαδήποτε σπατάλη σε μισθούς και συντάξεις. Η Ελλάδα είχε υποστεί πλήρη οικονομική κατάρρευση και ήταν απολύτως αναμενόμενο ότι μεγάλο μέρος του πληθυσμού της δεν θα ήταν σε θέση να συντηρήσει τον εαυτό του ή να βρει παραγωγική εργασία μέχρις ότου η χώρα ορθοποδήσει κάπως. Όσοι επέμεναν στη μαζική απόλυση των δημοσίων υπαλλήλων και τη μείωση των μισθών και των συντάξεων αρνούσαν να αναγνωρίσουν ότι έτσι η προκύπτουσα νομισματική σταθερότητα θα καταδίκαιε χιλιάδες Έλληνες σε λιμοκτονία.

Λοιπές πηγές πληθωρισμού

Όπως αναφέραμε ήδη, πέρα από το έλλειμμα του προϋπολογισμού υπήρχαν κι άλλοι ισχυροί πληθωριστικοί παράγοντες:

α. Οι προκαταβολές από την Τράπεζα της Ελλάδος

Μεγάλα ποσά προκαταβάλλονταν από την Τράπεζα της Ελλάδος σε εμπορικές τράπεζες, δημόσιες επιχειρήσεις και άλλους φορείς, των οποίων τα περιουσιακά στοιχεία είχαν εξανεμιστεί από τον πληθωρισμό, προκειμένου να μπορέσουν να πληρώσουν το προσωπικό τους. Το γεγονός ότι οι αριθμοί των εργαζομένων που διατηρούνταν υποχρεωτικά (έστω και για μισθούς πείνας) στα μισθολόγια αυτών των οργανισμών υπερέβαιναν τις πραγματικές ανάγκες τους, αντανάκλαζε πάλι την έκταση της οικονομικής αποδιάρθρωσης της χώρας.

β. Οι δαπάνες των βρετανικών δυνάμεων

Μια άλλη μεγάλη εστία πληθωρισμού ήταν οι δαπάνες των βρετανικών δυνάμεων στην Ελλάδα. Αυτές οι δαπάνες, που ξεπερνούσαν τα \$3.000.000 τον μήνα, συμψηφίζονταν ονομαστικά με αντίστοιχα ποσά σε στερλίνες, που πιστώνονταν στην Ελλάδα. Στην πραγματικότητα, ωστόσο, επειδή η Μεγάλη Βρετανία δεν ήταν σε θέση να μετατρέψει τις στερλίνες αυτές σε αγαθά και υπηρεσίες, τα πιστωτικά υπόλοιπα που συγκέντρωνε η Ελλάδα δεν συνεισέφεραν στην ανακούφιση των άμεσων αναγκών της χώρας. Έτσι, την ίδια στιγμή που η Ελλάδα προσέφερε στη Βρετανία αγαθά και υπηρεσίες από τους λιγοστούς εγχώριους πόρους της, δεν ήταν σε θέση να πραγματοποιήσει ισοδύναμες εισαγωγές από τη Βρετανία για να αντισταθμίσει τις πληθωριστικές επιπτώσεις των βρετανικών δαπανών. Ακόμη και τα εμβάσματα που έστελναν οι Έλληνες του εξωτερικού στους συγγενείς τους στην πατρίδα, που ξεπερνούσαν τα \$2.000.000 τον μήνα και ανέκαθεν αποτελούσαν εξαιρετικά πολύτιμη πηγή συναλλάγματος, ασκούσαν σαφώς πληθωριστική επίδραση, αφού δημιουργούσαν επιπρόσθετη αγοραστική δύναμη στη χώρα σε μια εποχή που – λόγω των παγκόσμιων ελλείψεων και του ελέγχου στις προμήθειες – δεν μπορούσαν να μετατραπούν σε εισαγωγές.

Κατά τους πρώτους μήνες του 1945, οι κίνδυνοι για την οικονομική και νομισματική σταθερότητα της χώρας, που προέκυπταν από την ύπαρξη αυτών των ισχυρών πληθωριστικών πιέσεων, δεν

είχαν γίνει πλήρως αντιληπτοί. Κι αυτό γιατί η πολιτική της εσωτερικής ακύρωσης της νομισματικής κυκλοφορίας που εφαρμόστηκε μετά την Απελευθέρωση⁴ είχε δημιουργήσει ευρύ περιθώριο για την έκδοση νέου χρήματος, χωρίς τον άμεσο κίνδυνο του πληθωρισμού. Σύντομα όμως το περιθώριο εξαντλήθηκε και ο άκρατος πληθωρισμός που ήταν συνηθισμένη κατάσταση στη διάρκεια της Κατοχής, έκανε και πάλι την εμφάνισή του, μαστίζοντας τον πληθυσμό και καθυστερώντας την οικονομική ανασυγκρότηση.

Η ανεπάρκεια της ξένης βοήθειας

Στο μεταξύ, η βοήθεια που προσέφεραν στη χώρα πρώτα οι στρατιωτικές Αρχές και μετά η UNRRA, όσο σημαντική κι αν ήταν, είχε σκοπό να καλύψει μονάχα τις ελάχιστες ανάγκες του πληθυσμού. Σε αυτό το σημείο πρέπει να θυμηθούμε ότι οι υποσχέσεις γενναιόδωρης βοήθειας που δόθηκαν κατά τη διάρκεια του πολέμου και η εικόνα τής άνευ προηγουμένου αφθονίας, με την οποία η ανεύθυνη προπαγάνδα των Συμμάχων είχε δελεάσει τον πεινασμένο και καταπονημένο λαό, είχαν δημιουργήσει τόσο μεγάλες προσδοκίες ώστε η επικρατούσα ψυχική κατάσταση να μην μπορεί εύκολα να συμφιλιωθεί με την ανάγκη για περαιτέρω θυσίες και κακουχίες. Από την άλλη, η πραγματική βοήθεια που εισέπραττε η Ελλάδα απαιτούσε συνεχιζόμενες στερήσεις και εξαιρετικό μόχθο από πλευράς του πληθυσμού, προκειμένου να επιτευχθεί η ανάκαμψη. Προϋπέθετε την πλήρη κινητοποίηση των εγχώριων πόρων και τη μέγιστη αξιοποίηση των εισαγωγών, χωρίς πρόβλεψη για τις δυσκολίες που αντιμετώπιζε η χώρα και την ανάγκη που ένιωθε ο κόσμος για λίγη εκτόνωση.

Οι εισαγωγές τροφίμων εξασφάλιζαν μόνο ένα στοιχειώδες δελτίο, με κύρια συστατικά το ψωμί και άλλους υδατάνθρακες (πάνω από το 80% των θερμίδων προέρχονταν από δημητριακά και όσπρια). Το δελτίο καλούνταν να συμπληρώσουν οι λιγοστές εγχώριες προμήθειες, προκειμένου να διασφαλιστεί ένα υποφερτό

4. Σ.τ.Μ.: Εννοεί τη μεταρρύθμιση Αλέξανδρου Σβάλου.

επίπεδο διατροφής για τον πληθυσμό. Αυτό με τη σειρά του σήμαινε ότι το επίπεδο των μισθών και των ημερομισθίων εξαρτιόταν ακόμη από τις τιμές που επικρατούσαν στην ελεύθερη αγορά και άρα, έμμεσα, από την τιμή της χρυσής λίρας. Παρόμοιες ελλείψεις, σε σχέση με τις επείγουσες ανάγκες της χώρας, παρατηρούνταν σε όλες τις άλλες προμήθειες, όπως ρούχα, μεταφορικά μέσα, γεωργικά και βιομηχανικά εφόδια. Είναι αξιοσημείωτο ότι, παρ' όλο που οι κατεπείγουσες ανάγκες της χώρας στη διάρκεια των δύο πρώτων ετών μετά την Απελευθέρωση ανέρχονταν σε \$600 εκατομμύρια,⁵ οι πραγματικές εισαγωγές το ίδιο διάστημα δεν θα ξεπεράσουν τα \$350 εκατομμύρια. Με ένα τόσο μεγάλο εφοδιαστικό κενό, η οικονομική και νομισματική σταθερότητα, καθώς και κάποια ανασυγκρότηση, θα ήταν εφικτές μόνο εάν το σύνολο του πληθυσμού ήταν διατεθειμένο να προβεί στις απαραίτητες θυσίες και να μειώσει την κατανάλωσή του στο ελάχιστο.

Δυσκολίες στην οργάνωση της αρωγής και της αποκατάστασης – οι συναφείς αρχές της UNRRA

Η εξωτερική βοήθεια δεν ήταν μόνο περιορισμένη· η αποτελεσματική αξιοποίησή της σκόνταφτε επίσης σε δυσεπίλυτα διοικητικά και οργανωτικά προβλήματα.

Σύμφωνα με τις αρχές που διέπουν την πολιτική της UNRRA, οι προμήθειες της βοήθειας όφειλαν να διανέμονται αυστηρώς σύμφωνα με τις ανάγκες, και τα βασικά αγαθά έπρεπε να προσφέρονται σε όλα τα τμήματα του πληθυσμού εξίσου, ασχέτως της αγοραστικής δύναμης που διέθεταν. Οι αρχές της UNRRA απαγόρευαν επίσης τη δημιουργία υπερβολικών κερδών από την πώληση των αγαθών της.⁶

5. Για τους υπολογισμούς στους οποίους βασίζεται το ποσό, βλ. σελ. 121.

6. Βλ. Απόφαση υπ' αριθ. 7 της Πρώτης Συνόδου της UNRRA: «3 ... η διανομή πρέπει να γίνεται έτσι ώστε όλες οι τάξεις του πληθυσμού, ασχέτως της αγοραστικής τους δύναμης, να λαμβάνουν τα δίκαια μερίδιά τους σε βασικά αγαθά. Όπου οι προμήθειες διατίθενται προς πώληση στους καταναλωτές, οι τιμές θα πρέπει να

Η Αποστολή της UNRRA στην Ελλάδα επέμεινε εξαρχής στην αυστηρή τήρηση των παραπάνω αρχών, χωρίς να αντιλαμβάνεται τον βαθμό στον οποίο η εφαρμογή τους εξαρτιόταν από την ύπαρξη μιας αποτελεσματικής και καλά οργανωμένης διοίκησης, πόσω μάλλον εφόσον συνεπαγόταν επανάσταση στις μεθόδους διανομής. Το θεμελιώδες γεγονός ήταν ότι, εάν οι προμήθειες επρόκειτο να διανεμηθούν σύμφωνα με τις ανάγκες και όχι σύμφωνα με τη *ζήτηση*, υπό τις συνθήκες ακραίας εισοδηματικής ανισότητας που επικρατούσαν στη χώρα, αυτό θα ήταν αδύνατο στη βάση των αρχών του εμπορίου ή των συνηθισμένων διαύλων διανομής.

Έχω ήδη αναφέρει πως περισσότερο από το ένα τρίτο του πληθυσμού ζούσε σε απόλυτη ένδεια. Η δωρεάν διανομή των εφοδίων της UNRRA σε αυτήν την κατηγορία του πληθυσμού προϋπέθετε ωστόσο την ύπαρξη ενός μηχανισμού εθνικής εμβέλειας για την εξακρίβωση της ανάγκης, την έκδοση καρτών απορίας και τον έλεγχο των καταχρήσεων που αναπόφευκτα συνοδεύουν κάθε τέτοιο σύστημα.

Όσον αφορά τα υπόλοιπα τμήματα του πληθυσμού, μόνο μέσω του δελτίου και της ελεγχόμενης διανομής ήταν δυνατό να εξασφαλιστεί ότι οι περιορισμένες προμήθειες που διέθετε η UNRRA δεν θα κατέληγαν σε εκείνους που ήταν διατεθειμένοι να πληρώσουν περισσότερα.

ορίζονται έτσι ώστε να διευκολύνουν τη ροή των προμηθειών στα κατάλληλα χέρια και να αποτρέπουν τις στρεβλώσεις στη διάρθρωση των τιμών κάθε περιοχής.

»4 ... η διανομή των προμηθειών περίθαλψης και αποκατάστασης θα πρέπει να γίνεται με αποτελεσματικούς μηχανισμούς δελτίου και ελέγχους τιμών. Η καταστολή των μαύρων αγορών δεν θα πρέπει να εξαντλείται σε γενικόλογες ανακοινώσεις και διατάγματα, αλλά θα πρέπει να αποτελέσει το αντικείμενο ενεργών μέτρων επιβολής, που θα τυχουν ισχυρής και αδιάλειπτης εφαρμογής.

»5 ... η κυβέρνηση ... θα πρέπει να λάβει κατάλληλα μέτρα για να εξασφαλίσει ότι, στον βαθμό που η διανομή αγαθών περίθαλψης και αποκατάστασης εντός μιας περιοχής που απελευθερώθηκε γίνεται μέσω του ιδιωτικού εμπορίου, η αποζημίωση που κερδίζουν οι ιδιώτες έμποροι για τις υπηρεσίες τους δεν είναι μεγαλύτερη από ό,τι είναι δίκαιο και εύλογο.

»6 ... για την καταπολέμηση του πληθωρισμού και την αποκατάσταση της κανονικής οικονομικής δραστηριότητας, θα πρέπει να γίνεται η μέγιστη εφικτή χρήση των φυσιολογικών φορέων διανομής (κυβερνητικών, εμπορικών, συνεταιριστικών). Η αρχή αυτή, ωστόσο, δεν μπορεί να τηρηθεί σε βάρος μέτρων που κρίνονται απαραίτητα σε καταστάσεις έκτακτης ανάγκης, προκειμένου να διασφαλιστεί ο επαρκής έλεγχος της διανομής των προμηθειών και η διοχέτευσή τους στους κατάλληλους καταναλωτές».

Διανομή τροφίμων

Η Σουηδική Επιτροπή του Ερυθρού Σταυρού είχε οργανώσει έναν σχετικά αποτελεσματικό μηχανισμό διανομής της βοήθειας που χρησιμοποιούσε τους συνηθισμένους εμπορικούς διαύλους, εξασφαλίζοντας ταυτόχρονα επαρκή έλεγχο και εποπτεία. Μετά την Απελευθέρωση, ο μηχανισμός διατηρήθηκε στον πυρήνα του, αλλά η λειτουργία του χειροτέρευσε μετά την αποχώρηση των Σουηδών. Επιπλέον, ο μηχανισμός κάλυπτε μόνο την περιοχή της πρωτεύουσας και είχε στηθεί για να διαχειρίζεται τις μικρές ποσότητες προμηθειών που έφθαναν στην Ελλάδα, παρακάμπτοντας τον αποκλεισμό. Επομένως, χωρίς δραστική προσαρμογή, δεν μπορούσε να διαχειριστεί τις πολύ μεγαλύτερες ποσότητες που εισήγαγε η UNRRA.

Διανομή ειδών ένδυσης

Η διανομή ειδών ένδυσης ιδίως έγειρε απαγορευτικά ζητήματα οργάνωσης. Με πρωτοβουλία της UNRRA, είχε αποφασιστεί να διανεμηθεί δωρεάν ο μεταχειρισμένος ρουχισμός μέσω τοπικών επιτροπών στους απόρους, ενώ ο καινούριος, τον οποίο η UNRRA είχε εισαγάγει σε περιορισμένες ποσότητες, θα πουλιόταν σε χαμηλή τιμή στα στρώματα του υπόλοιπου πληθυσμού που είχαν μεγαλύτερη ανάγκη. Γενικά αναγνωριζόταν, και επ' αυτού η UNRRA επέμεινε ιδιαίτερα, ότι οι εργάτες, οι μισθωτοί και τα εξαρτημένα μέλη των οικογενειών τους αποτελούσαν μακράν το τμήμα του πληθυσμού με τις μεγαλύτερες ανάγκες. Για να εφαρμοστεί αυτή η αρχή, έπρεπε να καταγραφούν περισσότερα από 500.000 άτομα, να εκδοθούν ειδικά δελτία διανομής για το καθένα, να καθοριστεί το περιεχόμενο κάθε δελτίου, να οργανωθούν ελεγχόμενες πωλήσεις μέσω καταστημάτων και να καθοριστεί ένας βαθμός επιλογής συμβατός με το εύρος των προμηθειών και τις απαιτήσεις μιας αποτελεσματικής διανομής – και όλα αυτά ενώ οι αφίξεις των ειδών ήταν ακανόνιστες και το σύνολο των προμηθειών που θα αποστέλλονταν τελικά στην Ελλάδα παρέμενε άγνωστο.

Αξιοποίηση πρώτων υλών

Το θέμα της αξιοποίησης των πρώτων υλών και των λοιπών βιομηχανικών προμηθειών προξενούσε ακόμη μεγαλύτερες δυσχέρειες.

Έπρεπε και πάλι να διασφαλιστεί ότι οι λιγοστές προμήθειες που εισάγονταν θα χρησιμοποιούνταν σύμφωνα με τις αρχές της UNRRA. Για όσα αγαθά παράγονταν με εισαγωγές της UNRRA, αυτό σήμαινε ελεγχόμενη παραγωγή και διανομή, με βάση τις εκάστοτε ανάγκες. Λόγω της ανεπάρκειας των προμηθειών και της ακραίας εισοδηματικής ανισότητας που είχε προκαλέσει ο πληθωρισμός, ο έλεγχος αυτός έπρεπε να επεκταθεί στους τύπους και τις ποσότητες των αγαθών που θα παράγονταν, το κόστος και τις συνθήκες πώλησης, καθώς και τις τιμές στις οποίες τα τελικά προϊόντα θα διετίθεντο στο κοινό. Ποτέ στο παρελθόν η ελληνική διοίκηση δεν είχε αναλάβει να φέρει εις πέρας κάτι ανάλογο. Συνεπώς, δεν είναι να απορεί κανείς για την έλλειψη εμπειρίας ή το γεγονός ότι πολλοί δεν αναγνώριζαν την αναγκαιότητα των ελέγχων – ας μη συζητήσουμε για τα κατεστημένα συμφέροντα, που αντιδρούσαν βίαια σε κάθε έλεγχο. Από την άλλη, είναι σαφές ότι το να πουλήσει κάποιος απλώς τις πρώτες ύλες στους βιομηχάνους, όπως διεδίκουσαν εκείνοι, και να τους αφήσει κατόπιν ελεύθερους να παράγουν και να πουλήσουν εκείνα τα αγαθά που *ζητούσε* η αγορά δεν θα διασφάλιζε την αξιοποίηση των εισαγωγών σύμφωνα με τις αρχές της UNRRA. Επιπλέον, προέκυπτε το ερώτημα: Σε τι τιμή θα πωλούνταν οι πρώτες ύλες στη βιομηχανία; Οι τιμές κόστους θα απέφεραν υπέρογκα κέρδη στους παραγωγούς, που ήταν οι κυρίαρχοι της αγοράς. Αυτό είχε συμβεί στη διάρκεια της Κατοχής, όταν οι λιγοστές εισαγωγές πρώτων υλών είχαν διατεθεί στους βιομηχάνους σε τιμές κόστους, που συχνά ισοδυναμούσαν με το ένα δέκατο των τιμών οι οποίες επικρατούσαν στην ελεύθερη αγορά και αποτελούσαν τη βάση για τη διαμόρφωση των τελικών τιμών.

Από την άλλη, η πώληση των προμηθειών της UNRRA στις τιμές της ελεύθερης αγοράς, δηλαδή αρκετές φορές πάνω από το πραγματικό τους κόστος, θα συνιστούσε επίσημη παραδοχή ότι οι εισαγωγές αγαθών προορίζονταν για την ικανοποίηση των αναγκών όσων κατείχαν τη μεγαλύτερη αγοραστική δύναμη.

Παρόμοιες δυσκολίες ανέκυψαν στην περίπτωση των μέσων μεταφοράς, των αγροτικών εφοδίων και των λοιπών εισαγωγών της

UNRRA. Καθίστατο επομένως προφανές ότι η αποτελεσματική αξιοποίηση της βοήθειας και η εκπλήρωση των ελληνικών υποχρεώσεων που απέρρεαν από τη Συμφωνία με την UNRRA απαιτούσαν την καθολική κινητοποίηση της ελληνικής διοίκησης, για την εκτέλεση μάλιστα νέων και δύσκολων έργων, που δεν είχε αναλάβει ποτέ στο παρελθόν.

Μία από τις μεγαλύτερες τραγωδίες για την Ελλάδα ήταν πως βρέθηκε αντιμέτωπη με τις παραπάνω προκλήσεις σε μια συγκυρία που η διοίκησή της ήταν ελάχιστα ικανή να ανταποκριθεί.

Η κατάσταση της ελληνικής διοίκησης

Πριν από τον πόλεμο, η Ελλάδα δικαίως υποστήριζε ότι διέθετε την πιο έντιμη και αποτελεσματική διοίκηση στα Βαλκάνια.

Στην παρούσα έκθεση έχω επανειλημμένως αναφερθεί στην κατάρρευση του διοικητικού μηχανισμού της χώρας που συντελέστηκε στη διάρκεια της Κατοχής. Δεν πρόκειται για σχήμα λόγου. Εντούτοις, μόνο όσοι γνωρίζουν από πρώτο χέρι την έκταση της κατάρρευσης αυτής είναι σε θέση να συνειδητοποιήσουν το μέγεθος του πλήγματος που κατάφερε στην οργανωμένη ζωή της χώρας.

Στην Ελλάδα, οι δημόσιοι υπάλληλοι ήταν ανέκαθεν κακοπληρωμένοι· εφόσον όμως τα έφερναν βόλτα, παρέμεναν έντιμοι, αφοσιωμένοι και εργατικοί.

Στη διάρκεια της Κατοχής, ο πληθωρισμός συρρίκνωσε τους μισθούς τους σε επίπεδο που να μην μπορούν να καλύψουν ούτε τα έξοδα λίγων ημερών. Αναγκάστηκαν να πουλήσουν όλα τους τα υπάρχοντα και να ζήσουν υπό συνθήκες πραγματικής ένδειας. Η πείνα, η αρρώστια και το άγχος αποτέλεσαν την καθημερινότητά τους για περισσότερο από τέσσερα χρόνια. Υπό αυτές τις συνθήκες, η διατήρηση της εντιμότητας, εν μέσω αναρίθμητων πειρασμών και εκτεταμένης διαφθοράς, απαιτούσε δύναμη χαρακτήρα που ξεπερνούσε τις δυνατότητες του μέσου ανθρώπου.

Στον σκληρό αγώνα επιβίωσης στον οποίο είχαν επιδοθεί, η εκτέλεση των καθηκόντων τους απέκτησε δευτερεύουσα σημασία. Επιπλέον, στη διάρκεια της Κατοχής η εργασία είχε κηρυχθεί

αντιπατριωτική και οι κυβερνήσεις δεν είχαν τη δύναμη να επιβάλουν καμία πειθαρχία, εφόσον αντλούσαν την εξουσία τους από τον εχθρό και είχαν απαξιωθεί. Ούτε ήταν δυνατό να υπάρξει αποτελεσματική εργασία σε μια χώρα διαιρεμένη σε έξι απομονωμένες περιφέρειες, χωρίς στοιχειώδη μέσα επικοινωνίας, υπό την Κατοχή τριών αδίστακτων εχθρών με αλληλοκαλυπτόμενες και συχνά αντικρουόμενες αρμοδιότητες. Επιπλέον, τα τελευταία χρόνια της Κατοχής, ο ανταρτοπόλεμος και τα αντίποινα απομάκρυναν πολλούς κυβερνητικούς αξιωματούχους από την ύπαιθρο, αυξάνοντας τον αριθμό των ανθρώπων στις πόλεις τους οποίους το κράτος συντηρούσε χωρίς αυτοί να εργάζονται.

Η ποιότητα της διοίκησης χειροτέρευσε ακόμη περισσότερο εξαιτίας των πολυάριθμων διορισμών νέων υπαλλήλων που πραγματοποιήθηκαν χωρίς κατάλληλη επιλογή ή ασφαλιστικές δικλίδες από τις κατοχικές κυβερνήσεις.⁷ Στο τέλος, ο διορισμός έφθασε να θεωρείται τρόπος στήριξης όσων είχαν ανάγκη και οι ακατάλληλοι διορισμοί έγιναν κανόνας αντί για εξαίρεση.

Τέλος, ενώ οι περισσότεροι δημόσιοι υπάλληλοι επέδειξαν παραδειγματική συμπεριφορά και διατήρησαν, με σημαντικό κίνδυνο για τον εαυτό τους, ασυμβίβαστο φρόνημα απέναντι στον εχθρό, ορισμένοι αξιωματούχοι, όπως και σε όλες τις κατεχόμενες χώρες, δυσφημίστηκαν λόγω της συνεργασίας τους με τον εχθρό και την εξυπηρέτηση των συμφερόντων του. Ο αριθμός τους ήταν μικρός, αλλά η συμπεριφορά τους υπήρξε καταλυτική για το σύνολο της διοικητικής λειτουργίας, μια και στις περισσότερες περιπτώσεις επρόκειτο για υψηλόβαθμους αξιωματούχους που κατείχαν θέσεις-κλειδιά.

Έτσι, η Ελλάδα έβγαине από τον πόλεμο με τη Διοίκησή της σε κατάσταση αποσύνθεσης και με ένα σώμα δημοσίων υπαλλήλων τόσο εξασθενημένο από τις στερήσεις και τις κακουχίες, που δεν είχε πια το σθένος και τη δυνατότητα να εργαστεί, ενώ και η στάση των υπαλλήλων είχε επηρεαστεί από τις έξεις που είχαν αναπτύξει στη διάρκεια της Κατοχής.

7. Ο συνολικός αριθμός των δημοσίων υπαλλήλων δεν αυξήθηκε κατά περισσότερο από 20-25%, όμως ο αριθμός των νέων διορισμών θεωρήθηκε πολύ μεγαλύτερος, καθώς πολλές θέσεις εκκενωνόνταν εξαιτίας των αυξημένων θανάτων και των συνταξιοδοτήσεων.

Ακόμη κι αν είχε παραμείνει αλώβητη, η ελληνική διοίκηση θα είχε δυσκολευτεί ιδιαίτερα να εκτελέσει τα βαριά καθήκοντα που απέρρεαν από το έργο της βοήθειας και της αποκατάστασης που περιγράψαμε παραπάνω. Στο οικονομικό πεδίο, οι προπολεμικές λειτουργίες του κράτους περιορίζονταν στην εποπτεία των ιδιωτικών δραστηριοτήτων και την προστασία του κοινού από την εκμετάλλευση και την κερδοσκοπία. Αυτές οι εποπτικές λειτουργίες εκτελούνταν αποτελεσματικά από την ελληνική διοίκηση, αλλά δεν απαιτούσαν ενεργή παρέμβαση ή γενικό έλεγχο της παραγωγής και της διανομής, αφού η ιδιωτική επιχειρηματικότητα τότε ικανοποιούσε επαρκώς τις ανάγκες του πληθυσμού.

Ήταν επομένως προφανές ότι, χωρίς άμεση και δραστική αναδιοργάνωση του διοικητικού μηχανισμού, το έργο της βοήθειας και της αποκατάστασης θα έπασχε και η ανασυγκρότηση της χώρας θα καθυστέρουσε σημαντικά.

Αυτή λοιπόν ήταν η εικόνα που παρουσίαζε η Ελλάδα την εποχή της καταστολής της κομμουνιστικής εξέγερσης, τον Ιανουάριο του 1945. Ήταν η εικόνα μιας χώρας που έπρεπε να αρχίσει από την αρχή να ανοικοδομεί όχι μόνο τον υλικό της πλούτο, αλλά και τα ίδια τα θεμέλια της κοινωνίας της.

Λαμβάνοντας υπόψη τη διαθέσιμη εξωτερική βοήθεια, η χώρα ήταν απίθανο να ανασυγκροτηθεί, εκτός κι αν γινόταν αντιληπτή από το σύνολο του πληθυσμού η ανάγκη για πειθαρχία και θυσίες και οργανωνόταν μια καθολική και συνεχής προσπάθεια από μια κυβέρνηση αποκλειστικά αφοσιωμένη στο έργο της ανασυγκρότησης.

Ανάγκη να εξηγηθεί στον πληθυσμό η ανεπάρκεια της βοήθειας και να καταπολεμηθεί το αίσθημα της απόγνωσης

Κατ' αρχάς έπρεπε να δοθούν εξηγήσεις στον πληθυσμό ως προς το γιατί η βοήθεια που δινόταν στη χώρα ήταν ανεπαρκής και να επισημανθούν οι συνεχιζόμενες διεθνείς ελλείψεις σε αγαθά και μεταφορικά πλοία, καθώς και οι τεράστιες ανάγκες ενός κόσμου που είχε καταστραφεί από τον πόλεμο. Συγχρόνως, ήταν επιτακτική ανάγκη

να καταπολεμηθεί με σφοδρότητα η επικίνδυνη αυτή αντίληψη που είχαν καλλιεργήσει στη συνείδηση ενός φτωχού και μπερδεμένου λαού εκείνοι των οποίων τα συμφέροντα ήταν ενάντια στην ανασυγκρότηση, ότι δηλαδή η Ελλάδα παραήταν αδύναμη για να βοηθήσει τον εαυτό της και ότι η οικονομική της ανασυγκρότηση συνιστούσε αποκλειστική ευθύνη των Συμμάχων της, για τους οποίους είχε θυσιάσει τα πάντα στη διάρκεια του πολέμου. Επικαλούμενος τον αυτοσεβασμό ενός περήφανου λαού, θα μπορούσε κάποιος να αντικαταστήσει την ατμόσφαιρα πικρίας, ανημποριάς και αλληλοκατηγορίας που επικρατούσε στη χώρα και παρέλυε κάθε εποικοδομητική προσπάθεια με την αποφασιστικότητα να προχωρήσει χωρίς καθυστέρηση η ανασυγκρότηση της οικονομικής και κοινωνικής ζωής, όσο ανεπαρκή κι αν ήταν τα διαθέσιμα μέσα.

Ανάγκη για δραστικά μέτρα

Κατά δεύτερο λόγο, έπρεπε να γίνει κατανοητό ότι η απελπιστική κατάσταση που αντιμετώπιζε η χώρα μπορούσε να βελτιωθεί μόνο με δραστικά και εκτεταμένα μέτρα. Εδώ θα απαριθμήσω τα πιο επείγοντα από αυτά:

1. Αναδιοργάνωση της διοίκησης

Έχω ήδη εκθέσει την αξιοθρήνητη κατάσταση στην οποία βρέθηκε η ελληνική διοίκηση, βγαίνοντας από τον πόλεμο, καθώς και την ανάγκη για δραστική αναδιοργάνωση. Το εγχείρημα ήταν δύσκολο, αλλά σε καμία περίπτωση ακατόρθωτο. Απαιτούσε ωστόσο, από την πλευρά της κυβέρνησης, πλήρη συνειδητοποίηση της σημασίας της διοικητικής αναδιοργάνωσης για την ανασυγκρότηση, πλήρη συναίσθηση των ευθυνών που αυτή συνεπαγόταν, πλήρη εντιμότητα σκοπού και απουσία πολιτικής προκατάληψης.

Πρώτα-πρώτα έπρεπε να απομακρυνθούν τα στελέχη εκείνα που είχαν εκτεθεί ή δυσφημιστεί και να διοριστούν ικανοί και έντιμοι άνθρωποι σε θέσεις-κλειδιά. Από προσωπική πείρα ξέρω πως

τέτοιοι άνθρωποι υπήρχαν στην ελληνική διοίκηση, μολονότι ήταν δύσκολο να ανακαλυφθούν. Στις περισσότερες περιπτώσεις είχαν υποβιβαστεί σε ήσσονος σημασίας θέσεις από τους αδίστακτους που είχαν αναρριχηθεί στη διάρκεια της Κατοχής και – πολλούς μήνες μετά την Απελευθέρωση – διατηρούσαν τα αξιώματά τους.

Δεύτερον, έπρεπε να εξεταστούν τα αρχεία όσων δημοσίων υπαλλήλων είχαν διοριστεί στη διάρκεια της Κατοχής και να μείνουν στη θέση τους μόνο εκείνοι που θεωρούνταν κατάλληλοι.

Τρίτον, και πιθανώς σημαντικότερο, έπρεπε να αυξηθούν αρκετά οι μισθοί, τους οποίους ο πληθωρισμός και η έλλειψη δημοσίων εσόδων είχαν περιορίσει σε ένα κλάσμα των ήδη χαμηλών προπολεμικών επιπέδων τους, προκειμένου οι δημόσιοι υπάλληλοι να μπορέσουν να ανακτήσουν την αποδοτικότητα και τον αυτοσεβασμό τους.

Τέταρτον, έπρεπε να αποκατασταθεί η πειθαρχία στις τάξεις των δημοσίων υπαλλήλων και να εφαρμοστούν οι αυστηρές κυρώσεις κατά της αμέλειας καθήκοντος και της διαφθοράς, οι οποίες υφίσταντο προπολεμικά, αλλά δεν είχαν εφαρμοστεί από την Κατοχή και μετά.

Είναι αυτονόητο ότι η επιτυχία μιας τέτοιας αναδιοργάνωσης εξαρτιόταν σημαντικά από το πνεύμα με το οποίο θα εφαρμόζοταν. Θετικά αποτελέσματα θα προέκυπταν μόνο εφόσον υλοποιούνταν με αποκλειστικό γνώμονα την ανάγκη να δοθεί στη χώρα έντιμη και αποτελεσματική διοίκηση. Διαφορετικά – και δυστυχώς στην πράξη αυτό ήταν που έγινε – αντί να συντελέσει στην αναβάθμιση της ελληνικής διοίκησης, η όλη επιχείρηση θα προξενούσε ακόμη περισσότερη αναστάτωση και ανασφάλεια στις τάξεις των δημοσίων υπαλλήλων και θα δημιουργούσε επιπλέον ευκαιρίες για θυματοποίηση και ευνοιοκρατία.

2. Αποκατάσταση της νομιματικής σταθερότητας

Καμία χώρα δεν κατάφερε ποτέ να ανοικοδομήσει την οικονομία της εν μέσω χάους και αναρχίας του πληθωρισμού. Στην περίπτωση της Ελλάδας – ο πληθυσμός της οποίας είχε ήδη βιώσει τέσσερα χρόνια ξέφρενων ανατιμήσεων με αποτέλεσμα να γίνει

υπερβολικά ευαίσθητος στα πληθωριστικά φαινόμενα – το παραμικρό σημάδι νομισματικής αστάθειας προκαλούσε μαζική φυγή από το νόμισμα, η οποία συνοδευόταν από κερδοσκοπικές ανατιμήσεις και αποθεματοποίηση αγαθών που παρέλυναν ολόκληρη την οικονομία. Συνεπώς, η αποκατάσταση της νομισματικής σταθερότητας αποτελούσε προϋπόθεση για την επιτυχία κάθε άλλης προσπάθειας ανασυγκρότησης και δεν ήταν δυνατό να αναβληθεί – όπως υποστήριζαν όσοι αντιτάσσονταν στα δραστικά μέτρα – μέχρις ότου οι γενικές συνθήκες βελτιωθούν με τον καιρό.

Σε μια χώρα, ωστόσο, που υπέφερε από ακραίες ελλείψεις και από τις συνέπειες του παρατεταμένου πληθωρισμού, η νομισματική σταθερότητα μπορούσε να επιτευχθεί και να διατηρηθεί μόνο με την αποτελεσματικότερη διαχείριση του νομίσματος, τη μεγαλύτερη δυνατή φορολόγηση της πλεονάζουσας αγοραστικής δύναμης και τον αυστηρότερο δυνατό έλεγχο των τιμών, των μισθών και των κερδών.

Στην Ελλάδα, εξαιτίας της ουσιαστικής ακύρωσης της νομισματικής κυκλοφορίας κατά την Απελευθέρωση, δεν χρειάστηκαν τα μέτρα που υιοθετήθηκαν σε άλλες χώρες, όπως η απόσυρση των τραπεζογραμμάτων και η δέσμευση των τραπεζικών υπολοίπων.⁸ Υπό αυτήν την έννοια, το ελληνικό νομισματικό πρόβλημα είχε απλοποιηθεί. Σε όρους εθνικού νομίσματος, η πλεονάζουσα αγοραστική δύναμη δεν προέκυπτε από παλαιότερες συσσωρεύσεις, αλλά από τις τρέχουσες εκδόσεις νέου χρήματος, που οφείλονταν στο γεγονός ότι οι συνολικές δαπάνες σε κάθε δεδομένη στιγμή υπερέβαιναν τον όγκο των αγαθών και των υπηρεσιών που ήταν διαθέσιμος στις επικρατούσες τιμές.

8. Λέγοντας αυτό, εννοώ απλώς ότι η ακύρωση της νομισματικής κυκλοφορίας διευκόλυνε τη συνακόλουθη επίλυση του νομισματικού προβλήματος. Από πλευράς οικονομικής πολιτικής, εξαρχής θεωρούσα και εξακολουθώ να θεωρώ αυτό το μέτρο παντελώς απαράδεκτο. Σε ένα υπόμνημα που υπεβλήθη στις συμμαχικές κυβερνήσεις, τον Απρίλιο του 1945, σημείωνα τα εξής: «Μια τέτοια πολιτική ήταν εντελώς αδικαιολόγητη, αφού δεν υπήρχε λόγος να επιτρέψουμε περαιτέρω υποτίμηση του νομίσματος μετά την αποχώρηση των Γερμανών, πόσω μάλλον να μειώσουμε την αξία του σε μόλις 1/500 της αξίας που είχε κατά την Απελευθέρωση. Πρόκειται για μια μορφή εξαντλητικής και αδιάκριτης φορολόγησης του κοινού που δημιουργούσε για τις ελληνικές Αρχές ένα σημαντικό περιθώριο να ξοδέψουν χρήματα χωρίς [να αντιμετωπίσουν] τον άμεσο κίνδυνο πληθωρισμού».

Μέτρα που υιοθετήθηκαν σε άλλες χώρες

Πρόκειται για ένα φαινόμενο οικείο σε όλες τις χώρες στη διάρκεια του πολέμου. Στις περισσότερες μπόρεσε – παρά την πλεονάζουσα αγοραστική δύναμη – να διατηρηθεί μια σχετική νομισματική σταθερότητα μέσω της υιοθέτησης των ακόλουθων μεθόδων και μέτρων πολιτικής:

- α. υψηλή προοδευτική φορολογία των εισοδημάτων πάνω από το επίπεδο που είναι απαραίτητο για την ελάχιστη διαβίωση, σύμφωνα με το βιοτικό επίπεδο κάθε χώρας
- β. δίκαιη διανομή βασικών ειδών πρώτης ανάγκης στον πληθυσμό μέσω δελτίου και παρόμοιων μεθόδων
- γ. σταθεροποίηση του κόστους διαβίωσης μέσω ελέγχου τιμών και επιδοτήσεων
- δ. σταθεροποίηση των μισθών με βάση το κόστος διαβίωσης
- ε. αυξήσεις τιμών σε μη βασικά είδη, μέσω των οποίων ήταν δυνατό να απορροφηθούν σημαντικές ποσότητες αγοραστικής δύναμης
- στ. εκούσια ή αναγκαστική αποταμίευση και δανεισμός προς απορρόφηση του υπολοίπου της πλεονάζουσας αγοραστικής δύναμης που υπήρχε στα χέρια του κοινού, ώστε αυτή να μην εμφανιστεί στην αγορά ως ζήτηση για σπάνια αγαθά και υπηρεσίες.

Σε όλες τις χώρες που βίωσαν μεγάλη διεύρυνση των ονομαστικών εισοδημάτων, η αποταμίευση και ο δανεισμός από το κοινό αποδείχθηκαν ιδιαίτερα πολύτιμο ανάχωμα ενάντια στις ισχυρές πληθωριστικές πιέσεις. Παράλληλα, βοήθησαν να διατηρηθεί επαρκές κίνητρο για εργασία σε μια εποχή που τα εισοδήματα δεν ήταν εφικτό να μετατραπούν άμεσα σε αγαθά και υπηρεσίες.

Η Ελλάδα χρειαζόταν ακόμη πιο δραστικά μέτρα

Στην Ελλάδα, ωστόσο, λόγω της δυσπιστίας προς το εθνικό νόμισμα που είχε προκαλέσει ο πληθωρισμός στη διάρκεια του πολέμου, ήταν αδύνατο να περιμένει κάποιος η αποταμίευση και ο δανεισμός να αντισταθμίσουν την πλεονάζουσα αγοραστική δύναμη που βρισκόταν στα χέρια του κοινού. Αυτό σήμαινε ότι οι δαπάνες έπρεπε να παρακολουθούνται πιο προσεκτικά από ό,τι σε άλλες χώρες και

ότι η φορολογία καλούνταν να αποτελέσει το κύριο μέσο απορρόφησης της πλεονάζουσας αγοραστικής δύναμης.

Συνεπώς, στην Ελλάδα η νομισματική κατάσταση θα είχε σταθεροποιηθεί μόνο εάν τα μέτρα που ακολούθησαν άλλες χώρες είχαν υιοθετηθεί από την πρώτη στιγμή και είχαν εφαρμοστεί με ακόμη μεγαλύτερο σθένος και αποφασιστικότητα.

Κατ' αρχάς έπρεπε να γίνει κατανοητό – και να δοθούν οι σχετικές εξηγήσεις στον πληθυσμό – ότι ο όγκος των διαθέσιμων αγαθών, συμπεριλαμβανομένων των εισαγωγών, δεν μπορούσε – ακόμη κι αν μοιραζόταν με τη μέγιστη δυνατή ισότητα και δικαιοσύνη – να εξασφαλίσει κάτι περισσότερο από απλή διαβίωση. Χωρίς δίκαιη διανομή, από την άλλη, οι λιγοστές προμήθειες θα είχαν καταλήξει σε εκείνους με τη μεγαλύτερη αγοραστική δύναμη και η μάζα του πληθυσμού θα καταδικαζόταν σε ένα απαράδεκτα χαμηλό επίπεδο διαβίωσης, αναγκαζόμενη να διεκδικήσει αυξήσεις στα ονομαστικά της εισοδήματα, με τη φρουδα ελπίδα ότι έτσι θα εξασφάλιζε ένα μερίδιο από τα διαθέσιμα αγαθά.

Το αποτέλεσμα θα ήταν αχαλίνωτος πληθωρισμός και περαιτέρω εξαθλίωση του κοινού, προς όφελος μιας μικρής εμποροβιομηχανικής μειονότητας,⁹ δηλαδή η συνέχιση των δεινών της Κατοχής.

Επομένως, η επίτευξη νομισματικής και οικονομικής σταθερότητας προϋπέθετε το σύνολο του πληθυσμού να είναι έτοιμο να δεχθεί ένα πολύ χαμηλό επίπεδο κατανάλωσης και τις συνεχιζόμενες θυσίες που αυτό συνεπαγόταν, με άλλα λόγια χαμηλούς και σταθερούς πραγματικούς μισθούς, περιορισμούς στα κέρδη, διανομή με

9. Θα ήθελα να εξηγήσω εδώ γιατί δεν συμπεριλαμβάνω τους αγρότες στο τμήμα εκείνο του πληθυσμού που ωφελήθηκε από την έλλειψη αγαθών και τον πληθωρισμό. Στην Ελλάδα, αντίθετα απ' ό,τι συνέβη σε άλλες χώρες, η ευρεία καταστροφή της υπαίθρου λόγω των μαχών και των αντιποίνων, οι βαριές απώλειες που υπέμεινε ο αγροτικός πληθυσμός και η ολοκληρωτική καταστροφή των συγκοινωνιών δεν επέτρεψαν στους αγρότες, ως σύνολο, να βελτιώσουν τη σχετική τους οικονομική θέση. Εξαιρεση αποτελούσαν όσοι βρίσκονταν κοντά σε αστικά κέντρα· αλλά ακόμη κι όταν οι τιμές στις αγορές των πόλεων κορυφώνονταν, οι παραγωγοί εισέπρατταν μόνο ένα κλάσμα των τιμών αυτών, αφού το μεγαλύτερο μέρος το καρπώνονταν οι ιδιοκτήτες φορτηγών και σκαφών, καθώς και οι διάφοροι μεσάζοντες.

δελτίο, έλεγχο τιμών και βαριά φορολόγηση σε πολεμικά κέρδη και σε τρέχοντα υπερβολικά έσοδα.

Σταθεροποίηση των μισθών

Μισθωτοί και ημερομίσθιοι εργάτες έπρεπε να πειστούν ότι απλώς δεν υπήρχαν τα μέσα για κάτι περισσότερο από ένα ελάχιστο επίπεδο διαβίωσης και ότι οι υψηλοί ονομαστικοί μισθοί, τους οποίους δεν ήταν σε θέση να στηρίξει η διαθεσιμότητα των αγαθών στη χώρα, θα οδηγούσαν σε ακόμη υψηλότερες τιμές και θα στρέφονταν – όπως πάντοτε – ενάντια στα πραγματικά συμφέροντα της εργατικής τάξης. Από την άλλη, δεν χωρεί αμφιβολία ότι ανεπαρκείς αμοιβές συνεπάγονται χαμηλή παραγωγικότητα και απροθυμία για εργασία και αναπόφευκτα θα καθυστερούσαν την οικονομική ανασυγκρότηση σε μια χώρα όπως η Ελλάδα, όπου η κατάσταση απαιτούσε σκληρή δουλειά και τεράστια προσπάθεια από όλους. Μόνο μια ειλικρινής επίκληση στο αίσθημα καθήκοντος και τον πατριωτισμό των εργαζομένων, μαζί με την προοπτική μιας σταθερής βελτίωσης της θέσης τους, μέσα από την αύξηση της παραγωγής, θα εξασφάλιζαν την απαραίτητη κινητοποίηση, σε πείσμα των συνεχιζόμενων στερήσεων.

Καμία ανταπόκριση ωστόσο δεν ήταν δυνατό να αναμένεται από την εργατική τάξη, ενόσω άλλα τμήματα του πληθυσμού κατάφερναν να ζουν με άνεση – πόσω μάλλον να συσσωρεύουν κέρδη. Ήταν αδύνατο να πείσει κάποιος τους εργάτες ότι καθήκον τους ήταν να εργάζονται σκληρά και να στερούνται πολλά από τα βασικά είδη προς το ζην, την ίδια στιγμή που – για όποιον είχε τα χρήματα να τα αγοράσει – τα καταστήματα εξακολουθούσαν να είναι γεμάτα πράγματα και υπήρχε φαινομενική αφθονία.

Έλεγχος κερδών, φορολογία και διανομή με δελτίο

Ο έλεγχος των τιμών, προκειμένου να μην μπορούν οι εμποροβιομήχανοι να αποκομίζουν υπερβολικά κέρδη και να εκμεταλλεύονται τις υφιστάμενες ελλείψεις, η βαριά φορολογία των πολεμικών κερδών και των υψηλών εισοδημάτων, και η επιβολή δελτίου

στα είδη πρώτη ανάγκης ήταν τα μόνα μέσα για να διασφαλιστεί η δικαιότερη κατανομή του εθνικού προϊόντος και να πειστούν τα φτωχότερα τμήματα του πληθυσμού ότι δεν ήταν πλέον τα μόνα που έκαναν όλες τις θυσίες.

Προϋπολογισμός

Με τέτοια μέτρα, το πρόβλημα του προϋπολογισμού θα λυνόταν από μόνο του, καθώς, όπως προαναφέρθηκε, το μεγαλύτερο μέρος των κρατικών δαπανών αποτελούνταν από μισθούς και συντάξεις, δηλαδή από μεταβιβαστικές πληρωμές που θα καλύπτονταν άνετα από τα φορολογικά έσοδα, στην κλίμακα που υποστηρίζαμε, ενώ ο έλεγχος τιμών θα διατηρούσε το κόστος ζωής, άρα και τους μισθούς και τις συντάξεις, στο χαμηλότερο, συμβατό με το πραγματικό κόστος παραγωγής, επίπεδο.

Κόστος ζωής και επιδοτήσεις τιμών

Δεν χωρεί αμφιβολία ότι, υπό τις συνθήκες που επικρατούσαν στην Ελλάδα, ούτε ο έλεγχος τιμών μπορούσε να είναι τέλειος ούτε το κόστος ζωής να συμπεριλάβει κάτι περισσότερο από τα απολύτως απαραίτητα, ιδίως στην αρχή. Αγαθά που βρίσκονταν σε εξαιρετική έλλειψη, όπως ρούχα και παπούτσια ή γαλακτοκομικά, έπρεπε ενδεχομένως να εξαιρεθούν, τουλάχιστον τον πρώτο καιρό, από τον υπολογισμό του κόστους ζωής, εφόσον θέλαμε να παραμείνει ρεαλιστικός. Συγχρόνως, οι εκτεταμένες στερήσεις και η φτώχεια στη χώρα επέτασαν την επιδότηση των ειδών πρώτης ανάγκης, όπως το ψωμί και άλλα τρόφιμα του δελτίου. Τέτοιες επιδοτήσεις δεν θα είχαν μόνο αμβλύνει τις κακουχίες των ανέργων, των ανήλικων ή των πολυμελών οικογενειών με ανεπαρκή εισοδήματα, αλλά θα είχαν επίσης πείσει την εργατική τάξη για την ειλικρίνεια των κυβερνητικών προσπαθειών να ελαφρύνει το βάρος των φτωχών. Αυτό με τη σειρά του θα σήμαινε πολλά για τη χώρα, σε όρους κοινωνικής ειρήνης και άμβλυνσης των ταξικών ανταγωνισμών.

Δεν έχω καμία αμφιβολία ότι, με προσεκτικές δαπάνες, τα μέτρα αυτά θα είχαν ισοσκελίσει τον προϋπολογισμό, εξαλείφοντας μία

από τις κύριες εστίες του πληθωρισμού. Αν μου επιτρέπεται να αναφερθώ στην προσωπική μου εμπειρία, η έκτακτη εισφορά που επέβαλα στους εμποροβιομηχάνους το καλοκαίρι του 1945 αύξησε τόσο τα δημόσια έσοδα ώστε, μόλις έναν μήνα μετά την επιβολή της, τα έσοδα κάλυπταν το 75% των δαπανών – και αυτό σε μια εποχή που ο φόρος επί των πολεμικών κερδών, η εφαρμογή του οποίου είχε υπάρξει αναιμική, απέφερε μόνο αμελητέα ποσά.

Οι άλλες δύο πηγές πληθωρισμού, οι προκαταβολές της Τράπεζας της Ελλάδος σε οργανισμούς και επιχειρήσεις και οι δαπάνες των βρετανικών στρατευμάτων στη χώρα, απαιτούσαν ανάλογα δραστικές και αποφασιστικές ενέργειες.

Μείωση των προκαταβολών της Τράπεζας της Ελλάδος προς επιχειρήσεις

Όσον αφορά τις προκαταβολές της Τράπεζας της Ελλάδος, μια προσεκτική εξέταση θα αποκάλυπτε ότι υπήρχε περιθώριο για σημαντικές περικοπές. Πολλές από τις τράπεζες και τις επιχειρήσεις που εισέπρατταν κάθε μήνα μεγάλα κονδύλια για να καλύπτουν τη μισθοδοσία τους, μπορεί να μην είχαν επαρκή τρέχοντα έσοδα από τις λιγοστές εργασίες τους, είχαν όμως στην κατοχή τους σημαντικά περιουσιακά στοιχεία που θα έπρεπε να κληθούν να ρευστοποιήσουν, προκειμένου να αντεπεξέλθουν στις υποχρεώσεις τους. Το κριτήριο που εφαρμόστηκε, το κατά πόσο δηλαδή είχαν αρκετά τρέχοντα έσοδα, ήταν παραπλανητικό, εφόσον πολλές από τις εν λόγω επιχειρήσεις είχαν μετατρέψει τις περιουσίες τους σε σταθερές αξίες και δεν είχαν κανένα δικαίωμα να περιμένουν ότι θα τις διατηρούσαν αλώβητες σε μια συγκυρία που απαιτούσε θυσίες από όλους.

Τα παραπάνω δεν ισχύουν βέβαια για εκείνα τα δημόσια ιδρύματα, όπως νοσοκομεία, ορφανοτροφεία, κ.λπ., των οποίων τα κεφάλαια είχαν εξανεμιστεί από τον πληθωρισμό.

Μείωση των πιστώσεων προς τη βιομηχανία και το εμπόριο

Ακόμη περισσότερη προσοχή χρειαζόταν αναφορικά με τις πιστώσεις προς τη βιομηχανία και το εμπόριο. Αυτές τις πιστώσεις δεν τις

χορηγούσαν ιδιωτικές τράπεζες από την αποταμίευση του κοινού· τις παρείχε η Κεντρική Τράπεζα, τυπώνοντας νέο χρήμα. Επομένως, ήταν δικαιολογημένες μόνο στον βαθμό που χρησιμοποιούνταν για να τονώσουν την παραγωγή και να αυξήσουν τη ροή αγαθών. Υπήρχαν πολλές περιπτώσεις που οι εν λόγω πιστώσεις ήταν εφικτό να είναι παραγωγικές, ιδίως σε σχέση με την επεξεργασία και τη διακίνηση των αγροτικών προϊόντων. Η βιομηχανία στο σύνολό της, απεναντίας, είχε στην κατοχή της επαρκή ρευστά περιουσιακά στοιχεία, κυρίως σε μορφή χρυσού, ώστε να μη χρειάζεται τέτοια υποστήριξη. Εξάιρεση αποτελούσαν εκείνες οι περιπτώσεις παραγωγής που οργανώνονταν σύμφωνα με την πολιτική της κυβέρνησης, για τις οποίες οι βιομήχανοι δεν ενδιαφέρονταν και δεν ήταν πρόθυμοι να επενδύσουν κεφάλαια. Έχω ήδη αναφερθεί στην ανάγκη για τέτοιου τύπου παραγωγή. Η συνεχιζόμενη υποτίμηση του νομίσματος, ωστόσο, καθιστούσε τον δανεισμό ιδιαίτερα επικερδή για τους εμποροβιομηχάνους και υπήρχε έντονη ζήτηση για τέτοια δάνεια. Σε πολλές περιπτώσεις, οι πιστώσεις που λαμβάνονταν από την Τράπεζα της Ελλάδος επενδύονταν αμέσως σε χρυσό, εντείνοντας έτσι την υποτίμηση του νομίσματος.

Μείωση των βρετανικών δαπανών στην Ελλάδα

Έχω ήδη αναφερθεί στις πληθωριστικές πιέσεις που ασκούσαν οι δαπάνες των Βρετανών στην Ελλάδα. Συμφωνία που υπογράφηκε στο Λονδίνο τον Σεπτέμβριο του 1944, δηλαδή λίγες μέρες πριν από την Απελευθέρωση, προέβλεπε ότι οι βρετανικές Αρχές στην Ελλάδα θα απέφευγαν να αγοράζουν επιτόπου εφόδια που βρίσκονταν σε έλλειψη, όπως τρόφιμα.

Εντούτοις, ο ρυθμός των \$3.000.000 τον μήνα με τον οποίο οι βρετανικές Αρχές αντλούν δραχμές από την Τράπεζα της Ελλάδος δείχνει ότι, στην πράξη, το πνεύμα της συμφωνίας αγνοήθηκε. Ένας ρυθμός δαπανών που αντιστοιχεί σχεδόν στο ένα τρίτο της αξίας των προπολεμικών εισαγωγών συνιστά ιδιαίτερα βαρύ φορτίο για μια ερειπωμένη χώρα σαν την Ελλάδα. Είτε τα ποσά αυτά ξοδεύονταν άμεσα για προϊόντα, όπως στην περίπτωση της σίτισης των στρατευμάτων

σε εστιατόρια ή των αγορών σε καταστήματα και την ανοικτή αγορά, είτε ξοδεύονταν για την αγορά υπηρεσιών, οπότε πάλι μεταφράζονταν σε αυξημένα ονομαστικά εισοδήματα για τους παρόχους των υπηρεσιών είτε, τέλος, για αμοιβές και επιχορηγήσεις μεσαζόντων, το καθαρό αποτέλεσμα τους ήταν η αύξηση του συνολικού όγκου της νομισματικής ζήτησης, χωρίς καμία αντίστοιχη αύξηση της προσφοράς αγαθών.

Καθώς η αδυναμία των Βρετανών να παρέχουν εισαγωγές αποκαλύφθηκε μόνο σταδιακά, στην αρχή ήταν δύσκολο να εκτιμηθεί ο βαθμός στον οποίο οι στερλίνες που η Ελλάδα αποκτούσε κατ' αυτόν τον τρόπο θα ήταν διαθέσιμες για την πληρωμή εισαγωγών. Πολλοί, έχοντας ακόμη αμέριστη εμπιστοσύνη στην ισχύ του βρετανικού νομίσματος, θεωρούσαν μάλιστα ότι οι δαπάνες των βρετανικών στρατευμάτων αποτελούσαν πολύτιμη πηγή συναλλάγματος για τις άμεσες ανάγκες της χώρας.

Εντούτοις, ήταν φανερό ότι αυτού του είδους οι δαπάνες, που αναλογούσαν σε σημαντικό ποσοστό των νέων εκδόσεων χρήματος, εμποδίζαν τη νομισματική σταθερότητα και έπρεπε να περιοριστούν δραστικά. Μια ισχυρή κυβέρνηση, αποφασισμένη να σταθεροποιήσει το νόμισμα, έπρεπε να βρει το κουράγιο να εξηγήσει την πραγματική κατάσταση στον λαό και να ζητήσει από τους Βρετανούς να μειώσουν τα έξοδά τους και να προσφέρουν εισαγωγές έναντι των λιρών που εισέρρεαν στη χώρα, αντί να επιτρέπουν τη συσσώρευση πιστωτικών υπολοίπων στο Λονδίνο. Με άλλα λόγια, ήταν απαραίτητο να αναγνωριστεί ότι η Ελλάδα δεν ήταν σε θέση να προβαίνει σε μακροπρόθεσμες επενδύσεις ή να χορηγεί μακροπρόθεσμες πιστώσεις σε καμία άλλη χώρα. Αντίθετα, η ίδια ήταν που χρειαζόταν τέτοιου είδους βοήθεια.

3. Το έργο της περίθαλψης και της αποκατάστασης

Ασχολήθηκα επί μακρόν με το πρόβλημα της νομισματικής σταθερότητας, επειδή είμαι πεπεισμένος ότι, χωρίς σταθερό νόμισμα, όλες οι άλλες προσπάθειες αποκατάστασης ήταν καταδικασμένες να αποτύχουν.

Αλήθεια, μια χώρα στην οποία είναι πιο επικερδές να αποθησαυρίζει κάποιος αγαθά από να τα πουλά, να συγκεντρώνει αποθέματα από το να παράγει και να κερδοσκοπεί από το να εργάζεται, είναι μια χώρα της οποίας η προοπτική ανάκαμψης βρίσκεται πολύ μακριά.

Αυτό ωστόσο δεν σημαίνει ότι η νομισματική σταθερότητα ήταν από μόνη της αρκετή να βελτιώσει την απέλπιδα κατάσταση στην Ελλάδα. Ταυτόχρονα έπρεπε επειγόντως να καταβληθεί συνολική προσπάθεια για την τόνωση της υγείας και του αυτοσεβασμού του πληθυσμού, την αποκατάσταση των μεγαλύτερων καταστροφών του πολέμου και την επανεκκίνηση της παραγωγής.

Έχω ήδη αναφερθεί στην ανάγκη για βέλτιστη και αποτελεσματικότερη αξιοποίηση των εισαγωγών και των εγχώριων πόρων, καθώς και στο δύσκολο οργανωτικό και διοικητικό έργο που η αξιοποίηση αυτή επέβαλε στη χώρα. Είτε στο πεδίο της διανομής τροφίμων, ρούχων και ιατρικών εφοδίων είτε σε εκείνο της αξιοποίησης των μεταφορικών μέσων, των πρώτων υλών, των καυσίμων και των αγροτικών προμηθειών, η κυβέρνηση αντιμετώπιζε την ίδια πρόκληση: να δημιουργήσει τις συνθήκες που θα εξασφάλιζαν ότι οι πιο σημαντικές ανάγκες θα ικανοποιούνταν πρώτες και ότι όλοι οι διαθέσιμοι πόροι θα χρησιμοποιούνταν για να αυξηθεί η προσφορά βασικών αγαθών. Εξήγησα πως, υπό τις συνθήκες που επικρατούσαν στην Ελλάδα, οι στόχοι αυτοί ήταν επιτεύξιμοι μόνο μέσω της θετικής δράσης μιας κυβέρνησης με πλήρη συνείδηση των ευθυνών της. Έδειξα επίσης ότι η ελληνική διοίκηση θα μπορούσε να είχε σταθεί στο ύψος των περιστάσεων, εάν αναδιοργανωνόταν δραστικά.

Ανάγκη για αύξηση της παραγωγής

Δεν υπονοώ ότι τα διαθέσιμα μέσα επέτρεπαν την πλήρη αποκατάσταση της παραγωγικής ικανότητας της χώρας και την ικανοποίηση όλων των επειγουσών αναγκών. Είμαι πεπεισμένος ωστόσο ότι θα είχε επιτευχθεί πολύ σημαντική βελτίωση, ιδίως όσον αφορά τη βιομηχανική παραγωγή, όπου οι καταστροφές ήταν πιο περιορισμένες και οι πρώτες ύλες, τα καύσιμα και τα εργατικά χέρια ήταν διαθέσιμα σε σχετικά μεγαλύτερες ποσότητες. Μια αυξημένη ροή

ειδών μεταποίησης θα επιδρούσε καταλυτικά στην οικονομική ανασυγκρότηση και τη νομισματική σταθεροποίηση. Όχι μόνο θα έπεφταν οι τιμές και θα σταθεροποιούνταν το κόστος ζωής, αλλά θα απελευθερώνονταν σημαντικές ποσότητες αγροτικών προϊόντων που παρακρατούνταν από τους γεωργούς με αντάλλαγμα περιζήτητα βιομηχανικά είδη. Είμαι πεπεισμένος ότι η ελληνική βιομηχανία θα ικανοποιούσε μεγάλο μέρος των επειγουσών αναγκών του κοινού σε σαπούνι, υφάσματα, τσιγάρα, λιπάσματα και άλλα χημικά προϊόντα, δομικά υλικά, αλκοόλ, μαρμελάδα από σταφίδα, κ.λπ. Αυτό θα το έκανε όμως μόνο υπό συνθήκες νομισματικής σταθερότητας, μόνο αν λειτουργούσε στη μέγιστη ισχύ της και μόνο αν τα παραγόμενα είδη και οι ποσότητες αποφασίζονταν σύμφωνα με τις ανάγκες και όχι απλώς βάσει της χρηματικής ζήτησης. Όπως ήδη εξήγησα, αυτό απαιτούσε κρατικό έλεγχο της βιομηχανίας για την περίοδο της έκτακτης ανάγκης και μέχρις ότου ο νόμος της προσφοράς και της ζήτησης κατάφερνε και πάλι να εξασφαλίσει μια ισορροπία αποδεκτή τόσο από κοινωνικής όσο και από οικονομικής άποψης. Ομοίως, η αποκατάσταση των επικοινωνιών και της αγροτικής παραγωγής εξαρτιόταν από την αποδοτικότερη χρήση των εισαγόμενων προμηθειών και απαιτούσε αποτελεσματική δράση ή εποπτεία από την πλευρά της κυβέρνησης. Εξαιτίας των εκτεταμένων καταστροφών, τα αποτελέσματα δεν θα ήταν ίδια με τη βιομηχανία, αλλά ενδεχομένως να είχε επιτευχθεί ουσιαστική βελτίωση.

Οικονομική ανασυγκρότηση

Στις προηγούμενες ενότητες περιέγραψα τα μέτρα που θα είχαν επιτρέψει στην Ελλάδα να αντιμετωπίσει αποτελεσματικά τα άμεσα και επείγοντα προβλήματά της και να θεραπεύσει τα χειρότερα δεινά του πολέμου και της Κατοχής.

Τα προβλήματα της αποκατάστασης των τεράστιων καταστροφών του πολέμου και της προσαρμογής της ελληνικής οικονομίας στις μεταπολεμικές συνθήκες έγειραν πολύ ευρύτερα ζητήματα και απαιτούσαν ένα μακροπρόθεσμο σχέδιο ανασυγκρότησης,

βασισμένο στην κατανόηση των δεδομένων που επικρατούσαν τόσο εντός όσο και εκτός Ελλάδας, το οποίο θα αντιμετώπιζε όλες τις πτυχές της ελληνικής οικονομικής κατάστασης και των μελλοντικών προοπτικών της οικονομίας.

Να σημειώσουμε, ωστόσο, ότι η υιοθέτηση των μέτρων που προτάθηκαν παραπάνω θα είχε επίσης διευκολύνει ιδιαίτερα την επίλυση του μακροχρόνιου προβλήματος: σταθεροποιώντας την κατάσταση και προσφέροντας στη χώρα επαρκή διοίκηση, τα μέτρα αυτά θα είχαν επίσης προσφέρει το απαραίτητο πλαίσιο για μακροπρόθεσμο σχεδιασμό. Χωρίς ένα τέτοιο πλαίσιο, υπήρχε σοβαρός κίνδυνος η χώρα να μην είναι σε θέση να απορροφήσει οποιαδήποτε βοήθεια ανασυγκρότησης ή να εκμεταλλευθεί τις [πιστωτικές] διευκολύνσεις που προσφέρονταν – πολλές από αυτές για πρώτη και τελευταία φορά – στις χώρες που είχαν απελευθερωθεί για την ανοικοδόμηση των οικονομιών τους.

Κατ' αρχάς έπρεπε να καταγραφούν λεπτομερώς οι ζημιές και οι καταστροφές που είχε υποστεί η χώρα και να ιεραρχηθούν οι προτεραιότητες της ανοικοδόμησης.

Κατά δεύτερο λόγο, ήταν σημαντικό να εκτιμηθούν οι εσωτερικοί και εξωτερικοί πόροι της χώρας και το εύλογα προσδοκώμενο ύψος της εξωτερικής βοήθειας και να ξεκινήσει το ταχύτερο δυνατόν το έργο της ανοικοδόμησης από τα ερείπια του πολέμου.

Κατά τρίτον, έπρεπε να εξασφαλιστεί ότι οι περιορισμένοι συναλλαγματικοί πόροι της χώρας θα χρησιμοποιούνταν με τη μέγιστη δυνατή προσοχή και φειδώ και ότι η όποια εξωτερική βοήθεια δινόταν στην Ελλάδα θα αξιοποιούνταν προς μέγιστο όφελος του συνόλου της χώρας. Είμαι βέβαιος πως μια τέτοια πολιτική θα είχε βοηθήσει τη χώρα πολύ περισσότερο να αποκτήσει τα μέσα της ανασυγκρότησης της οικονομίας της από ό,τι οι απλές εκκλήσεις στη δικαιοσύνη και την ηθική.

Τέλος, πέρα από το άμεσο έργο της ανασυγκρότησης, η χώρα αντιμετώπιζε δύσκολα προβλήματα που χρειαζόνταν προσεκτική εξέταση και τολμηρές λύσεις. Τέτοια ήταν τα προβλήματα των εξαγωγών, της απώλειας ξένων αγορών, της κάμψης των άδελων

πόρων και συνεπώς των μεγάλων δυσκολιών που θα αντιμετώπιζε σύντομα η χώρα στο εξωτερικό ισοζύγιο. Ήταν το πρόβλημα του υπερπληθυσμού και της ανεργίας, και η ανάγκη ανάπτυξης των εθνικών πόρων προκειμένου να μπορέσει η χώρα να υποστηρίξει έναν αυξανόμενο πληθυσμό. Αυτά τα προβλήματα, που αφορούσαν το ίδιο το μέλλον της ελληνικής οικονομικής ζωής, θα λύνονταν μόνο εφόσον η χώρα ανακτούσε την εμπιστοσύνη στον εαυτό της, προσεγγίζε τις Μεγάλες Δυνάμεις με συγκροτημένες και πρακτικές προτάσεις αποδεικνύοντάς τους ότι ήταν προς το συμφέρον – και σίγουρα εντός των δυνατοτήτων τους – να τη βοηθήσουν να υπερβεί τις δυσκολίες της.

Απαρίθμησα εκτενώς τις προκλήσεις που αντιμετώπιζε η Ελλάδα την εποχή της καταστολής της κομμουνιστικής εξέγερσης, προκειμένου να αναδείξω σαφέστερα τις προϋποθέσεις από τις οποίες εξαρτιόταν η ανασυγκρότηση της ελληνικής οικονομίας και τις βαριές ευθύνες που θα αναλάμβανε απέναντι στη χώρα οποιαδήποτε κυβέρνηση ερχόταν στην εξουσία.

Οι ευθύνες της Δεξιάς

Δυστυχώς, όπως ήδη ανέφερα, η καταστολή της εξέγερσης επετράπη να ερμηνευθεί ως νίκη της Δεξιάς. Λέω «δυστυχώς», επειδή τα δραστικά και διόλου δημοφιλή μέτρα που απαιτούνταν για την ανασυγκρότηση, τα οποία ήταν δεδομένο ότι θα έπλητταν και θα προκαλούσαν την αντίδραση επιμέρους ομάδων συμφερόντων, είχαν ανάγκη την ενεργό συνεργασία και συμμετοχή όλων των σημαντικών πολιτικών δυνάμεων της χώρας και τον αντίστοιχο επιμερισμό των ευθυνών μεταξύ τους. Επιπλέον, μια τέτοια συνεργασία θα είχε αποτρέψει οποιοδήποτε κόμμα από το να εκμεταλλευθεί πολιτικά τις αναπόφευκτες δυσχέρειες και απογοητεύσεις των δύσκολων ημερών που έρχονταν.

Δεν υπάρχει σχεδόν καμία χώρα στην Ευρώπη όπου μια τέτοια κομματική συνεργασία δεν αποδείχθηκε συμφέρουσα, γενικότερα, αλλά και για τα ίδια τα κόμματα.

Στην Ελλάδα, οι εξελίξεις ήταν διαφορετικές. Με την Αριστερά να έχει απαξιωθεί προσωρινά, η Δεξιά βρέθηκε να έχει τον αδιαφιλονίκητο έλεγχο της πολιτικής ζωής της χώρας (αν και σε καμία περίπτωση της διοίκησης, που ήταν σχεδόν ανύπαρκτη). Υπήρχε ελπίδα να φανεί αντάξια των ευθυνών της;

Αυτή ήταν η ερώτηση που έπρεπε να θέσουν στον εαυτό τους, αποφασίζοντας ανάλογα και για τις πράξεις τους, όσοι ενδιαφέρονταν για το μέλλον ενός γενναίου και αφοσιωμένου λαού, και κυρίως εκείνοι που είχαν προκαλέσει αυτό το αποτέλεσμα με τις παρεμβάσεις τους.

Τώρα, όπως και τότε, είμαι πεπεισμένος, ότι η απάντηση σε αυτήν την ερώτηση είναι σίγουρα και απερίφραστα *όχι*.

Σε αυτό το σημείο θα χρειαστεί να πω δυσάρεστα πράγματα για ορισμένους ανθρώπους, αλλά θα το θεωρούσα ανεύθυνο να μην προσπαθήσω να δώσω μια όσο το δυνατόν πιο αληθινή εικόνα της πραγματικής κατάστασης.

Για οποιονδήποτε παρακολούθησε τις εξελίξεις στην Ελλάδα ήταν σαφές, πέραν κάθε αμφιβολίας, ότι η Δεξιά δεν είχε ούτε το θετικό πρόγραμμα που απαιτούσε η επίλυση των δύσκολων προβλημάτων της χώρας ούτε μια ισχυρή ηγεσία ικανή να αναπτρώσει έναν ταλαίπωρο και μπερδεμένο λαό. Αντ' αυτού, στηριζόταν αποκλειστικά στον φόβο του κομμουνισμού και της σλαβικής κυριαρχίας, που διακατείχε μεγάλο τμήμα του πληθυσμού μετά από την εξέγερση του Δεκεμβρίου.

Η ηγεσία της Δεξιάς

Η ηγεσία της Δεξιάς συνίστατο στην παλαιά φρουρά πολιτικών που είχαν δυσφημιστεί ήδη πριν από τον πόλεμο και θεωρούσαν την εξουσία περισσότερο ως μέσο ικανοποίησης και διατήρησης πολιτικών φίλων και οπαδών παρά ως δημόσιο λειτούργημα για την επίτευξη γενικών σκοπών.

Η οικονομική της υποστήριξη προήλθε από την ισχυρή ομάδα των βιομηχάνων, εμπόρων και τραπεζιτών που προσπαθούσαν, ασκώντας πολιτική επιρροή, να διατηρήσουν τον έλεγχο σημαντικών τομέων της ελληνικής οικονομίας.

Η κατάσταση αυτή υπήρχε ήδη προπολεμικά αλλά, με την κοινή γνώμη υγιή και σε εγρήγορση, με καλή διοίκηση και υπό φυσιολογικές οικονομικές συνθήκες, η πίεση αυτών των ισχυρών κατεστημένων συμφερόντων παρέμενε εντός ορίων.

Στην ατμόσφαιρα που επικράτησε κατά την Κατοχή, η αμφίσημη στάση πολλών εξ αυτών των πολιτικών και οι διασυνδέσεις τους με τα κατεστημένα συμφέροντα, που – όπως έχω ήδη εξηγήσει – είχαν πλέον εγκαταλείψει κάθε ίχνος εγκράτειας και αξιοπρέπειας, δυσφήμιζε ακόμη περισσότερο τους πολιτικούς της Δεξιάς και έκανε τις προοπτικές επανόδου τους στην εξουσία να μοιάζουν ιδιαίτερα ισχνές.

Έχω ήδη αναλύσει πώς η καθολική επιθυμία για νέους ηγέτες και νέα προγράμματα ματαιώθηκε τελικά και πώς οι τακτικές και οι μέθοδοι των κομμουνιστών κατέστρεψαν ένα αυθεντικό κίνημα για λαϊκή δημοκρατία.

Μετά την εξέγερση του Δεκεμβρίου, η αγανάκτηση και η φρίκη για τα έκτροπα των κομμουνιστών κυριάρχησαν ως συναισθήματα μεταξύ των περισσότερων ανθρώπων, επισκιάζοντας κάθε άλλο παράγοντα και σκέψη. Η Δεξιά το εκμεταλλεύθηκε αμέσως και επανεμφανίστηκε ως ισχυρή πολιτική δύναμη. Στην τεταμένη ατμόσφαιρα που επικράτησε μετά την καταστολή της εξέγερσης και τον καθολικό φόβο του κομμουνισμού δεν υπήρχε πολύς χώρος για ξεκάθαρες και αντικειμενικές σκέψεις ή για συνέπειες.

Οι ίδιοι άνθρωποι, που – πριν από έναν χρόνο – θεωρούνταν φαντάσματα του παρελθόντος, μπόρεσαν τώρα να διεκδικήσουν την πολιτική ηγεσία της χώρας. Στα μέλη της ίδιας ομάδας βιομηχάνων, εμπόρων και κερδοσκόπων, που είχαν προκαλέσει καθολικό μίσος με την αδίστακτη εκμετάλλευση του πληθυσμού στη διάρκεια της Κατοχής, επετράπη πάλι να αυτοανακηρυχθούν «εθνικές» προσωπικότητες, ηγέτες της «εθνικής» βιομηχανίας και του «εθνικού» εμπορίου και ούτω καθεξής.

Ακόμη και οι απροκάλυπτοι συνεργάτες του εχθρού, που επί περισσότερα από τέσσερα χρόνια ζούσαν με τον φόβο της εκδίκησης του λαού, ξεπρόβαλαν ως ένθερμοι πατριώτες και υπέρμαχοι των ιερών παραδόσεων της χώρας.

Ποτέ στην ιστορία της Ελλάδας η λέξη «εθνικός» δεν είχε τύχει τέτοιας κακομεταχείρισης και κακοποίησης. Αναρωτιέμαι αν αξίζει να προσθέσω σε αυτήν την ομάδα ορισμένους δεξιούς «αντιστασιακούς ηγέτες», τους οποίους είχαν κατασκευάσει οι Βρετανοί στη διάρκεια της Κατοχής, και έκτοτε έχουν αναμειχθεί ενεργά στην πολιτική και μετατραπεί σε εμπροσθοφυλακή της αντίδρασης. Δεν είναι πολλοί και η επιρροή τους είναι αμελητέα, αλλά κάνουν πολύ θόρυβο και πρέπει να αναφερθούν εδώ για λόγους πληρότητας.

Αυτή, λοιπόν, ήταν η ομάδα στην οποία ένας δυστυχημένος λαός βασιζόταν πλέον για καθοδήγηση και έμπνευση στις δύσκολες ημέρες που τον περίμεναν.

Θέλω να ξεκαθαρίσω ότι υπό τον γενικό όρο «Δεξιά» έχω συμπεριλάβει πλήθος πολιτικών κομμάτων που ισχυρίζονταν ότι εκπροσωπούσαν μεγάλη ποικιλία απόψεων και πεποιθήσεων κάτω από κάθε λογής πολιτικά λάβαρα. Ένωσα, ωστόσο, ότι για τους σκοπούς αυτής της μελέτης, δεν υπάρχει λόγος να γίνει κάποια διάκριση μεταξύ τους. Είτε αυτοαποκαλούνται βασιλικά, λαϊκά, συντηρητικά, δημοκρατικά, προοδευτικά, φιλελεύθερα, σοσιαλδημοκρατικά, ριζοσπαστικά, ή δεν ξέρω τι άλλο, είτε θεωρούν την επάνοδο του βασιλιά μοναδική λύση για τα προβλήματα της Ελλάδας είτε υποστηρίζουν ότι η κατάργηση της βασιλείας θα φέρει αυτόματα όλες τις ευλογίες της δημοκρατίας, ο αντικειμενικός παρατηρητής θα σταθεί περισσότερο στα κοινά χαρακτηριστικά τους, παρά στις διαφορές που τόσο θορυβωδώς προβάλλουν στον λαό.

Όσον αφορά την οικονομική και κοινωνική ανάκαμψη της χώρας, είναι προφανές πως κανένα τους δεν διαθέτει θετικό πρόγραμμα και όλα συμφωνούν ότι καμία προσπάθεια της ίδιας της χώρας δεν μπορεί να βελτιώσει τα πράγματα και ότι η οικονομική ανασυγκρότηση είναι αποκλειστική ευθύνη των Συμμάχων και όχι δική τους: υποστηρίζουν τα κατεστημένα συμφέροντα, όποτε αυτά αντιδρούν σε μέτρα που επιβάλλουν δίκαιες θυσίες σε όσους ήταν σε θέση να τις αντέξουν, και συγκλίνουν στην τακτική της αναμόχλευσης των εθνικών παθών, στηριζόμενα επίσης ιδιαίτερα σε έναν λυσσαλέο και ανεύθυνο εθνικισμό, για να συγκαλύψουν τις αποτυχίες τους απέναντι στις σαφείς προκλήσεις που αντιμετωπίζει η χώρα.

Όποια ετικέτα κι αν κολλούν στον εαυτό τους, παραμένουν όλα εξίσου αντιδραστικά όσον αφορά την οικονομική πολιτική. Οι παλαιότεροι πολιτικοί της Δεξιάς είναι πιο παρωχημένοι και αδαείς, οι νεότεροι πιο καιροσκόποι και αδίστακτοι – όλοι όμως είναι εξίσου ανίκανοι και απρόθυμοι να αντιμετωπίσουν και να λύσουν τα σοβαρά προβλήματα της χώρας. Θέλω να τονίσω ιδιαίτερα ότι δεν υπάρχει καμία απολύτως σχέση μεταξύ αυτών των «σοσιαλδημοκρατών» και «φιλελευθέρων» και των αντίστοιχων κομμάτων της Αριστεράς και του Κέντρου που υπάρχουν σε άλλες χώρες.

Είναι αξιοσημείωτο ότι τα μέτρα που έλαβαν ακόμη και συντηρητικές κυβερνήσεις του εξωτερικού σε καιρούς ελλείψεων, προκειμένου να προστατεύσουν το κοινό από την εκμετάλλευση, θεωρούνταν από αυτούς τους «προοδευτικούς» επιθέσεις ενάντια στην «ιερή» ιδιωτική επιχειρηματικότητα και απορρίπτονταν με συνοπτικές διαδικασίες ως «ακατάλληλα» για τις «ειδικές» ελληνικές περιστάσεις.

Τέτοια, λοιπόν, είναι η ηγεσία της Δεξιάς στην Ελλάδα. Είναι το είδος της ηγεσίας στην οποία όλοι οι άλλοι λαοί των ευρωπαϊκών χωρών δεν είναι πλέον πρόθυμοι να εμπιστευθούν την ευθύνη της διακυβέρνησης.

Εξήγησα ήδη πόσο διαφορετικές υπήρξαν οι εξελίξεις στην Ελλάδα και πώς αυτές προήλθαν από την εξέγερση του Δεκεμβρίου.

Η στήριξη της μεσαίας τάξης

Καμία τάξη δεν επηρεάστηκε από την εξέγερση τόσο βαθιά, στη σκέψη και τα συναισθήματά της, όσο η μεσαία τάξη.

Εδώ πρέπει να εξηγήσω ότι η ελληνική μεσαία τάξη είχε πάντοτε κυρίαρχη θέση και επηρέαζε αποφασιστικά την πορεία των γεγονότων στην Ελλάδα.

Αντίθετα με τις λοιπές βαλκανικές χώρες, όπου ο πληθυσμός είναι στη συντριπτική πλειονότητά του αγροτικός, η Ελλάδα έχει μεγάλο αστικό πληθυσμό, που αντιστοιχεί σε περισσότερο από το 40% του συνόλου.

Σημαντικό τμήμα αυτού του αστικού πληθυσμού, πιθανώς πολύ μεγαλύτερο από ό,τι δικαιολογεί η οικονομική κατάσταση, αποτελείται από δικηγόρους, γιατρούς, δασκάλους, δικαστές, δημοσίους υπαλλήλους, καταστηματάρχες, εμπόρους και μικροεισοδηματίες.

Μεταξύ αυτών συγκαταλέγονται πολλοί που είχαν μεταναστεύσει σε ξένες χώρες, όταν ήταν νέοι, είχαν εργαστεί και αποταμιεύσει σκληρά και είχαν έπειτα επιστρέψει στην Ελλάδα για να ζήσουν με σχετική άνεση. Το εύρος των εισοδημάτων εντός αυτής της τάξης ποίκιλλε σημαντικά. Ωστόσο, η τάξη συνιστούσε συμπαγή κοινωνική ομάδα, τα μέλη της οποίας ήταν ευδιάκριτα, εξαιτίας των ισχυρών οικογενειακών και κοινωνικών τους παραδόσεων, της υπερβολικής υπερηφάνειας για την κοινωνική τους θέση, καθώς και του έντονου εθνικισμού και συντηρητισμού τους.

Η τάξη αυτή αποτελούσε τη σπονδυλική στήλη της ελληνικής πολιτικής και κοινωνικής ζωής και ασκούσε δυσανάλογη προς το μέγεθός της επιρροή. Κυριαρχούσε τόσο επί των αγροτών όσο και επί των εργατών, απέναντι στους οποίους τηρούσε μια μάλλον εξοργιστική στάση κοινωνικής υπεροχής. Ο ακραίος συντηρητισμός της, παρά τα όποια πραγματικά κοινά συμφέροντα, την είχε καταστήσει σύμμαχο της οικονομικής ολιγαρχίας των βιομηχάνων, των μεγαλεμπόρων και των τραπεζιτών που καταδυνάστευαν την οικονομική ζωή της χώρας. Αναμφίβολα, η συμμαχία αυτή στερούσε την Ελλάδα από την ευεργετική επιρροή μιας μορφωμένης μεσαίας τάξης, που σε άλλες χώρες ασκούσαν προς όφελος της κοινωνικής προόδου.

Παρ' όλα τα ελαττώματά της, η μεσαία τάξη αποτελούσε παράγοντα σταθερότητας στην ελληνική ζωή και συνέβαλλε στη διατήρηση των παραδόσεων πάνω στις οποίες η ζωή αυτή είχε οικοδομηθεί.

Οι συνθήκες που δημιούργησαν ο πόλεμος και η Κατοχή επηρέασαν βαθιά τόσο τη θέση όσο και την οπτική της μεσαίας τάξης. Σε πολλά από τα μέλη της ο πληθωρισμός και οι ελλείψεις έφεραν ανείπωτες κακουχίες και στέρησεις και σήμαναν έναν καθημερινό αγώνα για τη διατήρηση του αυτοσεβασμού και των προσχημάτων της αξιοπρέπειας, παρά την παντελή έλλειψη εισοδημάτων. Στο άλλο άκρο, υπήρξαν επίσης πολυάριθμες περιπτώσεις κερδοσκόπων και δωσίλογων που συγκέντρωσαν μεγάλες περιουσίες και ζούσαν με τον τρόπο της λαϊκής εκδίκησης.

Οι συνθήκες αυτές δεν ήταν δυνατό να μην επηρεάσουν τις αντιλήψεις και την οπτική εκείνων που τους αφορούσαν· έτσι, πολλά

μέλη της μεσαίας τάξης συμμετείχαν στο αντιστασιακό κίνημα και προσυπέγραψαν το μεταρρυθμιστικό του πρόγραμμα. Αξίζει μάλιστα να επισημάνουμε πως ορισμένα από τα καλύτερα στελέχη της Αντίστασης, που εναντιώθηκαν σθεναρά στην επικράτηση των κομμουνιστών στο κίνημα, προέρχονταν από τη μεσαία τάξη.

Μπορεί να ειπωθεί ότι, κατά την Απελευθέρωση, η μεσαία τάξη ως σύνολο είχε αναγνωρίσει την ανάγκη για οικονομικές και κοινωνικές μεταρρυθμίσεις και ήταν έτοιμη να τις αποδεχθεί. Ακόμη κι εκείνοι που επρόκειτο να θιγούν από αυτές ήταν διατεθειμένοι να τις υποστούν αντιμετωπίζοντάς τις ως αναπόφευκτο κακό.

Η κομμουνιστική εξέγερση αντέστρεψε πλήρως αυτήν την ελπιδοφόρα τάση.

Όσοι δεν έχουν επισκεφθεί την Ελλάδα και δεν έχουν μιλήσει με ανθρώπους της μεσαίας τάξης είναι αδύνατο να αντιληφθούν τον τρόπο που τους κατέκλυσε μετά την κομμουνιστική εξέγερση και τον βαθμό στον οποίο ο τρόμος αυτός παρέλυσε τη σκέψη και την κρίση τους. Δεν υπερβάλλω λέγοντας ότι, ακόμη και σήμερα, ενάμιση χρόνο μετά τις συγκρούσεις, οι ακρότητες των κομμουνιστών εξακολουθούν να κυριαρχούν στη σκέψη αυτών των ανθρώπων και να αποτελούν καθημερινό αντικείμενο συζήτησης και αγανάκτησης. Το μόνο που τους απασχολεί είναι πώς θα προστατευθούν από μια παρόμοια εμπειρία και από τη φρικτή τύχη που νιώθουν ότι τους περιμένει, σε περίπτωση μιας δεύτερης, επιτυχούς εξέγερσης. Θα υποστηρίξουν οποιονδήποτε υποσχεθεί να εξολοθρεύσει τους κομμουνιστές και θα δυσπιστήσουν απέναντι σε οποιονδήποτε διακηρύξει συμφιλίωση και ενότητα.

Όσα επιχειρήματα και αν προβάλει κάποιος για να αποδείξει ότι ο κομμουνισμός είναι *σύμπτωμα* και όχι *αίτιο*· ότι κερδίζει έδαφος μόνο σε χώρες όπου η μιζέρια και η δυσaréσκεια είναι διαδεδομένες· ότι ο καλύτερος τρόπος να καταπολεμηθεί είναι να βελτιωθούν οι οικονομικές και κοινωνικές συνθήκες και να χαλιναγωγηθούν τα συμφέροντα που ευθύνονται για πολλή από τη δυστυχία και την εκμετάλλευση· ότι είναι ισχυρότερος εκεί όπου οι κοινωνικές συνθήκες είναι πιο δυσμενείς και ασθενέστερος εκεί όπου η ανάγκη για

μεταρρύθμιση αναγνωρίζεται από όλες τις τάξεις και όπου οι προνομιούχοι κάνουν τις μεγαλύτερες παραχωρήσεις· ότι όλες οι χώρες που έχουν απελευθερωθεί αναγνώρισαν πως – εξαιτίας των συνθηκών του πόλεμου και της Κατοχής – ένα μέρος του πληθυσμού τους έχει ενστερνιστεί τον κομμουνισμό και ότι όλες έχουν καταφέρει να ενσωματώσουν τα στοιχεία αυτά· ότι, όπως κι αν έχει, δεν γίνεται κάποιος να εξολοθρεύσει ή να καταπιέσει χιλιάδες ανθρώπους, έστω και αν αποτελούν μειονότητα, πόσω μάλλον στην Ελλάδα, που χρειάζεται οπωσδήποτε ειρήνη, ενότητα και συνεργασία όλων των τάξεων προκειμένου να ανακάμψει· [δεν έχει σημασία, οποιοδήποτε επιχείρημα είναι μάταιο], οι συνομιλητές του θα αναγνωρίσουν ότι τα επιχειρήματα είναι εντυπωσιακά, αλλά θα ισχυριστούν πως προτιμούν να μην το διακινδυνεύσουν και πως η εξολόθρευση των κομμουνιστών αποτελεί πολύ πιο ασφαλή μέθοδο.

Αυτή η στάση αποτελεί δεδομένο με βαρύνουσα σημασία για την ελληνική κατάσταση. Σε έναν ισορροπημένο νου ενδεχομένως να μοιάζει υστερική· δεν πρέπει όμως να ξεχνάμε πως, μετά από μία τετραετία άγχους και υποσιτισμού, οι άνθρωποι αυτοί αδυνατούν να σκεφθούν καθαρά και αντικειμενικά ή να τηρήσουν απόσταση από τα πράγματα.

Έτσι, ο κίνδυνος του κομμουνισμού έχει γίνει το μοναδικό τους μέλημα και η προστασία από αυτόν είναι το μόνο που είναι διατεθειμένοι να λάβουν υπόψη. Γι' αυτό υποστηρίζουν σταθερά τη Δεξιά και είναι πρόθυμοι να ανεχθούν την εκμετάλλευση, το νομισματικό χάος, την οικονομική στασιμότητα και τη διοικητική αναποτελεσματικότητα, αλλά και να δεχθούν, χωρίς πολλά-πολλά, την εξήγηση που τους δίνουν οι ηγέτες τους, ότι για όλα αυτά τα δεινά φταίει αποκλειστικά η ανεπάρκεια της συμμαχικής βοήθειας.

Απέναντι στον κίνδυνο του κομμουνισμού, καμία προφύλαξη και καμία θυσία δεν τους φαίνεται υπερβολική.

Μια τάξη που στο παρελθόν επεδείκνυε ιδιαίτερο ζήλο για τη διαφύλαξη της εθνικής ανεξαρτησίας έχει φθάσει να θεωρεί την παρουσία ξένων στρατευμάτων απαραίτητη για τη διατήρηση της εσωτερικής τάξης, αντιμετωπίζοντας οποιαδήποτε αναφορά στην ενδεχόμενη απόσυρσή τους σχεδόν ως προδοσία.

Η στήριξη των αγροτών

Η πλειονότητα των αγροτών, που αντιπροσωπεύουν το μεγαλύτερο μέρος του πληθυσμού, υποστηρίζει αντίστοιχα τη Δεξιά ενάντια στον κομμουνισμό.

Μετά τις ριζοσπαστικές αγροτικές μεταρρυθμίσεις της δεκαετίας του 1920, ο Έλληνας αγρότης έγινε ιδιοκτήτης της γης του και απελευθερώθηκε από κάθε μορφή εκμετάλλευσης. Μολονότι φτωχός, ήταν ικανοποιημένος με την κατάστασή του και έτεινε προς τον πολιτικό συντηρητισμό. Οι αγρότες της Νότιας Ελλάδας ιδίως, που ήταν σχετικά ευκατάστατοι, ήταν γνωστοί για τα έντονα φιλοβασιλικά τους αισθήματα.

Στη διάρκεια των δύο τελευταίων ετών της Κατοχής, το ΕΑΜ εδραίωσε τη διοίκησή του σε πολλές αγροτικές περιφέρειες που κερδήθηκαν ή εγκαταλείφθηκαν από τους Γερμανούς και οι αγρότες βίωσαν τις δοκιμασίες της κομμουνιστικής διακυβέρνησης. Η εμπειρία αυτή απλώς ενέτεινε την αντίθεσή τους προς την Αριστερά και την υποστήριξη της βασιλείας.

Γράφοντας αυτά για τις πολιτικές απόψεις που επικρατούν στην ύπαιθρο, δεν παραβλέπω το γεγονός ότι πολλοί αγρότες στη Θεσσαλία, την Ήπειρο και τη Βόρεια Ελλάδα – εξαθλιωμένοι από τις συγκρούσεις και τα αντίποινα – έχουν προσχωρήσει στην Αριστερά,¹⁰ ενώ άλλοι, ιδίως στα νησιά, έχουν παραμείνει πιστοί δημοκρατικοί. Εντούτοις, πιστεύω πως η γενική μου αίσθηση, ότι δηλαδή οι περισσότεροι χωρικοί έχουν παραμείνει πολιτικά συντηρητικοί και υποστηρίζουν σθεναρά τη Δεξιά, είναι κατά βάση σωστή.

Η στάση της εργατικής τάξης

Ακόμη και μεταξύ των εργατών και των μισθωτών, που αποτελούσαν την κύρια δεξαμενή οπαδών της Αριστεράς, υπήρχαν πολλοί, των οποίων η αντιπάθεια για τον κομμουνισμό ήταν εντονότερη από τη δυσарέσκεια για την κατάσταση στην οποία είχαν περιέλθει. Αξίζει να σημειωθεί ότι η τυφλή βία, η μισαλλοδοξία και

10. Άλλη μία απόδειξη, εφόσον χρειάζεται, του γεγονότος ότι η δυστυχία είναι ο καλύτερος σύμμαχος του κομμουνισμού.

οι οπορτουνιστικές τακτικές των Ελλήνων κομμουνιστών είχαν αποξενώσει χιλιάδες ανθρώπους, που σε άλλες χώρες θα αποτελούσαν τους φυσικούς υποστηρικτές ενός αριστερού κινήματος. Εάν κάποιος θυμηθεί ότι η συντριπτική πλειονότητα των θυμάτων τους ήταν φτωχοί άνθρωποι, που μοναδικό τους έγκλημα ήταν ότι αρνήθηκαν να επιτρέψουν στους κομμουνιστές να υπαγορεύουν τις απόψεις τους, ενώ μαυραγορίτες και κερδοσκόποι εξαγόραζαν την ασφάλειά τους με χρυσό και δεν τους πείραζε κανείς, δεν είναι να απορεί γιατί η εξέγερση του Δεκεμβρίου προξένησε τόσο μεγάλη απέχθεια και γιατί ο λαός, απελπισμένος από το νέο κίνημα, στράφηκε στους παλιούς πολιτικούς.

Εδώ, λοιπόν, είχαμε μια ομάδα ανθρώπων που ανέκτησαν την εξουσία όχι χάρη στις αρετές τους, αλλά χάρη στις αστοχίες και τα λάθη των αντιπάλων τους· μια ομάδα που δεν είχε ούτε τη βούληση ούτε την ικανότητα να αντιμετωπίσει τα δύσκολα οικονομικά προβλήματα της χώρας.

Οι οικονομικές αντιλήψεις της Δεξιάς

Οι οικονομικές εξελίξεις στην Ελλάδα από τον Ιανουάριο του 1945 αντανakλούν πιστά αυτήν τη θλιβερή κατάσταση.

Μετά από όσα εξιστόρησα στις προηγούμενες σελίδες, δεν χρειάζεται να εξηγήσω πως, μολονότι κυβερνήσεις και υπουργοί εναλλάσσονταν γοργά σε διάφορους συνδυασμούς, όλοι αντιμετώπισαν τα προβλήματα της χώρας και χειρίστηκαν τα οικονομικά και κοινωνικά ζητήματα με τον ίδιο τρόπο. Ο τρόπος που ερμήνευαν την κατάσταση στην Ελλάδα συνοψίζεται ως εξής:

Η αδυναμία της Ελλάδας

Η Ελλάδα βγήκε από τον πόλεμο εντελώς κατεστραμμένη: Το νόμισμά της είχε καταρρεύσει, οι περιουσίες και οι αποταμιεύσεις των ιδιωτών είχαν χαθεί, οι συγκοινωνίες της είχαν καταστραφεί ολοσχερώς, μεγάλα τμήματα του πληθυσμού της ήταν πλέον ανήμπορα να συντηρήσουν τον εαυτό τους, η παραγωγή της αποτελούσε

κλάσμα των προπολεμικών της επιπέδων και το έλλειμμα του προϋπολογισμού ήταν τεράστιο, αφού σε μια χώρα όπου – κατά τη γνώμη τους, πάντα – ο πληθυσμός δεν διέθετε φοροδοτική ικανότητα, δεν ήταν εφικτό να υπάρξουν δημόσια έσοδα. Η χώρα δεν ήταν σε θέση να κάνει κάτι για να βελτιώσει την κατάσταση από μόνη της. Έπρεπε να αναγνωριστεί ότι η Ελλάδα ήταν εντελώς ανήμπορη και ότι έπρεπε να την αναλάβουν εξ ολοκλήρου οι Σύμμαχοι. Μετά τις θυσίες που είχε κάνει η χώρα στη διάρκεια του πολέμου, οι Σύμμαχοι είχαν καθήκον – με δικά τους μέσα και χωρίς καμία περαιτέρω ελληνική θυσία – να αποκαταστήσουν τις μεταφορές, τις γέφυρες, τα λιμάνια της, κ.λπ., να μεταστεγάσουν τους αγρότες της και να τους εξοπλίσουν με καινούρια εργαλεία, μηχανήματα και ζώα, να εφοδιάσουν τις βιομηχανίες της με πρώτες ύλες, καύσιμα και ανταλλακτικά και να εισαγάγουν επαρκείς ποσότητες τροφίμων, ρούχων, ιατρικών προμηθειών και άλλων βασικών καταναλωτικών ειδών, προκειμένου να διασφαλιστεί ένα εύλογο βιοτικό επίπεδο για τον πληθυσμό και η χώρα να πάψει να βασίζεται στους δικούς της πενιχρούς πόρους.

Η ανάγκη για ξένο συνάλλαγμα

Η βοήθεια μόνο υπό τη μορφή εφοδίων θεωρούνταν, ωστόσο, ανεπαρκής. Πέραν αυτής, η κυβέρνηση χρειαζόταν άφθονα ρευστά κεφάλαια, προκειμένου να ανταποκρίνεται στις μεγάλες δημόσιες δαπάνες χωρίς να προσφεύγει στην εκτυπωτική μηχανή. Εδώ αναφέρομαι στη βαθιά ριζωμένη πεποίθηση των οικονομικών και πολιτικών κύκλων της ελληνικής Δεξιάς ότι μοναδικός τρόπος για μια εξαθλιωμένη χώρα να αντιμετωπίσει το έλλειμμα του προϋπολογισμού της χωρίς πληθωρισμό είναι να εξασφαλίσει ικανά ποσά συναλλάγματος ώστε να καλύψει τις δημόσιες δαπάνες της.

Έχω προσπαθήσει πολλές φορές να αντικρούσω αυτήν την εξοργιστική πλάνη και να υποχρέωσω τους υποστηρικτές των απόψεων αυτών να εξηγήσουν πώς ακριβώς προσδοκούσαν ότι το συνάλλαγμα θα έλυνε το δημοσιονομικό και νομισματικό πρόβλημα της χώρας.

Οι εξηγήσεις που έδιναν αποκάλυπταν είτε πλήρη σύγχυση είτε πλήρη άγνοια της οικονομικής πραγματικότητας στο εξωτερικό και της φύσης της βοήθειας που μπορούσε να προσδοκά η Ελλάδα.

Οι αφελείς θεωρούσαν ότι και μόνο το γεγονός πως όλες οι νέες εκδόσεις χρήματος θα καλύπτονταν από ξένο συνάλλαγμα αρκούσε για να αποκαταστήσει την εμπιστοσύνη στη δραχμή.

Οι πιο προχωρημένοι συνειδητοποιούσαν ότι, εφόσον γίνονταν συνεχείς προσθήκες στην προσφορά χρήματος χωρίς αντίστοιχη αύξηση του όγκου των αγαθών, ήταν επόμενο να υπάρξει συσσώρευση υπερβολικής ρευστότητας που θα έπρεπε κάπως να εξουδετερωθεί. Πίστευαν, ωστόσο, ότι η αύξηση των διαθεσίμων λόγω της βοήθειας σε συνάλλαγμα θα επέτρεπε στη χώρα να αυξήσει τον όγκο των εισαγωγών, άρα και την προσφορά των αγαθών στην αγορά. Αν κάποιος αντέτεινε ότι υπήρχε παγκόσμια έλλειψη προμηθειών και ότι η ίδια η UNRRA δυσκολευόταν να εξασφαλίσει εφόδια για την Ελλάδα, το αρνούνταν κατηγορηματικά και προσκόμιζαν στοιχεία από εμπόρους που αποδείκνυαν ότι οι ξένοι εξαγωγείς ήταν καθ' όλα πρόθυμοι να πουλήσουν προϊόντα στη χώρα. Αν πάλι κάποιος τους έλεγε ότι τα προϊόντα που θα απορροφούσαν το πλεόνασμα χρήματος ήταν πρωτίστως καταναλωτικά – ακόμη και είδη πολυτελείας, που ζητούσαν όσοι διέθεταν υπερβολική αγοραστική δύναμη – ενώ μια ερειπωμένη χώρα σαν την Ελλάδα έπρεπε να αξιοποιήσει τη βοήθεια για να ανασυγκροτήσει την οικονομία και να βελτιώσει τη ζωή του φτωχού πληθυσμού της, απαντούσαν ότι αυτά ήταν σοσιαλιστικά ιδεολογήματα του διαβόλου και ότι οι έμποροι ήξεραν καλύτερα από τους γραφειοκράτες τι είχε περισσότερο ανάγκη η χώρα – ο λαός μπορούσε να βασιστεί πάνω τους για να προμηθευθούν τα αναγκαία αγαθά στις διεθνείς αγορές. Τέλος, έλεγαν ότι, ακόμη κι αν το συνάλλαγμα που θα δινόταν στην Ελλάδα δεν ήταν δυνατό να μετατραπεί άμεσα σε εισαγωγές, η χώρα θα μπορούσε να εξασφαλίσει νομισματική και οικονομική σταθερότητα μέσω της ελεύθερης μετατρεψιμότητας του εγχώριου νομίσματος και της απεριόριστης πώλησης συναλλάγματος ή χρυσού στο κοινό. Αν κάποιος επεσήμαινε ότι αυτό θα ισοδυναμούσε με εξαγωγή κεφαλαίων και συνεπαγόταν ότι η ξένη βοήθεια που δινόταν

στην Ελλάδα θα κατέληγε να διευκολύνει τους ιδιώτες να αποκτήσουν συνάλλαγμα, η απάντηση ήταν ότι έτσι λειτουργούσαν οι οικονομίες που βασίζονται στην ιδιωτική επιχειρηματικότητα και, σε κάθε περίπτωση, το βάρος έπεφτε στους Μεγάλους Συμμάχους, για τους οποίους τα ποσά ήταν αμελητέα. Από αυτήν την άποψη, έχει ενδιαφέρον να αναφερθεί ότι οποιαδήποτε υπόνοια πως η ίδια η βρετανική στερλίνα δεν ήταν μετατρέψιμη – και άρα δεν γινόταν να χρησιμοποιηθεί για μια τέτοια σταθεροποίηση – έμοιαζε προϊόν φαντασίας και αποκρηυσσόταν ως διαβολική αίρεση.

Σχεδόν δύο χρόνια μετά την Απελευθέρωση, αυτό το αίτημα για ξένο συνάλλαγμα είναι πιο επίμονο από ποτέ και συνιστά τον μοναδικό τρόπο με τον οποίο η Δεξιά θεωρεί ότι μπορεί να συμβάλει στην επίλυση των οικονομικών προβλημάτων της χώρας.

Η στάση των Βρετανών

Σε αυτό το πλαίσιο, είναι αδύνατο να μην εκφράσει κάποιος τη θλίψη του για τη στάση που τήρησαν στο θέμα οι βρετανικές Αρχές στην Ελλάδα. Αντιμέτωπη με συντριπτικές δυσκολίες και πιέσεις, η [ίδια η] Βρετανία έχει προσφέρει στον κόσμο ένα μοναδικό παράδειγμα σοφής και ταυτόχρονα τολμηρής οικονομικής διαχείρισης και μεγάλων θυσιών, στις οποίες συμμετείχε πρόθυμα όλος ο πληθυσμός, για τη διατήρηση της νομισματικής και δημοσιονομικής σταθερότητας.

Η παρουσία μεγάλου αριθμού Βρετανών αξιωματούχων στην Ελλάδα και το γεγονός ότι σχεδόν ήλεγχαν ή είχαν εύκολη πρόσβαση στο ραδιόφωνο, τις εφημερίδες και άλλα μέσα επικοινωνίας κοινής γνώμης τούς έδινε μια μοναδική ευκαιρία να ενημερώνουν τον ελληνικό λαό, ο οποίος επί περισσότερα από τέσσερα χρόνια είχε αποκοπεί από τον συμμαχικό κόσμο, για τα μέτρα που είχαν υιοθετηθεί στο εξωτερικό και την πολιτική που είχαν ακολουθήσει άλλες χώρες· τους επέτρεπε επίσης να διαλύσουν τους μύθους που καθημερινά εκτοξεύονταν από τους πολιτικούς και τον Τύπο της Δεξιάς. Αντί όμως να βοηθήσουν έναν μπερδεμένο λαό να αντιληφθεί καλύτερα τα δύσκολα προβλήματα που αντιμετώπιζε η χώρα, ξεκαθαρίζοντας τη δική τους θέση, προτίμησαν να μένουν σιωπηλοί και

να δίνουν διφορούμενες απαντήσεις σε αιτήματα για οικονομική βοήθεια. Έτσι, επέτρεπαν σε όσους έτρεφαν ευσεβείς πόθους να συμπεράνουν ότι – υπό συγκεκριμένες προϋποθέσεις – η Ελλάδα θα μπορούσε να αποκτήσει το επιθυμητό συνάλλαγμα. Η οικονομική Συμφωνία του Λονδίνου, που υπογράφηκε τον Ιανουάριο του 1946, στην οποία θα αναφερθώ παρακάτω, αποτέλεσε το αποκορύφωμα αυτής της αμφισημίας των βρετανικών Αρχών απέναντι στο ελληνικό οικονομικό πρόβλημα.

Άρνηση της Δεξιάς να λάβει εσωτερικά μέτρα

Επιστρέφοντας στις απόψεις των πολιτικών της Δεξιάς, θα ήθελα να υπογραμμίσω άλλη μία φορά το γεγονός ότι, στα μάτια τους, η ελληνική οικονομική κατάσταση ήταν απόλυτα εξαρτημένη από την έκταση της βοήθειας που θα δινόταν στη χώρα. Οι ίδιοι αρνούσαν κατηγορηματικά ότι οποιοδήποτε εσωτερικό μέτρο ήταν ικανό να βελτιώσει με κάποιον τρόπο τις συνθήκες. Ήταν πεπεισμένοι ότι ο πληθωρισμός, το χάος και η κατάρρευση αποτελούσαν φυσικές και αναπόφευκτες συνέπειες της αποτυχίας των συμμάχων να εκπληρώσουν τις υποχρεώσεις τους προς την Ελλάδα. Ήλπιζαν ωστόσο πως τα δεινά της χώρας θα ανάγκαζαν τους συμμάχους να υιοθετήσουν μια πιο γενναιόδωρη στάση απέναντί της. Γι' αυτό και επιτίθεντο λυσσαλέα σε όποιον υποστήριζε ότι – ανεξάρτητα από την ανάγκη για εξωτερική βοήθεια – υπήρχαν και εσωτερικά μέτρα για την αντιμετώπιση της κατάστασης, κατηγορώντας τον ότι υπονόμει τα ελληνικά αιτήματα για βοήθεια.

Έτσι, ενώ κυβερνήσεις και πολιτικοί κινούνταν στη σφαίρα της φαντασίας, η ζωή συνεχιζόταν και οι οικονομικές συνθήκες επιδεινώνονταν σταθερά.

Ανέφερα πως η βοήθεια που παρείχε η UNRRA στην Ελλάδα προοριζόταν μόνο για την κάλυψη ελάχιστων επείγουσών αναγκών και πως χρειαζόταν συνολική προσπάθεια προκειμένου να χρησιμοποιηθεί με τον βέλτιστο τρόπο.

Χωρίς μια τέτοια προσπάθεια, το μόνο που μπορούσε να κάνει ήταν να αποτρέψει τη συνολική κατάρρευση και να εξασφαλίσει ένα επίπεδο απλής επιβίωσης για τον πληθυσμό.

Δεν είναι επομένως απορίας άξιον ότι, παρά την ανεκτίμητη συμβολή της UNRRA, η χώρα δεν έχει ακόμη ξεπεράσει τις βασικές δυσκολίες που αντιμετώπιζε κατά την Απελευθέρωση.

Η περίοδος Ιανουαρίου-Μαΐου 1945

Οι εξελίξεις από τον Ιανουάριο του 1945 συνοψίζονται ως εξής:

Έχω ήδη αναφερθεί στην πλήρη σχεδόν ακύρωση της νομισματικής κυκλοφορίας κατά την Απελευθέρωση. Στις 30 Νοεμβρίου 1944, η συνολική κυκλοφορία δεν ξεπερνούσε τις 2.387.700.000 δραχμές, οι οποίες αντιστοιχούσαν σε λιγότερες από 500.000.000 προπολεμικές δραχμές, δηλαδή στο 1/20^ο της προπολεμικής κυκλοφορίας. Επομένως, όλες οι πληθωριστικές πιέσεις που ασκούνται από τότε στην οικονομία έχουν προέλθει από νέες εκδόσεις και όχι παλαιότερες συσσωρεύσεις χρήματος.

Η αξία της νέας δραχμής που εισήχθη τον Νοέμβριο του 1944 είχε συνδεθεί με εκείνη των γραμματίων σε λίρες που εξέδιδε η Βρετανική Στρατιωτική Αρχή και ήταν διά νόμου ελεύθερα μετατρέψιμη σε αυτά τα γραμμάτια. Μια τέτοια εγγύηση θα ενέπνεε υποτίθεται εμπιστοσύνη στο νέο νόμισμα, παρά το γεγονός ότι η μόνη αξία των λιρών αυτών ήταν πως γίνονταν αποδεκτές ως μέσο πληρωμής στην Ελλάδα. Έτσι, η μετατρεψιμότητα της νέας δραχμής σε γραμμάτια της Βρετανικής Στρατιωτικής Αρχής αποτέλεσε άσκοπο τέχνασμα, που απέτυχε ως προς τον σκοπό του και δημιούργησε ταυτόχρονα μια παραπλανητική αίσθηση ως προς τη φύση και τη λειτουργία αυτού του προσωρινού νομίσματος, προκαλώντας επίσης ποικίλες μορφές κερδοσκοπίας.

Η ισοτιμία της δραχμής είχε οριστεί στα προπολεμικά επίπεδα, γεγονός που απαιτούσε οι εσωτερικές τιμές να μην ξεπεράσουν τις αντίστοιχες προπολεμικές περισσότερο από 50% (όσο και η πιθανή υποτίμηση του δολαρίου και της στερλίνας). Ταυτόχρονα, όμως, οι μισθοί και οι τιμές ορίζονταν σε επίπεδα τέσσερις ή πέντε φορές υψηλότερα από τα προπολεμικά, ενώ οι τιμές στην ελεύθερη αγορά ήταν περίπου οκταπλάσιες. Αποτέλεσμα αυτού ήταν μια κραυγαλέα υπερτίμηση της δραχμής έναντι των λοιπών ξένων νομισμάτων,

που κατέστησε την επίσημη ισοτιμία άνευ νοήματος, οδηγώντας σύντομα στη δημιουργία μαύρης αγοράς συναλλάγματος.

Όσον αφορά την εσωτερική αξία της δραχμής, η σταθεροποίησή της εξαρτιόταν από την ισοσκέλιση του προϋπολογισμού και την επιβολή φορολογίας, τον έλεγχο των τιμών και την εφαρμογή της διανομής με δελτίο – δηλαδή από μέτρα που η κυβέρνηση θεωρούσε ότι ήταν πέρα από τις δυνάμεις της χώρας να υιοθετήσει.

Αποτελέσματα ήταν η συνεχής αύξηση της κυκλοφορίας, ένα μεγάλο έλλειμμα στον προϋπολογισμό, συνεχείς ανατιμήσεις, τις οποίες διαδέχονταν αυξήσεις στους μισθούς και τα ημερομίσθια, και συνεπώς διάχυτη δυσπιστία απέναντι στο νόμισμα, που οδηγούσε σε αποθεματοποίηση αγαθών και έντονη ζήτηση για χρυσό.

Οι πίνακες που ακολουθούν συνοψίζουν τις εν λόγω εξελίξεις:

I.

Τέλος μηνός	Νομισματική κυκλοφορία	Κρατικές δαπάνες	Κρατικά έσοδα	Έλλειμμα
(εκατομμύρια δραχμές)				
Νοεμβρίου 1944	2.387	1.133	73	1.060
Ιανουαρίου 1945	5.116	2.453	63	2.390
Φεβρουαρίου 1945	9.598	2.751	186	2.565
Μαρτίου 1945	13.486	5.804	2.240	2.564
Απριλίου 1945	18.542	5.451	2.503	2.948
Μαΐου 1945	22.871	5.768	3.169	2.599

II.

	Τιμή χρυσής λίρας	Γεωμετρικός δείκτης τιμών 20 αγαθών (Οκτ. 1940 = 100)
11 Νοεμβρίου 1944	2.100	431,4
2 Δεκεμβρίου 1944	3.080	663,7
13 Ιανουαρίου 1945	3.475	1.116,2
15 Φεβρουαρίου 1945	4.780	825,7
15 Μαρτίου 1945	5.050	778,8
30 Μαρτίου 1945	6.400	778,9
20 Απριλίου 1945	8.550	856,5
30 Απριλίου 1945	10.300	986,8
11 Μαΐου 1945	11.600	1.048,2
21 Μαΐου 1945	20.000	1.223,9
31 Μαΐου 1945	19.500	1.544,4

III. Ονομαστικοί μισθοί και ημερομίσθια

	Προπολεμικά	Νοέμ. 1944	Φεβρ. 1945	Μάρτ.-Μάιος 1945
A. Μισθοί (μηνιαίοι)				
<i>α. Δημόσιοι υπάλληλοι</i>				
Υψηλότεροι (Γενικοί Διευθυντές)	9.650	8.800	ίδιοι	16.300
Χαμηλότεροι (Κλητήρες)	920	4.400	»	5.900
<i>β. Υπάλληλοι τραπεζών και άλλων ιδιωτικών επιχειρήσεων</i>				
Υψηλότεροι		8.500	»	15.000
Χαμηλότεροι		5.000	»	9.000
B. Ημερομίσθια				
Ειδικευμένος εργάτης Α	150	325	480	Καμία επίσημη αύξηση, αλλά σημαντικές ανεπίσημες αυξήσεις, έως και 100%, σε πολλά επαγγέλματα.
Ειδικευμένος εργάτης Β	115-125	300	384	
Ειδικευμένος εργάτης Γ	100	275	384	
Ανειδίκευτος εργάτης	58	200	240	

IV. Πραγματικοί μισθοί και ημερομίσθια

	Προπολεμικά	Νοέμ. 1944	Μάρτ. 1945	Μάιος 1945
Δείκτης ονομαστικών μισθών	100	100-300		200-500
Δείκτης ονομαστικών ημερομισθίων	100	200-400		300-600
Γεωμετρικός δείκτης τιμών 20 αγαθών	100	431,4	778,8	1223,0
Δείκτης τιμών ειδών ένδυσης	100		1.446,3	2.656,4
Δείκτης κόστους ζωής για απλή επιβίωση*	100		350,0	440,0

* Καταρτίστηκε από την Τράπεζα της Ελλάδος προκειμένου να απεικονιστούν οι ελάχιστες ανάγκες επιβίωσης του πληθυσμού. Ο δείκτης λαμβάνει σε σημαντικό βαθμό υπόψη την επιδότηση ενοικίου προς τους δημοσίους υπαλλήλους, βασίζει την εκτίμηση για τις διατροφικές ανάγκες πρωτίστως στις διανομές της βοήθειας (μέσω δελτίου) και εξαιρεί την ανανέωση του ρουχισμού.

Οι παραπάνω πίνακες αποκαλύπτουν τη σταθερή επιδείνωση της ελληνικής οικονομικής κατάστασης κατά την εξεταζόμενη περίοδο, τις συνεχείς ανατιμήσεις που υπέσκαπταν το βιοτικό επίπεδο

των εργαζομένων και τη χαρακτηριστική ταχύτητα με την οποία εξελίσσεται ο ανεξέλεγκτος πληθωρισμός.

Πτώση πραγματικών μισθών και ημερομισθίων

Τον Μάιο του 1945 οι πραγματικοί μισθοί και τα ημερομίσθια δεν ξεπερνούσαν το 30% των ήδη χαμηλών προπολεμικών επιπέδων, ενώ για τους χιλιάδες ανέργους, απόρους και αναπήρους η απότομη αύξηση των τιμών σήμαινε αβάστακτες στερήσεις και δυσκολίες.

Ο δείκτης κόστους ζωής για απλή επιβίωση που παρατίθεται στον πίνακα IV δείχνει ότι, χωρίς το ενοικιοστάσιο και τη διανομή τροφίμων από την UNRRA, ολόκληρη η τάξη των μισθωτών και των εργατών δεν θα είχε καταφέρει να επιβιώσει.

Οι μικρές ποσότητες εγχώριων αγαθών που ήταν διαθέσιμες στην ελεύθερη αγορά πωλούνταν σε εξωφρενικές τιμές, με αποτέλεσμα κανένας – εκτός από τους λίγους ευκατάστατους – να μην μπορεί να τις αγοράσει. Η βιομηχανική παραγωγή παρέμενε περιορισμένη εξαιτίας των ελλείψεων σε πρώτες ύλες, καύσιμα και εξοπλισμό, ενώ τα λιγοστά προϊόντα που παράγονταν αποθηκεύονταν με την προσδοκία των συνεχών ανατιμήσεων.

Η τάξη των εμπόρων και των βιομηχάνων εκμεταλλευόταν στο έπακρο αυτές τις συνθήκες ελλείψεων και πληθωρισμού, αποκομίζοντας κέρδη, τα οποία έσπευδε αμέσως να επενδύσει σε χρυσό.

Άνιση κατανομή εισοδημάτων

Σύμφωνα με τις εκτιμήσεις μου, τις οποίες θεωρώ μάλλον συντηρητικές, η εν λόγω τάξη αριθμούσε περί τα 500.000 άτομα με μέσο μηνιαίο εισόδημα 125.000 δραχμές. Εάν λάβουμε υπόψη ότι το μέσο εισόδημα των μισθωτών και των εργατών ήταν κάτω από 10.000 δραχμές, ενώ περισσότερο από το 30% του πληθυσμού ήταν παντελώς άπορο, αντιλαμβανόμαστε ότι μια μικρή ομάδα ανθρώπων, που αντιπροσώπευε λιγότερο από το 7% του πληθυσμού, συγκέντρωνε περισσότερο από το 50% της αγοραστικής δύναμης. Εάν συνυπολογίσουμε ότι οι φόροι επί του συνόλου ονομαστικών εισοδημάτων, που τον Μάιο του 1945 ξεπερνούσαν τα 30.000 εκατομμύρια

δραχμές, απέδωσαν λιγότερα από 2.500 εκατομμύρια και ότι ακόμη κι αυτά τα λίγα έσοδα προέρχονταν κυρίως από τους φόρους στον καπνό, το αλάτι, το οινόπνευμα, κ.λπ., δηλαδή από τη φορολόγηση του κοινού, δικαιολογείται να ισχυριστούμε ότι αυτή η μικρή μειονότητα όχι μόνο εκμεταλλευόταν στο έπακρο τις ευνοϊκές συνθήκες στις οποίες την είχαν φέρει ο πληθωρισμός και οι ελλείψεις, αλλά και δεν συνέβαλε καθόλου στις επιτακτικές ανάγκες μιας κοινωνίας στην οποία είχε βρεθεί να απολαμβάνει τόσο προνομακή θέση.

Αξιοποίηση των προμηθειών της UNRRA

Στο μεταξύ, οι προμήθειες της UNRRA έφθαναν στη χώρα σε ολόένα και μεγαλύτερες ποσότητες, εγείροντας επείγοντα προβλήματα εκφόρτωσης, μεταφοράς, διανομής και αξιοποίησης.

Τον Μάιο, οι προμήθειες τροφίμων εξασφάλιζαν 1.978 θερμίδες κατά κεφαλήν ημερησίως στην περιοχή της πρωτεύουσας και 500-1.500 θερμίδες στην επαρχία, ανάλογα με τις κατά τόπους ελλείψεις και τη διαθεσιμότητα μεταφορικών μέσων. Το ψωμί, το αλεύρι και τα όσπρια αντιπροσώπευαν πάνω από 80% αυτών των θερμίδων.

Οι διανομές στην πρωτεύουσα γίνονταν μέσω του μηχανισμού της Σουηδικής Επιτροπής, στον οποίο έχω ήδη αναφερθεί, και – παρ' ότι υπήρχαν σημαντικά περιθώρια βελτίωσης – λειτουργούσαν σε γενικές γραμμές ικανοποιητικά. Οι διανομές στην επαρχία, από την άλλη, υποτίθεται ότι εκτελούνταν μέσω τοπικών επιτροπών που είχαν συσταθεί τον Απρίλιο. Ωστόσο, η οργάνωση αυτών των επιτροπών αποδείχθηκε τόσο τραγικά ανεπαρκής, που στην πράξη όλος ο φόρτος της διανομής έπεσε στους ώμους του προσωπικού της UNRRA. Δεν υπερβάλλω λέγοντας ότι, χωρίς τις ακούραστες προσπάθειες και την ανιδιοτελή προσήλωση αυτών των ανθρώπων, περιοχές ολόκληρες θα είχαν στερηθεί τη βοήθεια, και ορισμένα τμήματα του πληθυσμού, που είχαν τη μεγαλύτερη ανάγκη, θα είχαν μείνει χωρίς εφόδια.

Οι τιμές των τροφίμων του δελτίου είχαν οριστεί σε επίπεδα που κυμαίνονταν από δύο έως επτά φορές πάνω από τα προπολεμικά. Δεδομένης, ωστόσο, της εκτεταμένης φτώχειας που μάστιζε τη

χώρα, ορισμένες από αυτές τις τιμές ήταν υπερβολικά υψηλές για τα χαμηλά εισοδήματα, και τα δελτία δεν εξαργυρώνονταν πλήρως ή πωλούνταν εκ νέου στην αγορά έναντι μετρητών.

Η δωρεάν διανομή τροφίμων (εκτός ψωμιού) στους απόρους, την οποία είχε καθιερώσει η Σουηδική Επιτροπή στη διάρκεια της Κατοχής, συνεχιζόταν, αλλά το σύστημα χορήγησης των δελτίων απορίας ήταν τόσο ανεπαρκές ώστε, την ίδια στιγμή που πολλές εύλογες αιτήσεις δεν λαμβάνονταν καν υπόψη, χιλιάδες άνθρωποι χωρίς επαρκή δικαιολογητικά απολάμβαναν δωρεάν τρόφιμα.

Περιορισμένες ποσότητες ειδών ένδυσης είχαν αρχίσει να φθάνουν από τον Φεβρουάριο του 1945 και η διανομή τους αποτελούσε ένα από τα πιο δύσκολα προβλήματα που αντιμετώπιζαν η κυβέρνηση και η Αποστολή της UNRRA. Έχω ήδη αναφερθεί στο σχέδιο της Αποστολής, σύμφωνα με το οποίο τα ενδύματα θα πωλούνταν σε χαμηλές τιμές στους μισθωτούς και τους εργάτες, βάσει ενός συστήματος εγγραφής, προτεραιότητας και ελεγχόμενης διανομής μέσω των καταστημάτων.

Η κυβέρνηση, είτε επειδή ήταν ανίκανη είτε επειδή ήταν απρόθυμη να αναλάβει αυτό το δύσκολο έργο, ανέβαλλε επί μήνες τη λήψη οποιασδήποτε απόφασης, με αποτέλεσμα οι προμήθειες να στοιβάζονται στις αποθήκες και να υφίστανται σοβαρές φθορές – την ίδια στιγμή που ο πληθυσμός αναζητούσε απεγνωσμένα να ντυθεί.

Μέχρι τώρα αναφέρθηκα στα καινούρια είδη ένδυσης. Όπως έχω ήδη πει, τα μεταχειρισμένα ρούχα διανέμονταν δωρεάν στους απόρους μέσω τοπικών επιτροπών. Και εδώ η συμβολή του προσωπικού της UNRRA ήταν ανεκτίμητη, παρ' ότι δεν μπόρεσε συνολικά να αποτρέψει πολλές σπατάλες και καταχρήσεις.

Η ίδια κατάσταση επικρατούσε ως προς τον ιατρικό εξοπλισμό και τα εφόδια, αν και σε πολλές περιπτώσεις τα στελέχη της UNRRA έπαιρναν την πρωτοβουλία να μοιράσουν προμήθειες σε νοσοκομεία και ιδρύματα, χωρίς να περιμένουν τις ενέργειες της κυβέρνησης. Η διανομή των αγροτικών προμηθειών, από την άλλη, προχωρούσε ικανοποιητικά χάρη στον ζήλο που επιδείκνυαν οι αξιωματούχοι του Υπουργείου Γεωργίας και της Αποστολής της UNRRA, που συνεργάζονταν στενά. Ήταν πράγματι ευτυχές για

την Ελλάδα το γεγονός ότι οι υπηρεσίες του Υπουργείου Γεωργίας, που πριν από τον πόλεμο είχαν πετύχει αξιοσημείωτη διοικητική και τεχνική αποτελεσματικότητα, δεν είχαν υποστεί την ίδια παρακμή με άλλα τμήματα της διοίκησης. Η ικανοποιητική πρόοδος, την τελευταία διετία, στο μέτωπο της ανασυγκρότησης της γεωργίας – ένα από τα λιγοστά παρήγορα στοιχεία της ελληνικής κατάστασης – οφειλόταν εν μέρει στη σχετική αποτελεσματικότητα με την οποία οι υπηρεσίες του Υπουργείου Γεωργίας συνέδραμαν τους αγρότες στον σκληρό αγώνα τους για την αποκατάσταση της γεωργικής παραγωγής.

Πρώτες ύλες και βιομηχανικές προμήθειες δεν είχαν ακόμη φθάσει σε επαρκείς ποσότητες στην Ελλάδα· όσες προμήθειες είχαν παραδοθεί παρέμεναν στις αποθήκες ή είχαν πουληθεί φθηνά στη βιομηχανία, που αποκόμιζε μεγάλα κέρδη πουλώντας τα (τελικά) προϊόντα στις εξωφρενικές τιμές οι οποίες επικρατούσαν στην αγορά. Με την επικείμενη άφιξη μεγάλων ποσοτήτων βάμβακος και μαλλιού, το πρόβλημα της αξιοποίησης των εισαγόμενων πρώτων υλών στο σύνολό του απαιτούσε επείγοντως την κινητοποίηση της κυβέρνησης.

Παρόμοιες δυσκολίες υπήρχαν και σε σχέση με τα καύσιμα, τα μέσα μεταφοράς και ούτω καθεξής. Γινόταν ολοένα και πιο ξεκάθαρο σε όλους, εκτός από την ίδια την κυβέρνηση, ότι, χωρίς έναν αποτελεσματικό διοικητικό μηχανισμό, τα προβλήματα που προέκυπταν από την αξιοποίηση των προμηθειών της βοήθειας θα ξεπερνούσαν τις δυνάμεις της κυβέρνησης και της Αποστολής της UNRRA και θα έμεναν τελικώς άλυτα.

Η κατάσταση της διοίκησης

Τίποτε ωστόσο δεν γινόταν για να αντιμετωπιστεί η κατάσταση. Αποδιοργανωμένα υπουργεία, υπό την ηγεσία ανίκανων και απρόθυμων αξιωματούχων, πάλευαν με τα προβλήματα και σκαρφίζονταν καθημερινά νέες δικαιολογίες για να αναβάλουν οποιαδήποτε ενέργεια.

Νόμοι που υποτίθεται αποσκοπούσαν στην αναδιοργάνωση της διοίκησης εφαρμόζονταν πρωτίστως για την εκκαθάριση των δημοσίων υπηρεσιών από αριστερά στοιχεία. Μετά την καταστολή

της εξέγερσης του Δεκεμβρίου, διάφοροι αξιωματούχοι, που τα χρόνια της Κατοχής είχαν δυσφημιστεί επειδή είχαν συνεργαστεί με τον εχθρό και είχαν χρησιμοποιήσει την εξουσία τους προς ίδιον όφελος, αναβαπτίστηκαν ως φανατικοί βασιλόφρονες και ενθουσιώδεις εθνικιστές και τον Μάιο του 1945 παρέμεναν ακλόνητοι στις θέσεις και την εξουσία τους. Σε πολλές περιπτώσεις, οι στενές σχέσεις που τηρούσαν με τα κατεστημένα συμφέροντα ήταν η βασική αιτία πίσω από τις καθυστερήσεις στη διανομή των εισαχθέντων εφοδίων, που θα συμπίεζε τιμές και κέρδη, αφού θα περιόριζε τις ελλείψεις και θα μείωνε την εξάρτηση του κοινού από τις εγχώριες προμήθειες.

Μεγάλες στρατιωτικές δαπάνες

Ένα τελευταίο χαρακτηριστικό της κατάστασης που πρέπει να αναφερθεί εδώ είναι η σημαντική επιβάρυνση που προκαλούσαν οι ανάγκες του στρατού και της χωροφυλακής.

Δεν ήταν μόνο ο μεγάλος αριθμός του στρατιωτικού προσωπικού, αλλά και το μέγεθος του νέου στρατού και της χωροφυλακής, που συγκροτούνταν υπό την αιγίδα των Βρετανών, τα οποία επιβάρυναν την ελληνική οικονομία κατά τρόπο που παρεμπόδιζε σοβαρά την ανασυγκρότηση της χώρας.

Οι Βρετανοί, είναι αλήθεια, είχαν επωμιστεί μεγάλο μερίδιο των εξόδων του εν λόγω στρατού, όχι μόνο σε εξοπλισμό, αλλά και σε τρόφιμα, ρούχα και λοιπές δαπάνες συντήρησης. Σταδιακά, ωστόσο, μέρος των δαπανών μετατοπιζόταν στον ελληνικό προϋπολογισμό με αποτέλεσμα, σύμφωνα με ορισμένους υπολογισμούς, οι στρατιωτικές δαπάνες σήμερα να ξεπερνούν το 40% των συνολικών δημοσίων δαπανών.

Η περίοδος Ιουνίου-Σεπτεμβρίου 1945

Αυτή ήταν λοιπόν η οικονομική κατάσταση στην Ελλάδα τον Μάιο του 1945, όταν μου ζητήθηκε να συμμετάσχω στην κυβέρνηση και να αναλάβω την ευθύνη των οικονομικών υποθέσεων.

Θα κάνω εδώ σύντομη αναφορά στα μέτρα που προσπάθησα να θεσπίσω στο διάστημα Ιουνίου-Σεπτεμβρίου 1945, όση δηλαδή ήταν η διάρκεια της θητείας μου.

Κατ' αρχάς θα ήθελα να εξηγήσω ότι το πρόγραμμα που πρότεινα στη χώρα δεν ήταν τίποτα περισσότερο από ένα πρόγραμμα εκτάκτου ανάγκης, με μοναδικό στόχο να ανακόψει τη συνεχιζόμενη επιδείνωση της κατάστασης και να επιτύχει έναν βαθμό σταθερότητας. Δεν ήταν ένα συνολικό οικονομικό και κοινωνικό πρόγραμμα που αγκάλιαζε όλες τις πτυχές του ελληνικού προβλήματος, πόσω μάλλον ένα μακροπρόθεσμο πλάνο ανοικοδόμησης.

Εισερχόμενος στην κυβέρνηση, δεν είχα ψευδαισθήσεις ως προς τον βαθμό υποστήριξης και βοήθειας που μπορούσα να περιμένω από τους συναδέλφους μου, οι περισσότεροι από τους οποίους ήταν εχθρικοί απέναντι στα μέτρα που εισήγαγα. Ούτε έτρεφα αυταπάτες ως προς την κάλυψη που θα προσέφεραν τα πολιτικά κόμματα σε ένα πρόγραμμα που αναπόφευκτα θα έπληττε τα συμφέροντα που τα υποστήριζαν. Γνώριζα πως το μοναδικό που μπορούσα να κάνω ήταν να απευθυνθώ στην κοινή γνώμη και να προσπαθήσω να εφαρμόσω, κατά πάσα πιθανότητα ολομόναχος, ορισμένα μέτρα που ήταν απελπιστικά αναγκαία – ελπίζοντας για το καλύτερο.

Φορολογία

Το πιο επείγον ζήτημα ήταν η φορολόγηση της τάξης στα χέρια της οποίας ήταν συγκεντρωμένη η υπερβάλλουσα αγοραστική δύναμη, ώστε να μειωθεί η πίεση που ασκούσε στο νόμισμα και την οικονομία. Έχω ήδη αναφέρει πως, ακόμη και πριν από τον πόλεμο, η άμεση φορολογία απέφερε πολύ μικρό ποσοστό των συνολικών εσόδων του κράτους και η φορολογική διοίκηση ήταν ανεπαρκής. Στη διάρκεια της Κατοχής, οι αρμόδιες υπηρεσίες είχαν αποδιοργανωθεί πλήρως και καμία σοβαρή προσπάθεια δεν είχε καταβληθεί μετά την Απελευθέρωση για να συγκροτηθεί ένας ικανοποιητικός φοροεισπρακτικός μηχανισμός. Έτσι, ο φόρος επί των πολεμικών κερδών, που είχε επιβληθεί στις αρχές του 1945, είχε αποφέρει ελάχιστα και ήταν γενικά παραδεκτό ότι δεν υπήρχε σοβαρή πρόθεση είσπραξής του.¹¹

11. Σ.τ.Μ.: Ο συγγραφέας αναφέρεται στον Αναγκαστικό Νόμο 182 (ΦΕΚ 56/12.3.1945/Τεύχος Α) «περί ειδικής φορολογίας των κατά την πολεμικήν περίοδον πλουτισάντων».

Αντιμέτωπος με αυτήν την κατάσταση, κατέληξα στο συμπέρασμα ότι οποιαδήποτε προσπάθεια απορρόφησης της υπερβολικής αγοραστικής δύναμης μέσω του εν λόγω ανεπαρκούς φοροεσπρακτικού μηχανισμού ήταν καταδικασμένη σε αποτυχία και άρα χρειαζόνταν δραστικότερα μέτρα για να εξασφαλιστούν γρήγορα τα απαραίτητα αποτελέσματα. Έτσι, εισήγαγα μια έκτακτη εισφορά στο εμπόριο και τη βιομηχανία, που υπολογιζόταν βάσει μιας απλής αλγεβρικής φόρμουλας και παρέκαμπτε την ανάγκη να βασιστεί κάποιος στη φορολογική διοίκηση για εξατομικευμένη βεβαίωση.¹² Κατά την κατάρτιση αυτής της αυτόματης φορολογίας, εκμεταλλεύθηκα το γεγονός ότι το ενοικιοστάσιο που είχε θεσπιστεί στη διάρκεια της Κατοχής είχε επεκταθεί αδικαιολόγητα στα καταστήματα και τις εγκαταστάσεις των επιχειρήσεων. Καθότι τα ενοίκια που κατέβαλλαν οι επιχειρηματίες δεν ξεπερνούσαν το διπλάσιο των προπολεμικών τους επιπέδων, ενώ οι τιμές των εμπορευμάτων είχαν αυξηθεί δέκα με είκοσι φορές, το ενοικιοστάσιο ισοδυναμούσε ξεκάθαρα με ενίσχυση των εμπορών σε βάρος των ιδιοκτητών, δηλαδή με μία επιδότηση της πλέον προνομιούχου μερίδας του πληθυσμού. Μεγάλο μέρος της εισφοράς που επιβλήθηκε δεν πέτυχε τίποτε περισσότερο από το να αναγκάσει τους επιχειρηματίες να καταβάλουν το πλήρες ενοίκιο για τις εγκαταστάσεις τους και να μεταβιβάσουν τη διαφορά στο δημόσιο, πράγμα με το οποίο ήταν σύμφωνοι και πολλοί από τους ιδιοκτήτες. Όσον αφορά τις βιομηχανικές εγκαταστάσεις, η εισφορά υπολογιζόταν επί της αρχικής αξίας κτήσεως και αποσκοπούσε στη φορολόγηση των μεγάλων υπεραξιών που είχαν καταγραφεί εξαιτίας του πληθωρισμού.

Εξαρχής κατέστησα σαφές, ωστόσο, ότι επρόκειτο για έναν φόρο επί μίας κοινωνικής ομάδας ως συνόλου και – ενόψει της ανάγκης να παρακαμφθεί το εμπόδιο της εξατομικευμένης βεβαίωσης – δεν λάμβανε, ούτε μπορούσε να ισχυριστεί ότι λαμβάνει, υπόψη του τη σχετική φοροδοτική ικανότητα κάθε ατόμου εντός αυτής της

12. Σ.τ.Μ.: Ο συγγραφέας αναφέρεται στον Αναγκαστικό Νόμο 431 (ΦΕΚ 162/23.6.1945/Τεύχος Α) «περί επιβολής εκτάκτου εισφοράς επί των ασκούντων εμπόριον, βιομηχανίαν, κ.λπ.».

ομάδας. Εξήγησα ότι η επιλογή ήταν ανάμεσα σε έναν τέτοιο φόρο και σε κανέναν φόρο, κάτι που ισοδυναμούσε με αχαλίνωτο πληθωρισμό και όλα τα κοινωνικά και οικονομικά δεινά που τον συνοδεύουν. Απλήθυνα έκκληση σε αυτήν την κοινωνική ομάδα να αναγνωρίσει την προνομιακή θέση που κατείχε μέσα σε έναν πληθυσμό που δοκιμαζόταν από πρωτοφανή δεινά και στερήσεις, να εισφέρει εκούσια στην οικονομική ανάκαμψη της χώρας και να αποδεχθεί, χωρίς παράπονα ή αντεγκλήσεις, τις αναπόφευκτες αδικίες ενός αναγκαστικά ατελούς φόρου.

Αρχικά, η συνολική ανταπόκριση υπήρξε θετική, αλλά σύντομα κάθε επιμέρους ομάδα εμπορών και βιομηχάνων άρχισε να διεκδικεί ειδική μεταχείριση και, ενώ ορκιζόταν ότι ο φόρος ήταν απολύτως απαραίτητος για την ανάκαμψη της χώρας και σαφώς εντός των δυνατοτήτων των υπόλοιπων ομάδων, ήταν αποφασισμένη να ασκήσει τη μέγιστη δυνατή πίεση για να εξασφαλίσει την απαλλαγή της. Η άρνησή μου να υποκύψω σε τέτοιες πιέσεις και σε απειλές για κλείσιμο καταστημάτων, κ.λπ. εξόργισε τελικά το σύνολο των εμπορών και βιομηχάνων και οδήγησε σε βίαιη εκστρατεία εναντίον του προγράμματός μου, αναγκάζοντάς με τελικά να παραιτηθώ από τα καθήκοντα που είχα αναλάβει.

Κατά τους πρώτους δύο μήνες επιβολής της, η εισφορά απέφερε σχεδόν 3.500 εκατομμύρια δραχμές, επιτρέποντας στην κυβέρνηση να καλύψει το 75% των δαπανών της μέσω τακτικών εσόδων. Να σημειωθεί ότι το ποσό αυτό αντιπροσώπευε την απόδοση του φόρου, όπως τον είχαν υπολογίσει οι ίδιοι οι φορολογούμενοι, καθώς ο έλεγχος των φορολογικών δηλώσεων δεν είχε ακόμη ξεκινήσει. Υπολογιζόταν ότι, μετά τον έλεγχο, η απόδοση θα αυξανόταν κατά 15-20%.

Λίγο πριν από την παραίτησή μου, είχα αρχίσει να εξετάζω μια μέθοδο για την καλύτερη αντιμετώπιση των επιμέρους αδικιών. Σκεφτόμουν ότι, εάν ένα ποσοστό του φόρου, έστω 10%, διανεμόταν στα εμποροβιομηχανικά επιμελητήρια για να επιστραφεί σε εκείνα τα μέλη τους που είχαν πληγεί περισσότερο, ο φόρος θα διατηρούσε τον αναγκαίο αυτοματισμό του και συγχρόνως θα

γινόταν λιγότερο άκαμπτος. Ένα επιπρόσθετο και διόλου αμελητέο πλεονέκτημα θα ήταν ότι, κατ' αυτόν τον τρόπο, η εμποροβιομηχανική τάξη θα καταπιανόταν με τη διανομή του εν λόγω κονδυλίου μεταξύ των μελών της, αντί να δαπανά ενέργεια για να παρακωλύει το έργο της κυβέρνησης.

Σταθεροποίηση τιμών και μισθών

Το δεύτερο και εξίσου επείγον έργο ήταν η σταθεροποίηση των τιμών και των μισθών σε επίπεδα συμβατά τόσο με τον όγκο των αγαθών που ήταν διαθέσιμα στη χώρα όσο και με την ανάγκη να εξασφαλιστούν ανεκτές συνθήκες διαβίωσης για τον εργαζόμενο πληθυσμό και να αποκατασταθεί το κίνητρο για εργασία.

Έχω ήδη περιγράψει τις συνθήκες που επικρατούσαν τον Μάιο του 1945. Εδώ θα συνοψίσω την κατάσταση την οποία κλήθηκα να αντιμετωπίσω στις αρχές Ιουνίου.

Οι επίσημοι μισθοί και τα ημερομίσθια ήταν κατά μέσο όρο τρεις με τέσσερις φορές πάνω από τα προπολεμικά επίπεδα, ενώ οι τιμές στην ελεύθερη αγορά ήταν δέκα έως 40 φορές πάνω και οι τιμές των τροφίμων του δελτίου είχαν οριστεί δύο έως επτά φορές πάνω από τις προπολεμικές. Ο δείκτης κόστους ζωής για απλή επιβίωση είχε αυξηθεί από 350 τον Μάρτιο σε 675 στις 2 Ιουνίου. Αποτέλεσμα αυτής της κατάστασης ήταν ένα κύμα απεργιών και ένα καθολικό αίτημα για γενναίες αυξήσεις στους μισθούς και τα ημερομίσθια.

Το έργο το οποίο έπρεπε να φέρω εις πέρας ήταν επομένως διττό: πρώτον, να επαναφέρω τους πραγματικούς μισθούς και τα ημερομίσθια στα επίπεδα του Μαρτίου και, δεύτερον, να διασφαλίσω ότι το νέο επίπεδο μισθών και τιμών θα παρέμενε σταθερό.

Αποφάσισα ότι αυτό θα γινόταν καλύτερα με έναν συνδυασμό των παρακάτω μεθόδων:

- α. χορήγηση αυξήσεων σε μισθούς και συντάξεις με χρήματα από τα επιπλέον έσοδα που θα απέφερε η έκτακτη εισφορά
- β. προσαρμογή των επίσημων μισθών στις ήδη ανεπίσημα καταβληθείσες αυξήσεις και στην αυξημένη δυνατότητα της βιομηχανίας να καταβάλει υψηλότερους ονομαστικούς μισθούς από τα υψηλότερα ονομαστικά κέρδη της

- γ. άμεση επιβολή ελέγχων στις τιμές των ειδών πρώτης ανάγκης και ιδίως σε ευπαθή προϊόντα· η εφαρμογή των ελέγχων θα βασιζόταν πρωτίστως σε αστυνομικά μέτρα και στις δυσκολίες αποθήκευσης των ευπαθών αγαθών
- δ. σταδιακή επέκταση των ελέγχων σε άλλα είδη, μόλις διαμορφωνόταν η προσδοκία ότι οι έλεγχοι θα ήταν εφικτοί να είναι αρκετά αποτελεσματικοί
- ε. αποκατάσταση της εμπιστοσύνης και ταχεία διανομή ειδών ένδυσης και υπόδησης, ώστε να μειωθούν οι τιμές στην κλωστοϋφαντουργία και σε άλλα προϊόντα της μεταποίησης. Η εξάρτηση της αποκλιμάκωσης των τιμών από τέτοια μέτρα, τουλάχιστον κατά τους αμέσως επόμενους μήνες, προέκυπτε από την απουσία μηχανισμού για την επιβολή αποτελεσματικών ελέγχων στις τιμές των μεταποιητικών προϊόντων· χωρίς έναν τέτοιο μηχανισμό, η αποθεματοποίηση των προϊόντων και η ανάπτυξη των μαύρων αγορών θα ήταν αδύνατο να αποτραπεί
- στ. μείωση στις τιμές των τροφίμων της βοήθειας που διανέμονταν με δελτίο, ώστε όλοι να έχουν πρόσβαση σε ένα ελάχιστο επίπεδο κατανάλωσης σε πολύ χαμηλό κόστος.

Την πολιτική αυτή υλοποίησα ως εξής:

- α. Οι μισθοί και οι συντάξεις αυξήθηκαν κατά 50-60% περίπου, ενώ ταυτόχρονα αποκαταστάθηκε μέρος της προπολεμικής διαφοροποίησης μισθών, που είχε καταργηθεί κατά την Κατοχή. Τόσο στη διάρκεια της Κατοχής όσο και μετά, η διαφοροποίηση των αποδοχών ανάλογα με την αποδοτικότητα, τις δεξιότητες και τη θέση στην ιεραρχία είχε αντικατασταθεί από το μοναδικό κριτήριο της διάρκειας υπηρεσίας, με αποτέλεσμα να έχει καταστραφεί πλήρως η πειθαρχία και το κίνητρο για εργασία, τόσο στον δημόσιο όσο και στον ιδιωτικό τομέα. Τα ημερομίσθια αυξήθηκαν αντιστοίχως κατά 50-60%. Πρέπει να σημειωθεί, ωστόσο, ότι σημαντικές αυξήσεις είχαν ήδη γίνει ανεπίσημως τον Μάιο, ενώ από τον Ιούνιο σημειώνονταν μεγάλης κλίμακας υποβιβασμοί και απολύσεις υπαλλήλων που είχαν τοποθετηθεί ή προαχθεί στη διάρκεια της Κατοχής, με αποτέλε-

σμα η αύξηση στο συνολικό ονομαστικό εισόδημα των μισθωτών και των εργατών πιθανώς να μην ξεπέρασε το 25%.

- β. Επιβλήθηκαν ανώτατες τιμές σε τρόφιμα και άλλα είδη πρώτης ανάγκης, χαμηλότερες κατά 30-35% από τις τιμές στην ελεύθερη αγορά. Η εφαρμογή τους ανατέθηκε σε ένα ειδικό αγορανομικό σώμα που συγκρότησα βιαστικά μέσα στην πρώτη εβδομάδα της ανάληψης των καθηκόντων μου. Αρχικά, η εν λόγω υπηρεσία λειτουργούσε ικανοποιητικά, σύντομα όμως οι πειρασμοί αποδείχθηκαν πολύ μεγάλοι και οι συνήθειες της Κατοχής πολύ ισχυρές, με αποτέλεσμα σταδιακά να χειροτερεύσει.
- γ. Η ανακοίνωση, εκ μέρους της UNRRA, των σημαντικών εισαγωγών ρούχων που είχαν προγραμματιστεί για τους επόμενους λίγους μήνες, μαζί με την αποκατάσταση της εμπιστοσύνης και την αποχή των αγοραστών από τα καταστήματα, κατόπιν της δικής μου έκκλησης να αποφευχθούν οι περιττές αγορές, προκάλεσαν απότομη μείωση στις τιμές των ειδών ένδυσης, πάνω από 50%.
- δ. Οι τιμές των τροφίμων της βοήθειας (που διανεμόνταν με δελτίο), με εξαίρεση το ψωμί, μειώθηκαν κατά 40-50%. Η τιμή του ψωμιού, από την άλλη, που δεν κάλυπτε ούτε τα τοπικά έξοδα διαχείρισης και παρασκευής, αυξήθηκε κατά περίπου 20%.

Το καθαρό αποτέλεσμα αυτών των μέτρων ήταν η αποκατάσταση των πραγματικών μισθών και των ημερομισθίων στα επίπεδα του Μαρτίου, ενδεχομένως και λίγο παραπάνω. Ο ακόλουθος πίνακας δείχνει τη μεταβολή του κόστους ζωής και ένδυσης κατά την εξεταζόμενη περίοδο.

	Δείκτης κόστους ζωής (επίπεδο απλής επιβίωσης)	Ειδικός δείκτης τιμών ένδυσης
Οκτώβριος 1940	100	100
Μάρτιος 1945 (μέσος όρος)	350	-
Απρίλιος 1945 (μέσος όρος)	405	-
1 Μαΐου 1945	436	2.275
17 Μαΐου 1945	516	3.680
24 Μαΐου 1945	640	4.446
31 Μαΐου 1945	602	4.030
2 Ιουνίου 1945	675	-
7 Ιουνίου 1945	624	2.912
15 Ιουνίου 1945	513	2.450
19 Ιουνίου 1945	490	2.535
21 Ιουνίου 1945	480	2.355
23 Ιουνίου 1945	475	2.365
5 Ιουλίου 1945	486	2.200
12 Ιουλίου 1945	488	2.220
20 Ιουλίου 1945	492	2.300
26 Ιουλίου 1945	496	2.350
2 Αυγούστου 1945	559	2.430
9 Αυγούστου 1945	560	2.496
16 Αυγούστου 1945	570	2.475
23 Αυγούστου 1945	575	2.850
30 Αυγούστου 1945	585	2.850

Οι διακυμάνσεις στην τιμή της χρυσής λίρας στην ελεύθερη αγορά της Αθήνας αποκαλύπτουν τον σημαντικό βαθμό στον οποίο πέτυχα τον βασικό στόχο μου να περιορίσω τη στρέβλωση στην κατανομή των εισοδημάτων και να αποτρέψω τη συσσώρευση αγοραστικής δύναμης στα χέρια των εμπόρων και των βιομηχάνων. Ως γνωστόν, η τιμή της χρυσής λίρας έχει αναχθεί στον πλέον ακριβή δείκτη των νομισματικών και οικονομικών συνθηκών. Ο πίνακας που ακολουθεί δείχνει ότι η άνοδος στην τιμή της χρυσής λίρας ανακόπηκε επιτυχώς τον Ιούνιο και ξανάρχισε μόνο τον Αύγουστο, όταν η αντίδραση των εμπόρων και βιομηχάνων είχε αρχίσει πλέον να δημιουργεί σοβαρά εμπόδια στην υλοποίηση του προγράμματός μου.

Ισοτιμία χρυσής λίρας Αγγλίας στην ελεύθερη αγορά της Αθήνας

	Δραχμές		Δραχμές
31 Μαρτίου 1945	5.400	20 Ιουνίου 1945	13.000
10 Απριλίου 1945	6.800	30 Ιουνίου 1945	11.000
20 Απριλίου 1945	8.550	10 Ιουλίου 1945	11.000
30 Απριλίου 1945	10.300	20 Ιουλίου 1945	14.000
11 Μαΐου 1945	11.600	31 Ιουλίου 1945	15.000
21 Μαΐου 1945	20.000	10 Αυγούστου 1945	17.000
31 Μαΐου 1945	19.500	20 Αυγούστου 1945	17.000
11 Ιουνίου 1945	12.500	31 Αυγούστου 1945	21.000

Η Αποστολή της UNRRA με έχει επικρίνει για τη μείωση των τιμών στα τρόφιμα του δελτίου, θεωρώντας ότι:

- α. αυτή ισοδυναμούσε με απώλεια κρατικών εσόδων, και
- β. σήμαινε πως τα εισαγόμενα αγαθά θα διετίθεντο σε τιμές κατώτερες των διεθνών, καθυστερώντας την επιστροφή της χώρας σε κανονικές συνθήκες και ενδεχομένως προκαλώντας σοβαρή αναταραχή στις οικονομικές δομές της μετά το πέρας της βοήθειας της UNRRA.

Ήμουν τότε και εξακολουθώ να είμαι απόλυτα πεπεισμένος ότι τα πλεονεκτήματα από τη μείωση των τιμών υπερέβαιναν κατά πολύ τα μειονεκτήματα που καταδείκνυε η UNRRA.

Η απώλεια εσόδων αντιστοιχούσε σε λιγότερα από 200 εκατομμύρια δραχμές τον μήνα, δηλ. λιγότερο από το 1/300 των συνολικών μηνιαίων εσόδων, και μας επέτρεψε να διασφαλίσουμε:

- α. αξιοθαύμαστη σταθερότητα στους μισθούς, τα ημερομίσθια και τις συντάξεις, σε μια συγκυρία που κανονικά τα υπέρογκα κέρδη θα είχαν προκαλέσει συνεχή αιτήματα για αυξήσεις, και
- β. ένα ελάχιστο επίπεδο διατροφής για το σύνολο του πληθυσμού, ανεξαρτήτως εισοδήματος.

Στη διάρκεια του πολέμου, πλούσιες χώρες με υψηλούς μισθούς, πλήρη απασχόληση και καλά οργανωμένη οικονομία, όπως οι Ηνωμένες Πολιτείες και η Μεγάλη Βρετανία, ανακάλυψαν ότι η επιδότηση

της κατανάλωσης ήταν ένα από τα πλέον αποτελεσματικά μέτρα για να διασφαλιστεί η εσωτερική σταθερότητα και να αντιμετωπιστούν τα αιτήματα για μισθολογικές αυξήσεις.

Ως πολιτική για τον έλεγχο του πληθωρισμού, η επιδότηση της κατανάλωσης είχε επικριθεί αρχικά έντονα ως αντιφατική, καθώς αυξάνει – αντί να μειώνει – τη διαθέσιμη αγοραστική δύναμη. Ωστόσο, σταδιακά έγινε αντιληπτό ότι τα πλεονεκτήματα που απέφερε η μισθολογική σταθερότητα, σε όρους διάρθρωσης των τιμών, ξεπερνούσαν των απώλεια των δημοσίων εσόδων.

Η αποτελεσματικότητα αυτής της τεχνικής προκύπτει από το γεγονός ότι οι πραγματικοί μισθοί εκφράζονται σε όρους ενός δείκτη κόστους ζωής, που κατά κανόνα μετρά την κατανάλωση μιας οικογένειας της εργατικής τάξης, δίνοντας συνεπώς μεγάλο βάρος σε είδη πρώτης ανάγκης, όπως βασικά τρόφιμα, ενοίκια, καύσιμα, κ.λπ., χωρίς να λαμβάνει υπόψη τις τιμές των ειδών πολυτελείας.

Όταν λοιπόν μια κυβέρνηση καταφέρνει, με τη βοήθεια των επιδοτήσεων, να κρατά σταθερό τον δείκτη κόστους ζωής, μπορεί παράλληλα να παραβλέπει σημαντικές αυξήσεις στις τιμές άλλων ομάδων αγαθών. Αυτό ακριβώς συνέβη στη Μεγάλη Βρετανία: Ενώ οι τιμές των μη βασικών αγαθών σκαρφάλωσαν ακόμη και κατά 100-400%, το κόστος ζωής – χάρη κυρίως στις επιδοτήσεις – δεν αυξήθηκε πάνω από 30%. Στην Ελλάδα, η συγκεκριμένη τεχνική είχε το επιπλέον πλεονέκτημα ότι αποδείκνυε στον λαό την επιθυμία της κυβέρνησης να βοηθήσει, όσο το δυνατόν περισσότερο, τα φτωχότερα τμήματα του πληθυσμού. Σε μια χώρα όπου οι ψυχολογικοί παράγοντες παίζουν τόσο σημαντικό ρόλο, το πλεονέκτημα αυτό δεν έπρεπε να αγνοηθεί. Είμαι πεπεισμένος ότι συνέβαλε περισσότερο από οποιοδήποτε άλλο μέτρο στη διασφάλιση αξιοσημείωτης εργασιακής ειρήνης για περισσότερους από τρεις μήνες.

Επιπλέον, θα ήθελα να εξηγήσω ότι, όταν αποφάσισα να μειώσω τις τιμές, έλαβα υπόψη μου το γεγονός ότι οι εισπράξεις εξαρτιόνταν πολύ περισσότερο από το τρέχον ποσοστό απόρων, παρά από το επίπεδο των τιμών. Έτσι, ενώ με βάση τις τιμές του Μαΐου οι εισπράξεις από τις πωλήσεις των τροφίμων του δελτίου θα

έπρεπε να ανέλθουν σε 2.000 εκατομμύρια δραχμές, στην πραγματικότητα ήταν μόλις 600 εκατομμύρια, δηλαδή ούτε το 30% του ποσού. Αυτό οφειλόταν στα υψηλά ποσοστά απόρων που καταγράφονταν στη χώρα και κυμαίνονταν από 20% στην πρωτεύουσα έως 90% στη Μακεδονία.

Προφανώς, η μείωση των τιμών έπρεπε να προκαλέσει αντίστοιχη περικοπή στα ποσοστά απόρων, αντισταθμίζοντας εν πολλοίς την απώλεια εσόδων από το φθηνότερο δελτίο. Ο λόγος που δεν συνέβη αυτό είναι ότι, στο λίγο διάστημα που παρέμεινα στη θέση μου, αποδείχθηκε αδύνατο να διευθετήσω το περίπλοκο πρόβλημα της διανομής της βοήθειας στην επαρχία και να εισαγάγω ένα πιο αποτελεσματικό σύστημα.

Ωστόσο, είχαμε προχωρήσει πολύ με τα σχέδιά μας, που σύντομα θα λυνόταν αυτό το δύσκολο πρόβλημα και θα αυξάνονταν οι εισπράξεις από την πώληση των τροφίμων της βοήθειας. Συγκεκριμένα, πρόθεσή μας ήταν να περικόψουμε δραστικά τις δωρεάν διανομές, καθιερώνοντας μέγιστα ποσοστά απόρων για κάθε περιφέρεια, ενώ ο μέσος όρος δεν έπρεπε να ξεπερνά το 20% πανελλαδικά.

Όσον αφορά το δεύτερο σημείο κριτικής της UNRRA, παραβλεπόταν το γεγονός ότι οι μειώσεις στις τιμές του δελτίου αποτελούσαν ένα έκτακτο μέτρο για την αντιμετώπιση μιας έκτακτης κατάστασης, που στόχο είχε να σταθεροποιήσει τις συνθήκες μέχρις ότου η χώρα κατάφερνε να μπει σε τροχιά ανάκαμψης. Ας μην ξεχνάμε πως, εκείνο τον καιρό, το σύνολο σχεδόν των μεταφορικών αναγκών της χώρας έπρεπε να καλυφθεί από τα 1.500 φορτηγά που είχε εισαγάγει η UNRRA και τα κάπου 2.000 ετοιμόρροπα ιδιωτικά φορτηγά που διέθεταν οι ντόπιοι σε εξωφρενικές τιμές. Συνεπώς, το κόστος μεταφοράς ήταν σχεδόν απαγορευτικό (υπολογιζόταν στο 25πλάσιο του προπολεμικού, ενώ το επίπεδο των μισθών ήταν τετραπλάσιο) και αντιπροσώπευε μεγάλο μερίδιο της τιμής των τελικών προϊόντων στην αγορά. Η εισαγωγή περίπου άλλων 4.000 φορτηγών, για την οποία είχαν δοθεί υποσχέσεις και η οποία έλαβε χώρα τον Σεπτέμβριο, μαζί με την αποτελεσματικότερη διαχείριση αυτών των οχημάτων, θα είχε μειώσει σημαντικά το κόστος μεταφοράς,

ενώ η σταδιακή αποκατάσταση της εγχώριας παραγωγής και της εμπιστοσύνης θα είχε αυξήσει τη ροή των προμηθειών. Εξαρχής είχα ξεκαθαρίσει ότι υπολόγιζα σε αυτές τις εξελίξεις για τη σταδιακή αποκλιμάκωση των τιμών στα εγχώρια προϊόντα.

Επίσης, είχα ανακοινώσει την πρόθεσή μου να καταργήσω όλους τους φόρους και τα τέλη που επιβάρυναν τη διακίνηση των εμπορευμάτων στο εσωτερικό της χώρας. Αυτό προϋπέθετε τη σχολαστική μελέτη των πολυάριθμων υφιστάμενων φόρων υπέρ τρίτων και των τελών χαρτοσήμου, καθώς και των εκατοντάδων ειδικών ταμείων στα οποία διοχετεύονταν. Το έργο αυτό είχε ολοκληρωθεί στα μέσα Αυγούστου και ο σχετικός νόμος επρόκειτο να υποβληθεί προς έγκριση από το υπουργικό συμβούλιο στις αρχές Σεπτεμβρίου. Η κατάργηση των φόρων αποτελούσε μεταρρύθμιση θεμελιώδους σημασίας για την οικονομία, η οποία έπρεπε να είχε γίνει προ πολλού. Θα μείωνε κατά 10-15% το κόστος των εγχώριων προϊόντων που έφθαναν στις αστικές περιοχές και θα ενθάρρυνε την εσωτερική διακίνηση των αγαθών και την αποκέντρωση της βιομηχανίας· επιπλέον, θα μείωνε την εξάρτηση των παραγωγών και των καταναλωτών από τους εμπόρους και τους μεσάζοντες, εξαλείφοντας την ανάγκη κεφαλαίου κίνησης για την καταβολή των τελών και βάζοντας τέλος στις πολυάριθμες καταχρήσεις που παρατηρούνται κατά την είσπραξη αυτών των φόρων.

Ο νόμος που είχα ετοιμάσει προέβλεπε την κατάργηση όλων αυτών των φόρων και την αντικατάστασή τους από έναν φόρο τεσσάρων-πέντε δραχμών ανά κιλό στο σύνολο του εισαγόμενου σίτου, καθώς και από έναν συμπληρωματικό φόρο στα εισαγόμενα καύσιμα και τα τσιγάρα. Τα έσοδα θα διοχετεύονταν σε ειδικό ταμείο, το οποίο θα διαχειρίζονταν εκπρόσωποι των φορέων και των οργανισμών στους οποίους κατέληγαν τα έσοδα των καταργούμενων φόρων και τελών. Κύρια αποστολή αυτού του ταμείου θα ήταν η διανομή των εσόδων μεταξύ των εν λόγω φορέων και οργανισμών, υπό την επίβλεψη του κράτους. Ένα επιπλέον πλεονέκτημα αυτού του συστήματος θα ήταν ότι τα εμπλεκόμενα μέρη θα έλεγχαν το ένα τ' άλλο, αντί να διαγκωνίζονται μεταξύ τους για

συνεχείς αυξήσεις τελών σε βάρος του κοινού, όπως γίνεται τώρα. Η μεταρρύθμιση αυτή θα μας είχε επιτρέψει να μειώσουμε τις τιμές των εγχώριων προϊόντων κατά περίπου 10-15%.

Όσον αφορά τη μεταποίηση, και ειδικότερα τα κλωστοϋφαντουργικά προϊόντα και τα υποδήματα, η διανομή των εισαγωγών και η επεξεργασία των πρώτων υλών της UNRRA θα διασφάλιζε σημαντική αύξηση της προσφοράς και συνακόλουθη πτώση τιμών.

Εάν τα πράγματα είχαν εξελιχθεί σύμφωνα με τις προσδοκίες μου, μέχρι το τέλος του 1945 οι τιμές των εγχώριων τροφίμων θα είχαν υποχωρήσει κατά 25% τουλάχιστον και των επεξεργασμένων προϊόντων ακόμη περισσότερο, πιθανότατα έως και 50%. Αυτό θα είχε δημιουργήσει ένα περιθώριο που θα μας επέτρεπε να αυξήσουμε τις τιμές των τροφίμων του δελτίου έως και 100%, χωρίς να μειώσουμε τους πραγματικούς μισθούς και τα ημερομίσθια.

Εάν είχε υλοποιηθεί πλήρως το πρόγραμμά μου, η κατάσταση τον Μάρτιο του 1946 πιθανότατα θα είχε ως εξής:

- α. Το γενικό επίπεδο τιμών θα ήταν περίπου επτά-οκτώ φορές υψηλότερο από το προπολεμικό.
- β. Οι ονομαστικοί μισθοί θα ήταν περίπου τέσσερις-πέντε φορές υψηλότεροι σε σχέση με τους προπολεμικούς. Η διαφορά ανάμεσα σε αυτήν την αύξηση και την ανατίμηση των συναλλαγματικών ισοτιμιών (κατά 3,3 φορές) θα αντανάκλούσε την άνοδο των διεθνών τιμών.
- γ. Η διαφορά μεταξύ της αύξησης του επιπέδου των τιμών και της αύξησης των μισθών θα αντανάκλούσε την πτώση της παραγωγικής ικανότητας της ελληνικής οικονομίας. Η αποκατάσταση των πραγματικών μισθών στα προπολεμικά τους επίπεδα θα γινόταν εφικτή μόνο μετά από αρκετά χρόνια εκτεταμένης εξωτερικής βοήθειας και διαρκών προσπαθειών ανασυγκρότησης.
- δ. Η πτώση των τιμών θα είχε εξαλείψει τα υψηλά κέρδη στη βιομηχανία και το εμπόριο, περιορίζοντας αυτομάτως την επικρατούσα στρέβλωση στη διανομή των εισοδημάτων. Αυτό θα είχε συμπίσει με τη λήξη της υποχρέωσης καταβολής της έκτακτης εισφοράς (Μάρτιος 1946), επιτρέποντας στην κυβέρνηση να

βασιστεί περισσότερο σε πιο ορθόδοξες μεθόδους χρηματοδότησης, όπως η έμμεση φορολογία, ο φόρος εισοδήματος, κ.λπ.

Συμπερασματικά, η τεχνική της φθηνής τιμολόγησης των τροφίμων της βοήθειας που διανέμονταν με δελτίο αποτελούσε αναπόσπαστο τμήμα του προγράμματός μου για την οικονομική σταθεροποίηση και, στο πλαίσιο αυτού του προγράμματος, θα είχε διασφαλίσει την ομαλή μετάβαση από μια οικονομία ελλείψεων και διανεμητικών στρεβλώσεων σε ομαλότερες οικονομικές συνθήκες.

Οι εξελίξεις που ακολούθησαν επιβεβαίωσαν την ορθότητα της άποψής μου. Οι μεγάλες ανατιμήσεις στα τρόφιμα του δελτίου, που εφαρμόστηκαν από τον Νοέμβριο του 1945 και που τόσο η UNRRA όσο και διαδοχικές ελληνικές κυβερνήσεις, με την υποστήριξη των Βρετανών συμβούλων, ήλπιζαν ότι θα απέφεραν σημαντικά έσοδα στο κράτος, απέτυχαν παταγωδώς να βελτιώσουν με οποιονδήποτε τρόπο την οικονομική κατάσταση. Σήμερα, ενώ τα τρόφιμα του δελτίου διατίθενται σε τιμές που πλησιάζουν αυτές που επικρατούν στην ελεύθερη αγορά, το έλλειμμα του προϋπολογισμού είναι μεγαλύτερο και η δημοσιονομική κατάσταση πιο επισφαλής από ποτέ.

Είχα επομένως δίκιο, όταν ισχυριζόμουν ότι, όσο μεγάλη κι αν είναι η υπομονή και η ανεκτικότητα του ελληνικού λαού, η ελληνική οικονομία ήταν αδύνατο να σταθεροποιηθεί επιβάλλοντας θυσίες μόνο στους φτωχούς και αφήνοντας αφορολόγητους τους πλούσιους.

Αξιοποίηση των προμηθειών της UNRRA

Το τρίτο επείγον έργο που έπρεπε να επιτελέσω ήταν να οργανώσω την αποτελεσματική αξιοποίηση των προμηθειών της UNRRA. Επρόκειτο για έργο με απαγορευτικές δυσκολίες, που απορρόφησε μεγάλο μέρος του χρόνου και της ενέργειάς μου· μέσα σε λίγες εβδομάδες, έπρεπε να στηθεί ένας εντελώς καινούριος διοικητικός μηχανισμός, ενώ ταυτόχρονα απαιτούνταν καθημερινές διαβουλεύσεις με την Αποστολή της UNRRA και διεξοδικές συζητήσεις για κάθε ενέργεια και μέτρο που πρότεινα να ληφθεί.

Χάρη στην ικανότητα και τον ζήλο λιγοστών ανθρώπων, τη συνεργασία των οποίων είχα την τύχη να εξασφαλίσω, και παρά τη συστηματική κωλυσιεργία των εμπόρων, το σχέδιο της UNRRA για τη διανομή ρουχισμού εφαρμόστηκε με αξιοθαύμαστη αποτελεσματικότητα μέσα σε λιγότερο από δύο μήνες.

Συγκροτήθηκε βιαστικά μια νέα υπηρεσία σχεδόν 1.000 ατόμων, η οποία ανέλαβε να καταγράψει περισσότερους από 400.000 πολίτες στην περιοχή της πρωτεύουσας, εξέδωσε δελτία, όρισε το περιεχόμενό τους και οργάνωσε τη διανομή μέσω των καταστημάτων – όλα αυτά υπό απίστευτα δύσκολες συνθήκες, δίνοντας καθημερινό αγώνα για να εξασφαλίσει χώρους, έπιπλα γραφείου, μεταφορικά μέσα, κλπ. Το σχέδιο που προέβλεπε την επέκταση της διανομής στην επαρχία και σε άλλα τμήματα του πληθυσμού, καθώς και ένα ακόμη ειδικό σχέδιο για τη διανομή ειδών ένδυσης στους αγρότες είχαν συμφωνηθεί με την UNRRA και είχαν τεθεί σε λειτουργία.

Η αξιοποίηση των πρώτων υλών συναντούσε παρόμοιες δυσκολίες, ιδίως στην κλωστοϋφαντουργία. Το σχέδιό μου προέβλεπε την παραγωγή χρηστικών κλωστοϋφαντουργικών προϊόντων για τη μάζα του πληθυσμού και τη διανομή τους με δελτίο σε τιμές κόστους. Προϋπέθετε σημαντική προεργασία για να υπολογιστεί το κόστος παραγωγής, το περιθώριο κέρδους και η φύρα, να καθοριστούν οι τρόποι παράδοσης των πρώτων υλών και των τελικών προϊόντων, οι όροι επίβλεψης και χρηματοδότησης από το κράτος, κλπ. Η προεργασία έγινε από μεικτές επιτροπές, που όρισαν το κόστος παραγωγής στο επταπλάσιο-οκταπλάσιο του προπολεμικού, προτείνοντας ένα περιθώριο 12% για φύρα, ένα ποσοστό κέρδους 8% για τους βιομηχάνους, την επί τουλάχιστον ένα εξάμηνο πλήρη αξιοποίηση του παραγωγικού δυναμικού του κλάδου αποκλειστικά για την παραγωγή ειδών πρώτης ανάγκης και τη χρηματοδότηση όλων των παραγωγικών δραστηριοτήτων από το κράτος.

Επρόκειτο για γενναιόδωρους όρους, για τους οποίους οι βιομήχανοι σε οποιαδήποτε άλλη χώρα θα ήταν ευγνώμονες. Οι Έλληνες βιομήχανοι όμως, συνηθισμένοι να κερδίζουν πάνω από 100% και

να μην υπόκεινται σε κανέναν έλεγχο, αντέδρασαν βιαίως σε όλες αυτές τις προτάσεις, καταφέροντας – μέσα από απίστευτες ίντριγκες και μηχανοραφίες – να καθυστερήσουν την εφαρμογή του σχεδίου· ταυτόχρονα, με κατηγορούσαν ότι κρατούσα σε αδράνεια την «εθνική» βιομηχανία, επειδή αρνούμουν να τους παραδώσω τις πρώτες ύλες που είχε εισαγάγει η UNRRA άνευ όρων.

Παρόμοια προβλήματα προέκυψαν και στην περίπτωση άλλων βιομηχανιών, όπως η σαπωνοποιία και η βιομηχανία λιπασμάτων, για τις οποίες η UNRRA άρχισε να εισάγει πρώτες ύλες· ελλείψεις προσωπικού και αναρίθμητες δυσκολίες καθυστερούσαν την οργάνωση των ελέγχων, ενώ ο ίδιος ήμουν απασχολημένος με άλλες εργασίες.

Η εκφόρτωση και αποθήκευση των προμηθειών στο κατεστραμμένο λιμάνι του Πειραιά, καθώς και η μεταφορά και διανομή τους στην επαρχία απαιτούσαν διαρκή προσοχή και αποτελούσαν πηγή καθημερινού άγχους.

Αναδιοργάνωση της διοίκησης

Όσον αφορά τη διοικητική αναδιοργάνωση, που αποτελούσε ουσιαστική προϋπόθεση για την ανασυγκρότηση της χώρας, σύντομα ανακάλυψα ότι δεν επρόκειτο απλώς για νομικό ζήτημα ή ζήτημα των δικών μου καλών προθέσεων. Χρειαζόταν επίσης η ειλικρινής διάθεση συνεργασίας εκ μέρους όλων των υπουργών και διευθυντών· διάθεση που δυστυχώς δεν υπήρχε. Όταν επέστρεψα στην Ελλάδα, τον Μάιο του 1945, ανακάλυψα ότι το Υπουργείο Οικονομικών είχε ήδη ετοιμάσει έναν νόμο ο οποίος προέβλεπε την ακύρωση όλων των προαγωγών που είχαν πραγματοποιηθεί στη διάρκεια της Κατοχής και την εξέταση των φακέλων προσωπικού από νομίμως συγκροτημένες επιτροπές, την απόλυση όλων των υπαλλήλων που είχαν προσληφθεί στη διάρκεια της Κατοχής και την εκ νέου πρόσληψη μόνο όσων κάλυπταν πραγματικές ανάγκες και διέθεταν τα απαιτούμενα προσόντα. Φοβούμενες την αντίδραση των δημοσίων υπαλλήλων, οι προηγούμενες κυβερνήσεις είχαν επανειλημμένως

αναβάλει την εφαρμογή του νόμου. Ο νόμος είχε αρκετές ατέλειες, αλλά αντιμετώπιζε επαρκώς τις χειρότερες καταχρήσεις που είχαν γίνει στη διάρκεια της Κατοχής, ιδίως όσον αφορά τις προαγωγές που είχαν δοθεί με τόση απερισκεψία, ώστε το μεγαλύτερο ποσοστό των δημοσίων υπαλλήλων να βρίσκεται πλέον στα υψηλότερα κλιμάκια της ιεραρχίας. Δεν δίστασα επομένως να τον θέσω σε ισχύ, ελπίζοντας ότι θα συνέβαλλε στη βελτίωση της διοίκησης. Δυστυχώς, όμως, στα περισσότερα υπουργεία εφαρμόστηκε μεροληπτικά και κομματικά, με αποτέλεσμα ούτε να απομακρυνθούν οι ακατάλληλοι αξιωματούχοι, ούτε να γίνουν οι ουσιαστικές εξοικονομήσεις που προσδοκούσα.

Οργανωμένη εναντίωση στα νέα μέτρα

Στο μεταξύ, άρχιζα σταδιακά να συνειδητοποιώ ότι οι πρωτοβουλίες που είχα αναλάβει, έστω και με το περιορισμένο μου πρόγραμμα, ήταν τόσο εκτενείς που υπερέβαιναν την ικανότητα και την αντοχή ενός μοναδικού ανθρώπου, με μόνο στήριγμα έναν μικρό αριθμό συνεργατών.

Από την αρχή είχα πλήρη συνείδηση ότι η επιτυχία του προγράμματός μου εξαρτιόταν από την πειθαρχία, τη συνεργασία και τη συμμόρφωση όλων των τμημάτων του πληθυσμού. Δεν είχα ποτέ φανταστεί μια κατάσταση στην οποία θα έπρεπε να εφαρμόσω αυτό το πρόγραμμα αντιμέτωπος με τη βίαιη αντίδραση μιας ισχυρής μερίδας του πληθυσμού. Η αποδοχή των μέτρων μου είχε βασιστεί εξαρχής στην πίεση της κοινής γνώμης και όχι σε πραγματικά μέσα επιβολής και εξαναγκασμού, από τα οποία ελάχιστα [άλλωστε] διέθετα. Τα κατεστημένα συμφέροντα που προσπαθούσα να τιθασεύσω δεν άργησαν να το αντιληφθούν αυτό και κινητοποιήθηκαν για να στρέψουν την κοινή γνώμη ενάντια στο πρόγραμμά μου. Έτσι, εξαπέλυσαν σφοδρή εκστρατεία εναντίον μου, ενώ συγχρόνως οργάνωσαν τον συστηματικό αποκλεισμό της αθηναϊκής αγοράς, παρακρατώντας τις προμήθειες ή εμποδίζοντάς τις να φθάσουν στην αγορά. Μέσα σε λίγες εβδομάδες, το ελαιόλαδο, το

σαπούνι, το τυρί και τα κάρβουνα είχαν εξαφανιστεί εντελώς, ενώ στο τέλος είχαν εκλείψει ακόμη και αναλώσιμα είδη, όπως τα ψάρια, τα φρούτα και τα λαχανικά. Σε πολλές περιπτώσεις, αγοράζονταν προμήθειες στην επαρχία και πετάγονταν επιτόπου· την ίδια στιγμή, η μαύρη αγορά αναπτυσσόταν γοργά.

Ο αποκλεισμός της αθηναϊκής αγοράς

Εξαρχής περίμενα κάποια μορφή αντίδρασης και πίστευα ότι, χωρίς ένα ελάχιστο απόθεμα βασικών ειδών στα χέρια της κυβέρνησης, ικανό να εξασφαλίσει τον εφοδιασμό του πληθυσμού για όσο συνεχίζονταν ο αποκλεισμός της αγοράς, η όλη προσπάθεια ελέγχου της κατάστασης κινδύνευε να αποτύχει.

Οι προμήθειες τροφίμων της UNRRA μάς έδιναν πλήρη ανεξαρτησία από την αγορά όσον αφορά το ψωμί και τα προϊόντα σίτου, καθώς και ένα ορισμένο περιθώριο στα άλλα αγαθά.

Το ζήτημα του ελαιόλαδου

Ομοίως, μπορούσαμε να βασιστούμε στα φρούτα και τα λαχανικά, που δεν γινόταν να παρακρατηθούν επ' αόριστον, για να συμπληρώνεται η διατροφή του πληθυσμού, ιδίως κατά τους καλοκαιρινούς μήνες. Το ελαιόλαδο ωστόσο ήταν κρίσιμο, καθώς αποτελούσε τη βασική πηγή λίπους για τον πληθυσμό, μπορούσε να αποθηκευθεί εύκολα και ήταν ένα προϊόν που ο κόσμος – έχοντας υποφέρει για περισσότερο από μία τετραετία από τρομακτικές ελλείψεις λιπαρών – δεν μπορούσε να στερηθεί επί μακρόν χωρίς να πανικοβληθεί. Αυτός είναι και ο λόγος για τον οποίο, την πρώτη κιόλας εβδομάδα που ανέλαβα καθήκοντα, ασχολήθηκα με το ζήτημα του ελαιόλαδου, καλώντας την UNRRA και τις βρετανικές Αρχές να συνεργαστούν για την επίλυσή του.

Στην Ελλάδα, τα βασικά κέντρα παραγωγής είναι τα νησιά και η Πελοπόννησος. Μεταξύ των νησιών, η Κρήτη αποτελεί το σημαντικότερο κέντρο και παράγει περίπου το 20-30% της συνολικής σοδειάς. Θεώρησα επιτακτική την ανάγκη να οργανώσω τη

συγκομιδή του ελαιόλαδου και έτσι να διασφαλίσω για την κυβέρνηση επαρκές απόθεμα, που θα της επέτρεπε να εκδώσει δελτία και να εξασφαλίσει την ανεξαρτησία της από την ελεύθερη αγορά ή – αν οι ποσότητες που θα συγκεντρώνονταν δεν επαρκούσαν για τέτοιες, τακτικές διανομές – να τις κρατήσει για περιπτώσεις έκτακτης ανάγκης και να τις χρησιμοποιήσει προκειμένου να εξουδετερωθεί οποιαδήποτε προσπάθεια αποκλεισμού της αγοράς.

Οι πλέον ευνοϊκές συνθήκες για μια τέτοια επιχείρηση εντοπίζονταν στην Κρήτη, που είχε όμως μόλις απελευθερωθεί από τους Γερμανούς. Η ελληνική κυβέρνηση έλεγχε το νησί μόνο κατ' όνομα, ενώ η πραγματική εξουσία βρισκόταν στα χέρια της Βρετανικής Στρατιωτικής Διοίκησης. Γνώριζα πως, για να πετύχει μια τέτοια επιχείρηση, η συγκομιδή έπρεπε να γίνει σε εθελοντική βάση, αφού ήταν φυσικώς αδύνατο εκατοντάδες μικροί παραγωγοί, σκορπισμένοι σε μικρά και απομακρυσμένα χωριά, να εξαναγκαστούν να παραδώσουν τα αποθέματά τους υπό όρους που θα θεωρούσαν ασύμφορους. Ακόμη και οι Γερμανοί, που ειδικεύονταν στην αναλγησία, δεν είχαν καταφέρει πολλά διά της βίας. Γι' αυτό και πρότεινα στην UNRRA ένα σύστημα ανταλλαγών, σύμφωνα με το οποίο το ελαιόλαδο θα ανταλλάσσόταν με κλωστοϋφαντουργικά προϊόντα και σιτάρι της UNRRA υπό δίκαιους και ισότιμους όρους. Μετά από κάποιες αρχικές επιφυλάξεις, η UNRRA δέχθηκε και μια κοινή αποστολή Ελλήνων, Βρετανών και στελεχών της UNRRA απεστάλη στην Κρήτη. Οι πρώτες αναφορές σχετικά με τις προσπάθειές της ήταν πολύ αισιόδοξες και για ένα διάστημα φαινόταν πως η επιτυχία ήταν εξασφαλισμένη. Εκτός από άφθονα οικονομικά μέσα, έθεσα στη διάθεση της αποστολής όλες τις διευκολύνσεις που διέθετε η κυβέρνηση και ασχολήθηκα προσωπικά με τα συνεχή αιτήματα και τις εκκλήσεις τους για βοήθεια. Στο τέλος ωστόσο η αποστολή απέτυχε παταγωδώς, εξαιτίας της οργανωμένης αντίστασης των ντόπιων εμπόρων και των δικών της λαθών.

Όταν πληροφορήθηκα αυτήν την αποτυχία, συνειδητοποίησα ότι η κατάσταση στην Αθήνα σύντομα θα γινόταν ανεξέλεγκτη,

εκτός κι αν μπορούσε να εξευρεθεί μια εναλλακτική πηγή προμηθειών. Απηύθυνα λοιπόν έκκληση στις βρετανικές Αρχές να μας δανείσουν περί τους 2.000-3.000 τόνους ελαιόλαδου από την Ιταλία ή τη Μέση Ανατολή και, εάν ήταν δυνατό, ίση ποσότητα σαπουνιού και τυριού. Έτσι θα μπορούσαμε να ικανοποιήσουμε τις βασικές ανάγκες του πληθυσμού μέχρις ότου έπαυε ο αποκλεισμός της αγοράς ή αντιμετωπιζόταν με τα ισχυρότερα αστυνομικά μέτρα που προσπαθούσα να οργανώσω. Κατέστησα σαφές στις βρετανικές Αρχές ότι, χωρίς αυτήν τη βοήθεια, θα έπρεπε να παραιτηθώ από το έργο που είχα αναλάβει. Συγχρόνως, ζήτησα από τον λαό να δείξει υπομονή και πειθαρχία και να υπομείνει τις κακουχίες που προέκυπταν, συνειδητοποιώντας ότι η κατάρρευση των ελέγχων θα έφερνε στη χώρα όλα τα δεινά και τις ανισότητες του ανεξέλεγκτου πληθωρισμού. Δυστυχώς, λόγω καθυστερήσεων στις αφίξεις των εισαγωγών, τον Αύγουστο το δελτίο τροφίμων υπήρξε μικρότερο από κάθε άλλη φορά: προσφέροντας λιγότερες από 1.500 θερμίδες κατά κεφαλήν την ημέρα, αύξησε την εξάρτηση του πληθυσμού από την εγχώρια παραγωγή, ακριβώς τη στιγμή που η εκστρατεία κατά των ελέγχων και της φορολογίας βρισκόταν στο απόγειό της.

Η παραίτησή μου

Οι βρετανικές Αρχές δεν έδειξαν συμπάθεια απέναντι στο αίτημά μου· η αντίδρασή τους ήταν ψυχρή και επιφυλακτική. Τότε συνειδητοποίησα πως είχε χαθεί αυτή η τελευταία ευκαιρία να τεθεί η κατάσταση υπό έλεγχο και υπέβαλα την παραίτησή μου. Στο σημείο αυτό θέλω να αδράξω την ευκαιρία και να εκφράσω τη βαθιά μου εκτίμηση για τη διαρκή βοήθεια και υποστήριξη που μου προσέφερε στο δύσκολο έργο που είχε αναλάβει ο Αρχηγός της Αποστολής της UNRRA κ. Buell Mabey. Μπορεί να διαφωνήσαμε αρκετές φορές, ιδίως στην αρχή, όταν ήταν κάπως δύσπιστος απέναντι στις μεταρρυθμίσεις και τις κάπως αυταρχικές μεθόδους μου, σταδιακά όμως αναπτύξαμε καθημερινή επαφή και μια στενή και ειλικρινή συνεργασία, από την οποία αποκόμιζα το μεγαλύτερο όφελος. Θα

θυμάμαι πάντοτε με ευγνωμοσύνη τις ακούραστες προσπάθειες και τη γνήσια συμπάθεια με την οποία ο ίδιος και το προσωπικό του αφιερώθηκαν στην ανακούφιση όσων υπέφεραν στην Ελλάδα και στην αποκατάσταση της ελληνικής οικονομίας.

Λυπάμαι που δεν μπορώ να δηλώσω το ίδιο για τους Βρετανούς αξιωματούχους. Ύστερα από κάποιο αρχικό ενδιαφέρον, πολύ γρήγορα αποφάσισαν ότι το πρόγραμμά μου προκαλούσε υπερβολική αντιπάθεια στα συντηρητικά στοιχεία της χώρας και έθιγε πολλά άβολα ζητήματα για να δικαιούνται την υποστήριξή τους· έτσι, όποτε σχεδόν απευθύνθηκα σε αυτούς, δεν συνεργάστηκαν. Τελικά κατέληξαν στο συμπέρασμα ότι το εγχείρημα στο σύνολό του δεν άξιζε τον κόπο και έγιναν σαφώς εχθρικοί.

Η περίοδος Σεπτεμβρίου 1945-Μαρτίου 1946

Την εβδομάδα μετά την παραίτησή μου, οι έλεγχοι τιμών καταργήθηκαν και τα προϊόντα εμφανίστηκαν ξανά στην αγορά σε τιμές 50-100% υψηλότερες από αυτές που είχα καθορίσει τον Ιούνιο. Με την κατάργηση των ελέγχων τιμών, η έκτακτη εισφορά έχασε τη σημασία της, καθώς πλέον μετακυλιόταν στον καταναλωτή, με αποτέλεσμα να ξαναρχίσει η συσσώρευση αγοραστικής δύναμης στα χέρια των εμπόρων και των βιομηχάνων. Οι πραγματικοί μισθοί και τα ημερομίσθια μειώθηκαν απότομα· ξέσπασαν απεργίες, και οι πιέσεις για αυξήσεις δεν ήταν εφικτό να αποκρούονται επί μακρόν. Το έλλειμμα του προϋπολογισμού διευρύνθηκε και η τιμή της χρυσής λίρας ξανάρχισε να σκαρφαλώνει στα ύψη. Μέσα σε δύο μήνες από την εγκατάλειψη των ελέγχων, η χώρα βρέθηκε ξανά στη δίνη μιας αχαλίνωτης πληθωριστικής έξαρσης.

Ο ακόλουθος πίνακας δείχνει τις εξελίξεις κατά την περίοδο Σεπτεμβρίου-Δεκεμβρίου 1945.

Τέλος μηνός	Κυκλοφορία τραπ/τίων	Κρατικές δαπάνες	Κρατικά έσοδα	Έλλειμμα	Έσοδα / δαπάνες
	(εκατομμύρια δραχμές)				(%)
Μαΐου	22.871	5.417	2.801	2.616	52%
Ιουνίου	28.969	6.901	3.259	3.594	47%
Ιουλίου	33.748	7.962	6.050	1.912	75%
Αυγούστου	40.555	9.348	5.429	3.919	60%
Σεπτεμβρίου	48.788	10.980	5.793	5.187	53%
Οκτωβρίου	59.621	13.456	7.167	6.291	52%
Νοεμβρίου	76.937	18.941	10.511	8.430	55%
Δεκεμβρίου	102.828	40.141	15.254	24.887	38%

Τέλος μηνός	Χρυσή λίρα	Δείκτης τιμών αγαθών	Δείκτης κόστους ζωής**	Δείκτης τιμής μισθών***
	(δραχμές)		(1940=100)	
Μαΐου	19.500	1.544,4	637	384
Ιουνίου	13.000	1.002,7	623	588
Ιουλίου	15.000	1.035,2	574	589
Αυγούστου	21.000	1.113,6*	783	591
Σεπτεμβρίου	35.000	1.953,4	846	708
Οκτωβρίου	41.000	2.981,8	1.401	959
Νοεμβρίου	72.000	4.858,4	2.273	1.688
Δεκεμβρίου	182.000	16.603,0	5.222	4.057

* Τον Αύγουστο αναπτύχθηκε μαύρη αγορά. Ο δείκτης με βάση τις τιμές της μαύρης αγοράς ήταν 1.724,3.

** Προκύπτει από τον προσωρινό δείκτη κόστους ζωής που καταρτίστηκε από την Τράπεζα της Ελλάδος τον Μάιο του 1945, όπως αναφέρθηκε στην προηγούμενη ενότητα. Υπολογίστηκε από την Αποστολή της UNRRA και είναι πιο γενναιόδωρος από τον άλλο (αντιστοιχεί σε αγαθά 2.550 θερμίδων, αντί για 2.300, και περιλαμβάνει περισσότερα είδη ένδυσης), εξακολουθώντας ωστόσο να λαμβάνει υπόψη μόνο τις ανάγκες για απλή επιβίωση.

*** Ο δείκτης αυτός καταρτίστηκε από την Αποστολή της UNRRA· κατά την άποψή μου, δίνει υπερβολικά αισιόδοξη εικόνα του επιπέδου των μισθών.

Τα παραπάνω στοιχεία αποκαλύπτουν πως, έως τον Δεκέμβριο του 1945, η κατάσταση είχε ξεφύγει από κάθε έλεγχο. Στο μεταξύ, τα συστήματα διαχείρισης και διανομής προμηθειών, που με τόσο

κόπο είχαμε αναπτύξει από κοινού με την UNRRA, άρχισαν σταδιακά να εγκαταλείπονται, με αποτέλεσμα τα αγαθά της UNRRA να συσσωρεύονται εκ νέου στις αποθήκες.

Η παροχή συναλλάγματος στους ιδιώτες εισαγωγείς

Η Δεξιά διαμαρτυρόταν πλέον ότι η έλλειψη αγαθών ήταν αποκλειστικά υπεύθυνη γι' αυτήν την κατάσταση και ότι η μόνη λύση ήταν να ενεργοποιηθούν οι ιδιωτικές εισαγωγές με την παροχή άφθονου συναλλάγματος στους εμπόρους και τους εισαγωγείς. Επέμενε ότι το ιδιωτικό εμπόριο ήταν σε θέση να εξασφαλίσει τα προϊόντα που χρειαζόταν η χώρα από το εξωτερικό και, επιπλέον, ότι η διάθεση συναλλάγματος στους εμπόρους θα απορροφούσε την πλεονάζουσα αγοραστική δύναμη, αναχαιτίζοντας έτσι τον πληθωρισμό.

Απ' όταν επέστρεψα στην Ελλάδα, τον Ιανουάριο του 1945, επέμενα ότι, με δεδομένες τις παγκόσμιες ελλείψεις, τους περιορισμούς στη διακίνηση των αγαθών και τις δυσκολίες που αντιμετώπιζε η ίδια η UNRRA να εξασφαλίσει προμήθειες για την Ελλάδα, ήταν πρόωρο να βασιστεί κάποιος στο ιδιωτικό εμπόριο για τον εφοδιασμό της χώρας. Επίσης, πίστευα ότι, όσο η χώρα λάμβανε την οικονομική ενίσχυση της UNRRA και επικαλούνταν πλήρη αδυναμία να πληρώσει για τις εισαγωγές των εφοδίων της, δεν μπορούσε να επιτρέψει να σπαταλάται το συνάλλαγμα της σε εισαγωγές ειδών δευτερεύουσας σημασίας ή πανάκριβων αγαθών που προορίζονταν για την ελεύθερη αγορά των Αθηνών – την εποχή εκείνη, αυτές ήταν οι μόνες εισαγωγές που μπορούσαν να εξασφαλίσουν οι ιδιώτες εισαγωγείς στη χώρα. Τέλος, πίστευα ότι η όσο το δυνατόν πιο φειδωλή χρήση των περιορισμένων συναλλαγματικών πόρων της χώρας αποτελούσε ζήτημα στοιχειώδους σύνεσης και προνοητικότητας, ενόψει της εξαιρετικά επισφαλούς θέσης στην οποία η Ελλάδα ήταν βέβαιο ότι θα βρισκόταν μετά τη λήξη της βοήθειας της UNRRA.

Αυτός είναι ο λόγος που εξαρχής είχα αντιταχθεί σθεναρά στη διάθεση οποιασδήποτε ουσιαστικής ποσότητας συναλλάγματος στο ιδιωτικό εμπόριο. Αυτή η πολιτική μου είχε βρεθεί στο στόχαστρο πικρόχολων επιθέσεων από τους εκπροσώπους και τον Τύπο

της Δεξιάς, που την αποκήρυτταν ως στενή και κακόβουλη και διαμαρτύρονταν ότι καθυστέρουσε την ανάκαμψη της χώρας. Δεν πήρε ούτε έναν μήνα για να καταλάβει η Δεξιά ότι η παροχή συναλλάγματος στους εισαγωγείς δεν μπορούσε να λύσει το οικονομικό πρόβλημα της χώρας.

Λίγο μετά την ανακοίνωση, τον Νοέμβριο, της χαλάρωσης των περιορισμών στη διάθεση συναλλάγματος προς το εμπόριο, φάνηκε ότι οι έμποροι δεν είχαν σε καμία περίπτωση πρόθεση να αγοράσουν τις μεγάλες ποσότητες συναλλάγματος που είχαν προβλεφθεί. Τώρα υποστήριζαν ότι δεν διέθεταν τα απαραίτητα κεφάλαια και ζητούσαν δάνεια σε δραχμές, προκειμένου να προμηθευθούν συνάλλαγμα από την Τράπεζα της Ελλάδος, μια πρόταση διόλου ασύμφορη σε μια χώρα όπου το εγχώριο νόμισμα έχανε καθημερινά την αξία του. Την ίδια στιγμή, όσοι αγόραζαν συνάλλαγμα ανακάλυπταν πολύ γρήγορα πως ήταν αδύνατο να εξασφαλίσουν προϊόντα από το εξωτερικό και εξέφραζαν την έντονη απογοήτευση και τον θυμό τους για τους περιορισμούς που επέβαλλαν οι προμηθευτριες χώρες.

Το αίτημα για ξένα χρήματα

Έως τον Δεκέμβριο του 1945, η ελπίδα ότι οι ιδιωτικές εισαγωγές θα έλυναν το οικονομικό πρόβλημα της χώρας είχε εγκαταλειφθεί. Το αίτημα για ξένα χρήματα, αυτό το έσχατο καταφύγιο της Δεξιάς, επανήλθε πιο επίμονα και ηχηρά από ποτέ.

Πλέον, το επιχείρημα είχε ως εξής: Όταν ο φίλος σου αντιμετωπίζει οικονομικές δυσκολίες, τον βοηθάς με χρήματα. Η Ελλάδα βρίσκεται στην ίδια θέση απέναντι στους Συμμάχους της, δεν τα βγάζει πέρα και χρειάζεται τη βοήθειά τους. Επιπλέον, οι θυσίες της στη διάρκεια του πολέμου της δίνουν το ηθικό έρεισμα να διεκδικήσει αυτήν τη βοήθεια. Δεν έχει νόημα να επισημάνει κάποιος την ενίσχυση που λαμβάνει από την UNRRA ή την παγκόσμια έλλειψη αγαθών. Η Ελλάδα χρειάζεται χρήματα και ζητεί χρήματα και οι Σύμμαχοί της, που είναι πλούσιοι και ισχυροί, μπορούν να της τα δώσουν.

Ένας από τους μεταβατικούς πρωθυπουργούς, αναφερόμενος στις συζητήσεις του με εκπροσώπους της βρετανικής κυβέρνησης,

έκανε το ακόλουθο σχόλιο: τους ζήτησα βοήθεια και μου προσέφεραν τρένα και σιδηροτροχιές.

Την εποχή εκείνη λοιπόν, ένας μπερδεμένος λαός είχε πλέον πειστεί από τους ηγέτες του ότι, χωρίς βρετανικά χρήματα, η μοίρα του ήταν καταδικασμένη· ανυπομονησία επικρατούσε σε ολόκληρη τη χώρα.

Η σύγχυση εντάθηκε όταν, κατά ρητή επιθυμία του Βρετανού Υφυπουργού Εξωτερικών, που βρισκόταν στην Αθήνα για πολιτικές διαβουλεύσεις, συγκροτήθηκε βιαστικά, την τελευταία εβδομάδα του Νοεμβρίου, νέα κυβέρνηση που εκπροσωπούσε τα κόμματα του αποκαλούμενου Κέντρου.

Τότε δημιουργήθηκε η γενική εντύπωση ότι η Βρετανία επρόκειτο να χορηγήσει την πολυαναμενόμενη οικονομική βοήθεια και ήθελε να τη δώσει σε μια κυβέρνηση την οποία εμπιστευόταν. Τα μέλη της νέας κυβέρνησης δεν έκαναν τίποτα για να αλλάξουν αυτήν την εντύπωση, που θεωρούσαν ότι ενδυνάμωνε τη θέση τους. Οι ίδιες οι βρετανικές Αρχές, αντί να ξεκαθαρίσουν την κατάσταση, προτίμησαν κατά καιρούς να προβαίνουν σε αμφίσημες δηλώσεις, υπογραμμίζοντας την επιθυμία της Βρετανίας να παράσχει τη μέγιστη δυνατή βοήθεια στην Ελλάδα.

Το αποτέλεσμα ήταν ότι, μετά από μερικές εβδομάδες γεμάτες προσδοκίες, στη διάρκεια των οποίων η τιμή της χρυσής λίρας υποχώρησε αρκετά, το κλίμα αντιστράφηκε βίαια και η χώρα βρέθηκε αντιμέτωπη με τον άμεσο κίνδυνο της πλήρους κατάρρευσης. Η φυγή από τη δραχμή πήρε διαστάσεις πανικού και η τιμή της χρυσής λίρας έφθασε σε πρωτοφανή ύψη. Θορυβημένοι από τις εξελίξεις, ο Αντιπρόεδρος της κυβέρνησης και δύο ακόμη υπουργοί ταξίδεψαν αεροπορικά στο Λονδίνο να πιέσουν για βοήθεια.

Η Οικονομική Συμφωνία του Λονδίνου

Το ζητούμενο ήταν μια δωρεά ή ένα δάνειο σε στερλίνες, που θα επέτρεπε στην κυβέρνηση να καταστήσει τη δραχμή ελεύθερα μετατρέψιμη στο βρετανικό νόμισμα· το σκεπτικό ήταν πως έτσι θα αποκαθίστατο η εμπιστοσύνη στη δραχμή και θα σταματούσε η υποτίμησή της.

Μετά από κοπιώδεις και παρατεταμένες διαπραγματεύσεις, στη διάρκεια των οποίων υποδείχθηκε στους Έλληνες υπουργούς ότι η σταθεροποίηση της οικονομικής κατάστασης απαιτούσε πρωτίστως εσωτερικά μέτρα, η βρετανική κυβέρνηση – φοβούμενη την ολοκληρωτική κατάρρευση της Ελλάδας, σε μια εποχή που το Συμβούλιο Ασφαλείας του ΟΗΕ συζητούσε τις ρωσικές κατηγορίες εναντίον της πολιτικής των Βρετανών στην Ελλάδα – αποφάσισε να ενδώσει και να ενισχύσει την προσπάθεια να κερδηθεί η εμπιστοσύνη των κατεστημένων συμφερόντων, κάτι που η ελληνική κυβέρνηση θεωρούσε απολύτως επαρκές για την εξομάλυνση της κατάστασης.

Αυτό ήταν το παρασκήνιο της Οικονομικής Συμφωνίας, στην οποία κατέληξαν στο Λονδίνο τον Ιανουάριο του 1946 η βρετανική και η ελληνική κυβέρνηση· παρασκήνιο που εξηγεί πώς η κυβέρνηση μιας Μεγάλης Δύναμης, η οποία διακηρύσσει την επιθυμία της να βοηθήσει μια μικρή και εξουθενωμένη χώρα, κατέληξε να υπογράψει ένα τόσο εξωπραγματικό κείμενο.

Οι κύριοι όροι της Συμφωνίας ήταν οι ακόλουθοι:

1. Η Βρετανία παραιτούνταν από την αποπληρωμή του δανείου των 45 εκατομμυρίων λιρών που είχε χορηγήσει στην Ελλάδα στη διάρκεια του πολέμου.
2. Επιπλέον, η Βρετανία χορηγούσε άτοκο δάνειο ύψους δέκα εκατομμυρίων λιρών, πληρωτέο σε δέκα χρόνια, για τη σταθεροποίηση του ελληνικού νομίσματος. Το δάνειο αυτό, μαζί με 15 εκατομμύρια λίρες από τα ελληνικά συναλλαγματικά αποθέματα, θα διασφάλιζε τη μετατρεψιμότητα της δραχμής σε στερλίνες. Ανεπίσημα συμφωνήθηκε ότι οποιοσδήποτε επιθυμούσε να μετατρέψει τις δραχμές του σε στερλίνες θα μπορούσε να αποκτή συνάλλαγμα μέχρι του ποσού των 100 λιρών μηνιαίως.
3. Η Βρετανία αναλάμβανε να διαθέσει προς αγορά από την ελληνική κυβέρνηση αγαθά αξίας 500.000 λιρών, αποτελούμενα κυρίως από στολές εκστρατείας, μικρά αγροτικά εργαλεία, κ.λπ. Επίσης, ήταν έτοιμη να πουλήσει στην ελληνική κυβέρνηση είδη γεφυροποιίας και άλλα κατασκευαστικά υλικά, από τα στρατιωτικά της πλεονάσματα.

4. Βρετανοί εμπειρογνώμονες θα τοποθετούνταν στα ελληνικά υπουργεία και θα συμβούλευαν τους υπουργούς σε θέματα που αφορούσαν τις αρμοδιότητές τους· η ρύθμιση αυτή θα διαρκούσε 18 μήνες.
5. Νομισματική Επιτροπή, αποτελούμενη από έναν Έλληνα και δύο ξένους, θα έλεγχε όλες τις εκδόσεις νέου χρήματος· κάθε νέα έκδοση θα απαιτούσε ομόφωνη απόφαση των μελών της Επιτροπής. Η Ελλάδα αναλάμβανε να νομοθετήσει προς αυτήν την κατεύθυνση· ο εν λόγω όρος θα διαρκούσε 18 μήνες.
6. Σε γενικές γραμμές, γινόταν αναφορά στην ανάγκη ισοσκελίσης των κρατικών δαπανών με τα έσοδα και στη σταθεροποίηση των μισθών και των ημερομισθίων. Υπήρχαν επίσης προτάσεις για περιορισμό της βοήθειας στους απόρους και έλεγχο τιμών στα τρόφιμα που διανέμονταν με δελτίο.

Για όποιον γνώριζε την κατάσταση στην Ελλάδα και τις ανάγκες της ελληνικής οικονομίας, ήταν ξεκάθαρο πως μια τέτοια συμφωνία δεν προσέφερε απολύτως τίποτα.

Η διαγραφή του ελληνικού πολεμικού χρέους είχε αποκλειστικά συμβολική αξία. Το ενδεχόμενο η Ελλάδα να κληθεί να αποπληρώσει το δάνειο των 45 εκατομμυρίων λιρών, που αντιπροσώπευε την κύρια βρετανική συνεισφορά στην ελληνική πολεμική προσπάθεια, δεν είχε ληφθεί ποτέ σοβαρά υπόψη – ούτε τότε που είχαν χορηγηθεί οι πιστώσεις. Οι δυσκολίες που αντιμετώπιζε η Ελλάδα την εποχή που υπογράφηκε η Συμφωνία δεν είχαν καμία σχέση με το πολεμικό χρέος και όλοι στην Ελλάδα εξέλαβαν τη βρετανική χειρονομία ως ασημαντη.

Μεγάλο μέρος της αρχικής πίστωσης των 45 εκατομμυρίων λιρών είχε ήδη διατεθεί· το υπόλοιπο παρέμενε στα χέρια της Τράπεζας της Ελλάδος στο Λονδίνο και αντιπροσώπευε τον κύριο όγκο των συναλλαγματικών διαθεσίμων της χώρας.

Η άμεση χρησιμότητα αυτού του υπολοίπου ήταν ωστόσο περιορισμένη, μιας και δεν μπορούσε να μετατραπεί ούτε σε βρετανικά προϊόντα – οι εξαγωγές των οποίων τελούσαν υπό αυστηρό έλεγχο – ούτε σε αμερικανικά δολάρια ή σε κάποιο άλλο σκληρό νόμισμα, για

την προμήθεια αγαθών που υπήρχαν διαθέσιμα αλλού. Επιπλέον, η ατυχής αυτή κατάσταση επεκτεινόταν στις δαπάνες των βρετανικών δυνάμεων στην Ελλάδα και την αξία των ελληνικών εξαγωγών προς τη Βρετανία, δηλαδή στο ισοδύναμο – σε στερλίνες – των αγαθών και των υπηρεσιών που παρέχονταν από την Ελλάδα.

Όσο και αν αναγνωρίζει κάποιος τις δυσκολίες που αντιμετώπιζε η ίδια η Βρετανία την εποχή εκείνη, είναι αδύνατο να πιστέψει ότι δεν μπορούσε να προσφέρει κάτι περισσότερο από βαμμένες στολές εκστρατείας και συναφή είδη αξίας 500.000 λιρών σε μια χώρα, έναντι της οποίας είχε αναλάβει τόσο εκτεταμένες ευθύνες.

Συνεπώς, η υλική βοήθεια που η Βρετανία έδινε στην Ελλάδα δεν αναμενόταν να συμβάλει ουσιαστικά στην αντιμετώπιση των επείγουσών αναγκών που είχε η χώρα σε βασικά αγαθά.

Ούτε ήταν αυτό το αντικείμενο της Συμφωνίας. Το κύριο στοιχείο της ήταν το δάνειο των δέκα εκατομμυρίων λιρών για τη σταθεροποίηση του ελληνικού νομίσματος.

Δεν μπορώ να μην αναλογιστώ ότι, ακόμη κι αν ένα τέτοιο δάνειο μπορούσε να εξασφαλίσει νομισματική σταθερότητα, ήταν καταθλιπτικό να βλέπει κάποιος μια προοδευτική κυβέρνηση, όπως η βρετανική, να δέχεται ότι προϋπόθεση για τη νομισματική σταθερότητα στην Ελλάδα ήταν να προσφερθούν άφθονες διευκολύνσεις, ώστε εκείνοι που εκμεταλλεύονταν τις επικρατούσες ελλείψεις να μπορέσουν να επενδύσουν με ασφάλεια τα υπέρογκα κέρδη που πραγματοποιούσαν σε βάρος του κοινωνικού συνόλου. Ακόμη πιο καταθλιπτική ήταν η σκέψη ότι η Ελλάδα θα έπρεπε να δανειστεί και να επιβαρύνει το μέλλον της, προκειμένου να πληρώσει τέτοια λύτρα στους κερδοσκόπους.

Οι πιθανότητες, ωστόσο, να μπορέσει το ελληνικό νόμισμα πράγματι να σταθεροποιηθεί σε μια τέτοια βάση ήταν ελάχιστες. Η ίδια η στερλίνα ήταν ένα μη μετατρέψιμο και αυστηρά ελεγχόμενο νόμισμα που δύσκολα θα προσέλκυε τους κερδοσκόπους. Δεν μπορούσε να μετατραπεί ούτε σε εισαγωγές ούτε σε άλλα νομίσματα. Δεν μπορούσε επομένως να υποκαταστήσει τον χρυσό ως το πλέον επιθυμητό μέσο επένδυσης των κερδών. Ούτε ένοιαζε τους κερδοσκόπους αν η ζήτησή τους για χρυσό έσπρωχνε την τιμή του – μαζί

με τις τιμές των αγαθών – στα ύψη. Φρόντιζαν πάντα να διαμορφώνουν τις τιμές τους λαμβάνοντας υπόψη τη συνεχή υποτίμηση, ώστε να μη χάνουν από αυτήν. Ίσα-ίσα που η διαρκής απαξίωση της δραχμής αποτελούσε γι' αυτούς επιπλέον εστία κερδών, μιας και πολλά στοιχεία του κόστους – πρωτίστως η εργασία – υστερούσαν συστηματικά έναντι της αύξησης των τιμών, διευρύνοντας έτσι σημαντικά το περιθώριο μεταξύ κόστους και τιμής πώλησης.

Οποιοσδήποτε γνώριζε την κατάσταση στην Ελλάδα μπορούσε να εξηγήσει στους Βρετανούς ότι η μετατρεψιμότητα της δραχμής σε λίρες Αγγλίας δεν θα κατάφερνε να διασφαλίσει νομισματική σταθερότητα. Όπως θα δούμε, ακόμη και οι Έλληνες υπουργοί που επεδίωξαν με τόση ανυπομονησία ένα τέτοιο καθεστώς, γνώριζαν κατά βάθος ότι μόνο ο χρυσός μπορούσε να κατευνάσει τους κερδοσκόπους· έτσι, πριν επιστρέψουν στην Ελλάδα, φρόντισαν να εξασφαλίσουν ότι θα είχαν στη διάθεσή τους αρκετές χρυσές λίρες για την περίπτωση που η στερλίνα δεν γινόταν αποδεκτή.

Όσον αφορά τους υπόλοιπους όρους της Συμφωνίας, θα ήθελα να κάνω τα ακόλουθα σύντομα σχόλια:

Οι όροι σχετικά με την τοποθέτηση ξένων εμπειρογνομόνων βασιζόνταν σε μια στρεβλή αντίληψη, που αντανάκλασε τη βαθιά ριζωμένη πεποίθηση των βρετανικών κυβερνητικών κύκλων ότι η Ελλάδα έπασχε από έλλειψη εμπειρογνομοσύνης και ότι η ελληνική οικονομική κατάσταση μπορούσε να βελτιωθεί με την παροχή ξένων συμβούλων. Στο υπόμνημα αυτό έχω προσπαθήσει να δείξω ότι το ελληνικό οικονομικό πρόβλημα απέρρεε πρωτίστως από τη στρεβλή κατανομή των εισοδημάτων, προϊόν της άρνησης των εκάστοτε κυβερνήσεων να εφαρμόσουν τα απαραίτητα όρια και τις επιβαλλόμενες θυσίες σε μια ισχυρή μειονότητα. Οι παράλογες οικονομικές και δημοσιονομικές δοξασίες της Δεξιάς και η άρνησή της να αντιληφθεί την οικονομική πραγματικότητα αποτελούσαν απλώς το πρόσχημα, πίσω από το οποίο έκρυβε την έλλειψη κοινωνικής πειθαρχίας και αλληλεγγύης που τη χαρακτήριζε. Όσο απουσίαζε η βούληση να θεσπιστούν τα απαιτούμενα μέτρα, οι συμβουλές των ειδικών δεν μπορούσαν να κάνουν πολλά για την εξασφάλιση της εφαρμογής τους. Πάντοτε πίστευα πως, δίνοντας

τόσο πολλή έμφαση στην εμπειρογνομοσύνη και τόσο λίγη προσοχή στην ανάγκη για δραστική και προοδευτική εθνική πολιτική, οι βρετανικές Αρχές μπέρδευαν το ζήτημα, παρακάμπτοντας το ελληνικό οικονομικό πρόβλημα. Χώρια που η Ελλάδα δεν είναι τόσο φτωχή σε ταλέντα και ικανότητες όσο πιστεύουν οι Βρετανοί. Πριν από τον πόλεμο διαχειριζόταν τις υποθέσεις της με μεγαλύτερη επιδεξιότητα από οποιαδήποτε άλλη βαλκανική χώρα και αντιμετώπιζε με αποτελεσματικότητα δύσκολα οικονομικά και κοινωνικά προβλήματα.

Από εμπειρία γνωρίζω επίσης πόσο περιορισμένη μπορεί να είναι η συμβολή των ξένων εμπειρογνομόνων σε σύνθετα εγχώρια ζητήματα, που απαιτούν καλή γνώση του τοπικού υπόβαθρου, των προσωπικοτήτων, της λαϊκής ψυχολογίας, των παραδόσεων, κ.ο.κ. Αυτός είναι ο λόγος που ποτέ δεν περίμενα ότι οι Βρετανοί εμπειρογνώμονες, οι οποίοι τοποθετήθηκαν στα ελληνικά υπουργεία βάσει της Συμφωνίας, θα μπορούσαν να επηρεάσουν με οποιονδήποτε τρόπο την πορεία των γεγονότων ή την πολιτική των κυβερνήσεων, εφόσον η ανάγκη για τα απαιτούμενα μέτρα δεν αναγνωριζόταν από αυτούς που βρίσκονταν στην εξουσία. Συνεπώς, δεν εκπλήσσομαι διαπιστώνοντας ότι η τοποθέτησή τους δεν μετέβαλε ουσιαστικά την ελληνική οικονομική κατάσταση, ενώ αισθάνομαι ότι μόνο κάποια θεαματική μεταβολή θα δικαιολογούσε μια ρύθμιση τόσο περιφρονητική προς τη στοιχειώδη εθνική αξιοπρέπεια και υπερηφάνεια.

Παρόμοιες σκέψεις ισχύουν και για τη Νομισματική Επιτροπή που συστήθηκε βάσει της Συμφωνίας. Θεωρήθηκε ότι ελέγχοντας, με τη βοήθεια ξένων εμπειρογνομόνων, την έκδοση νέου χρήματος, θα μπορούσε να ελεγχθεί ο πληθωρισμός στην Ελλάδα. Η έκδοση νέου χρήματος, όμως, είναι μονάχα ο τελευταίος κρίκος στην αλυσίδα των γεγονότων που οδηγούν στον πληθωρισμό. Ο έλεγχος του πληθωρισμού απαιτεί έλεγχο του συνόλου των δημοσίων δαπανών, δυνατότητα αύξησης των εσόδων, έλεγχο των πιστώσεων, κ.λπ. Οι ξένοι εμπειρογνώμονες δεν μπορούσαν να κάνουν τίποτε αποτελεσματικό σε αυτό το πεδίο, εκτός κι αν εγκαθίδρυν τη δική τους οικονομική διοίκηση, θέτοντας την ελληνική οικονομία υπό τον πλήρη έλεγχό τους.

Οι επιδόσεις της Επιτροπής, απ' όταν ιδρύθηκε, αποδεικνύουν τη ματαιότητα μιας τέτοιας ημιτελούς ρύθμισης· το μόνο που κατάφερε να πετύχει είναι να αποδυναμώσει την αίσθηση ευθύνης αυτών που βρίσκονται στην εξουσία.

Τέλος, η αναφορά της Συμφωνίας σε ελέγχους τιμών στα τρόφιμα του δελτίου δεν είχε κανένα νόημα, μιας και τα τρόφιμα του δελτίου ανέκαθεν διανεμόνταν από την κυβέρνηση σε επίσημα καθορισμένες τιμές, χωρίς ποτέ να έχει τεθεί θέμα ελέγχου των τιμών τους. Εκεί που ο έλεγχος χρειαζόταν επειγόντως ήταν στις τιμές των εγχώριων προϊόντων, προκειμένου να αποτραπούν οι έμποροι και οι βιομήχανοι από την εκμετάλλευση του κοινού και την κερδοσκοπία. Η Συμφωνία, ωστόσο, βασίζεται σε μια εντελώς διαφορετική αντίληψη για τη σταθεροποίηση της οικονομικής κατάστασης. Στόχος της δεν είναι να μειώσει τα υπέρογκα κέρδη των εμπόρων και των βιομηχάνων, αλλά να προσφέρει τα μέσα για την ασφαλή επένδυσή τους. Επομένως, η αναφορά της Συμφωνίας σε ελέγχους τιμών δεν ήταν μόνο άσκοπη, αλλά και παραπλανητική.

Η εφαρμογή της Συμφωνίας

Εξοπλισμένοι με τη Συμφωνία και με 500.000 χρυσές λίρες, που είχαν φροντίσει να εξασφαλίσουν στο Λονδίνο έναντι του ελληνικού χρυσού, οι Έλληνες υπουργοί επέστρεψαν στην Αθήνα και περίμεναν την αντίδραση του κοινού.

Επικράτησε ένα γενικό αίσθημα απογοήτευσης. Στον δεξιό Τύπο, τα σχόλια ξεκινούσαν από το παράπονο για το μικρό μέγεθος των βρετανικών πιστώσεων και κατέληγαν στην καθυστερημένη διαπίστωση ότι οι λίρες Αγγλίας δεν ήταν ιδιαίτερα χρήσιμες για τον σκοπό που είχαν χορηγηθεί. Τα σχόλια στον αριστερό Τύπο ήταν εχθρικά και σαρκαστικά, ενώ τόνιζαν την αποτυχία να αποδεσμευθούν τα ελληνικά υπόλοιπα σε στερλίνες, ιδίως όσα προέρχονταν από τις βρετανικές δαπάνες στην Ελλάδα.¹³ Αυτές οι κριτικές

13. Σ.τ.Μ.: Εννοεί να μπορέσουν να αξιοποιηθούν σε εισαγωγές από τη ζώνη της στερλίνας ή να καταστούν μετατρέψιμα σε χρυσό ή άλλα νομίσματα.

συνοψίζονταν σε μια φράση που κυκλοφόρησε ευρέως, ότι «αντί να δανείζει η Βρετανία την Ελλάδα, δανείζει η Ελλάδα τη Βρετανία».

Περιττό να αναφέρω πως οι κυβερνητικοί εκπρόσωποι και οι φιλοκυβερνητικές εφημερίδες χαιρέτισαν τη Συμφωνία ως τεράστιο θρίαμβο και ως θεμέλιο λίθο για την ανόρθωση της χώρας.

Στη συνέχεια, η κυβέρνηση προχώρησε, όσο καλύτερα μπορούσε, στην εφαρμογή της Συμφωνίας. Όρισε τη νέα συναλλαγματική ισοτιμία στις 20.000 δραχμές ανά στερλίνα και στις 5.000 δραχμές ανά δολάριο ΗΠΑ, δηλαδή στο δεκαπλάσιο της ισοτιμίας του Ιουνίου του 1945, και δεκαπλασίασε αντίστοιχα τους μισθούς και τα ημερομίσθια. Εν τω μεταξύ όμως, επειδή οι τιμές είχαν αυξηθεί περισσότερο από δέκα φορές, οι πραγματικοί μισθοί και τα ημερομίσθια βρέθηκαν κάτω από τα επίπεδα του Ιουνίου. Εργάτες και υπάλληλοι, που επί δύο και πλέον μήνες εισέπρατταν την υπόσχεση ότι οι διαπραγματεύσεις στο Λονδίνο θα οδηγούσαν σε τεράστια βελτίωση της οικονομικής τους θέσης, ξέσπασαν σε θύελλα διαμαρτυριών. Η συχνά επαναλαμβανόμενη εκτίμηση ότι οι πραγματικοί μισθοί έπεσαν στο 54% των επιπέδων του Ιουνίου αποτελεί κατά τη γνώμη μου υπερβολή· εντούτοις, δεν χωρεί αμφιβολία ότι οι πραγματικοί μισθοί και τα ημερομίσθια βρίσκονταν σε πολύ χαμηλότερα επίπεδα από ό,τι τον Ιούνιο, πιθανώς γύρω στο 30%.

Το κρίσιμο ζήτημα, ωστόσο, από το οποίο εξαρτιόταν ολόκληρη η μοίρα της Συμφωνίας, ήταν η αντίδραση των εμπόρων και των βιομηχάνων στην προσφορά που τους γινόταν, να επενδύσουν τα κέρδη τους σε στερλίνες. Όπως ήταν αναμενόμενο, η προσφορά απορρίφθηκε χωρίς κανέναν ενδοιασμό και δεν αναπτύχθηκε καμία ζήτηση για στερλίνες.

Δύο εβδομάδες μετά την ανακοίνωση της Συμφωνίας, τα κέρδη άρχισαν πάλι να διοχετεύονται με βιαστικούς ρυθμούς στην αγορά χρυσού, ενώ η τιμή της χρυσής λίρας ξαναπήρε τον ανήφορο.

Η πώληση χρυσού και συναλλάγματος

Έτσι, η κυβέρνηση προσέφυγε στο τελευταίο μέσο που της είχε απομείνει, προχωρώντας στη μαζική πώληση χρυσών λιρών στην

αγορά. Η Συμφωνία του Λονδίνου είχε αποτύχει προτού καν της δοθεί η ευκαιρία να εφαρμοστεί.

Το όνειρο όλων των Υπουργών Οικονομικών, από την Απελευθέρωση και μετά, να σταθεροποιήσουν την κατάσταση πουλώντας χρυσό στην αγορά, γινόταν πλέον πραγματικότητα· καθημερινά, χρυσές λίρες έρρεαν από την Τράπεζα της Ελλάδος στις τσέπες των κερδοσκόπων.

Ταυτόχρονα, η κυβέρνηση ανακοίνωσε την κατάργηση του συστήματος των αδειών εισαγωγής και την άνευ όρων παροχή συναλλάγματος στους εισαγωγείς. Οποιοσδήποτε μπορούσε πλέον να εισάγει οτιδήποτε από οπουδήποτε, σε οποιαδήποτε τιμή. Δεν χρειαζόταν μάλιστα κάποιος να δεσμεύσει καν κεφάλαια για να εξασφαλίσει αυτό το συνάλλαγμα, που πρακτικά σήμαινε ότι αυτά τα δολάρια του παρέχονταν επί πιστώσει μέχρι το 60% του αιτούμενου ποσού. Ο παράδεισος των ιδιωτών εισαγωγέων γινόταν πραγματικότητα σε μια από τις πιο φτωχές και ερειπωμένες χώρες του κόσμου.

Ευτυχώς, οι παγκόσμιες ελλείψεις σε αγαθά εμπόδισαν την πλήρη κατασπατάληση των συναλλαγματικών διαθεσίμων, που θα είχε – υπό κανονικές συνθήκες – συνοδεύσει μια τόσο ανεύθυνη πολιτική εισαγωγών. Είμαι πεπεισμένος ότι, παρά τις μεγάλες ποσότητες συναλλάγματος που δόθηκαν σε εισαγωγείς τους τελευταίους μήνες, τα ποσά που δαπανήθηκαν στην πραγματικότητα δεν ήταν μεγάλα, εξαιτίας των δυσκολιών που συνάντησαν στις διεθνείς αγορές και των ελέγχων που ασκούν οι ξένες χώρες στις εξαγωγές τους.

Η εικόνα της ελληνικής οικονομίας, η πολιτική κατάσταση και οι πρόσφατες εκλογές

Μια κυβέρνηση του αποκαλούμενου Κέντρου συγκροτούσε λοιπόν στην Ελλάδα ένα καθεστώς βασιζόμενο στη φτώχεια των μαζών και την ασυδοσία των κερδοσκόπων. Από τη μία, εκτεταμένη φτώχεια, μισθοί πείνας και υψηλές τιμές για τα αγαθά του δελτίου. Από την άλλη, μια μικρή μειονότητα, απόλυτα ελεύθερη να εκμεταλλεύεται το κοινό και να καρπώνεται υπέρογκα κέρδη· διοικητική ανικανότητα και διαφθορά, οικονομική στασιμότητα και αργή ανοικοδόμηση·

επίπλαστη οικονομική σταθερότητα, που εξασφαλίστηκε με την παράδοση, στα χέρια των κερδοσκόπων, των αποθεμάτων χρυσού και συναλλάγματος της χώρας – των μόνων περιουσιακών στοιχείων που της είχαν απομείνει για να αντιμετωπίσει τις δυσκολίες. Αυτά ήταν τα αποτελέσματα μετά από ενάμιση χρόνο διακυβέρνησης της Δεξιάς στην Ελλάδα.

Δεν προκαλεί καμία έκπληξη η ευκολία με την οποία η Αριστερά ανέκαμψε από το σοβαρό πλήγμα που υπέστη μετά την εξέγερση του Δεκεμβρίου.

Μολονότι παραμένει μειοψηφικό, το ρεύμα της Αριστεράς αποτελεί πάλι σήμερα σημαντικό παράγοντα στην ελληνική πολιτική ζωή. Δυστυχώς, οι εντάσεις και τα πάθη της μετα-δεκεμβριανής Ελλάδας εξάλειψαν τα μετριοπαθέστερα στοιχεία, με αποτέλεσμα το αριστερό κίνημα σήμερα να έχει τεθεί σχεδόν αποκλειστικά υπό κομμουνιστική ηγεσία.

Ο λαός βρίσκεται αντιμέτωπος με ένα τραγικό δίλημμα: Του ζητείται να επιλέξει ανάμεσα στην αντίδραση, την εκμετάλλευση και τον ανεύθυνο εθνικισμό από τη μία και τη βία, τη μισαλλοδοξία και τον κίνδυνο της σλαβικής κυριαρχίας από την άλλη.

Διχασμένος ανάμεσα στα δύο άκρα, σαστισμένος και θορυβημένος από τις διεθνείς εντάσεις και τις συγκρούσεις που τόσο επηρεάζουν τη δική του ασφάλεια και ανεξαρτησία, στερούμενος τη νηφαλιότητα και την ευθυκρισία που χρειάζονται για να αναδειχθεί μια πιο μετριοπαθής ηγεσία, αναγκάζεται να παραδώσει τη μοίρα του σε εκείνους που ζουν με μίσος και ευδοκιμούν στον διχασμό.

Οι πρόσφατες εκλογές έδειξαν ότι ο ελληνικός λαός παραμένει αποφασισμένος να απορρίψει τον κομμουνισμό και να διατηρήσει τη χώρα του εκτός του σλαβικού μπλοκ, έστω και με τίμημα τη συνέχιση των κακουχιών και της εκμετάλλευσης, την οποία αναπόφευκτα συνεπάγεται η στήριξη της Δεξιάς.

Όπως ήταν αναμενόμενο, οι εκλογές εδραίωσαν στην εξουσία τα πιο ακραία και αντιδραστικά στοιχεία της Δεξιάς, χωρίς να αντιμετωπίσουν τον πυρήνα του ελληνικού προβλήματος. Σίγουρα ήταν δίκαιες, έως έναν βαθμό, αλλά κατά τη γνώμη μου αδίκησαν τον ελληνικό λαό, που επιζητεί γαλήνη και πιο αξιοπρεπή ζωή, γιατί

δεν έβγαλαν τη χώρα από το αδιέξοδο στο οποίο βρίσκεται και δεν εκπλήρωσαν τα όνειρα που είχαν κρατήσει όρθιους τους ανθρώπους τις σκοτεινές ημέρες της Κατοχής.

Δ. Η σημερινή κατάσταση και οι προοπτικές για το μέλλον

Η πολιτική της νέας κυβέρνησης

Η κυβέρνηση που ανέλαβε την εξουσία τον περασμένο Απρίλιο έχει ανακοινώσει επισήμως ότι είναι αποφασισμένη να παράσχει τη μέγιστη υποστήριξη και ενθάρρυνση στην «ιδιωτική επιχειρηματικότητα» και να αποφύγει οποιαδήποτε ενέργεια θα μπορούσε κάπως να δυσχεράσει τους επιχειρηματικούς κύκλους.

Ένα από τα πρώτα της μέτρα ήταν να καταργήσει τις συμφωνίες που είχε θεσπίσει η προηγούμενη κυβέρνηση για την επεξεργασία των πρώτων υλών της UNRRA και να παραδώσει τις πρώτες ύλες στους βιομηχάνους, τερματίζοντας έτσι την προσπάθεια να υποχρεωθεί η ελληνική βιομηχανία να παράγει για τις ανάγκες του πληθυσμού. Πρακτικά, επρόκειτο για τη μόνη σοβαρή προσπάθεια της προηγούμενης κυβέρνησης του Κέντρου, η οποία είχε στεφθεί – απ' όσο μπορεί κάποιος να κρίνει εξ αποστάσεως – με σημαντικό βαθμό επιτυχίας. Αναφέρεται ότι ακολούθησε σχεδόν αμέσως αύξηση των τιμών των κλωστοϋφαντουργικών προϊόντων κατά περίπου 50%, γεγονός που ανάγκασε την ίδια την κυβέρνηση να σχολιάσει αρνητικά την απληστία των βιομηχάνων.

Το δεύτερο μέτρο ήταν η έγκριση μεγάλων πιστώσεων προς τη βιομηχανία και το εμπόριο, με το σκεπτικό ότι έτσι θα ενθαρρυνόταν η παραγωγή και θα αυξανόταν η ροή των αγαθών. Περιττό να αναφέρουμε ότι τα δανειακά αυτά κεφάλαια διοχετεύθηκαν αμέσως στην αγορά χρυσού.

Κατά τα άλλα, η νέα κυβέρνηση ακολουθεί πιστά το παράδειγμα των προκατόχων της και υποχρεώνει τον λαό να πληρώνει, σε κακουχίες και δυσφορία, το πλήρες τίμημα των ενεργειών της.

Το τελικό αποτέλεσμα αυτής της πολιτικής είναι η διατήρηση ακόρεστης ζήτησης για χρυσές λίρες, που εδώ και τρεις μήνες καταβάλλει τις Αρχές της χώρας, απορροφώντας τα ταχύτατα συρρικνούμενα αποθέματα χρυσού της.

Ομοίως, μεγάλες ποσότητες συναλλάγματος χορηγούνται σε ιδιώτες εισαγωγείς, χωρίς να εξετάζεται ούτε η χρησιμότητα ούτε οι τιμές των εισακτέων αγαθών.

Συγχρόνως, η κυβέρνηση – υποστηριζόμενη και από όλους τους υπόλοιπους πολιτικούς της Δεξιάς και τα κόμματά της – διατυπώνει την αποφασιστικότητά της να «διεκδικήσει»¹⁴ επανορθώσεις από τη Γερμανία, την Ιταλία και τη Βουλγαρία και να απορρίψει οποιαδήποτε συμφωνία δεν προσφέρει στην Ελλάδα τουλάχιστον μερικά δισεκατομμύρια δολάρια σε ρευστό – αυτά σε μια εποχή που η πολιτική των Συμμάχων για τις αποζημιώσεις, διατυπωμένη κατ' επανάληψη, αποκλείει την πραγματοποίηση οποιασδήποτε τέτοιας φιλοδοξίας.

Αυτή η εκούσια άρνηση αντιμετώπισης της πραγματικότητας και αποκάλυψης στην κοινή γνώμη των πραγματικών δεδομένων, αυτή η ανεύθυνη δημαγωγία στην οποία επιδίδονται άνθρωποι που ο λαός είχε εμπιστευθεί να διαχειρίζονται τις υποθέσεις της χώρας, αποτελεί ένα από τα πλέον καταθλιπτικά στοιχεία της σημερινής κατάστασης στην Ελλάδα.

Οι οικονομικές προοπτικές της Ελλάδας

α. Η νομισματική κατάσταση

Ενώ οι κυβερνώντες την Ελλάδα ζουν σε έναν κόσμο κενών φράσεων και επικίνδυνης υποκρισίας, η χώρα βρίσκεται αντιμέτωπη με τη σκληρή οικονομική πραγματικότητα, που απαιτεί έγκαιρες αποφάσεις και άμεση δράση.

Έχω εξηγήσει πολλές φορές πως, για την ώρα, η επισφαλής σταθερότητα επιτυγχάνεται μέσα από αθρόες πωλήσεις χρυσού, οι οποίες απορροφούν την πλεονάζουσα αγοραστική δύναμη που συγκεντρώνεται – λόγω έλλειψης φορολογίας και ελέγχων – στα χέρια των εμπόρων και των βιομηχάνων. Αν δεν εξουδετερωθεί, αυτή η

14. Χαρακτηριστικό της κρατούσας ανευθυνότητας είναι ότι οι πολιτικοί αισθάνονται ότι έχουν εκτελέσει το καθήκον τους «διεκδικώντας» οικονομική ή άλλη βοήθεια. Ποτέ δεν έχω ακούσει κάποιον να υπόσχεται να «εξασφαλίσει» αυτήν τη βοήθεια.

αγοραστική δύναμη είναι ικανή να σαρώσει και να καταστρέψει όλες τις οικονομικές δομές της χώρας μέσα σε λίγες εβδομάδες.

Ωστόσο, είναι σαφές ότι μια τέτοια πολιτική δεν μπορεί να συνεχιστεί για πολύ καιρό. Είναι αμφίβολο κατά πόσο τα σημερινά αποθέματα είναι δυνατό να διαρκέσουν περισσότερο από λίγους μήνες. Αν η κυβέρνηση χρησιμοποιούσε τουλάχιστον τον χρόνο που κέρδιζε κατ' αυτόν τον τρόπο για να υιοθετήσει μια πιο ρεαλιστική πολιτική, η εν λόγω απώλεια χρυσού – παρ' ότι οδυνηρή και ανεπανόρθωτη – θα είχε τουλάχιστον συμβάλει ώστε η χώρα να τα φέρει βόλτα μέχρις ότου οι ηγέτες της αποφάσιζαν να επιδείξουν μεγαλύτερη υπευθυνότητα. Δυστυχώς, αυτό δεν συμβαίνει. Σήμερα, η κυβέρνηση δεν είναι σε θέση να συνεχίσει τις πωλήσεις χρυσού για πολύ ακόμα και δεν έχει ούτε το σθένος ούτε την επιθυμία να τις αναστείλει. Φαίνεται, επομένως, ότι επίκειται νέα νομισματική κατάρρευση, η οποία δεν μπορεί να καθυστερήσει πέρα από λίγους μήνες.

β. Ο τερματισμός των δραστηριοτήτων της UNRRA

Κατά πάσα πιθανότητα, η κατάρρευση θα συμπέσει με τη λήξη της βοήθειας της UNRRA και έτσι θα δραματοποιήσει – στα μάτια ενός ταλαιπωρημένου λαού – το αδιέξοδο της ελληνικής κατάστασης.

Ο τερματισμός της βοήθειας θα έχει τεράστιες επιπτώσεις στον ελληνικό λαό και την οικονομία. Στο πλαίσιο αυτής της έκθεσης, είχα την ευκαιρία να αναφερθώ επανειλημμένως στο έργο της UNRRA στην Ελλάδα και στην ανεκτίμητη συμβολή της στην ανακούφιση της χώρας από τα δεινά της και στην αποκατάσταση της οικονομίας. Αναφέρθηκα επίσης λεπτομερώς στα προβλήματα που προκαλούσαν οι προμήθειες της UNRRA όσον αφορά τη διανομή και την αξιοποίησή τους.

Αξιολογώντας το έργο της UNRRA στην Ελλάδα, σε αυτό το προχωρημένο στάδιο των δραστηριοτήτων της, μπορούμε να περιγράψουμε τα αποτελέσματα που πέτυχε ως εξής:

Η UNRRA βοήθησε την Ελλάδα στο μέγιστο των οικονομικών και προμηθευτικών της δυνατοτήτων· έως τα τέλη του 1946 θα έχει διαθέσει στη χώρα αγαθά αξίας άνω των \$300 εκατομμυρίων. Μπορεί η βοήθεια αυτή να περιορίστηκε πρόσφατα, παραμένει

ωστόσο ο κύριος συντελεστής στον οποίο βασίζεται η χώρα για να εξασφαλίσει την επιβίωση του πληθυσμού της, καθώς και ένα ελάχιστο επίπεδο οικονομικής ανασυγκρότησης.

Όσο ουσιαστική κι αν ήταν, όμως, η βοήθεια της UNRRA δεν επαρκούσε να καλύψει όλες τις επείγουσες ελληνικές ανάγκες, με αποτέλεσμα να παραμείνουν σημαντικά κενά στην αποκατάσταση της οικονομίας και του βιοτικού επιπέδου του πληθυσμού.

Εντούτοις, θα ήταν λάθος να αποτιμήσουμε τη συμβολή της μόνο σε όρους οικονομικής ενίσχυσης. Η UNRRA δεν έχει προσφέρει στην Ελλάδα μόνο τα αγαθά που είχε απόλυτη ανάγκη. Έχει αναλάβει πολλές από τις εργασίες που μια αποδιοργανωμένη και απρόθυμη διοίκηση δεν κατάφερνε να εκτελέσει, έχει ανακουφίσει τα βάσανα του λαού και έχει επισπεύσει την ανασυγκρότηση της χώρας.

Εδώ και πάνω από έναν χρόνο, η Αποστολή και το Αρχηγείο της UNRRA υπολογίζουν και προβλέπουν με ακρίβεια τις ανάγκες της χώρας και εκτελούν πολύπλοκες προμηθευτικές και μεταφορικές επιχειρήσεις για λογαριασμό της.

Είμαι πεπεισμένος ότι, ακόμη και εάν η Ελλάδα διέθετε τα μέσα να πληρώσει για τις εισαγωγές της, δεν θα είχε καταφέρει να προμηθευθεί πολλά από τα αγαθά που χρειαζόταν, ούτε να ανταγωνιστεί καλύτερα οργανωμένες χώρες για να εξασφαλίσει κάποιες από τις λιγοστές και αυστηρά ελεγχόμενες προμήθειες [που ήταν διαθέσιμες διεθνώς].

Επιπλέον, η UNRRA έχει αναλάβει ενεργό ρόλο στην εκφόρτωση, αποθήκευση, μεταφορά και διανομή των προμηθειών. Ειδικά οι αξιωματούχοι της στην περιφέρεια έχουν, επί πολλούς μήνες, επωμιστεί όλο το βάρος της διαχείρισης και της διανομής των εφοδίων στις επαρχίες.

Αντίστοιχα, ό,τι χρήσιμο και εποικοδομητικό έχει συντελεστεί στο πεδίο της υγείας και της πρόνοιας μετά την Απελευθέρωση πιστώνεται σχεδόν αποκλειστικά στα Τμήματα Υγείας και Πρόνοιας της UNRRA. Αντιμέτωπο με υπηρεσίες σε πλήρη αποδιοργάνωση και αποθάρρυνση, το προσωπικό της UNRRA κινήθηκε αποφασιστικά:

Ανέλαβε την ευθύνη για τον εφοδιασμό των νοσοκομείων και των λοιπών ιδρυμάτων, εγκαινίασε προγράμματα παιδικής σίτισης, συνεχίζοντας όσα είχαν ξεκινήσει στη διάρκεια της Κατοχής, επωμιστηκε τη φροντίδα των προσφύγων και την εφαρμογή σημαντικών μέτρων για την υγεία, συμβάλλοντας έτσι ουσιαστικά στην αποκατάσταση ενός ελάχιστου επιπέδου μέριμνας και φροντίδας για τους φτωχούς και τους αρρώστους.

Όσον αφορά την αποκατάσταση του αγροτικού τομέα, οι αξιωματούχοι της UNRRA έκαναν ό,τι περνούσε από το χέρι τους για να εξασφαλίσουν την αποτελεσματική αξιοποίηση των εισαγόμενων εφοδίων, προσφέροντας επίσης ιδιαίτερα σημαντική βοήθεια στις κρατικές υπηρεσίες και τους αγρότες, των οποίων την εκτίμηση και την ευγνωμοσύνη έχουν κερδίσει επάξια.

Επιμένοντας σταθερά στη δίκαιη διανομή και την αποτελεσματική αξιοποίηση των εφοδίων της UNRRA, η Αποστολή – σε όλη τη διάρκεια του ενάμιση έτους που δραστηριοποιείται στην Ελλάδα – έχει προσπαθήσει να εξασφαλίσει την αυστηρή εφαρμογή των αρχών που διέπουν την πολιτική της UNRRA, μεριμνώντας ώστε οι προμήθειες που φθάνουν στην Ελλάδα να χρησιμοποιούνται πράγματι για να ανακουφίσουν και να μειώσουν τις στερήσεις εκείνων που είχαν τη μεγαλύτερη ανάγκη.

Δεν υποστηρίζω ότι η Αποστολή δεν έκανε λάθη ή ότι απαρτιζόταν μόνο από πρώτης τάξης ανθρώπους. Αυτό δεν θα ήταν ανθρωπίνως δυνατό. Δεν είναι λίγες οι φορές που έκρινε εσφαλμένα μια κατάσταση και – αντί να προτείνει ή να λάβει δραστικά μέτρα – προτίμησε να οχυρωθεί πίσω από μια μη ρεαλιστική συμφωνία, που εναποθέτει την αποκλειστική ευθύνη της διανομής στην ελληνική κυβέρνηση. Κάποιες φορές δεν διέκρινε επαρκώς ανάμεσα στην κυβέρνηση και τον λαό τείνοντας να κατηγορεί τον δεύτερο για τα λάθη της πρώτης. Ορισμένοι από τους αξιωματούχους της δεν ήταν ούτε ικανοί ούτε κατάλληλοι για τη δουλειά τους, ενώ στη χώρα κυκλοφορούσαν διαρκώς φήμες για μεμονωμένα κρούσματα ανεντιμότητας. Εντούτοις, εξετάζοντας κάποιος το συνολικό έργο της

Αποστολής, είναι αδύνατο να μην εντυπωσιαστεί από το υψηλό επίπεδο ακεραιότητας, αντικειμενικότητας και αποτελεσματικότητας που έχει επιτευχθεί καθώς και από το ειλικρινές ενδιαφέρον και την ανιδιοτελή αφοσίωση με την οποία οι άνθρωποι αυτοί έχουν φέρει σε πέρας ένα έργο άχαρο, υπό συνθήκες απίστευτων δυσκολιών και σε μια τεταμένη και αβέβαιη ατμόσφαιρα.

Κατά την άποψή μου, η αποχώρηση της UNRRA στο τέλος του 1946 θα σημαίνει περισσότερο για την Ελλάδα από τον τερματισμό της οικονομικής βοήθειας. Πολύ φοβούμαι πως, φεύγοντας, η UNRRA θα αφήσει πίσω της ένα κενό που το υφιστάμενο καθεστώς δεν θα μπορέσει να καλύψει.

Πώς θα προσδιορίζονται οι [εισαγωγικές] ανάγκες και η σειρά προτεραιότητάς τους μετά την αναχώρηση της UNRRA; Εάν διατηρηθεί το τρέχον σύστημα χορήγησης συναλλάγματος, που ικανοποιεί όλα τα αιτήματα χωρίς διακρίσεις, πώς θα δίνεται προτεραιότητα στα βασικά έναντι των μη βασικών αγαθών; Θα μπορέσει η κυβέρνηση να καταστρώσει ένα ορθολογικό, κοινωνικά δίκαιο και ρεαλιστικό πρόγραμμα εισαγωγών και να δημιουργήσει έναν αποδοτικό μηχανισμό για να τις ελέγχει, ανάλογα με την προτεραιότητα των αναγκών και τη συναλλαγματική θέση της χώρας; Θα διατηρήσει την ελεγχόμενη διανομή τροφίμων σε επίσημα καθορισμένες τιμές, όσο διαρκούν οι ελλείψεις και οι ακραίες στρεβλώσεις στην κατανομή του εισοδήματος, ή θα επιτρέψει στις εισαγωγές να πωλούνται ελεύθερα στην αγορά, καταλήγοντας σε εκείνους που κατέχουν τη μεγαλύτερη αγοραστική δύναμη, όπως γίνεται σήμερα με τα εγχώρια αγαθά; Θα είναι σε θέση να εφοδιάζει τα νοσοκομεία και τα λοιπά ιδρύματα, συνεχίζοντας τη σίτιση των παιδιών και τα άλλα προγράμματα πρόνοιας που ξεκίνησε η UNRRA; Θα καταφέρει να αντιμετωπίσει τα προβλήματα της αγροτικής και βιομηχανικής αποκατάστασης, ώστε να προωθήσει τη γενική ανασυγκρότηση της χώρας ή θα παραδώσει τα πάντα στα στενά συμφέροντα ορισμένων κλάδων;

Πρόκειται για αγωνιώδη ερωτήματα, στα οποία οι παλαιότερες και οι σημερινές επιδόσεις των ελληνικών κυβερνήσεων δεν μας ενθαρρύνουν να απαντήσουμε με αισιοδοξία. Το πιο πιθανό είναι ότι, απελευθερωμένη από τους περιορισμούς που της επέβαλε η UNRRA, η κυβέρνηση θα αποβάλει κάθε ευθύνη γι' αυτά τα θέματα, αφήνοντας την «ιδιωτική επιχειρηματικότητα» να φροντίσει την κατάσταση.

γ. Η συναλλαγματική θέση

Η αναχώρηση της UNRRA προβλέπεται να συνοδευθεί από επιδείνωση της μοίρας του λαού, περισσότερη εκμετάλλευση και μεγαλύτερες ανισότητες, καθώς και γενικότερη επιβράδυνση των ρυθμών ανασυγκρότησης της χώρας.

Έως τώρα έχω αφήσει κατά μέρος το χρηματοδοτικό πρόβλημα που θα δημιουργήσει η λήξη του προγράμματος βοήθειας της UNRRA· επιχείρησα να δείξω ότι, ακόμη και αν η εξεύρεση του συναλλάγματος δεν αποτελούσε πρόβλημα, η αναστολή των δραστηριοτήτων της UNRRA στους τομείς της διανομής, της υγείας και της πρόνοιας, καθώς και η άρση της υποχρέωσης της ελληνικής κυβέρνησης να συμμορφώνεται με τις αρχές που διέπουν την πολιτική της UNRRA, θα προκαλούσαν σοβαρή επιδείνωση της κατάστασης, επιφέροντας επιπλέον κακουχίες για τη μάζα του πληθυσμού. Ωστόσο, μετά την αποχώρηση της UNRRA, το συναλλαγματικό πρόβλημα θα προκύψει πολύ έντονα.

Μαθαίνω πως ορισμένοι εκτιμούν ότι, μετά τη λήξη της βοήθειας της UNRRA, η Ελλάδα θα είναι σε θέση να καλύπτει τις τρέχουσες ανάγκες της σε εισαγωγές από τους δικούς της συναλλαγματικούς πόρους. Δυστυχώς δεν μπορώ να συμφωνήσω. Έχω περάσει μεγάλο μέρος της ζωής μου ασχολούμενος με το ελληνικό ισοζύγιο πληρωμών και τα προβλήματα που δημιουργεί για τη χώρα. Τα τρία τελευταία χρόνια συνεργάστηκα στενά με την UNRRA για τον προσδιορισμό της ελληνικής συναλλαγματικής θέσης. Οι εκτιμήσεις των ελληνικών συναλλαγματικών πόρων που της έχω παρουσιάσει,

ανά τακτά χρονικά διαστήματα, όχι μόνο έγιναν δεκτές, αλλά έχει αποδειχθεί ότι βασίζονταν κάθε φορά σε υπεραισιόδοξες υποθέσεις. Καλούμενος σήμερα να θέσω υπόψη της αμερικανικής κυβέρνησης το ελληνικό οικονομικό και χρηματοδοτικό πρόβλημα, έχω τη μέγιστη συναίσθηση του καθήκοντος και της ευθύνης μου να προσφέρω ακριβή αποτύπωση της κατάστασης, όπως τη βλέπω ο ίδιος, και να εκφράσω μια αντικειμενική άποψη για τις οικονομικές και χρηματοδοτικές προοπτικές της χώρας.

Σε υπόμνημα που υπέβαλα προ τριμήνου στην UNRRA,¹⁵ προσπάθησα να εκτιμήσω την ελληνική συναλλαγματική θέση κατά την προσεχή τριετία, βασιζόμενος στις πιο αισιόδοξες λογικές υποθέσεις. Οι εκτιμήσεις αυτές συζητήθηκαν και αναγνωρίστηκαν ως ορθές από την Οικονομική Υποεπιτροπή και τη διοίκηση της UNRRA, κατοχυρώνοντας την ελληνική ανάγκη για συνέχιση της βοήθειάς της. Είναι ήδη σαφές ότι ορισμένες από αυτές τις εκτιμήσεις, ιδίως εκείνες που σχετίζονται με τις εξαγωγές, ήταν υπερβολικά αισιόδοξες.

Με βάση τους υπολογισμούς εκείνου του υπομνήματος, η ελληνική συναλλαγματική θέση συνοψίζεται ως εξής:

Α. Η θέση το 1946

Ι. Συναλλαγματικοί πόροι

	Χρυσός	Δολάρια	Στερλίνες
Συναλλαγματικά διαθέσιμα και χρυσός στις 31.12.1945	28.000.000	42.602.615	30.499.457
Εξαγωγές 1946	–	25.000.000	1.250.000
Εμβάσματα & άλλοι συναλλαγματικοί πόροι 1946	–	20.000.000	1.300.000
Δαπάνες των βρετανικών δυνάμεων στην Ελλάδα	–	–	10.000.000
Σύνολο	\$28.000.000	\$87.602.615	£43.049.457

15. Σ.τ.Μ.: Πρόκειται για το «Υπόμνημα για την ελληνική οικονομική και χρηματοδοτική κατάσταση» της 3.4.1946, απόσπασμα του οποίου αναπαράγεται από τον Βαρβαρέσο στο τέλος του υπομνήματος (βλ. Παράρτημα).

ΙΙ. Συναλλαγματικές δαπάνες

	Χρυσός	Δολάρια	Στερλίνες
Εισαγωγές μέσω ιδιωτικού εμπορίου	–	20.000.000	
Εισαγωγές καυσίμων	–	20.000.000	3.000.000
Εισαγωγές α' τριμήνου 1947 που πρέπει να παραγγελθούν το 1946	–	50.000.000	
Κρατικές δαπάνες στο εξωτερικό	–	6.000.000	
Λοιπές δαπάνες	–	4.000.000	
Σύνολο		\$100.000.000	£3.000.000

ΙΙΙ. Θέση στα τέλη του 1946

	Δολάρια	Στερλίνες
Συναλλαγματικοί πόροι (χρυσός και δολάρια μαζί)	115.602.625	43.049.457
Συναλλαγματικές δαπάνες	110.000.000	3.000.000
Υπόλοιπο στα τέλη 1946	\$15.602.625	£40.049.457

Είχα υποδείξει, ωστόσο, ότι περίπου \$30.000.000 θα έπρεπε να φυλαχθούν προκειμένου να καλυφθεί η συμβολή της Ελλάδας στο Διεθνές Νομισματικό Ταμείο, την Παγκόσμια Τράπεζα και άλλους οργανισμούς των Ηνωμένων Εθνών και να υπάρξει ένα ελάχιστο συναλλαγματικό απόθεμα. Ταυτόχρονα, δεν είχα λάβει υπόψη μου τις πωλήσεις χρυσού στην αγορά της Αθήνας, που έχουν ήδη απορροφήσει σημαντικό ποσοστό των αποθεμάτων χρυσού.

Εάν συνυπολογίσουμε τα παραπάνω, διαπιστώνουμε ότι τα αποθέματα χρυσού και δολαρίων που είναι διαθέσιμα για τη χρηματοδότηση των εισαγωγών θα έχουν εξαντληθεί πολύ πριν από τα τέλη του 1946.

Καθότι στις συναλλαγματικές δαπάνες έχω υπολογίσει μόνο τις τρέχουσες (καταναλωτικές) ανάγκες της χώρας, δεν συμπεριέλαβα εδώ το δάνειο των \$25 εκατομμυρίων από την Export-Import Bank, ούτε το δάνειο των \$10 εκατομμυρίων για την αγορά πλεονάζοντος στρατιωτικού υλικού από τις Ηνωμένες Πολιτείες, που προορίζονται κυρίως για τη χρηματοδότηση δαπανών ανασυγκρότησης.

Όσον αφορά τις βρετανικές στερλίνες, έχω ήδη αναφέρει πως επί του παρόντος δεν μπορούν να διατεθούν για εισαγωγές, παρά μόνο σε αμελητέες ποσότητες. Έτσι, το υπόλοιπο των £40.000.000 στο τέλος του 1946 δεν αντιπροσωπεύει συνάλλαγμα που θα ήταν διαθέσιμο για εισαγωγές.

B. Η θέση το 1947 και το 1948

I. Συναλλαγματικοί πόροι

	Δολάρια	Στερλίνες
Συναλλαγματικά διαθέσιμα (στις 31.12.1946)	–	40.000.000
Εξαγωγές 1947 και 1948	52.000.000	6.500.000
Εμβάσματα και άλλοι πόροι 1947 και 1948	40.000.000	2.700.000
Σύνολο	\$92.000.000	£49.200.000

II. Ανάγκες σε συνάλλαγμα

	Δολάρια	Στερλίνες
Εισαγωγές 1947 και 1948	430.000.000	17.000.000
Λοιπές δαπάνες 1947 και 1948	20.000.000	
Σύνολο	\$450.000.000	£17.000.000

III. Ισοζύγιο πληρωμών 1947-1948

	Δολάρια	Στερλίνες
Συναλλαγματικοί πόροι	92.000.000	49.200.000
Συναλλαγματικές ανάγκες	450.000.000	17.000.000
Έλλειμμα (-) ή Πλεόνασμα (+)	- \$358.000.000	£32.200.000

Οι παραπάνω υπολογισμοί φανερώνουν ότι οι συναλλαγματικοί πόροι που ενδέχεται να είναι διαθέσιμοι το 1947 και το 1948 δεν θα καλύψουν πάνω από 30-35% των τρεχουσών αναγκών της χώρας. Δείχνουν επίσης ότι η συναλλαγματική θέση της Ελλάδας θα εξαρτηθεί άμεσα από την ικανότητα και την προθυμία της Βρετανίας να επιτρέψει την αποτελεσματική διάθεση των ελληνικών υπολοίπων σε στερλίνες για τη χρηματοδότηση των απαραίτητων εισαγωγών. Τέλος, πρέπει να αναφερθεί ότι οι βρετανικές Αρχές διεκδικούν ένα

ποσό αρκετών εκατομμυρίων για τη διευθέτηση συναλλαγών που πραγματοποιήθηκαν στη διάρκεια του πολέμου· εφόσον επιμείνουν, αυτό θα μειώσει σημαντικά το παραπάνω υπόλοιπο.

Από την άλλη, οι συναλλαγματικές ανάγκες έχουν υπολογιστεί όσο πιο συντηρητικά γινόταν και αντιπροσωπεύουν το ελάχιστο που απαιτείται για να διασφαλιστεί η διαβίωση του πληθυσμού και η λειτουργία της οικονομίας της χώρας.

Η εκτίμηση των \$500.000.000 για τα δύο έτη, 1947 και 1948, διαμορφώθηκε ως εξής:

Προπολεμικά, και παρά τους αυστηρούς ελέγχους και περιορισμούς που εφαρμόζονταν στη διάθεση του συναλλάγματος, οι ελληνικές εισαγωγές ανέρχονταν σε \$110-120 εκατομμύρια τον χρόνο. Επιπλέον, η χώρα προμηθευόταν πολλά από τα τρόφιμα και άλλα βασικά εμπορεύματα που χρειαζόταν από τις χώρες της Κεντρικής, Ανατολικής και Νοτιοανατολικής Ευρώπης, όπου οι τιμές και οι ποιότητες ήταν συνήθως χαμηλότερες από εκείνες που επικρατούσαν στις αγορές της Δύσης. Μεταπολεμικά, η κατάσταση έχει αντιστραφεί και για πολλά χρόνια η Ελλάδα θα είναι αναγκασμένη να βασίζεται σχεδόν αποκλειστικά στις δυτικές χώρες. Με δεδομένη την αύξηση των τιμών από τον καιρό του πολέμου, θα χρειαζόντουσαν τουλάχιστον \$200-250 εκατομμύρια για να εξασφαλίσει ποσότητα εισαγωγών αντίστοιχη της προπολεμικής. Εφόσον όμως ο πόλεμος έχει μειώσει δραστικά τις παραγωγικές δυνατότητες της χώρας, οι ανάγκες της σε εισαγωγές θα είναι κατά τουλάχιστον 50% υψηλότερες. Επομένως, τα \$300 εκατομμύρια ετησίως αποτελούν την πλέον συντηρητική εκτίμηση που μπορούμε να κάνουμε για τις τρέχουσες εισαγωγικές ανάγκες της χώρας το 1947 και το 1948.

Είναι σαφές ότι – όσο μετριοπαθείς και αν είναι – εισαγωγές τέτοιας κλίμακας δύσκολα είναι εφικτό να πραγματοποιηθούν με τις πιστώσεις που θα είναι κατά πάσα πιθανότητα διαθέσιμες στην Ελλάδα. Γι' αυτό και έχω περιορίσει το ποσό κατά 30%, στα \$200 εκατομμύρια τον χρόνο, που κατά τη γνώμη μου αντιπροσωπεύουν ένα ελάχιστο, κάτω από το οποίο οι εισαγωγές δεν επιτρέπεται να πέσουν, αν δεν θέλουμε να θέσουμε σε κίνδυνο την ίδια την οικονομική υπόσταση της χώρας και τη συντήρηση του πληθυσμού της.

Πέρα από τις τρέχουσες [καταναλωτικές] ανάγκες, οι στοιχειώδεις δαπάνες για την ανασυγκρότηση, ανάλογες αυτών που προηγουμένως καλύπτονταν από την UNRRA, δεν είναι δυνατό να υπολογιστούν κάτω από \$50 εκατομμύρια τον χρόνο. Εισαγωγές αυτής της κλίμακας είναι απαραίτητες για την επανεκκίνηση και διατήρηση της παραγωγής και την αποκατάσταση ζωτικών μεταφορικών υποδομών. Έτσι, οι ελάχιστες συνολικές εισαγωγικές ανάγκες για το 1947 και το 1948 δεν είναι δυνατό να υπολογιστούν κάτω από \$250 εκατομμύρια ετησίως.

Έτσι συμπεραίνω ότι η Ελλάδα το 1947 θα αντιμετωπίσει κατά πάσα πιθανότητα έλλειμμα ισοζυγίου πληρωμών της τάξης των \$200 εκατομμυρίων, ενώ το 1948 το έλλειμμα δύσκολα θα περιοριστεί σε λιγότερα από \$160 εκατομμύρια.

Αναπόφευκτα, οι εκτιμήσεις που οδηγούν σε αυτό το συμπέρασμα αποτελούν γενικές προσεγγίσεις και βασίζονται σε συγκεκριμένες υποθέσεις – όσον αφορά τη διαθεσιμότητα των εξαγωγών, το επίπεδο των τιμών, την ξένη ζήτηση για ελληνικά προϊόντα, την πρόοδο της ανασυγκρότησης, κ.ο.κ. – που εμπεριέχουν γερές δόσεις εικασίας και αυθαιρεσίας. Αναμφίβολα, διαφορετικές – εξίσου ευλογοφανείς – υποθέσεις θα ήταν πιθανό να οδηγήσουν σε διαφορετικά συμπεράσματα.

Ωστόσο, είμαι πεπεισμένος ότι οι υποθέσεις μου, υπό το φως των υφιστάμενων συνθηκών, είναι οι πλέον αισιόδοξες που μπορεί να υποστηριχθούν. Επιθυμώ να υπογραμμίσω για μία ακόμη φορά ότι, παρουσιάζοντάς της στην κυβέρνηση των Ηνωμένων Πολιτειών, έχω πλήρη συνείδηση της ευθύνης μου να αποτυπώσω τα γεγονότα αντικειμενικά, όπως ακριβώς τα βλέπω. Στο Παράρτημα επισυνάπτω εκείνες τις ενότητες του υπομνήματος που υπέβαλα στην UNRRA, οι οποίες εξηγούν λεπτομερώς τους υπολογισμούς που παρουσίασα συνοπτικά παραπάνω.

Ούτε το συμπέρασμα, στο οποίο μας οδηγούν, είναι απροσδόκητο. Πώς να περιμένει κάποιος από μια χώρα που, ήδη προπολεμικά, αντιμετώπιζε σοβαρές ανισορροπίες στο ισοζύγιο πληρωμών της, και στη διάρκεια του πολέμου και της Κατοχής υπέστη τεράστιες

απώλειες, να αποκαταστήσει την ικανότητά της να αυτοχρηματοδοτείται μετά από λιγότερο από δύο χρόνια αυστηρά περιορισμένης εξωτερικής βοήθειας; Πλουσιότερες χώρες, με παραγωγικές και χρηματοδοτικές δυνατότητες, οι οποίες βγήκαν από τον πόλεμο σχεδόν αλώβητες, έχουν ξεκαθαρίσει ότι τα κρίσιμα χρόνια που ακολουθούν θα χρειαστούν μεγάλες ενέσεις εξωτερικής βοήθειας για να ξεπεράσουν τα προβλήματα του ισοζυγίου πληρωμών τους. Ακόμη και αν η ανασυγκρότηση δεν είχε καθυστερήσει λόγω των πολιτικών και κοινωνικών εντάσεων, τι είδους θαύμα θα ήταν αυτό που θα είχε επιτρέψει ειδικά στην Ελλάδα να ανακτήσει την οικονομική της αυτοδυναμία στο βραχύ διάστημα που μεσολάβησε [από τη λήξη του πολέμου έως τώρα];

Μέσα σε λιγότερο από δύο χρόνια, η UNRRA θα έχει δαπανήσει για την Ελλάδα πάνω από \$350 εκατομμύρια μόνο και μόνο για να κρατήσει τον πληθυσμό ζωντανό και να εξασφαλίσει έναν ελάχιστο βαθμό ανασυγκρότησης: αυτό μάλιστα σε μια συγκυρία κατά την οποία, λόγω της έλλειψης προμηθειών παγκοσμίως, πολλές από τις επείγουσες ελληνικές ανάγκες δεν ήταν εφικτό να καλυφθούν.

δ. Οι ανάγκες που δημιουργεί η ανασυγκρότηση

Μέχρι τώρα έχω αναφερθεί αποκλειστικά στις τρέχουσες [καταναλωτικές] ανάγκες, χωρίς να έχω λάβει υπόψη μου τις ανάγκες που δημιουργεί η ανασυγκρότηση. Στην Ελλάδα, η ανασυγκρότηση δεν έχει ακόμη ξεκινήσει. Η UNRRA έχει αγγίξει μόνο τις παρυφές της, και το έργο της αποκατάστασης της τεράστιας ζημιάς και των καταστροφών του πολέμου παραμένει σε εκκρεμότητα.

Μέχρι στιγμής δεν έχει γίνει σχεδόν τίποτα για την επισκευή των δρόμων, των γεφυρών και των λιμανιών, την αποκατάσταση των σιδηροδρόμων και της ακτοπλοΐας, την απόφραξη της Διώρυγας της Κορίνθου – με λίγα λόγια, για την ανοικοδόμηση εκείνων των ζωτικών υποδομών που καταστράφηκαν ολοσχερώς στη διάρκεια του πολέμου και από τις οποίες εξαρτάται η οικονομική ζωή στην Ελλάδα. Χιλιάδες άνθρωποι παραμένουν άστεγοι, εκατοντάδες χωριά είναι ακόμη ερειπωμένα, το ζωικό κεφάλαιο παραμένει

ισχνό, τα αγροτικά μηχανήματα και εργαλεία είναι ακόμη απελπιστικά λίγα, ενώ οι φθορές στις βιομηχανικές εγκαταστάσεις δεν έχουν αποκατασταθεί.

Είναι πλέον σαφές ότι οι επανορθώσεις, στις οποίες τόσες ελπίδες είχαν βασιστεί, δεν πρόκειται να συμβάλουν αποφασιστικά στην ελληνική ανασυγκρότηση. Η Ελλάδα δεν έχει άλλη εναλλακτική από το να προσφύγει σε νέα δάνεια, αναλαμβάνοντας το βαρύ φορτίο της αποπληρωμής τους, για δαπάνες που απλώς θα επαναφέρουν την οικονομία στο χαμηλό, προπολεμικό της επίπεδο.

Ένα πρόγραμμα ανασυγκρότησης, ωστόσο, είναι κάτι περισσότερο από έναν απλό κατάλογο αναγκών εισαγωγών. Υπονοεί ταυτόχρονα συντονισμένη και συνεχή εσωτερική προσπάθεια· η επιτυχία του εξαρτάται από την πλήρη κινητοποίηση του εργατικού δυναμικού, των δεξιοτήτων και της οργανωτικής ικανότητας της χώρας.

Από την άλλη, το γεγονός ότι οι ανάγκες είναι τόσο εκτεταμένες ώστε να χρειαστεί να καλυφθούν με δάνεια δημιουργεί σημαντική ευθύνη για τις ελληνικές κυβερνήσεις, ενώ καθιστά επιτακτική την ανάγκη η όποια εξωτερική βοήθεια εξασφαλιστεί να αξιοποιηθεί με τη μέγιστη δυνατή φροντίδα και αποτελεσματικότητα.

Ούτε μπορεί η χώρα να προσδοκά να εξασφαλίσει την απαιτούμενη εξωτερική βοήθεια, εάν δεν είναι ικανή να πείσει τις αρμόδιες Αρχές και τους θεσμούς ότι θα τη χρησιμοποιήσει αποτελεσματικά και θα εκπληρώσει τις υποχρεώσεις που θα αναλάβει.

Μετά από όσα έχω ήδη αναφέρει, είναι σαφές ότι, όσον αφορά το έργο της ανασυγκρότησης, η ελληνική κυβέρνηση δεν αναγνωρίζει την ανάγκη κρατικής πρωτοβουλίας ή οργανωμένης εσωτερικής προσπάθειας· αντίθετα, βασίζεται κυρίως στην ανάγκη να εξασφαλιστούν άφθονοι συναλλαγματικοί πόροι, οι οποίοι, μόλις τεθούν στη διάθεση της «ιδιωτικής επιχειρηματικότητας», θα της επιτρέψουν να φροντίσει τις ανάγκες της χώρας.

Η αδυναμία των ελληνικών κυβερνήσεων να αξιοποιήσουν την μικρή πίστωση που έχει χορηγήσει, εδώ και σχεδόν έναν χρόνο, η Export-Import Bank, ενώ την ίδια στιγμή ζητούν επίμονα επιπλέον

συνάλλαγμα, δείχνει πώς αυτές οι αντιλήψεις της Δεξιάς εμποδίζουν την πρόοδο της ανοικοδόμησης. Υπάρχει σοβαρός κίνδυνος η Ελλάδα να συνεχίσει να μην αξιοποιεί τις πιστωτικές διευκολύνσεις που τίθενται – συχνά προσωρινά – στη διάθεση των κατεστραμμένων χωρών, και οι κυβερνήσεις της να εξακολουθήσουν να διεκδικούν επιπλέον βοήθεια, χωρίς να κάνουν το παραμικρό για να επισπεύσουν την απορρόφηση των κονδυλίων που της έχουν ήδη χορηγηθεί.

Μπορεί να υπάρχει η προσδοκία ότι, με την αποχώρηση της UNRRA, την υπογραφή των συνθηκών ειρήνης και την τελική διευθέτηση των επανορθώσεων, η ελληνική κυβέρνηση θα βρεθεί αντιμέτωπη με τη σκληρή πραγματικότητα μιας ιδιαίτερα κρίσιμης κατάστασης, θα αποκτήσει μεγαλύτερη αίσθηση ευθύνης και θα υιοθετήσει μια πιο ρεαλιστική στάση απέναντι στα οικονομικά προβλήματα της χώρας. Οι παρούσες ενδείξεις δεν είναι ενθαρρυντικές και δεν δείχνουν να αναγνωρίζεται η ανάγκη για αλλαγή πολιτικής.

Ως προς αυτό το σημείο, είμαι πεπεισμένος πως η παρουσία ξένων στρατευμάτων, όσο απαραίτητη και αν είναι για άλλους λόγους, επιδρά σαφώς αποθαρρυντικά στην οικονομική και κοινωνική ζωή της χώρας. Κατά τη γνώμη μου δεν χωρεί αμφιβολία ότι η ανεύθυνη στάση της ελληνικής άρχουσας τάξης προκύπτει σε μεγάλο βαθμό από την αίσθηση ότι, όσο τα βρετανικά στρατεύματα βρίσκονται στην Ελλάδα, η Βρετανία δεν θα επιτρέψει την πλήρη κατάρρευση της χώρας και θα αναγκαστεί να λάβει μέτρα για να την αποτρέψει. Ήταν πολύ συνηθισμένο σε κατ' ιδίαν συζητήσεις να ακούγονται σχόλια όπως: «Γιατί να ανησυχούμε; Οι Βρετανοί θα αναγκαστούν να κάνουν κάτι. Εμείς δεν αντέχουμε άλλες θυσίες».

Οι Βρετανοί, από την άλλη, ενώ διακηρύσσουν την ειλικρινή επιθυμία τους να βοηθήσουν την Ελλάδα όσο περισσότερο μπορούν, δεν είναι διατεθειμένοι να αναλάβουν καμία τέτοια ευθύνη, την οποία θεωρούν αποκλειστικά ελληνική υπόθεση. Οι πιο κυνικοί από τους Βρετανούς αξιωματούχους σκέφτονται πιθανώς πως η κύρια χρησιμότητα των ελληνικών κυβερνήσεων είναι ότι μπορούν να κατηγορηθούν για τις συνθήκες που επικρατούν στη χώρα.

Η τραγωδία είναι ότι, υπό αυτήν την αμοιβαία αποκήρυξη ευθύνης, η ελληνική οικονομία μπορεί κάλλιστα να καταρρεύσει, συνθλίβοντας τον λαό.

Αντιδραστικά καθεστώτα υπάρχουν σε πολλές χώρες, όλα όμως αναγνωρίζουν την ευθύνη τους να διατηρούν κάποιο είδος σταθερότητας και ισορροπίας ανάμεσα σε συγκρουόμενα συμφέροντα και να λαμβάνουν υπόψη τις ανάγκες του λαού. Η ελληνική Δεξιά είναι μοναδική στην ανικανότητά της να χαράξει μια πολιτική, έστω και αντιδραστική, που θα διευθετήσει την κατάσταση. Μπροστά στις πολιτικές και τις αντιλήψεις της ελληνικής Δεξιάς, τα οικονομικά και κοινωνικά μέτρα του καθεστώτος Φράνκο μοιάζουν φιλελεύθερα και προοδευτικά.

Συμπεράσματα

α. Η περαιτέρω επιδείνωση είναι αναπόφευκτη· η διάδοση του κομμουνισμού

Υπό αυτές τις συνθήκες, είναι αδύνατο να φανταστούμε ότι θα αφήναμε την ελληνική κατάσταση να πάρει μόνη τον δρόμο της, χωρίς να θέσουμε σε σοβαρό κίνδυνο όχι μόνο τον ελληνικό λαό αλλά και ζωτικά συμφέροντα της Δύσης. Η τρέχουσα τάση, αν δεν αναχαιτιστεί, θα οδηγήσει ξεκάθαρα στην παράλυση και την αποσύνθεση. Σε ένα-δύο χρόνια η κατάσταση θα γίνει ακόμη πιο αφόρητη από ό,τι είναι σήμερα, γιατί όλες οι υπόλοιπες ευρωπαϊκές χώρες, που ήδη προηγούνται στον δρόμο της ανασυγκρότησης, θα έχουν επανέλθει στην κανονικότητα, οπότε θα καταστεί ακόμη σαφέστερο σε ποιο βαθμό τα δεινά της Ελλάδας οφείλονται στην κακή διακυβέρνηση. Θα ήταν επικίνδυνο να βασιστεί κάποιος επ' αόριστον στην υπομονή και ανεκτικότητα του ελληνικού λαού. Ούτε είναι πιθανό ένας λαός με την ιστορία και τις παραδόσεις των Ελλήνων, όσο εξαντλημένος και εξασθενημένος κι αν είναι από τις πρόσφατες δοκιμασίες του, να παρακολουθήσει με απάθεια την αποσύνθεση της χώρας του. Η έκρηξη θα είναι πιο βίαιη, επειδή έχει αναβληθεί για πολύ καιρό.

Όσο αντιπαθής και αν είναι στον ελληνικό λαό, ο κομμουνισμός είναι βέβαιο πως θα εξαπλωθεί και θα αξιοποιήσει μια κατάσταση που θα του επιτρέπει να αποτελεί τη μοναδική εστία αντίστασης στην οικονομική και κοινωνική πολιτική της Δεξιάς και να εκμεταλλεύεται την απόγνωση και τη δυσaréσκεια των μαζών. Πιστεύω πως, εάν οποιαδήποτε άλλη χώρα είχε υποστεί τις συνθήκες που επικρατούν στην Ελλάδα, ο κομμουνισμός εκεί θα είχε εξαπλωθεί αστραπιαία και θα είχε σαρώσει τα πάντα στο διάβα του. Είναι επικίνδυνο να παρηγορεί κάποιος τον εαυτό του με στατιστικούς υπολογισμούς που φανερώνουν ότι η δύναμη του κομμουνισμού στην Ελλάδα είναι αμελητέα. Εκείνοι που έχουν να φοβηθούν περισσότερο τον κομμουνισμό δεν τρέφουν τέτοιες ψευδαισθήσεις και η ελληνική Δεξιά έχει πλήρη επίγνωση του κινδύνου. Έτσι, ενώ διακηρύσσει ότι οι κομμουνιστές αποτελούν αμελητέα μειονότητα, λαμβάνει τα πλέον δραστικά μέτρα εναντίον τους, ενισχύει συνεχώς την αστυνομία και τη χωροφυλακή, το μέγεθος των οποίων έχει ξεπεράσει κατά πολύ τα προπολεμικά επίπεδα, και ζει με τέτοιο τρόπο απέναντι στο ενδεχόμενο μιας δεύτερης εξέγερσης που, ακόμη και η απλή αναφορά στην αποχώρηση των βρετανικών στρατευμάτων, φέρνει αμέσως στον νου εικόνες σφαγής και αιματηρού εμφυλίου πολέμου.

Κατά τη γνώμη μου, είναι αναμφίβολο ότι, όσο η κατάσταση θα επιδεινώνεται και θα γίνεται περισσότερο ανυπόφορη, τόσο θα υποχωρεί ο φόβος απέναντι στον κομμουνισμό και τη σλαβική κυριαρχία, δίνοντας έδαφος στη γενική δυσaréσκεια και την αγανάκτηση. Ούτε είναι απαραίτητο η πλειονότητα του πληθυσμού να ενστερνιστεί τον κομμουνισμό, προκειμένου αυτός να εδραιωθεί στην Ελλάδα. Η εμπειρία δείχνει ότι μια αποφασισμένη και πειθαρχημένη ομάδα, έστω και αν συνιστά μειοψηφία, μπορεί να επιβάλει τη θέλησή της στις πιο απαθείς μάζες, φθάνει να της επιτραπεί να εκμεταλλευθεί τις επικρατούσες συνθήκες. Επιπλέον, χάρη στα λάθη και τις αποτυχίες των αντιπάλων τους, οι κομμουνιστές στην Ελλάδα έχουν μια θαυμάσια ευκαιρία να χρησιμοποιήσουν ποικίλες μεθόδους και τακτικές που δεν αποκλείεται τελικά να αποδειχθούν επιτυχημένες. Το γεγονός ότι έως τώρα δεν έχουν αξιοποιήσει

πλήρως αυτήν την ευκαιρία δεν αποτελεί εγγύηση ότι δεν θα το κάνουν στο μέλλον. Ήδη υπάρχουν ενδείξεις ότι έχουν πάρει το μάθημά τους. Οι πρόσφατες εκκλήσεις τους για συμφιλίωση και μετριοπάθεια φανερώνουν πως αρχίζουν να συνειδητοποιούν ποια προσέγγιση είναι εκείνη που θα αποσπάσει τους περισσότερους οπαδούς. Επίσης, κάποια στιγμή πιθανότατα θα καταλήξουν στο συμπέρασμα ότι η ανεύθυνη διαχείριση των ελληνικών υποθέσεων από τη Δεξιά αποτελεί τον καλύτερό τους σύμμαχο και είναι προτιμότερο να σιγήσουν και να περιμένουν να δρέψουν τους καρπούς από τα λάθη της Δεξιάς, παρά να αποξενώνουν πιθανούς οπαδούς με τη βία και τον εξτρεμισμό. Αν η κατάσταση γίνει απελπιστική, δεν αποκλείεται να καταφέρουν να κινητοποιήσουν σημαντική μερίδα της ελληνικής κοινής γνώμης κάτω από το λάβαρο της δημοκρατίας, της κοινωνικής δικαιοσύνης, της οικονομικής προόδου, κ.ο.κ. και τελικά να αποκτήσουν πλήρη έλεγχο της χώρας. Τα πρόσφατα επεισόδια βίας εκ μέρους των κομμουνιστών δεν διαψεύδουν την παραπάνω ερμηνεία, εφόσον, κατά πάσα πιθανότητα, δεν αποτελούν μέρος μιας ηθελημένης πολιτικής εξτρεμισμού, αλλά συνιστούν απλώς αντίδραση στα κατασταλτικά μέτρα της κυβέρνησης. Όπως δεν χωρεί καμία αμφιβολία ότι η αδιαλλαξία της κυβέρνησης στο πολιτικό πεδίο θα οδηγήσει αρκετά μετριοπαθή στοιχεία στο στρατόπεδο των κομμουνιστών.

Συμπεραίνω ότι, χωρίς τη σταθεροποιητική επιρροή της UNRRA, χωρίς βοήθεια απέναντι σε ανυπέρβλητα προβλήματα προσαρμογής και ανοικοδόμησης, χωρίς τα μέσα για να προσφέρει ένα ανεκτό επίπεδο διαβίωσης στον πληθυσμό της και ενώ θα βρίσκεται ακόμα στο έλεος των κερδοσκοπών, η Ελλάδα θα ολισθήσει αναπόφευκτα είτε προς την πλήρη αποσύνθεση και εξαφάνιση είτε προς βίαιες αναταραχές που θα λήξουν με την επικράτηση του κομμουνισμού.

Το πρώτο θα αποτελούσε πλήγμα και όνειδος για τον δυτικό κόσμο, στον οποίο ο ελληνικός λαός έχει καταφέρει να κρατηθεί τόσο επίμονα στη διάρκεια των πρωτοφανών δοκιμασιών και διακυμάνσεων του. Το δεύτερο θα ήταν καταστροφικό για την Ελλάδα, καθότι – πέραν της κατάληψης της εξουσίας από μία βίαιη και

μισαλλόδοξη ομάδα – θα απειλούσε την ίδια την εθνική υπόσταση της χώρας. Επιπλέον, είναι περιττό να αναφέρω πόσο καθοριστικά θα επηρέαζε τα συμφέροντα της Δύσης μια τέτοια εξέλιξη, φθάνοντας στο σημείο να αλλάξει πλήρως την εικόνα στη Μεσόγειο.

Προσωπικά, έχω την εντύπωση ότι ακούσια, πλην όμως αποτελεσματικά, το παρόν καθεστώς στην Ελλάδα εργάζεται για την τελική επικράτηση του κομμουνισμού.

Πρόσφατες δηλώσεις του Έλληνα πρωθυπουργού, ότι η Ελλάδα αποτελεί προπύργιο ενάντια στον κομμουνισμό, φανερώνουν πόσο λανθασμένα κρίνει την κατάσταση η Δεξιά. Η εμπειρία δείχνει ότι το μόνο αποτελεσματικό αντίδοτο στον κομμουνισμό είναι η βελτίωση των κοινωνικών συνθηκών. Μια χώρα στην οποία η μιζέρια είναι τόσο διάχυτη και ο φόβος της επανάστασης τόσο έντονος, σε καμία περίπτωση δεν μπορεί να θεωρεί εαυτόν ασπίδα κατά του κομμουνισμού.

β. Η βρετανική πολιτική

Η παρουσία των βρετανικών στρατευμάτων μπορεί να καθυστερήσει, όχι όμως και να αποτρέψει εξελίξεις σαν αυτές που περιέγραφα. Όταν η λαϊκή δυσαρέσκεια φθάνει σε ένα συγκεκριμένο σημείο, λίγες ξένες μεραρχίες δεν μπορούν να κάνουν πολλά για να κρατήσουν την κατάσταση υπό έλεγχο. Πρόσφατα γεγονότα αποδεικνύουν ότι τα ξένα στρατεύματα δεν είναι σε θέση να αντιμετωπίσουν ακόμη και παραδοσιακά υποτελείς λαούς, όπως εκείνους της Ινδίας και της Μέσης Ανατολής, όταν αυτοί εξεγείρονται. Είναι απίθανο να καταφέρουν να καταστείλουν έναν ισχυρό και ανεξάρτητο λαό, όπως οι Έλληνες.

Βεβαίως, προκύπτει το ερώτημα: Είναι δυνατόν οι Βρετανοί, που έχουν αναλάβει τόσο εκτεταμένες υποχρεώσεις στην Ελλάδα, να επιτρέψουν να ξεφύγει η κατάσταση από τον έλεγχο;

Έχοντας εξετάσει προσεκτικά την πολιτική και τους στόχους των Βρετανών στην Ελλάδα, στον βαθμό που είναι εφικτό να διακριβωθούν, έχω καταλήξει στο συμπέρασμα ότι δεν υπάρχουν λόγοι αισιοδοξίας.

Όταν [στη διάρκεια του πολέμου] παρακολουθούσαμε με αγωνία τις θλιβερές εξελίξεις στην κατεχόμενη Ελλάδα, όλοι μας συνειδητοποιούσαμε ότι, προκειμένου να ανακάμψει, η χώρα θα χρειαζόταν για κάποιο διάστημα τη φιλική καθοδήγηση και εποικοδομητική βοήθεια των Μεγάλων Συμμάχων της, στο πνεύμα της Διακήρυξης της Γιάλτας. Επιπλέον, ελπίζαμε ότι οι Βρετανοί, οι οποίοι ήταν προετοιμασμένοι να αναλάβουν την ευθύνη του εγχειρήματος, θα το έφερναν εις πέρας αποτελεσματικά [και] προς όφελος του ελληνικού λαού. Προσωπικά, πίστευα ανέκαθεν ότι η Ελλάδα, η μόνη μη σλαβική χώρα στα Βαλκάνια, που κατοικείται από έναν ξεκάθαρα μεσογειακό λαό με μακρές παραδόσεις ελευθερίας και ανεξαρτησίας και στενούς δεσμούς με τη Δύση, θα έπρεπε να βλέπει τη Βρετανία ως φυσικό φίλο και σύμμαχο· από την πλευρά της η Βρετανία, έχοντας τόσο ζωτικά συμφέροντα να υπερασπιστεί στη Μεσόγειο, χρειαζόταν ανέκαθεν φίλους στην περιοχή και δεν θα μπορούσε να βρει πιο αφοσιωμένους και αξιόπιστους από τους Έλληνες. Ωστόσο, θεωρούσα πάντοτε δεδομένο ότι οι στενές σχέσεις που επιθυμούσαμε να εδραιώσουμε με τους Βρετανούς θα βασιζόνταν στην ισότητα και τον αμοιβαίο σεβασμό και θα απέβαιναν επωφελείς και για τις δύο χώρες.

Βλέποντας, συνεπώς, το ξεδίπλωμα των βρετανικών επιδιώξεων στην Ελλάδα, ένιωθα όλο και μεγαλύτερη ανησυχία και στενοχώρια. Αναγνωρίζω τις δυσκολίες που αντιμετωπίζουν οι Βρετανοί και δεν επιθυμώ να ασκήσω αδικαιολόγητη κριτική· εντούτοις, δεν μπορώ παρά να νιώθω βαθιά απογοήτευση για την πολιτική που έχουν ακολουθήσει στην Ελλάδα.

Αγνοώντας πλήρως το μείζον έργο που τους περίμενε, να προσφέρουν στήριξη και βοήθεια σε έναν δυστυχισμένο λαό, προτίμησαν να μεταχειριστούν την Ελλάδα σαν απλό στρατηγικό και γεωγραφικό πιόνι στην αμυντική σκακιέρα της Βρετανικής Αυτοκρατορίας, και επέτρεψαν στα συμφέροντα και τα προβλήματα της χώρας να χαθούν εντελώς κάτω από τα σύνθετα αυτοκρατορικά ζητήματα. Ερχόμενος σε επαφή με τους Βρετανούς αξιωματούχους στην Ελλάδα, κάποιος αποκόμιζε την ξεκάθαρη εντύπωση ότι τα καθαυτά ελληνικά προβλήματα τους ήταν παντελώς αδιάφορα.

Αναγνωρίζω τις σοβαρές δυσχέρειες που αντιμετωπίζει η ίδια η Βρετανία και δεν έχω καμία αμφιβολία ότι, υιοθετώντας αυτήν την πολιτική στην Ελλάδα, επέλεξε να ακολουθήσει τον δρόμο που της φαινόταν πιο εύκολος και λιγότερο προβληματικός. Πιστεύω όμως ότι η πολιτική αυτή, εκτός του ότι κατέστρεψε τις ελπίδες της ελληνικής ανασυγκρότησης, ήταν εξαιρετικά κοντόφθαλμη από την οπτική των ιδίων των βρετανικών συμφερόντων.

Η ελληνική περίπτωση προσέφερε στους Βρετανούς μια μοναδική ευκαιρία να ασκήσουν την επιρροή τους χάριν της μετριοπάθειας και της προόδου και να δείξουν στον κόσμο ότι, πέραν των αυτοκρατορικών τους συμφερόντων, μπορούν να χαράξουν μια εποικοδομητική πολιτική απέναντι σε μικρές χώρες, η οποία θα σέβεται την κυριαρχία και την ανεξαρτησία τους, ενώ τις βοηθά. Είμαι σίγουρος πως το ηθικό κύρος που θα είχαν κερδίσει με μια τέτοια πολιτική θα είχε αντισταθμίσει με το παραπάνω τα όποια επιπρόσθετα προβλήματα και τον κόπο που θα έπρεπε να καταβληθεί.

Ανεξαρτήτως ηθικού οφέλους, μια πολιτική που θα επεδίωκε να προωθήσει την ειρήνη και την ευημερία στην Ελλάδα θα είχε εδραιώσει την εκτίμηση και τη φιλία του ελληνικού λαού προς τους Βρετανούς· μια φιλία που, όπως έχει δείξει η εμπειρία του παρελθόντος, είναι πολυτιμότερη από οποιοδήποτε βραχυπρόθεσμο στρατηγικό και γεωγραφικό πλεονέκτημα. Έτσι όπως έχουν τα πράγματα, οι Βρετανοί κατάφεραν μέσα σε λιγότερο από δύο χρόνια να διεγείρουν οξύτατα πάθη στην Ελλάδα και να αποξενώσουν ένα σημαντικό τμήμα του πληθυσμού που, μόλις πριν από λίγο καιρό, τους αναγνώριζε ως απελευθερωτές. Υπάρχουν επίσης ενδείξεις ότι ακόμη και μερικοί από τους παλαιότερους πολιτικούς, που πάντοτε συγκαταλέγονταν στους θερμότερους υποστηρικτές τους, έχουν αρχίσει να απεχθάνονται τη στενή συνεργασία των Βρετανών με τα πλέον αντιδραστικά πολιτικά στοιχεία της χώρας· έτσι, αντί να συμβάλλει στο να αποσοβηθούν τα πάθη και να δημιουργηθεί ενότητα, η βρετανική επιρροή γίνεται κάθε μέρα πιο αμφιλεγόμενη.

Τέλος, είναι αδύνατο να μην προβάλλει κάποιος ενστάσεις απέναντι στη συμπεριφορά ορισμένων βρετανικών κύκλων και ιδίως ορισμένων Βρετανών αξιωματούχων στην Ελλάδα οι οποίοι, έχοντας

λησμονήσει παντελώς τις περιστάσεις και τους λόγους που τους έφεραν στη χώρα, προσπαθούν να τη μετατρέψουν σε σφαίρα αποκλειστικά βρετανικής επιρροής. Αυτό είναι απαράδεκτο, πρωτίστως στο οικονομικό πεδίο, διότι παραβλέπει τόσο την αδυναμία της Βρετανίας να προσφέρει αποτελεσματική βοήθεια όσο και την επιτακτική ανάγκη της Ελλάδας να συμμετάσχει όσο πιο ελεύθερα γίνεται στο διεθνές εμπόριο και να οικοδομήσει στενές οικονομικές και εμπορικές σχέσεις με άλλες χώρες. Αυτό ισχύει κυρίως για τις οικονομικές σχέσεις με τις Ηνωμένες Πολιτείες, μια χώρα που δεν αποτελεί μόνο έναν από τους καλύτερους αγοραστές ελληνικών προϊόντων, αλλά είναι επίσης η μοναδική στην οποία η Ελλάδα μπορεί να βασιστεί για βοήθεια.

Επανερχόμενος στο ερώτημα, εάν οι Βρετανοί είναι σε θέση να αντιμετωπίσουν αποτελεσματικά μια σοβαρά επιδεινούμενη κατάσταση στην Ελλάδα, δεν μπορώ να φανταστώ πως, ακόμη και αν μπορούσαν, θα ήταν διατεθειμένοι να αντιστρέψουν την πολιτική τους σε τόσο προχωρημένο στάδιο, υιοθετώντας μια ευρύτερη και πιο μακροπρόθεσμη άποψη για το ελληνικό πρόβλημα. Το πιθανότερο είναι να αφήσουν τα γεγονότα να πάρουν τον δρόμο τους και να προσπαθήσουν να τα διαχειριστούν από μέρα σε μέρα, όπως έχουν κάνει μέχρι τώρα, προσαρμοζόμενοι όσο το δυνατόν καλύτερα σε όποια κατάσταση προκύψει.

Στις προηγούμενες παραγράφους υπέθεσα ότι βρετανικά στρατεύματα θα παραμείνουν στην Ελλάδα για αρκετό καιρό, σύμφωνα με την επιθυμία των ελληνικών κυβερνήσεων. Εντούτοις, μετά την υπογραφή των συνθηκών ειρήνης και την τελική αποχώρηση των ρωσικών στρατευμάτων από τα Βαλκάνια, είναι δύσκολο να φανταστεί κάποιος πώς η διεθνής κατάσταση θα μπορούσε να δικαιολογήσει την παρουσία ξένων στρατευμάτων στην Ελλάδα. Δεν μπορώ να πιστέψω ότι η επερχόμενη ειρήνη, για την οποία έγιναν τόσες θυσίες και για τη διατήρηση της οποίας έχουν ήδη ιδρυθεί οι κατάλληλοι οργανισμοί, δεν θα προστατεύει επαρκώς τις μικρές χώρες από την επιθετικότητα και τις συγκρούσεις, γενικές ή τοπικές.

Ακόμη δυσκολότερα μπορεί κάποιος να φανταστεί την παράταση της παρουσίας των ξένων στρατευμάτων στην Ελλάδα, με αποκλειστικό σκοπό τη διατήρηση της εσωτερικής τάξης. Πώς να σκεφτεί κάποιος ψύχραιμα μια εξέλιξη που θα μείωνε μια γηραιά και περήφανη χώρα σε καθεστώς ανάλογο με εκείνο των εξαρτημένων βρετανικών κτήσεων; Δεν μπορώ να δεχθώ την άποψη της Δεξιάς, σύμφωνα με την οποία η Ελλάδα έχει να διαλέξει ανάμεσα στη βρετανική ή την κομμουνιστική κυριαρχία. Όλες οι υπόλοιπες ευρωπαϊκές χώρες κατάφεραν να γεφυρώσουν τις εσωτερικές τους διαφορές και να αντιμετωπίσουν με κάποιον τρόπο το πρόβλημα που δημιουργεί η ύπαρξη μιας βίαιης μειονότητας. Αδυνατώ να πιστέψω ότι η Ελλάδα είναι η μόνη χώρα για την οποία δεν υπάρχει λύση.

γ. Η ανάγκη να αναλάβουν δράση οι Ηνωμένες Πολιτείες

Ένας από τους κύριους στόχους του παρόντος υπομνήματος είναι να καταδείξει ότι, κατά πάσα πιθανότητα, το ελληνικό πρόβλημα θα οξυνθεί και πάλι στο προσεχές μέλλον. Είναι κάμποσος καιρός τώρα που έχω καταλήξει στο συμπέρασμα ότι μόνο το πιο ενεργό ενδιαφέρον των Ηνωμένων Πολιτειών μπορεί να αποτρέψει μια σοβαρή κρίση και ενδεχομένως μια νέα κατάρρευση στην Ελλάδα.

Το συμπέρασμα αυτό δεν βασίζεται μόνο στο γεγονός ότι οι Ηνωμένες Πολιτείες είναι η μοναδική χώρα που μπορεί να προσφέρει ουσιαστική οικονομική βοήθεια στην Ελλάδα. Βασίζεται επιπλέον, και πρωτίστως, στην εντεινόμενη αίσθηση ότι, μέσα στις εντάσεις και τους ανταγωνισμούς της μεταπολεμικής περιόδου, οι Ηνωμένες Πολιτείες αποτελούν τη μόνη χώρα που ασκεί εποικοδομητική εξωτερική πολιτική, επιδιώκοντας να διαφυλάξει τη δική της ελευθερία και ευημερία, όχι μέσω της προώθησης ιδιοτελών σκοπών, αλλά μέσω της ειρήνης και της ευημερίας ολόκληρου του κόσμου. Σε εφαρμογή αυτής της πολιτικής, οι Ηνωμένες Πολιτείες έχουν ήδη αφιερώσει σημαντικά κονδύλια για την ανοικοδόμηση χωρών που καταστράφηκαν από τον πόλεμο. Επίσης, έχουν αναλάβει την πρωτοβουλία και έχουν επωμιστεί το βάρος της δημιουργίας

εκείνων των διεθνών θεσμών που θα επιτρέψουν την επαρκή ολοκλήρωση και τον συντονισμό των προσπάθειών για την εδραίωση της παγκόσμιας ειρήνης και της ευημερίας.¹⁶

Τέλος, οι Ηνωμένες Πολιτείες είναι η μόνη χώρα, της οποίας η αυτοπεποίθηση και η ισχύς είναι τέτοιες που της επιτρέπουν να εξετάζει τα παγκόσμια προβλήματα πιο μακροπρόθεσμα και να χαράζει την εξωτερική της πολιτική, αποδίδοντας τη δέουσα βαρύτητα σε ηθικές παραμέτρους και την ανάγκη για μεγαλύτερη αλληλεγγύη και αλληλοβοήθεια μεταξύ των εθνών.

Όσον αφορά την Ελλάδα ειδικότερα, οι Ηνωμένες Πολιτείες είναι η μόνη Μεγάλη Δύναμη, το κύρος της οποίας έχει μείνει αλώβητο και η οποία εμπνέει ανεπιφύλακτα εκτίμηση και θαυμασμό σε κάθε Έλληνα, ανεξαρτήτως πολιτικών πεποιθήσεων ή κοινωνικής θέσης. Έχω ήδη εκθέσει πώς οι άλλες δύο Μεγάλες Δυνάμεις, η Βρετανία και η Ρωσία, σταδιακά αναμείχθηκαν στις εγχώριες αντιπαραθέσεις και σήμερα κυριαρχούνται από οξύτατα πάθη.

Είμαι πεπεισμένος ότι, και μόνο μέσω της πίεσης της κοινής γνώμης, οι Ηνωμένες Πολιτείες θα μπορούσαν, εκφράζοντας απλώς τις απόψεις τους και παρέχοντας συμβουλές για τα ελληνικά ζητήματα, να επηρεάσουν αποφασιστικά την πορεία των γεγονότων στην Ελλάδα και να πείσουν τον λαό ότι περισσότερη μετριοπάθεια και μια πιο εποικοδομητική εσωτερική προσπάθεια είναι απαραίτητες για την ανασυγκρότηση της χώρας.

Θεωρώ επίσης ότι θα ήταν προς το συμφέρον και των ίδιων των Ηνωμένων Πολιτειών να συμβάλουν στη βελτίωση των συνθηκών στην Ελλάδα ή τουλάχιστον να αποτρέψουν περαιτέρω επιδείνωση. Οι Ηνωμένες Πολιτείες κάνουν τα μέγιστα για να βοηθήσουν χώρες των οποίων την ανασυγκρότηση θεωρούν σημαντική για τη διαφύλαξη της ειρήνης σε κρίσιμες περιοχές του κόσμου. Είναι αναμφίβολο πώς οι συνθήκες στην Ελλάδα μπορεί να επηρεάσουν αποφασιστικά την κατάσταση σε ολόκληρη τη Μεσόγειο. Αναλογικά προς

16. Σ.τ.Μ.: Εννοεί τον Οργανισμό Ηνωμένων Εθνών και κυρίως τους οργανισμούς που προέκυψαν από το Συνέδριο του Bretton Woods, δηλαδή το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο και την Παγκόσμια Τράπεζα.

το μέγεθός της, η Ελλάδα είναι τουλάχιστον τόσο σημαντική όσο η Ιταλία, πέραν του ότι αξίζει κατά πολύ περισσότερο συμπάθεια και βοήθεια, ενώ είναι απείρως πιο αξιόπιστη ως φίλη.

Μέχρι τώρα, η αμερικανική πολιτική στην Ελλάδα βασιζόταν στην υπόθεση ότι οι Βρετανοί συνέβαλαν ουσιαστικά στην επίλυση των ελληνικών προβλημάτων και συνεπώς οι Ηνωμένες Πολιτείες μπορούσαν να βασιστούν σε αυτούς για να διευθετήσουν τα πράγματα στη χώρα. Αυτή η υπόθεση ενδεχομένως να ήταν απόλυτα δικαιολογημένη στην αρχή, αλλά σήμερα πλέον, υπό το φως των μετέπειτα εξελίξεων, είναι απαραίτητο να αναθεωρηθεί δραστικά. Κατανοώ πλήρως πως μια χώρα με τις διεθνείς δεσμεύσεις των Ηνωμένων Πολιτειών πιθανώς να διστάζει να αναλάβει νέες ευθύνες, εκτός κι αν είναι απολύτως απαραίτητο. Εδώ προσπάθησα να καταδείξω πόσο αναγκαία και επείγουσα είναι μια τέτοια ενέργεια.

Νομίζω επίσης ότι η επιβάρυνση – σε όρους αμερικανικών πόρων και προσωπικού – την οποία θα επέφερε ένα μεγαλύτερο αμερικανικό ενδιαφέρον για τα ελληνικά πράγματα, θα ήταν περιορισμένη συγκριτικά με τις συνολικές υποχρεώσεις που έχουν αναλάβει οι Ηνωμένες Πολιτείες διεθνώς και θα μπορούσε να καλυφθεί χωρίς ιδιαίτερη δυσκολία.

Μία τελευταία σκέψη που πρέπει να κρατήσουμε στο μυαλό μας είναι ότι, λίγο μετά την αποχώρηση της UNRRA, η οικονομική κατάσταση στην Ελλάδα θα γίνει απελπιστική και η χώρα θα χρειαστεί βοήθεια από το εξωτερικό. Είμαι βέβαιος ότι οι Ηνωμένες Πολιτείες σε καμία περίπτωση δεν θα εγκαταλείψουν τον ελληνικό λαό στη μοίρα του, αλλά θα τον βοηθήσουν στο μέλλον, όπως τον βοήθησαν και στο παρελθόν, μέσω της συνεισφοράς τους στην UNRRA.

Δημιουργείται ωστόσο το ερώτημα: Αντί η βοήθεια να δοθεί *ad hoc*, ως απάντηση στις επείγουσες εκκλήσεις που θα υπάρξουν αφότου προκύψει η έκτακτη ανάγκη, δεν θα ήταν σοφότερο να υπάρξει έγκαιρη πρόβλεψη και σχεδιασμός, και να ενσωματωθεί η βοήθεια σε ένα γενικότερο πρόγραμμα οικονομικής αρωγής της χώρας;

Εάν δεν συμβεί αυτό, υπάρχει μεγάλος κίνδυνος τα όποια κονδύλια δοθούν να καλύψουν μόνο τις άμεσες ανάγκες της χώρας, χωρίς

ουσιαστικά να τη βοηθήσουν να ορθοποδήσει. Στο πλαίσιο ενός ευρύτερου σχεδίου, αντιθέτως, τα κονδύλια αυτά θα βοηθούσαν τη χώρα να ξανασταθεί στα πόδια της. Ειλικρινά ελπίζω ότι η κυβέρνηση των Ηνωμένων Πολιτειών θα επανεξετάσει τη στάση της απέναντι στο ελληνικό πρόβλημα, λαμβάνοντας υπόψη την οικονομική θέση της Ελλάδας και την κατάσταση που έχει δημιουργηθεί από τις πρόσφατες εξελίξεις και την επικείμενη αποχώρηση της UNRRA.

Νιώθω ότι το καθήκον μου έχει εκπληρωθεί, στον βαθμό που κατάφερα να καταδείξω την ανάγκη μιας συνολικής επαναξιολόγησης του ελληνικού προβλήματος από την κυβέρνηση των Ηνωμένων Πολιτειών. Γνωρίζω πως, άπαξ και η ανάγκη αναγνωριστεί, υπάρχουν οι πόροι και η εμπειρία ώστε οποιαδήποτε πολιτική αποφασιστεί να μεταφραστεί σε πράξη, και ότι αμφότερα θα χρησιμοποιηθούν αποτελεσματικά προς το συμφέρον και των δύο χωρών.

Θα περιοριστώ σε λίγες μόνο προτάσεις που ενδέχεται να βοηθήσουν, υποδεικνύοντας τις κατευθύνσεις που κατά τη γνώμη μου θα καθιστούσαν τις ενέργειες των Ηνωμένων Πολιτειών όσο το δυνατόν πιο αποτελεσματικές:

1. Έχω εξηγήσει γιατί πιστεύω ότι η Ελλάδα θα χρειαστεί οπωσδήποτε επιπρόσθετη βοήθεια το 1947, ώστε να μπορέσει να καλύψει τις ελάχιστες τρέχουσες ανάγκες της. Δεν θα αναφερθώ εδώ στο ύψος ή τη μορφή την οποία θα μπορούσε να πάρει η εν λόγω βοήθεια. Αυτά θα τα αποφασίσει η κυβέρνηση των Ηνωμένων Πολιτειών. Εντούτοις, είτε δοθεί μέσω κάποιου διεθνούς οργανισμού είτε απευθείας από την αμερικανική κυβέρνηση, είναι προφανές ότι η βοήθεια θα προορίζεται για να καλύψει συγκεκριμένες ανάγκες, όπως αυτές που χρηματοδοτούσε προηγουμένως η UNRRA, και όχι για να έχει η ελληνική κυβέρνηση στη διάθεσή της ένα δεδομένο ποσό συναλλάγματος προς ελεύθερη χρήση για αδιευκρίνιστους σκοπούς. Εάν τα πράγματα έχουν έτσι, είναι σαφές ότι πρέπει να γίνει κάτι ώστε η ελληνική κυβέρνηση να υποχρεωθεί να προσαρμόσει την πολιτική της στην πραγματική θέση της χώρας και στις προϋποθέσεις υπό τις οποίες οι ξένες κυβερνήσεις, και

κυρίως η κυβέρνηση των Ηνωμένων Πολιτειών, είναι διατεθειμένες να βοηθήσουν την Ελλάδα.

Από αυτήν την άποψη, πιστεύω ακράδαντα πως ήρθε η ώρα να καταστεί σαφής η πραγματική κατάσταση όχι μόνο στην κυβέρνηση, αλλά και στον λαό. Γνωρίζω ότι έχουν σταλεί επανειλημμένως μηνύματα στις ελληνικές κυβερνήσεις, στα οποία υπογραμμίζεται η ανάγκη λήψης των κατάλληλων εσωτερικών μέτρων. Δυστυχώς, όμως, όλες οι ελληνικές κυβερνήσεις έχουν αποκρύψει την πραγματικότητα από τον ελληνικό λαό και σχεδόν δύο χρόνια τώρα τον παραπλανούν ως προς τις πραγματικές προθέσεις των Μεγάλων Δυνάμεων και ως προς την έκταση και τη φύση της βοήθειας που μπορεί να προσδοκά η Ελλάδα.

Είμαι πεπεισμένος ότι, εάν δεν μπει τέλος σε αυτήν την ασάφεια, ο ελληνικός λαός θα συνεχίσει να μένει στο σκοτάδι σχετικά με την πραγματική θέση και την προοπτική της χώρας και δεν θα έχει τη δυνατότητα να ασκήσει οποιαδήποτε πίεση στην κυβέρνηση ώστε να προβεί σε σοβαρότερες οικονομικές προσπάθειες.

Πιστεύω ότι η αμερικανική κυβέρνηση θα προσέφερε μεγάλη υπηρεσία στην Ελλάδα, εάν ανακοίνωνε στον ίδιο τον ελληνικό λαό, επίσημα και απερίφραστα, τη στάση της απέναντι στο ελληνικό οικονομικό πρόβλημα, τις προϋποθέσεις υπό τις οποίες θα ήταν διατεθειμένη να βοηθήσει, τις πολιτικές και τις προσπάθειες που θα περίμενε από την ίδια τη χώρα και τα μέτρα που θεωρεί απαραίτητα για την εφαρμογή αυτών των πολιτικών και την επιτυχία της προσπάθειας. Είμαι βέβαιος πως μια τόσο επίσημη δήλωση, εκ μέρους μιας κυβέρνησης που απολαμβάνει καθολικό σεβασμό στην Ελλάδα και μιας χώρας που αποτελεί αντικείμενο θαυμασμού για τη δύναμη και τη γενναιοδωρία της, θα προκαλούσε μεγάλη εντύπωση και θα αποσαφηνίζε σε τέτοιο βαθμό τα ζητήματα που, και μόνο μέσω της πίεσης της κοινής γνώμης, η κυβέρνηση ενδεχομένως θα αναγκαζόταν να υιοθετήσει πιο υπεύθυνη στάση απέναντι στα προβλήματα της χώρας.

Δεν έχω την παραμικρή αμφιβολία ότι η στάση που συστήνω δεν αποτελεί μόνο βασική προϋπόθεση για την αποτελεσματικότητα

οποιασδήποτε βοήθειας δινόταν από την αμερικανική κυβέρνηση, αλλά ότι επιπλέον θα ξεκαθάριζε αποφασιστικά τις υφιστάμενες παρανοήσεις φέρνοντας, για πρώτη φορά μετά την Απελευθέρωση, τον ελληνικό λαό αντιμέτωπο με την πραγματικότητα.

Γνωρίζω ότι μια τέτοια άμεση προσέγγιση του ελληνικού λαού δεν συνάδει ακριβώς με τα αποδεκτά διπλωματικά έθιμα. Η κατάσταση στην Ελλάδα, ωστόσο, είναι τόσο σοβαρή που θα δικαιολογούσε – και με το παραπάνω – ανάλογη παρέκκλιση και είμαι σίγουρος ότι τα αμιγώς τυπικά ζητήματα δεν θα απέτρεπαν την κυβέρνηση των Ηνωμένων Πολιτειών από το να ενεργήσει κατ' αυτόν τον τρόπο, εφόσον είχε αποφασίσει ότι, υπό το πρίσμα της υφιστάμενης κατάστασης, ήταν επιβεβλημένο.

Θα ήθελα να προειδοποιήσω ιδιαίτερα για τους κινδύνους που κρύβει η ιδέα ότι, για να βελτιωθεί κάπως η ελληνική κατάσταση, θα αρκούσαν οι συμβουλές ξένων οικονομικών εμπειρογνομόνων. Σε αυτό το υπόμνημα είχα την ευκαιρία να εξηγήσω με αρκετή λεπτομέρεια ότι οι πολιτικές των ελληνικών κυβερνήσεων δεν οφείλονται σε άγνοια, αλλά σε απροθυμία εφαρμογής των δραστικών – και συχνά μη δημοφιλών – μέτρων που οι συνθήκες απαιτούν.

Εκτιμώ ότι όλες οι ως τώρα προσπάθειες επηρεασμού των ελληνικών κυβερνήσεων μέσω τέτοιων εμπειρογνομόνων έχουν αποτύχει παταγωδώς· το μόνο που κατάφεραν ήταν να μειώσουν την αίσθηση ευθύνης των κυβερνώντων και να αποκαρδιώσουν τους ίδιους τους ξένους εμπειρογνώμονες, που συχνά κατέληγαν να γίνονται κυνικοί. Αυτό, φυσικά, δεν σημαίνει ότι μια Αμερικανική Οικονομική Αποστολή δεν θα μπορούσε να επιτελέσει πολύτιμο έργο στην Ελλάδα: να παρακολουθεί την κατάσταση, να συνεργάζεται με την ελληνική κυβέρνηση σε όλα τα θέματα που απαιτούν κοινή δράση και να υποβάλλει αναφορές στην αμερικανική κυβέρνηση. Σημαίνει όμως ότι, όσον αφορά την άσκηση ουσιαστικής επιρροής στην ελληνική πολιτική, μια τέτοια Αποστολή δεν μπορεί να υποκαταστήσει μια επίσημη δήλωση εκ μέρους της ίδιας της αμερικανικής κυβέρνησης, που θα διατυπωθεί με τον πλέον ακριβή και απερίφραστο τρόπο, λαμβάνοντας την ευρύτερη δυνατή δημοσιότητα.

2. Η δεύτερη πρότασή μου αφορά το έργο της ανοικοδόμησης. Έχω περιγράψει πόσο λίγα έχουν γίνει έως τώρα σε αυτόν τον τομέα και πόσο μικρές είναι οι πιθανότητες η ελληνική κυβέρνηση να διαχειριστεί με σοβαρότητα το πρόβλημα. Πρέπει βέβαια να αναγνωριστεί ότι οι καταστροφές που έχει υποστεί η Ελλάδα είναι τόσο εκτεταμένες και ολοσχερείς που υπερβαίνουν τις εγχώριες τεχνικές δυνατότητες και τις οργανωτικές ικανότητες οποιασδήποτε ελληνικής διοίκησης. Από την άλλη πλευρά, η Παγκόσμια Τράπεζα, ο κύριος οργανισμός που είναι υπεύθυνος για τη χρηματοδότηση χωρών που προσπαθούν να ανοικοδομηθούν θα επιμένει – όπως άλλωστε προβλέπει το καταστατικό της – τα κονδύλια που θα διατεθούν να χρησιμοποιηθούν αποκλειστικά για την εκτέλεση σοβαρών προγραμμάτων ανοικοδόμησης, τα οποία θα αποκαταστήσουν ή θα αναπτύξουν τις παραγωγικές δομές, διευρύνοντας και την ικανότητα των εμπλεκόμενων χωρών να αποπληρώσουν [τα δάνεια]. Θα ήταν τραγικό, εάν οι εσωτερικές δυσκολίες που αντιμετωπίζει η Ελλάδα σήμερα, την εμπόδιζαν να εξασφαλίσει τη βοήθεια που τόσο δικαιούται, βάσει των απωλειών και των θυσιών της, για να ανοικοδομηθεί. Η Ελλάδα έχει ήδη χάσει μεγάλες ευκαιρίες και έχει καθυστερήσει την ανασυγκρότησή της, αποτυγχάνοντας να αξιοποιήσει τις [πιστωτικές] διευκολύνσεις που τέθηκαν στη διάθεση κατεστραμμένων χωρών από τις Ηνωμένες Πολιτείες.¹⁷ Πρέπει οπωσδήποτε να αποφευχθεί η επανάληψη αυτής της αποτυχίας στην περίπτωση της Παγκόσμιας Τράπεζας.

Έχω καταλήξει στο συμπέρασμα ότι η αποτελεσματική αντιμετώπιση του προβλήματος της ελληνικής ανοικοδόμησης προϋποθέτει τις υπηρεσίες Αμερικανών εμπειρογνομόνων, οι οποίοι θα διαθέτουν την πείρα και τις δεξιότητες που απαιτούνται.

Πιστεύω ότι, παρέχοντας τέτοιους εμπειρογνώμονες, η αμερικανική κυβέρνηση θα μπορούσε να συμβάλει αποφασιστικά στην ελληνική ανασυγκρότηση. Έχω κατά νου μια Αποστολή πρώτης

17. Σ.τ.Μ.: Αναφέρεται στην αδυναμία των ελληνικών κυβερνήσεων να απορροφήσουν τα \$25 εκατομμύρια των πιστώσεων της Export-Import Bank, βλ. και σελ. 119.

τάξης τεχνικών εμπειρογνομόνων και μερικών εξίσου ικανών οικονομολόγων, που θα πραγματοποιούσαν μια γρήγορη αποτίμηση των ζημιών και της οικονομικής κατάστασης στην Ελλάδα, θα όριζαν τη σειρά προτεραιότητας και, έπειτα, στο πλαίσιο των [πιστωτικών] διευκολύνσεων, διαθέσιμων κατά πάσα πιθανότητα για να χρηματοδοτήσουν το συνολικό εγχείρημα, θα μετέφραζαν το πρόγραμμα ανοικοδόμησης σε αναλυτικά, επιμέρους έργα.

Έχω ήδη εκφράσει την πεποίθησή μου, που πηγάζει από την εμπειρία μου, ότι οι ξένοι εμπειρογνώμονες βρίσκονται πάντα σε σοβαρά μειονεκτική θέση επειδή αγνοούν τις ντόπιες συνθήκες, τις ανάγκες και την ψυχολογία. Πρέπει λοιπόν να ληφθεί κάθε προφύλαξη ώστε να αποφευχθούν τέτοιες αστοχίες που, εκτός του ότι θα ήταν τραγικές για την Ελλάδα, ενδεχομένως θα έθιγαν το κύρος της ίδιας της κυβέρνησης των Ηνωμένων Πολιτειών.

Συνεπώς, πιστεύω ότι σε αυτό το ζήτημα πρέπει να υπάρξει ιδιαίτερη φροντίδα και προνοητικότητα και θα ήθελα να κάνω μερικές επιμέρους προτάσεις που ίσως φανούν χρήσιμες:

- α. Η κατάρτιση και υλοποίηση ενός προγράμματος ανοικοδόμησης για μια ολόκληρη χώρα αποτελεί titάνιο έργο, που δεν μπορεί να ανατεθεί σε εμπειρογνώμονες μέτριας ικανότητας και χαρακτηριστήρα. Μόνο άνθρωποι με πολλές περγαμινές, ακεραιότητα και πολυετή, επιτυχημένη διαδρομή θα μπορούσαν να το φέρουν σε πέρας επιτυχώς. Θα δίσταζα πολύ να κάνω αυτήν την υπόδειξη, εάν δεν ήμουν βέβαιος ότι οι Ηνωμένες Πολιτείες διαθέτουν τέτοια στελέχη. Έχω ιδίως κατά νου τους τεχνικούς, τους οικονομολόγους και το διοικητικό προσωπικό πίσω από μεγάλα έργα του «Νιου Ντιλ», όπως η TVA,¹⁸ που εκτός από πρώτης τάξης εμπειρογνώμονες είναι επίσης άνθρωποι που νιώθουν υπερηφάνεια και ικανοποίηση, όταν ολοκληρώνουν καλά μια δουλειά και προσφέρουν υπηρεσίες στους συνανθρώπους τους.

18. Σ.τ.Μ.: Tennessee Valley Authority (Υπηρεσία της Κοιλάδας του Τενεσί), ένα σύμπλεγμα φραγμάτων, υδροηλεκτρικών και άλλων βιομηχανικών εγκαταστάσεων που δημιουργήθηκε το 1933 με κρατική χρηματοδότηση για να βοηθήσει την ευρύτερη περιφέρεια της κοιλάδας του Τενεσί, η οποία είχε πληγεί από τη Μεγάλη Ύφεση· πρόκειται για ένα από τα πλέον επιβλητικά και εμβληματικά έργα της περιόδου του Νιου Ντιλ.

- β. Για να έχει πραγματικό αποτέλεσμα η διάθεση τέτοιας τεχνικής βοήθειας, η Αποστολή δεν πρέπει να καταρτίσει μόνο σχέδια, αλλά και να οργανώσει την εφαρμογή τους. Κάτι τέτοιο θα μπορούσε να γίνει είτε απευθείας, μέσω μιας ειδικής τεχνικής υπηρεσίας, είτε – πράγμα που θα ήταν προτιμότερο – μέσω εταιριών εξαιρετικού κύρους και φήμης. Στο πλαίσιο αυτό, η Αποστολή θα χρειαστεί να κινητοποιήσει όλο το εγχώριο ανθρώπινο δυναμικό, το ταλέντο και τις δεξιότητές του, να το εκπαιδεύσει και σταδιακά να του μεταβιβάσει τις εργασίες που έχει τα προσόντα να αναλάβει.
- γ. Η Αποστολή πρέπει να συνεργάζεται στενά με την ελληνική κυβέρνηση και διοίκηση, αλλά είναι σημαντικό να λογοδοτεί απευθείας στην αμερικανική κυβέρνηση. Μόνο έτσι θα εξασφαλιστεί επαρκής εποπτεία των δραστηριοτήτων της και θα καταστεί βέβαιο ότι δεν θα αποκλίνει από τις εργασίες που της ανατέθηκαν εξ αρχής.
- δ. Σε καμία περίπτωση δεν πρέπει να γίνουν αποδεκτές – όσο ελκυστικές και αν ακούγονται – προτάσεις τού τύπου ότι η ελληνική ανοικοδόμηση μπορεί να εκτελεστεί σαν τυπική εμπορική επένδυση μέσω παραχωρήσεων παλαιού τύπου ή παρόμοιες συμφωνίες. Κάτι τέτοιο θα απέβαινε καταστροφικό, όχι μόνο για την Ελλάδα και το κύρος της Αμερικής, αλλά και για τους ίδιους τους επενδυτές. Είμαι βέβαιος ότι όσο μεγαλύτερες οι παραχωρήσεις και όσο πιο επικερδείς οι όροι που θα προταθούν, τόσο μεγαλύτερη θα είναι η μετέπειτα απογοήτευση και πικρία του ελληνικού λαού και των Αμερικανών επενδυτών. Επιπλέον, τέτοιου είδους συμφωνίες θα έδιναν λαβή στους κομμουνιστές να κάνουν λόγο για «καπιταλιστική εκμετάλλευση» και δεν χρειάζεται να εξηγήσω γιατί δεν θα ήταν σκόπιμο να τους δίνεται τροφή για τέτοια επιχειρήματα.

Επί του παρόντος, η ελληνική οικονομία είναι υπερβολικά αδύναμη και εξουθενωμένη για να προσφέρει κερδοφόρες επενδυτικές ευκαιρίες σε ιδιώτες. Μόνο με γενναιόδωρους όρους, στενή παρακολούθηση, οικονομίες και εξαιρετικές επιδόσεις θα καταφέρει

η Ελλάδα να εξοφλήσει εγκαίρως τα δάνεια που θα λάβει για να αποκαταστήσει τις πολεμικές καταστροφές.

Παρακάμπτοντας την ελληνική διοίκηση, ένας μηχανισμός όπως αυτός που υποστήριξα παραπάνω θα επέτρεπε στην Ελλάδα να ξεκινήσει το ουσιαστικό έργο της ανοικοδόμησης, πριν ακόμα τακτοποιηθούν οι εσωτερικές υποθέσεις και σταθεροποιηθεί η γενικότερη κατάσταση. Ένας τέτοιος μηχανισμός θα έπειθε εύκολα την Παγκόσμια Τράπεζα ότι τα κονδύλια που ζητεί η Ελλάδα θα χρησιμοποιούνταν αποκλειστικά για παραγωγικούς σκοπούς και θα επέτρεπαν στη χώρα να ανασυγκροτήσει την οικονομία της και να ανταποκριθεί στις υποχρεώσεις της.

Επιπλέον, η έναρξη σοβαρών εργασιών ανοικοδόμησης θα επιδρούσε σαφώς σταθεροποιητικά στη γενική κατάσταση της Ελλάδας, προσφέροντας ελπίδα και θάρρος στον πληθυσμό, ενώ ίσως και να έστρεφε την προσοχή του από τις στείρες πολιτικές διαμάχες σε πιο εποικοδομητικές ασχολίες. Δεν έχω καμία αμφιβολία ότι μια τέτοια πρωτοβουλία θα χαιρετιζόταν από την ίδια την ελληνική κυβέρνηση, την οποία θα βοηθούσε σημαντικά στο έργο της, και θα εκτιμούνταν απεριόριστα από τον ελληνικό λαό, ως απόδειξη του ειλικρινούς αμερικανικού ενδιαφέροντος για τα προβλήματα και τις δυσκολίες του.

3. Η τρίτη πρότασή μου αφορά την ανάγκη συνέχισης της βοήθειας στους τομείς της υγείας και της πρόνοιας. Έχω ήδη περιγράψει πως ό,τι γίνεται σε αυτόν τον τομέα για την ώρα πρακτικά οφείλεται στην πρωτοβουλία και την κινητοποίηση της Αποστολής της UNRRA. Πολύ φοβούμαι ότι, με την αποχώρηση της Αποστολής, υπάρχει κίνδυνος να καταρρεύσουν πάλι τα πάντα και οι χιλιάδες άρρωστοι και άποροι, που αποτελούν σημαντικό μέρος του πληθυσμού, να αφεθούν στη μοίρα τους. Αυτό ισχύει κυρίως για τα παιδιά, η κατάσταση των οποίων μπορεί σε αυτήν την περίπτωση να καταστεί απελπιστική.

Χάρis στην παράδοση των Ηνωμένων Πολιτειών στις φιλανθρωπίες, υπάρχει μεγάλος αριθμός εθελοντικών οργανώσεων – ορισμένες

από τις οποίες δραστηριοποιούνται ήδη στην Ελλάδα – που, εφόσον ενημερωθούν κατάλληλα για τη σοβαρότητα της κατάστασης, πρόθυμα θα αναλάβουν ένα μέρος του έργου της UNRRA. Για να λειτουργήσουν όμως αποτελεσματικά, στο πλαίσιο ενός συνολικού προγράμματος, οι οργανώσεις αυτές πρέπει να συντονίζονται δραστηριότητές τους και να κινητοποιούνται μέσω κάποιου είδους κεντρικού φορέα.

Είμαι πεπεισμένος ότι, μόλις αντιληφθούν τη σημασία της δουλειάς που χρειάζεται να γίνει στην Ελλάδα, οι οργανώσεις αυτές θα εξασφαλίσουν την απαραίτητη χρηματοδότηση, τόσο από τα δικά τους κεφάλαια όσο και μέσω του αμερικανικού κοινού, που είναι βέβαιο ότι θα θελήσει να βοηθήσει έναν λαό για τον οποίο ανέκαθεν έχει δείξει ιδιαίτερη συμπάθεια και εκτίμηση. Άλλωστε, πιστεύω πως δύσκολα οι αμερικανικές φιλανθρωπικές οργανώσεις και το κοινό θα βρουν περίπτωση πιο άξια του ενδιαφέροντος και της βοήθειάς τους. Θα πρέπει, ωστόσο, να επιστήσουμε την προσοχή τους στο ζήτημα – και μάλιστα έντονα. Αυτό είναι κάτι που μόνο η αμερικανική κυβέρνηση μπορεί να κάνει αποτελεσματικά, δίνοντάς τους όλα τα στοιχεία και τις πληροφορίες και προβαίνοντας σε συγκεκριμένες υποδείξεις.

Μπορεί αυτό που προτείνω εδώ να φαίνεται σαν διαιώνιση της ελεημοσύνης, αλλά τα χιλιάδες θύματα του πολέμου και της Κατοχής στην Ελλάδα εξακολουθούν να έχουν ανάγκη αυτήν την ελεημοσύνη.

Τα μέτρα που περιέγραψα ενδέχεται να μοιάζουν δραστικά και ασυνήθιστα. Κατά τη γνώμη μου, όμως, μόνο τέτοια μέτρα μπορούν να αντιμετωπίσουν μια τόσο σοβαρή κατάσταση όσο η ελληνική. Μέσω αυτών, οι Ηνωμένες Πολιτείες ενδεχομένως θα συμβάλουν αποφασιστικά ώστε να σταματήσει η επιδείνωση της κατάστασης στην Ελλάδα και να βοηθηθεί ο ελληνικός λαός στον σκληρό του αγώνα να ανακτήσει τον αυτοσεβασμό και την αυτοδυναμία του.

Δεν χρειάζεται να αναφέρω πόσο ευγνώμων θα ήταν ο ελληνικός λαός γι' αυτό το ενδιαφέρον και τη βοήθεια. Πιστεύω επίσης ότι οποιαδήποτε αμερικανική πρωτοβουλία προς αυτήν την κατεύθυνση,

εφόσον εξηγηθεί επαρκώς στη βρετανική κυβέρνηση, θα είναι ευπρόσδεκτη, καθώς θα απάλλασσε τη Βρετανία από ορισμένες από τις βαριές ευθύνες που έχει αναλάβει στην Ελλάδα.

Τα μέτρα αυτά δεν πρόκειται να προσφέρουν ολοκληρωτική λύση στο ελληνικό πρόβλημα, ούτε τα προτείνω ως τέτοια. Γνωρίζω πολύ καλά ότι η πραγματική ανασυγκρότηση είναι εσωτερική και πρέπει να προέλθει από την ίδια τη χώρα.

Εμποδίζοντας, όμως, την κατάσταση από το να γίνει ανυπόφορη, προσφέροντας αποτελεσματική βοήθεια στη χώρα και εξασφαλίζοντας σταθερότητα και βελτίωση – σε πείσμα των άλλων δυσμενών παραγόντων που ωθούν στις ταραχές και την αποσύνθεση – εκτιμώ ότι τα μέτρα που πρότεινα θα εξουδετερώσουν την εξάπλωση του κομμουνισμού, που ειδάλλως θα ήταν αναπόφευκτη, θα προσφέρουν ελπίδα σε έναν αποπροσανατολισμένο λαό και θα του δώσουν τον χρόνο να αναλογιστεί τα προβλήματά του και να διεκδικήσει μια πιο μετριοπαθή και υπεύθυνη διακυβέρνηση.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

Υπόμνημα για την ελληνική οικονομική και χρηματοδοτική κατάσταση (απόσπασμα)¹⁹

Του Κ. Βαρβαρέσου

Ουάσιγκτον, 3 Απριλίου 1946

Δ. Τρέχοντες ελληνικοί συναλλαγματικοί πόροι

Στο πρώτο υπόμνημα που υποβλήθηκε στη διοίκηση [της UNRRA] το 1944 είχαμε υπολογίσει τους συναλλαγματικούς πόρους της χώρας κατά τα πρώτα χρόνια μετά την Απελευθέρωση σε \$80 εκατομμύρια.

Τα στοιχεία που συμπεριλαμβάνονταν στο δεύτερο υπόμνημά μας, του Σεπτεμβρίου του 1945, έδειχναν ότι οι εν λόγω πόροι δεν αναμενόταν να ξεπεράσουν τα \$33 εκατομμύρια το 1945 και, άρα, είχαν υπερεκτιμηθεί από εμάς κατά \$47 εκατομμύρια.

Τα τελευταία στοιχεία από την Τράπεζα της Ελλάδος φανερώνουν ότι ακόμη και αυτός ο μειωμένος αριθμός αποτελούσε προϊόν υπερεκτίμησης. Στην πραγματικότητα, το 1945 οι τρέχοντες πόροι δεν ξεπέρασαν τα \$29 εκατομμύρια, ως ακολούθως:

19. Σ.τ.Μ.: Πρόκειται για τις ενότητες Δ' και Ε' (σελ. 11-24) του "Memorandum on the Economic and Financial Situation in Greece" της 3.4.1946, του τρίτου κατά σειρά υπομνήματος της ελληνικής κυβέρνησης προς την UNRRA, με την οποία η Ελλάδα διεκδικούσε δωρεάν παραχώρηση των εφοδίων της βοήθειας. Κύρια συντάκτης του υπομνήματος είναι η συνεργάτιδα του Κ. Βαρβαρέσου, Ρένα Ζαφειρίου. Αντίγραφο του πλήρους υπομνήματος σώζεται στο Αρχείο Βαρβαρέσου, ΙΑΤΕ-A4S1Y2F14/20.

	Στερλίνες	Δολάρια
Εξαγωγές*	231.427	13.750
Εμβάσματα	17.431.227	1.787.420
Εισόδημα από επενδύσεις	1.026.974	59.926
Λοιποί πόροι	1.200.003	149.902
Δαπάνες των αμερικανικών δυνάμεων στην Ελλάδα	1.215.694	
Σύνολο	£21.105.325	\$2.010.998

* Το υπόμνημα του Σεπτεμβρίου εκτιμούσε τις εξαγωγές σε \$13 εκατομμύρια, υποθέτοντας ότι η εξαγωγή 4.000 τόνων καπνού, την οποία εκείνη την εποχή διαπραγματευόταν η ελληνική κυβέρνηση με αμερικανικές εταιρίες, θα πραγματοποιούνταν το 1945. Αυτό ωστόσο δεν συνέβη, εξαιτίας διαφόρων δυσκολιών που προέκυψαν. Ομοίως, είχαμε υπολογίσει εξαγωγές αποξηραμένων φρούτων και λοιπών προϊόντων αξίας \$2.000.000, που δεν πραγματοποιήθηκαν.

Στον παραπάνω πίνακα δεν έχουν συμπεριληφθεί £11.500.000, που αφορούν βρετανικές στρατιωτικές δαπάνες στην Ελλάδα, αλλά για την ώρα δεν αποτελούν ελληνικό περιουσιακό στοιχείο.

Οι τρέχοντες πόροι για τους δύο πρώτους μήνες του 1946, για τους οποίους υπάρχουν διαθέσιμα στοιχεία, έχουν ως εξής:

Σε δολάρια	Ιαν. - Φεβρ. 1946	Αναγωγή σε έτος	Σύγκριση με 1945
Εξαγωγές	112.893	700.000	231.427
Εμβάσματα	3.954.273	24.000.000	17.431.227
Εισόδημα από επενδύσεις	182.439	1.100.000	1.026.974
Λοιποί πόροι	–	–	2.415.697
Σύνολο	\$4.249.405	\$25.800.000	\$21.105.325

Σε στερλίνες	Ιαν. - Φεβρ. 1946	Αναγωγή σε έτος	Σύγκριση με 1945
Εξαγωγές	179.487	1.100.000	13.750
Εμβάσματα	490.096	3.000.000	1.787.420
Εισόδημα από επενδύσεις	141.178	850.000	59.926
Λοιποί πόροι	–	–	149.902
Σύνολο	£810.761	£4.950.000	£2.010.998
Δαπάνες βρετανικών δυνάμεων	£1.413.317	£8.500.000	£11.500.000*

* Περιλαμβάνει το τελευταίο τρίμηνο του 1944.

Εκτενής ανάλυση αυτών των ποσών γίνεται στο Παράρτημα του παρόντος υπομνήματος, το οποίο περιέχει επίσης όλες τις λοιπές αναλυτικές πληροφορίες που ζήτησε η διοίκηση.

Λαμβάνοντας υπόψη τα παραπάνω μεγέθη και όλους τους συναφείς υπολογισμούς, εκτιμούμε τις προοπτικές για το 1946, 1947 και 1948 ως εξής:

α. Μεταναστευτικά εμβάσματα

Στο υπόμνημα που υποβλήθηκε τον περασμένο Σεπτέμβριο, τα εμβάσματα σχολιάζονταν ως εξής: «Στο περυσινό υπόμνημα εξηγήσαμε λεπτομερώς γιατί αυτοί οι πόροι επρόκειτο να καταγράψουν συνεχή και μόνιμη πτώση.

»Το ύψος των εξωτερικών εμβασμάτων από τον Μάρτιο του 1945 και μετά έχει επιβεβαιώσει πλήρως αυτήν την πρόβλεψη. Οι αισιόδοξοι έκαναν λόγο για μεταναστευτικά εμβάσματα ύψους \$200 εκατομμυρίων στη διάρκεια του πρώτου έτους μετά την Απελευθέρωση. Επεσήμαιναν ότι: α. οι Έλληνες στο εξωτερικό δεν είχαν στείλει χρήματα στους συγγενείς τους επί μία τετραετία, β. τα τέσσερα αυτά χρόνια ήταν περίοδος πρωτοφανούς ευμάρειας στις χώρες μετανάστευσης και γ. τα βάσανα των συγγενών τους στην Ελλάδα θα παρακινούσαν τους μετανάστες να στείλουν εξαιρετικά γενναιόδωρα εμβάσματα».

Εντούτοις, παρά τους ευνοϊκούς αυτούς παράγοντες, τα ποσά που πραγματικά εμβάστηκαν το 1945 δεν ξεπέρασαν τα \$17.431.227 και τις £1.787.420, συγκριτικά με έναν προπολεμικό μέσο όρο \$30-40 εκατομμύρια ετησίως. Επιπλέον, τα εμβάσματα σε στερλίνες των Ελλήνων ναυτικών της Βρετανίας προς τους συγγενείς τους στην πατρίδα προέρχονται από τις αποταμιεύσεις τους στη διάρκεια του πολέμου και δεν θα διατηρηθούν στο μέλλον.

Εκτιμούμε ότι ένας σημαντικός λόγος γι' αυτήν την έντονη και απροσδόκητη πτώση των εμβασμάτων πιθανώς να είναι το γεγονός ότι μεγάλο ποσοστό των ανθρώπων που λάμβαναν βοήθεια από συγγενείς στο εξωτερικό ήταν μεταξύ των 800.000 θυμάτων του λιμού και της δυστυχίας που προκάλεσε η Κατοχή.²⁰

20. Βλ. Αναφορά των Σουηδών απεσταλμένων στην Πελοπόννησο (Ιανουάριος 1944): «Όλες σχεδόν οι οικογένειες εδώ (στις περιοχές της Γορτυνίας και της [Κ]υνουρίας)

Το αναπόδραστο συμπέρασμα είναι ότι τα εμβάσματα θα δυσκολευθούν να φθάσουν τα \$20 εκατομμύρια τον χρόνο για την επόμενη τριετία και στη συνέχεια ενδεχομένως να καταστούν αμελητέα.

β. Λοιποί άδηλοι συναλλαγματικοί πόροι

Αυτοί περιλαμβάνουν έσοδα από επενδύσεις στο εξωτερικό, από τον επαναπατρισμό κεφαλαίου, από ναυτιλιακά κέρδη που μεταφέρονται στην Ελλάδα, από τις δαπάνες των ξένων επισκεπτών, βοήθεια σε συνάλλαγμα που παρέχεται από ξένα εθελοντικά ιδρύματα σε άτομα ή οργανισμούς, κ.λπ.

Το 1945, το σύνολο του συναλλάγματος που συγκεντρώθηκε από αυτές τις πηγές δεν υπερέβη τα \$3.000.000· τους πρώτους δύο μήνες του 1946 παρέμεινε στα ίδια επίπεδα.

Από αυτούς τους πόρους, ο τουρισμός είναι ο σημαντικότερος από μακροχρόνιας άποψης και – αν οργανωθεί σωστά – μπορεί να έχει εξαιρετικά πολύτιμη συμβολή στην οικονομική ανάπτυξη της χώρας. Αυτό, ωστόσο, δεν παύει να αποτελεί απομακρυσμένη προοπτική, η οποία δεν μπορεί να υλοποιηθεί στο προσεχές μέλλον.

Τα γενικότερα κέρδη της ναυτιλίας, και ειδικότερα τα κονδύλια που επιστρέφουν στην Ελλάδα, θα παραμείνουν πολύ χαμηλά όσο δεν έχουν αναπληρωθεί οι απώλειες εξαιτίας του πολέμου (δύο τρίτα του εμπορικού στόλου). Η αβεβαιότητα ως προς το μέλλον της ναυτιλίας είναι όμως τόσο έντονη, που οι παραγγελίες ή αγορές πλοίων υπόκεινται προς το παρόν σε ιδιαίτερο δισταγμό.

Το συμπέρασμα από τους προηγούμενους υπολογισμούς είναι ότι, συγκριτικά με τα προπολεμικά χρόνια, η προσδοκώμενη συμβολή των άδηλων πόρων του ελληνικού ισοζυγίου πληρωμών στη χρηματοδότηση των συναλλαγματικών αναγκών της χώρας

έχουν συγγενείς στην Αμερική, που προηγούμενως τους έστελναν τακτικά εμβάσματα. Προπολεμικά, ήταν εφικτό να ζει κάποιος με \$5 τον μήνα. Ασφαλώς τώρα, τα εμβάσματα αυτά έχουν διακοπεί πλήρως... Στην περιοχή αυτή υπάρχει εκτεταμένος λιμός».

κατά την προσεχή τριετία θα είναι μικρή και δύσκολα θα ξεπεράσει τα \$25 εκατομμύρια ετησίως, ποσό που είχε υπολογιστεί στο υπόμνημά μας τον περασμένο Σεπτέμβριο.

γ. Εξαγωγές

Η χώρα επομένως θα αναγκαστεί να βασίζεται ολοένα και περισσότερο στις εξαγωγές της, προκειμένου να ικανοποιήσει τις ανάγκες της σε συνάλλαγμα.

Τα στοιχεία που είναι διαθέσιμα μέχρι σήμερα δεν επιτρέπουν εκτιμήσεις για τις μελλοντικές προοπτικές της χώρας όσον αφορά τις εξαγωγές. Είδαμε ότι οι εξαγωγές το 1945 ήταν αμελητέες και ανήλθαν σε λιγότερο από \$300.000. Οι πρώτοι δύο μήνες του 1946 δείχνουν βελτίωση που ισοδυναμεί με ετήσιο ρυθμό \$700.000 και £1.100.000, αλλά και πάλι η βελτίωση αφορά κυρίως εισπράξεις σε στερλίνες, που για αρκετό καιρό δεν θα είναι μετατρέψιμες στις αναγκαίες εισαγωγές.

Παραμένει ωστόσο γεγονός ότι, σε σχέση με τις προπολεμικές εξαγωγές των \$80.000.000, τα μεγέθη αυτά είναι αμελητέα και αποκαλύπτουν ότι η χώρα δεν έχει ακόμη αποκαταστήσει το εξαγωγικό της εμπόριο.

Οι προοπτικές των ελληνικών εξαγωγών κατά την επόμενη τριετία είναι σχεδόν αδύνατο να υπολογιστούν, εφόσον εξαρτώνται κυρίως από παράγοντες που δεν ελέγχονται από τη χώρα. Εντούτοις, οφείλουμε να λάβουμε υπόψη μας ορισμένες παραμέτρους, που φανερώνουν ότι οι προοπτικές των ελληνικών εξαγωγών είναι μάλλον ιδιαίτερα ζοφερές.

Τα έσοδα από εξαγωγές εξαρτώνται από τη διαθεσιμότητα αγαθών προς εξαγωγή, τη ζήτησή τους στο εξωτερικό και τις τιμές που εξασφαλίζουν στις διεθνείς αγορές.

1. Διαθεσιμότητα των εξαγωγικών αγαθών

Δύο γεωργικά προϊόντα, ο καπνός και η σταφίδα, προσφέρουν περίπου 60% των συνολικών ελληνικών εξαγωγών, το ελαιόλαδο και τα

μεταλλεύματα άλλο ένα 12%, και τα λοιπά φρούτα και ορισμένα είδη μεταποίησης (λιπάσματα, βαμβακερά νήματα, κ.λπ.) το υπόλοιπο.

Στο υπόμνημα που υποβλήθηκε τον περασμένο Σεπτέμβριο αναφέραμε ήδη ότι 4.000 τόνοι καπνού που ήταν στα χέρια της ελληνικής κυβέρνησης ήταν άμεσα διαθέσιμοι προς εξαγωγή, ενώ άλλοι 14.000 τόνοι από τη σοδειά του 1944 δεν είχαν ακόμη τύχει επεξεργασίας, αλλά θα ήταν έτοιμοι για το 1946. Έως τώρα δεν υπάρχουν σαφείς εκτιμήσεις για τη διαθεσιμότητα καπνού από τη σοδειά του 1945 αλλά, εφόσον ο καπνός του 1944 δεν έχει εξαχθεί ακόμη, είναι απίθανο η σοδειά του 1945 να εξαχθεί εντός του 1946. Όπως και αν έχει, είναι σαφές ότι το πρόβλημα του ελληνικού καπνού δεν προκύπτει από το σκέλος της εγχώριας προσφοράς, αλλά από αυτό της διεθνούς ζήτησης.

Αυτό θα ισχύσει για τα περισσότερα ελληνικά προϊόντα από την επόμενη σοδειά. Το 1946, ωστόσο, η σταφίδα, το κρασί, το ελαιόλαδο, κ.λπ. δεν θα είναι διαθέσιμα σε επαρκείς ποσότητες για εξαγωγή. Ελλείψει παρασιτοκτόνων, το 1945 τα προϊόντα αμπέλου ανήλθαν μόλις στο ένα τρίτο των προπολεμικών τους επιπέδων, ενώ η έλλειψη τροφίμων στη χώρα οδήγησε σε πολύ σημαντική αύξηση της εγχώριας κατανάλωσης προϊόντων που παλαιότερα προορίζονταν για εξαγωγή. Παρόμοια ισχύουν και για άλλα αποξηραμένα φρούτα, τα φρέσκα φρούτα, το ελαιόλαδο, κ.λπ.

Όσον αφορά τα μεταλλεύματα και διάφορα βασικά εμπορεύματα, η παραγωγή τους καθορίζεται συνήθως από την ύπαρξη ξένης ζήτησης. Στη μεταποίηση, από την άλλη, είναι για κάμποσο καιρό απίθανο να υπάρξουν προϊόντα διαθέσιμα για εξαγωγή.

2. Ξένη ζήτηση για ελληνικές εξαγωγές

Στο πρώτο υπόμνημα που υποβάλαμε στη διοίκηση, παρουσιάσαμε διεξοδικώς τα ακανθώδη εξαγωγικά προβλήματα που αντιμετώπιζε η Ελλάδα πριν από τον πόλεμο και την ανάγκη που την υποχρέωσε να αποδεχθεί τους όρους που επέβαλαν οι Γερμανοί σε όλη την Κεντρική, Ανατολική και Νοτιοανατολική Ευρώπη, συνάπτοντας

διμερείς συμφωνίες συμψηφισμού (κλήρινγκ). Αναφέραμε ότι, μεταξύ 1936 και 1940, το 60% των ελληνικών εξαγωγών διακανονίζονταν μέσω συμψηφισμών, ενώ μόνο το 40% απέφερε ελεύθερο συνάλλαγμα. Ποιες είναι οι προοπτικές των ελληνικών εξαγωγών κατά τη μεταπολεμική περίοδο; Για την ώρα, τα ελληνικά προϊόντα δεν φαίνεται να εξασφαλίζουν εναλλακτικές αγορές στις χώρες απ' όπου η Ελλάδα θα αναγκαστεί να πραγματοποιήσει τις εισαγωγές της, ούτε προκύπτει κάπως ότι στο προσεχές μέλλον θα υπάρξει αυξημένος όγκος διεθνούς εμπορίου μέσω του πολυμερούς συστήματος διεθνών πληρωμών. Γεγονός παραμένει ότι ολόκληρη η Ευρώπη έχει απεγνωσμένα ανάγκη από βασικές προμήθειες από τον Νέο Κόσμο και δεν έχει ούτε αγαθά ούτε συνάλλαγμα να διαθέσει για μη βασικά αγαθά, όπως εκείνα που περιλαμβάνουν οι ελληνικές εξαγωγές. Συγχρόνως, πολλές από τις χώρες με τις οποίες η Ελλάδα διεξήγαγε σημαντικό εμπόριο, όπως η Ρουμανία, η Γιουγκοσλαβία, η Πολωνία κ.λπ., έχουν αλλάξει τον οικονομικό τους προσανατολισμό και έχουν ήδη βρει εναλλακτικές πηγές εφοδιασμού και εναλλακτικές αγορές για τα προϊόντα τους.

Αυτά τα γεγονότα εξηγούν γιατί, έναν χρόνο μετά το τέλος του πολέμου, το διευρωπαϊκό εμπόριο παραμένει στάσιμο, χωρίς σημεία ανάκαμψης. Η αλήθεια είναι ότι η ευρωπαϊκή οικονομία έχει υποστεί τόσο βαριές απώλειες εξαιτίας του πολέμου που της είναι αδύνατο να ανασυγκροτηθεί με δικά της μέσα και χρειάζεται απεγνωσμένα μια τονωτική ένεση από τις ανεπτυγμένες οικονομίες του Νέου Κόσμου.

Με αυτό το δεδομένο, είναι απίθανο να καταφέρει η Ελλάδα να βρει λύση στις δυσκολίες της, προτού ολοκληρωθεί η αποκατάσταση της ευρωπαϊκής οικονομίας και αποκατασταθεί η ελεύθερη μετατρεψιμότητα της στερλίνας σε προϊόντα ή συνάλλαγμα.

Στο παρόν στάδιο, είναι αδύνατο να προβλεφθεί πότε θα υπάρξουν αυτές οι συνθήκες· βάσει των υφιστάμενων ενδείξεων, όμως, η μεταβατική περίοδος μπορεί κάλλιστα να υπερβεί τα τρία έτη, τα οποία μας απασχολούν εδώ.

3. Τιμές των ελληνικών εξαγωγών

Κανένα από τα ελληνικά εξαγωγίμα προϊόντα δεν βρίσκεται σε έλλειψη παγκοσμίως, ώστε να υπάρχει όφελος από την παγκόσμια άνοδο των τιμών. Αντίθετα, η εξαφάνιση της αγοράς της Κεντρικής Ευρώπης που, όπως ήδη ειπώθηκε, απορροφούσε μεγάλο ποσοστό αυτών των αγαθών, σίγουρα θα επιδράσει αρνητικά στις τιμές. Οι ελληνικές εισαγωγικές ανάγκες, από την άλλη, αφορούν μεταποιητικά αγαθά και αγαθά που βρίσκονται σε έλλειψη, οι τιμές των οποίων έχουν αυξηθεί περισσότερο. Αυτό σημαίνει ότι οι όροι εμπορίου για τα ελληνικά προϊόντα θα υποστούν σημαντική επιδείνωση τα προσεχή έτη.

Υπό το πρίσμα των παραπάνω, εκτιμούμε τις προοπτικές των ελληνικών εξαγωγών για την επόμενη τριετία ως εξής:

1946: Είδαμε κατά τους πρώτους δύο μήνες του 1946 ότι οι εξαγωγές αντιστοιχούσαν σε ετήσιο ρυθμό \$700.000 και £1.100.000. Δείξαμε, ωστόσο, ότι οι αριθμοί αυτοί δεν λαμβάνουν υπόψη τις εξαγωγές καπνού προς τις Ηνωμένες Πολιτείες, οι οποίες σίγουρα θα πραγματοποιηθούν το 1946.

Αναφέραμε τις διαπραγματεύσεις ανάμεσα στην ελληνική κυβέρνηση και σε αμερικανικές εταιρίες για την εξαγωγή 4.000 τόνων καπνού, οι οποίοι αναμένεται να αποφέρουν \$11.000.000. Αναφέραμε επίσης ότι άλλοι 14.000 τόνοι καπνού θα είναι διαθέσιμοι από τη σοδειά του 1944. Είναι αμφίβολο κατά πόσον το σύνολο αυτής της ποσότητας θα αγοραστεί από αμερικανικές εταιρίες.²¹ Επιπλέον, επικρατεί αβεβαιότητα ως προς τις τιμές που θα καταβληθούν για συμπληρωματικές αγορές. Λαμβάνοντας υπόψη τα παραπάνω, εκτιμούμε ότι τα \$25.000.000 αποτελούν το ανώτατο όριο των εξαγωγών καπνού για το 1946 – βάσει της υπόθεσης ότι οι γενικές συνθήκες θα επιτρέψουν την πραγματοποίηση εξαγωγών τέτοιας κλίμακας το προσεχές εννέαμηνο.

21. Οι προπολεμικές εξαγωγές ελληνικού καπνού προς τις Ηνωμένες Πολιτείες ανέρχονταν κατά μέσο όρο σε 8.000 τόνους ετησίως, είναι όμως πιθανό ότι, για τα επόμενα ένα-δύο χρόνια, η αμερικανική ζήτηση θα είναι ελαφρώς υψηλότερη.

Κατά πάσα πιθανότητα, ελάχιστα άλλα προϊόντα θα είναι διαθέσιμα προς εξαγωγή το 1946, ενώ ορισμένα από αυτά ενδέχεται να αποφέρουν στερλίνες και όχι μετατρέψιμο συνάλλαγμα, το οποίο χρειάζεται η χώρα αυτήν τη στιγμή.

Στον βαθμό που τα στοιχεία των δύο μηνών είναι ενδεικτικά της τάσης των ελληνικών εξαγωγών, η αύξηση – σε σχέση με το 1945 – των εξαγωγών προς τη ζώνη της στερλίνας θα είναι πολύ μεγαλύτερη σε σχέση με τις εξαγωγές προς χώρες δολαρίου.

Βασιζόμενοι περισσότερο στις δυνατότητες παρά στις τρέχουσες τάσεις, θεωρούμε ότι τα \$5.000.000 αποτελούν την πλέον αισιόδοξη εκτίμηση που μπορούμε να κάνουμε επί του παρόντος για το ύψος αυτών των συμπληρωματικών εξαγωγών.

1947 και 1948: Αν υποθέσουμε ότι οι εξαγωγές προς τις Ηνωμένες Πολιτείες θα επιστρέψουν στον προπολεμικό τους όγκο, αλλά με τιμές κατά μέσο όρο 50% υψηλότερες από τις προπολεμικές, μπορούμε να περιμένουμε περίπου \$15.000.000 ετησίως από αυτήν την πηγή.²²

Οι εξαγωγές σταφίδας προς τη Βρετανία, που πριν από τον πόλεμο αποτελούσαν τον κύριο όγκο των ελληνικών εξαγωγών προς τη χώρα, πιθανώς θα αποκατασταθούν στο προπολεμικό τους επίπεδο με τιμές κατά 50% ανώτερες, αλλά οι αντίστοιχες εισπράξεις θα υπόκεινται στους περιορισμούς που αναφέρθηκαν παραπάνω. Με κάποια επιφύλαξη, μπορούμε να υπολογίσουμε ότι οι ετήσιες εξαγωγές προς τη Βρετανία το 1947 και το 1948 θα ανέλθουν σε \$9.000.000. Οι εξαγωγές προς άλλες χώρες είναι πολύ δύσκολο να υπολογιστούν, επειδή δεν υπάρχουν ακόμη διαθέσιμες ενδείξεις των πιθανών εξελίξεων. Για την ώρα, θεωρούμε τα \$15.000.000 την καλύτερή μας εικασία.

Αυτό σημαίνει \$78.000.000 συνολικά για τη διετία, αντί για \$120.000.000 που είχαμε υπολογίσει στο υπόμνημα του περασμένου

22. Οι συνολικές ελληνικές εξαγωγές προς τις Ηνωμένες Πολιτείες είχαν ως εξής: \$8 εκατομμύρια το 1935, \$6,5 εκατομμύρια το 1936, \$10 εκατομμύρια το 1937.

Σεπτεμβρίου. Είμαστε βέβαιοι ότι, υπό το πρίσμα των πρόσφατων εξελίξεων και τάσεων, η αρχική εκτίμηση ήταν υπερβολικά υψηλή και θα είχε διαψευστεί.

Συνοψίζοντας τους παραπάνω υπολογισμούς, καταλήγουμε στην ακόλουθη εικόνα για τη διαθεσιμότητα των ελληνικών συναλλαγματικών πόρων την επόμενη τριετία:

	Χρυσός	Δολάρια	Στερλίνες
Διαθέσιμα Τράπεζας της Ελλάδος στις 31.12.45	28.000.000	42.602.615	30.499.457
Εξαγωγές 1946, 1947, 1948		77.000.000	7.700.000
Εμβάσματα και λοιποί πόροι 1946, 1947, 1948		60.000.000	4.000.000
Σύνολο	\$28.000.000	\$179.602.615	£42.199.457

Από τα διαθέσιμα σε χρυσό και δολάρια θα πρέπει να αφαιρεθεί ποσό περίπου \$15.000.000, το οποίο θα χρειαστεί για την ελληνική εισφορά στο Διεθνές Νομισματικό Ταμείο, την Παγκόσμια Τράπεζα και τους λοιπούς Οργανισμούς των Ηνωμένων Εθνών και για να διατηρηθεί ένα ελάχιστο αποθεματικό, προκειμένου να καλυφθούν τυχόν έκτακτες ανάγκες και, ειδικότερα, να αντιμετωπιστούν οι δυσκολίες που αναπόφευκτα θα προκύψουν στο ισοζύγιο πληρωμών στο προσεχές μέλλον.

Συνεπώς, το σύνολο των συναλλαγματικών πόρων που θα είναι διαθέσιμο για την πληρωμή εισαγωγών σε δολάρια την επόμενη τριετία θα ανέλθει κατά πάσα πιθανότητα σε \$160 εκατομμύρια. Σε αυτά θα πρέπει να προστεθεί το δάνειο των \$25 εκατομμυρίων, που χορηγήθηκε στην Ελλάδα από την Export-Import Bank, και άλλα \$10 εκατομμύρια που – σύμφωνα με αναφορές στον βρετανικό Τύπο – διατέθηκαν στην Ελλάδα για την αγορά πλεονάζοντος στρατιωτικού υλικού από τις Ηνωμένες Πολιτείες (μέχρι τώρα δεν είχαμε την ευκαιρία να επιβεβαιώσουμε την είδηση).

Στους συναλλαγματικούς πόρους σε στερλίνες, που υπολογίζονται σε \$42,2 εκατομμύρια, πρέπει να προστεθούν £11,5 εκατομμύρια, που αντιπροσωπεύουν τις δαπάνες των βρετανικών στρατευμάτων

στην Ελλάδα έως το τέλος του 1945, καθώς και το ποσό που θα δαπανηθεί μέχρι την αποχώρηση των βρετανικών δυνάμεων από την Ελλάδα. Είναι αμφίβολο κατά πόσο το δάνειο των £10 εκατομμυρίων εντάσσεται στην κατηγορία των στερλινών που είναι διαθέσιμες για εισαγωγές. Από την άλλη, οι βρετανικές Αρχές διεκδικούν αρκετά εκατομμύρια στερλίνες για τον διακανονισμό συναλλαγών που συντελέστηκαν στη διάρκεια του πολέμου. Ωστόσο, όπως έχουμε δηλώσει, το αποφασιστικό ερώτημα την προσεχή τριετία δεν θα είναι το ύψος των συνολικών διαθεσίμων σε στερλίνες, αλλά η πιθανότητα μετατροπής τους σε αγαθά ή σε άλλα νομίσματα. Η πιο αισιόδοξη εκτίμηση που μπορεί να γίνει για το ποσό που θα μπορέσει να αξιοποιηθεί αποτελεσματικά τα επόμενα τρία χρόνια είναι £20 εκατομμύρια.

Ε. Οι ελληνικές συναλλαγματικές ανάγκες για τα έτη 1946-1948

Ι. Δαπάνες σε συνάλλαγμα το 1945

	Δολάρια	Στερλίνες
Εισαγωγές	1.460.135	1.122.648
Κρατικές δαπάνες στο εξωτερικό	1.135.841	1.292.094
Λοιπές δαπάνες	755.216	288.578
Σύνολο	\$3.351.192	£2.703.320

ΙΙ. Δαπάνες σε συνάλλαγμα το πρώτο δίμηνο του 1946

	Ιαν. - Φεβρ. 1946	Αναγωγή σε έτος	Σύγκριση με 1945
Σε δολάρια			
Εισαγωγές	1.651.367	10.000.000	1.460.135
Κρατικές δαπάνες στο εξωτερικό	58.336	350.000	1.135.841
Αποπληρωμή εξωτερικού χρέους	39.295	240.000	
Συνάλλαγμα σε ιδιώτες	162.655	900.000	
Επιστροφή στις αμερικανικές δυνάμεις	131.627		
Λοιπές δαπάνες			755.216
Σύνολο	\$2.043.280	\$11.490.000	\$3.351.192

	Ιαν. - Φεβρ. 1946	Αναγωγή σε έτος	Σύγκριση με 1945
	<i>Σε στερλίνες</i>		
Εισαγωγές	234.852	1.400.000	1.122.648
Κρατικές δαπάνες	144.008	900.000	1.292.094
Αποπληρωμή εξωτερικού χρέους	30.772	190.000	
Συνάλλαγμα σε ιδιώτες	80.241	500.000	
Λοιπές δαπάνες			288.578
Σύνολο	£489.873	£2.990.000	£2.703.320

Οι προηγούμενοι πίνακες φανερώνουν την ακόλουθη κατάσταση:

1. Το 1945, οι εισαγωγές εκτός προγράμματος της UNRRA ήταν αμελητέες και ανέρχονταν συνολικά σε \$6.000.000, σε σχέση με έναν κανονικό μέσο όρο προπολεμικών εισαγωγών \$80.000.000. Επιπλέον, οι περισσότερες από αυτές τις λίγες εισαγωγές πραγματοποιήθηκαν τους τελευταίους μήνες του 1945.
2. Τους πρώτους μήνες του 1946, οι εισαγωγές εκτός προγράμματος της UNRRA εμφανίζουν πολύ μεγάλη αύξηση σε δολάρια, ενώ οι πληρωμές σε στερλίνες δεν μεταβάλλονται σχεδόν καθόλου, επιβεβαιώνοντας τη δυσκολία πραγματοποίησης εισαγωγών από τη ζώνη της στερλίνας, που επισημάνθηκε παραπάνω.
3. Οι κρατικές δαπάνες στο εξωτερικό το 1945 ανήλθαν σε περίπου \$6.000.000. Ο χαμηλότερος ρυθμός δαπανών που υποδεικνύουν τα στοιχεία του πρώτου διμήνου του 1946 οφείλεται στο γεγονός ότι οι πληρωμές πραγματοποιούνται συνήθως κάθε τρίμηνο.
4. Οι λοιπές δαπάνες του 1945 ανήλθαν σε \$2.000.000 και πιθανότατα περιλάμβαναν κονδύλια που στα στοιχεία Ιανουαρίου-Φεβρουαρίου του 1946 εμφανίζονται ξεχωριστά, όπως είναι οι περιορισμένες καταβολές για εξωτερικό χρέος, η διάθεση συναλλάγματος σε ιδιώτες, κ.λπ. Έχουμε ζητήσει από την Αθήνα λεπτομερέστερη ανάλυση αυτού του λογαριασμού, την οποία θα κοινοποιήσουμε στη διοίκηση μόλις παραληφθεί. Στους δύο πρώτους μήνες του 1946, οι λοιπές δαπάνες εμφανίζονται υψηλότερες κατά \$4.000.000 περίπου ετησίως.

Οι συναλλαγματικές ανάγκες της προσεχούς τριετίας υπολογίζονται ως εξής:

1946: Παρατηρήσαμε ότι, το πρώτο δίμηνο του 1946, οι εισαγωγές προχώρησαν με ρυθμούς σαφώς υψηλότερους σε σχέση με εκείνους που επικράτησαν το 1945. Αυτό οφείλεται: α. στην περιστολή της βοήθειας και την προτροπή της UNRRA προς την ελληνική κυβέρνηση να επιδιώξει τη μέγιστη δυνατή συμπλήρωση του προγράμματος εισαγωγών της UNRRA από ιδιωτικές εισαγωγές· β. στην Οικονομική Συμφωνία που υπογράφηκε στο Λονδίνο τον περασμένο Ιανουάριο και προβλέπει μεγαλύτερη ελευθερία στη διανομή συναλλάγματος για εισαγωγές. Καθώς η Απελευθέρωση των ιδιωτικών εισαγωγών αποτελεί πρόσφατη εξέλιξη, η οποία θα αυξήσει τις εισαγωγές σταδιακά, είναι σαφές ότι ο ρυθμός εισαγωγών που υποδεικνύουν τα στοιχεία του πρώτου διμήνου δεν αποτελεί ένδειξη του πιθανού όγκου των εισαγωγών για το 1946. Ενδεχομένως, το 1946 οι εισαγωγές μέσω του ιδιωτικού εμπορίου να είναι της τάξης των \$20 εκατομμυρίων.

Επιπλέον, περισσότερα από \$20 εκατομμύρια θα δαπανηθούν για καύσιμα, καθώς αυτά δεν περιλαμβάνονται πλέον στις εισαγωγές της UNRRA. Τέλος, ακόμη και αν η βοήθεια της UNRRA για το δεύτερο εξάμηνο του 1946, το οποίο εξετάζεται τώρα, είναι επαρκής, προκειμένου να διασφαλιστεί αδιάλειπτη ροή εφοδίων μετά τον Δεκέμβριο του 1946, η Ελλάδα θα χρειαστεί να ξεκινήσει τις παραγγελίες προμηθειών τρεις μήνες πριν από τη λήξη της περιόδου ευθύνης της UNRRA. Αυτό σημαίνει ότι τουλάχιστον άλλα \$50 εκατομμύρια θα χρειαστεί να δαπανηθούν εντός του 1946, γεγονός που διαμορφώνει τις συνολικές συναλλαγματικές ανάγκες του έτους ως εξής:

Συναλλαγματικές ανάγκες 1946	Δολάρια
Εισαγωγές μέσω ιδιωτικού εμπορίου	20.000.000
Καύσιμα	20.000.000
Εισαγωγές για το α' τρίμηνο του 1947 που θα παραγγελθούν το 1946	50.000.000
Κρατικές δαπάνες	6.000.000
Λοιπές δαπάνες	4.000.000
Σύνολο	\$100.000.000

1947 και 1948: Όπως ειπώθηκε ήδη, στο υπόμνημα που υποβάλαμε τον περασμένο Σεπτέμβριο είχαμε υπολογίσει τις κανονικές εισαγωγικές ανάγκες για το 1947 και το 1948 στα \$300.000.000 τον χρόνο. Το ποσό αυτό – μαζί με ένα κονδύλιο της τάξης του \$1.000.000.000 για την ανασυγκρότηση – αντιπροσώπευε τις συνολικές συναλλαγματικές ανάγκες που έπρεπε να καλυφθούν, προκειμένου να ανακτήσει η Ελλάδα την προπολεμική παραγωγική ικανότητα και το προπολεμικό βιοτικό επίπεδο έως το τέλος του 1948.

Πλέον είναι σαφές ότι αυτός ο ρυθμός ανασυγκρότησης, όσο μετριοπαθής και αν ήταν, μάλλον δεν πρόκειται να επιτευχθεί. Συνεπώς, περιοριζόμαστε εδώ στον υπολογισμό των ελάχιστων εισαγωγικών αναγκών που χρειάζονται για να εξασφαλιστεί η απλή επιβίωση του πληθυσμού – πλέον μίας ελάχιστης οικονομικής αποκατάστασης – και αφήνουμε τις περαιτέρω ανάγκες κατά μέρος, ώστε να εξεταστούν σε σχέση με τα προβλήματα ανασυγκρότησης της χώρας.

Ακόμη κι αν μειώσουμε τα \$300 εκατομμύρια σε \$200 εκατομμύρια και προσθέσουμε μόνο άλλα \$50 εκατομμύρια εισαγωγών τον χρόνο για την αποκατάσταση, διαπιστώνουμε ότι, και με μόνο στόχο την απλή επιβίωση, η Ελλάδα μέχρι τα τέλη του 1948 θα χρειαστεί \$620 εκατομμύρια:

Συναλλαγματικές ανάγκες ως τέλη 1948	Δολάρια
Συναλλαγματικές ανάγκες 1946	100.000.000
Εισαγωγικές ανάγκες 1947 και 1948	500.000.000
Λοιπές δαπάνες, συμπερ. κρατικών δαπανών στο εξωτερικό το 1947 και το 1948	20.000.000
Σύνολο	\$620.000.000

Είδαμε ότι, την ίδια περίοδο, το σύνολο των διαθέσιμων συναλλαγματικών πόρων, υπό τις πλέον ευνοϊκές συνθήκες, δεν θα υπερβαίνει τα \$275 εκατομμύρια:

Συναλλαγματικοί πόροι έως τα τέλη 1948	Δολάρια
Πόροι σε δολάρια	160.000.000
Δάνειο της Export-Import Bank	25.000.000
Δάνειο για την αγορά πλεονάζοντος στρατιωτικού υλικού ΗΠΑ	10.000.000
Στερλίνες μετατρεψίμες σε εισαγωγές ή σε ξένα νομίσματα	80.000.000
Σύνολο	\$275.000.000

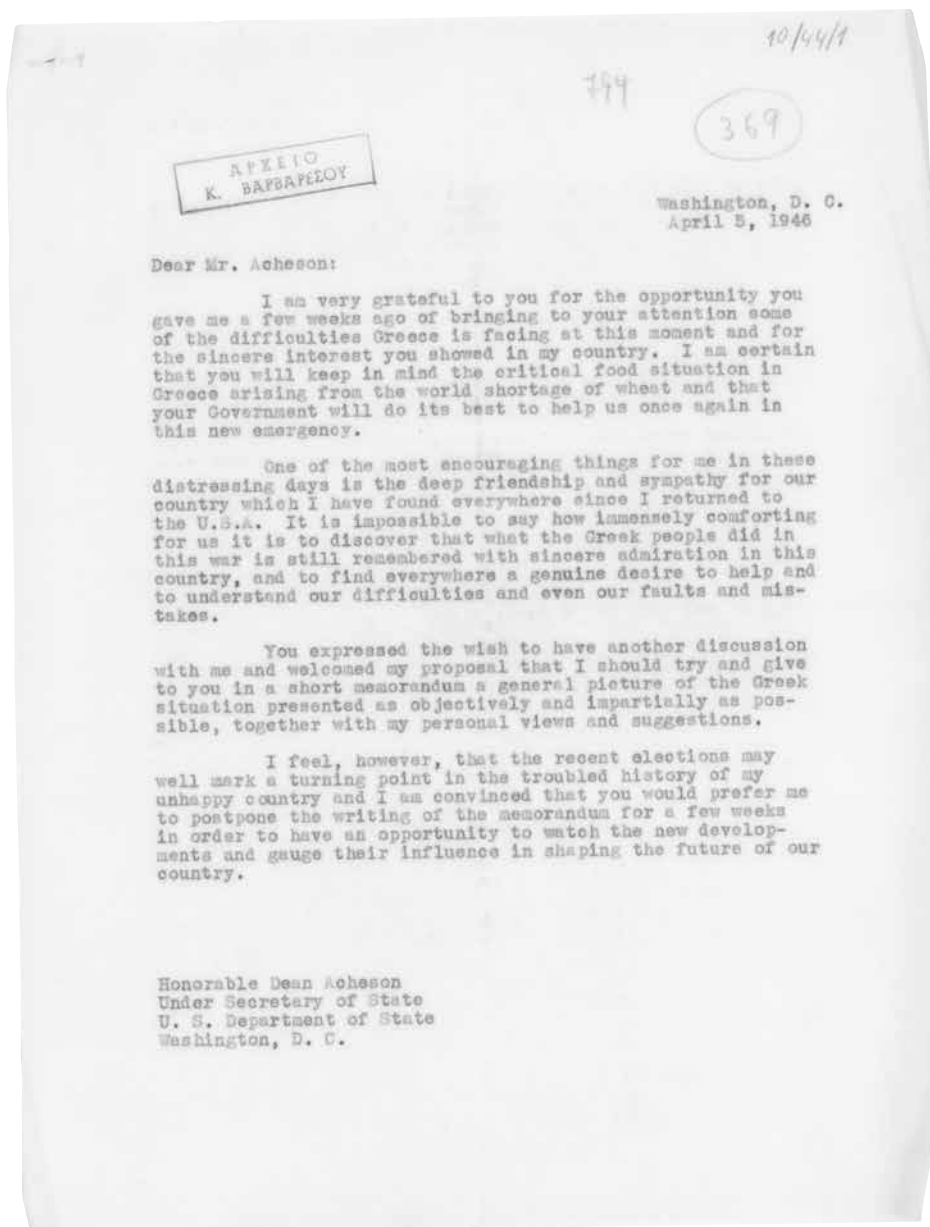
Συνεπώς, προκύπτει αναπόφευκτα ένα κενό \$355.000.000 ανάμεσα στις ανάγκες, υπολογισμένες με στόχο την απλή επιβίωση, και στους συναλλαγματικούς πόρους, υπολογισμένους όσο πιο αισιόδοξα γίνεται, κενό το οποίο δεν μπορεί να καλυφθεί χωρίς εξωτερική βοήθεια.

Η πραγματική κατάσταση θα είναι ακόμη πιο δραματική απ' ό,τι μαρτυρούν τα συνολικά αυτά μεγέθη. Στην πραγματικότητα, πριν από το τέλος του 1946 η Ελλάδα θα έχει εξαντλήσει τα δολάρια που έχει διαθέσιμα για εισαγωγές. Συνεπώς, το 1947 και το 1948 θα βρεθεί αντιμέτωπη με ετήσιες ανάγκες \$250 εκατομμυρίων και τρέχοντα έσοδα μόλις \$65 εκατομμύρια, ελπίζοντας παράλληλα ότι θα καταφέρει να αξιοποιήσει μέρος των διαθεσίμων σε στερλίνες για να χρηματοδοτήσει επιπλέον \$40 εκατομμύρια εισαγωγές.

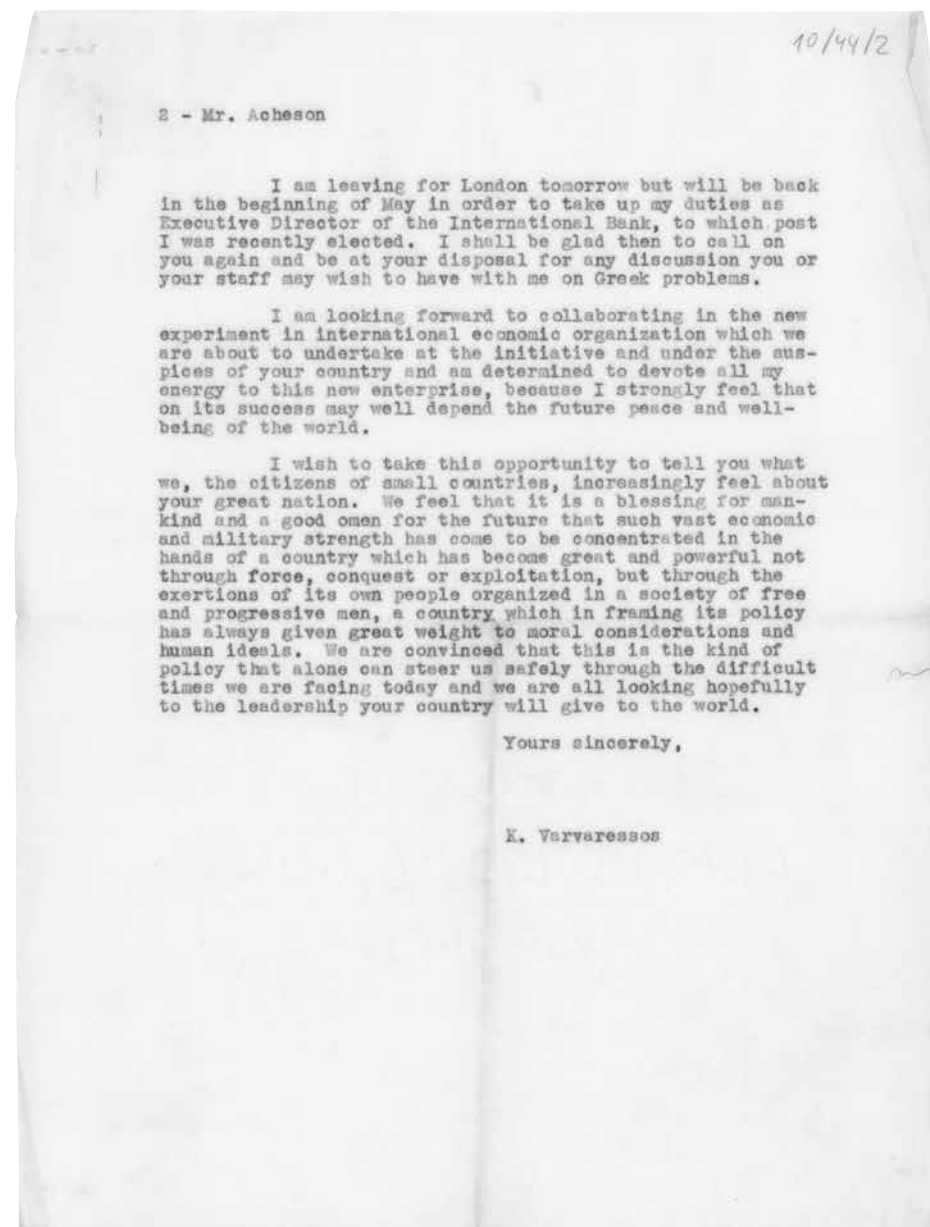
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

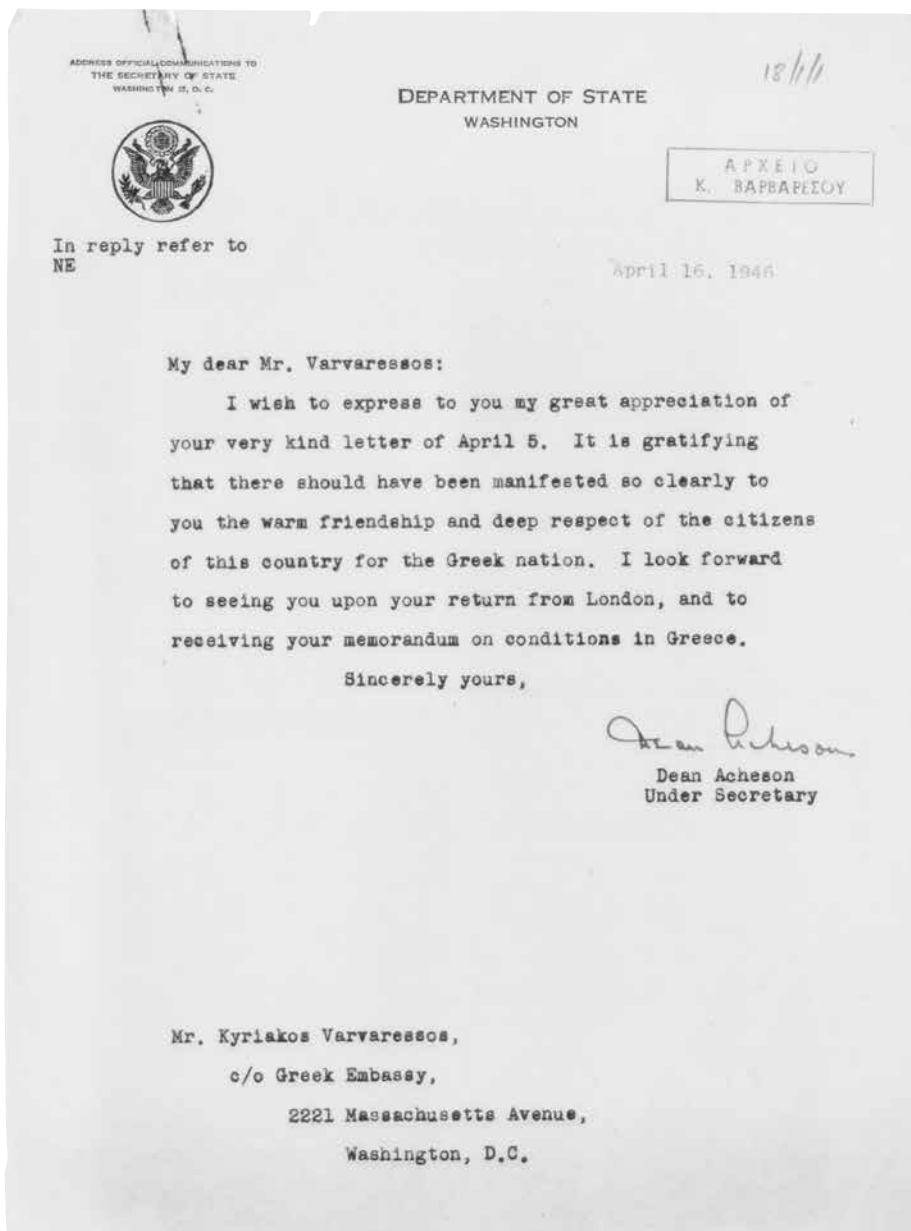
1. Ο Κυριάκος Βαρβαρέσος (1884-1947) στην είσοδο των γραφείων της Παγκόσμιας Τράπεζας και του Διεθνούς Νομισματικού Ταμείου στην Ουάσιγκτον, όπου συνέταξε το υπόμνημα για την οικονομική κατάσταση της Ελλάδος.

2. Βαρβαρέσος προς Acheson, 5 Απριλίου 1946. Λίγο μετά τη συνάντησή τους στο Ατλάντικ Σίτυ, ο Βαρβαρέσος ευχαριστεί τον Acheson για την αμερικανική υποστήριξη των ελληνικών αιτημάτων και υπενθυμίζει την πρόθεσή του να συντάξει ένα «σύντομο υπόμνημα» για να αποτυπώσει «τη γενική εικόνα της ελληνικής κατάστασης

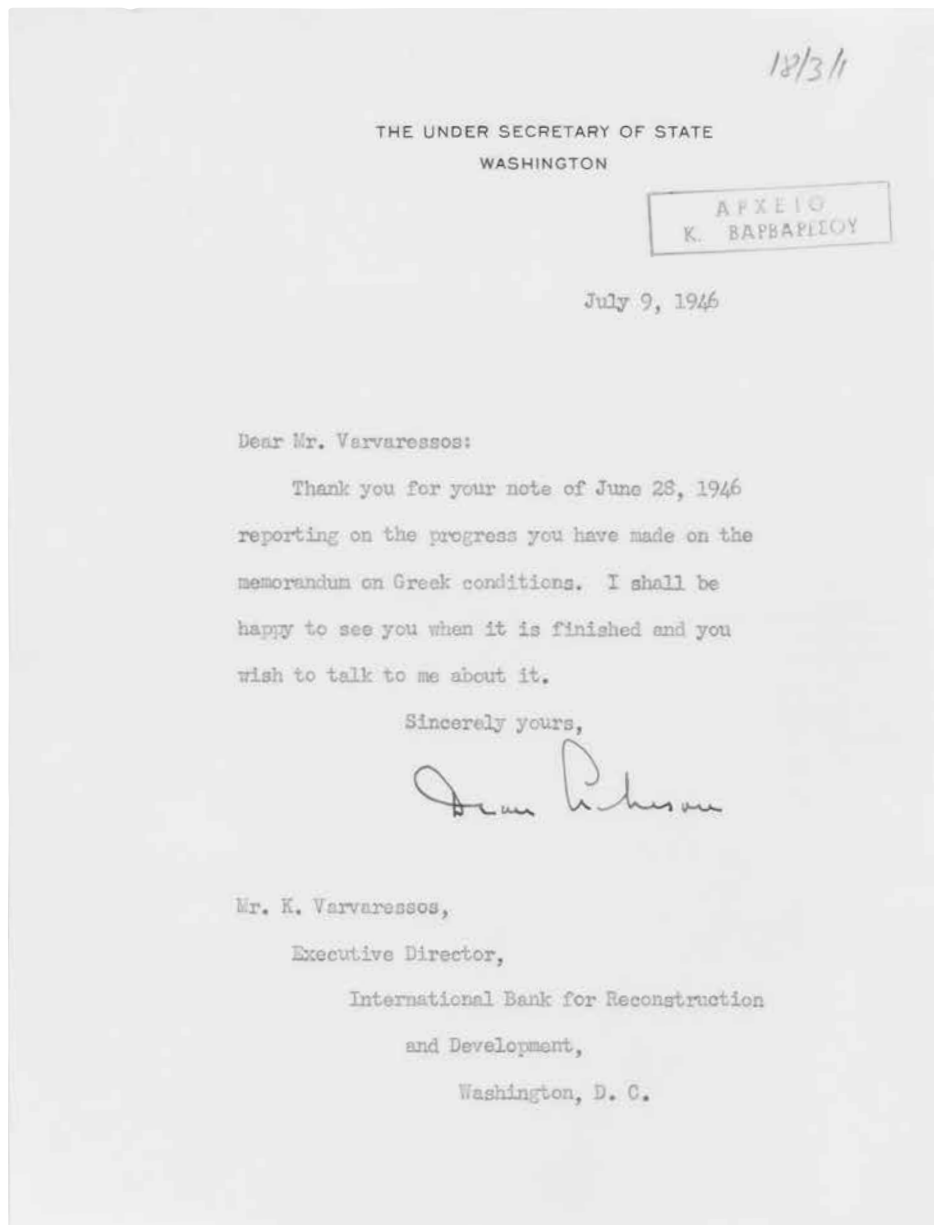
όσο το δυνατόν πιο αντικειμενικά και αμερόληπτα», ενώ παράλληλα ζητά παράταση χρόνου για να μπορέσει να συνεκτιμήσει το αποτέλεσμα των εκλογών της 31ης Μαρτίου 1946, που «αποτελούν ενδεχομένως σημείο καμπής στην πολύπαθη ιστορία της δυστυχισμένης χώρας [του]».

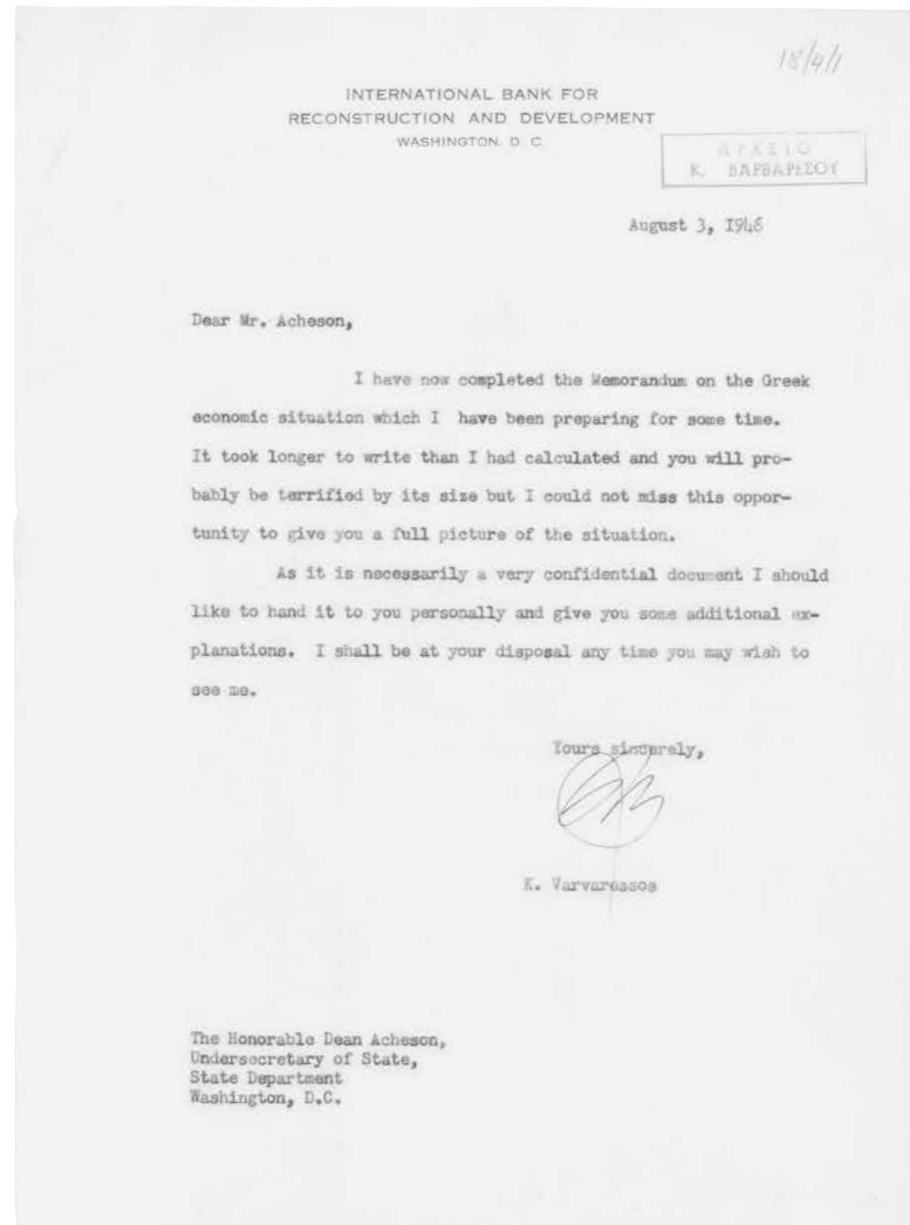
3. Acheson προς Βαρβαρέσο, 16 Απριλίου 1946. Ευχαριστεί για την επιστολή της 5ης Απριλίου και προσδοκά να μελετήσει το υπόμνημα και να συναντήσει τον Βαρβαρέσο, όταν αυτός επιστρέψει από το Λονδίνο, για να αναλάβει τη θέση του στην Παγκόσμια Τράπεζα.

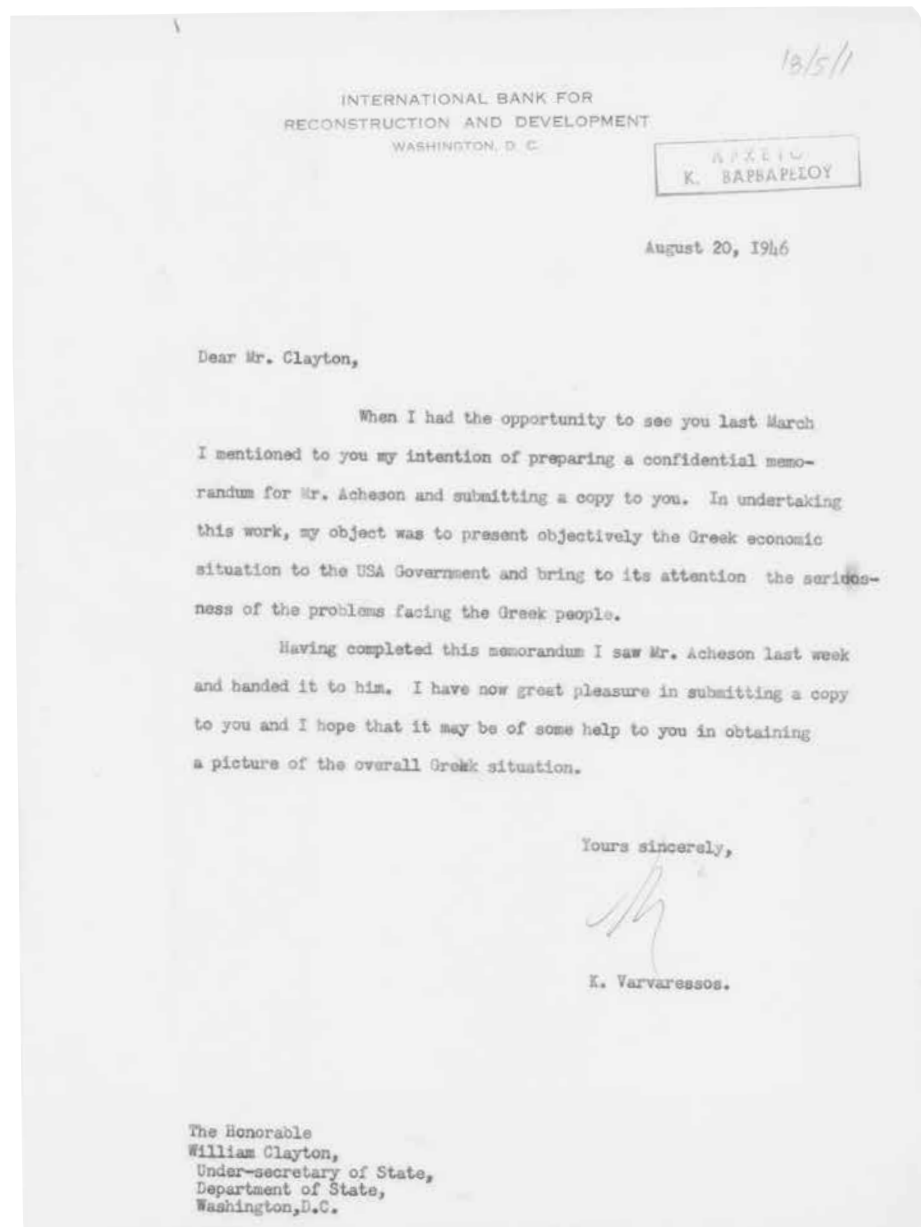
4. Βαρβαρέσος προς Acheson, 28 Ιουνίου 1946. «Τις τελευταίες είκοσι μέρες δουλεύω το υπόμνημα για την ελληνική κατάσταση που ανέλαβα να σας ετοιμάσω. Θα είναι μεγαλύτερο απ' ό,τι περίμενα, αλλά θεώρησα ότι πρέπει να σας προσφέρω μία όσο το δυνατόν πιο πλήρη εικόνα της κατάστασης. Ελπίζω να είναι έτοιμο εντός του επόμενου δεκαήμερου και θα ήθελα τότε να σας το παραδώσω αυτοπροσώπως, μαζί με ορισμένες προφορικές εξηγήσεις».

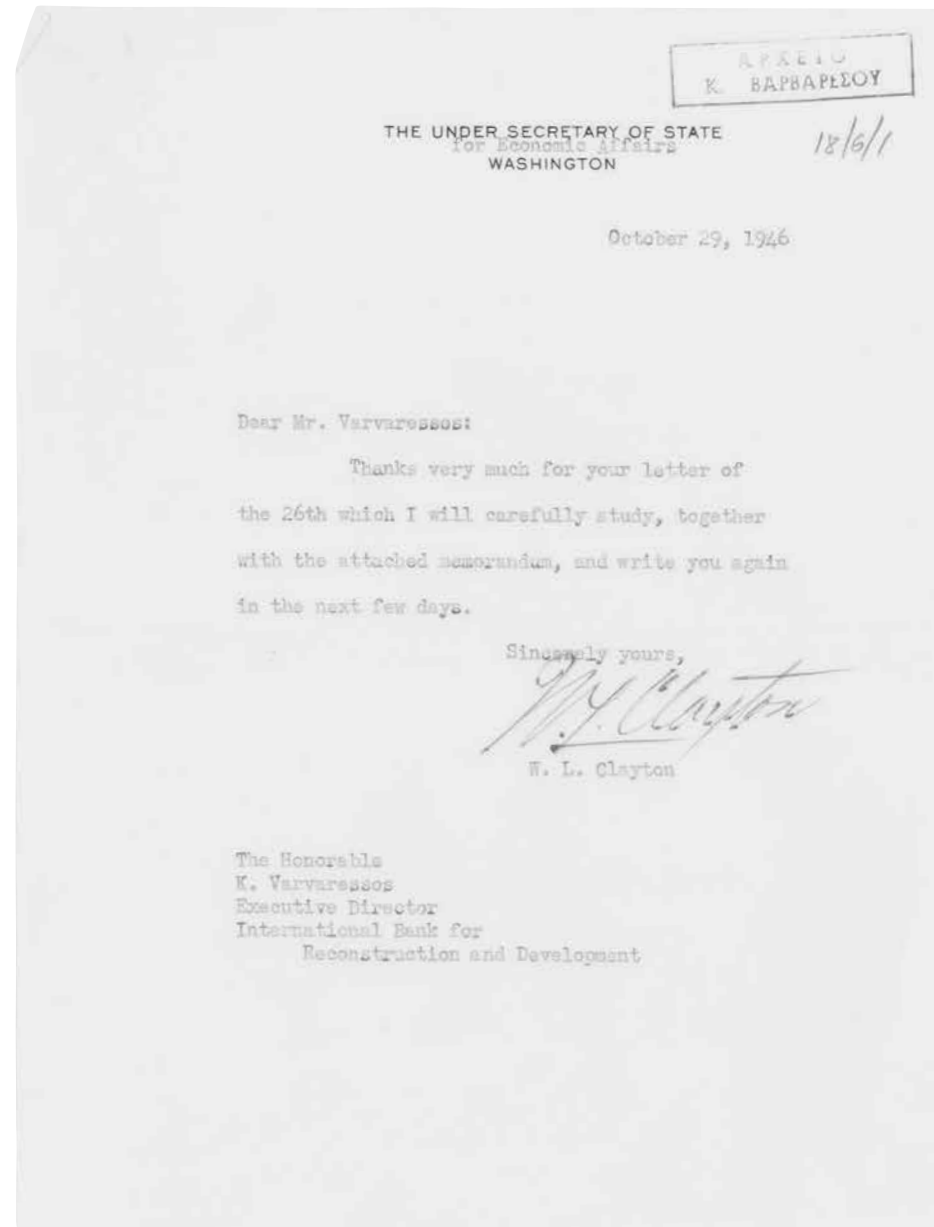
5. Acheson προς Βαρβαρέσο, 9 Ιουλίου 1946. «Σας ευχαριστώ για το σημείωμά σας της 28ης Ιουνίου 1946 σχετικά με την πρόοδο του υπομνήματος για τις ελληνικές συνθήκες. Θα χαρώ να σας δω όταν θα είναι έτοιμο και θα θέλετε να το συζητήσετε μαζί μου».

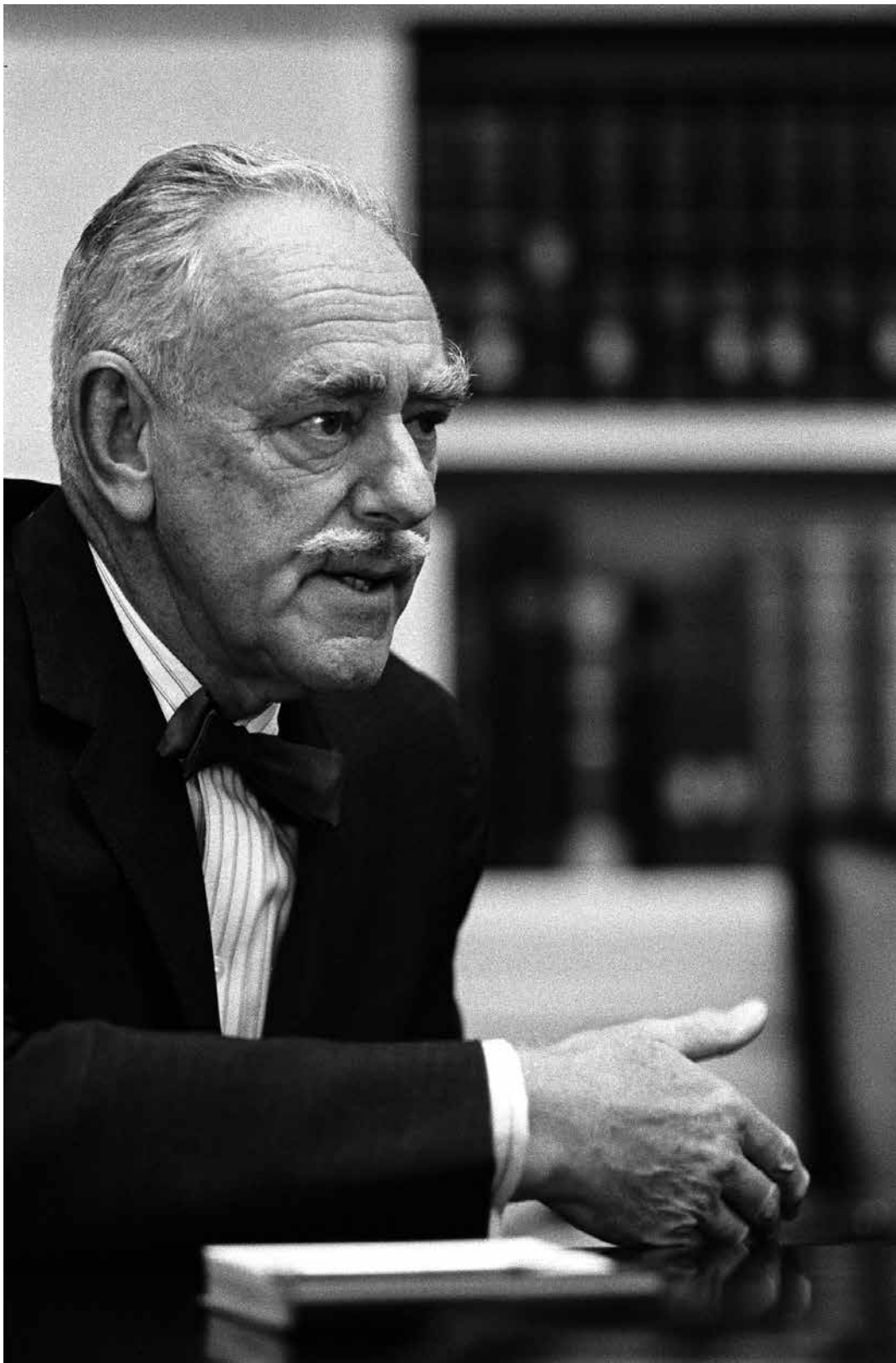
6. Βαρβαρέσος προς Acheson, 3 Αυγούστου 1946. «Πλέον έχω ολοκληρώσει το Υπόμνημα για την ελληνική οικονομική κατάσταση που σας ετοίμαξα εδώ και κάποιο καιρό. Μου πήρε περισσότερο απ' όσο υπολόγιζα να το γράψω και το μέγεθός του πιθανώς να σας τρομοκρατήσει, αλλά δεν μπορούσα να χάσω την ευκαιρία να σας δώσω μια πλήρη εικόνα της κατάστασης. Καθότι πρόκειται για άκρως εμπιστευτικό έγγραφο, θα ήθελα να σας το παραδώσω αυτοπροσώπως, μαζί με ορισμένες συμπληρωματικές εξηγήσεις. Είμαι στη διάθεσή σας όποτε θελήσετε να με συναντήσετε».

7. Βαρβαρέσος προς Clayton, 20 Αυγούστου 1946. Επιστολή που συνοδεύει το δεύτερο αντίγραφο του υπομνήματος, το οποίο ο Βαρβαρέσος παραδίδει στον Υφυπουργό, αρμόδιο για τις οικονομικές υποθέσεις, William L. Clayton, λίγες ημέρες μετά τη συνάντησή του με τον Acheson.

8. Clayton προς Βαρβαρέσο, 29 Οκτωβρίου 1946. «Σας ευχαριστώ πολύ για την επιστολή σας της 26ης [δεν σώζεται στο αρχείο], την οποία θα μελετήσω προσεκτικά, μαζί με το συνημμένο υπόμνημα, και θα σας γράψω εκ νέου τις επόμενες ημέρες» στο Αρχείο Βαρβαρέσου δεν σώζεται κάποια μεταγενέστερη επιστολή του Αμερικανού Υφυπουργού.

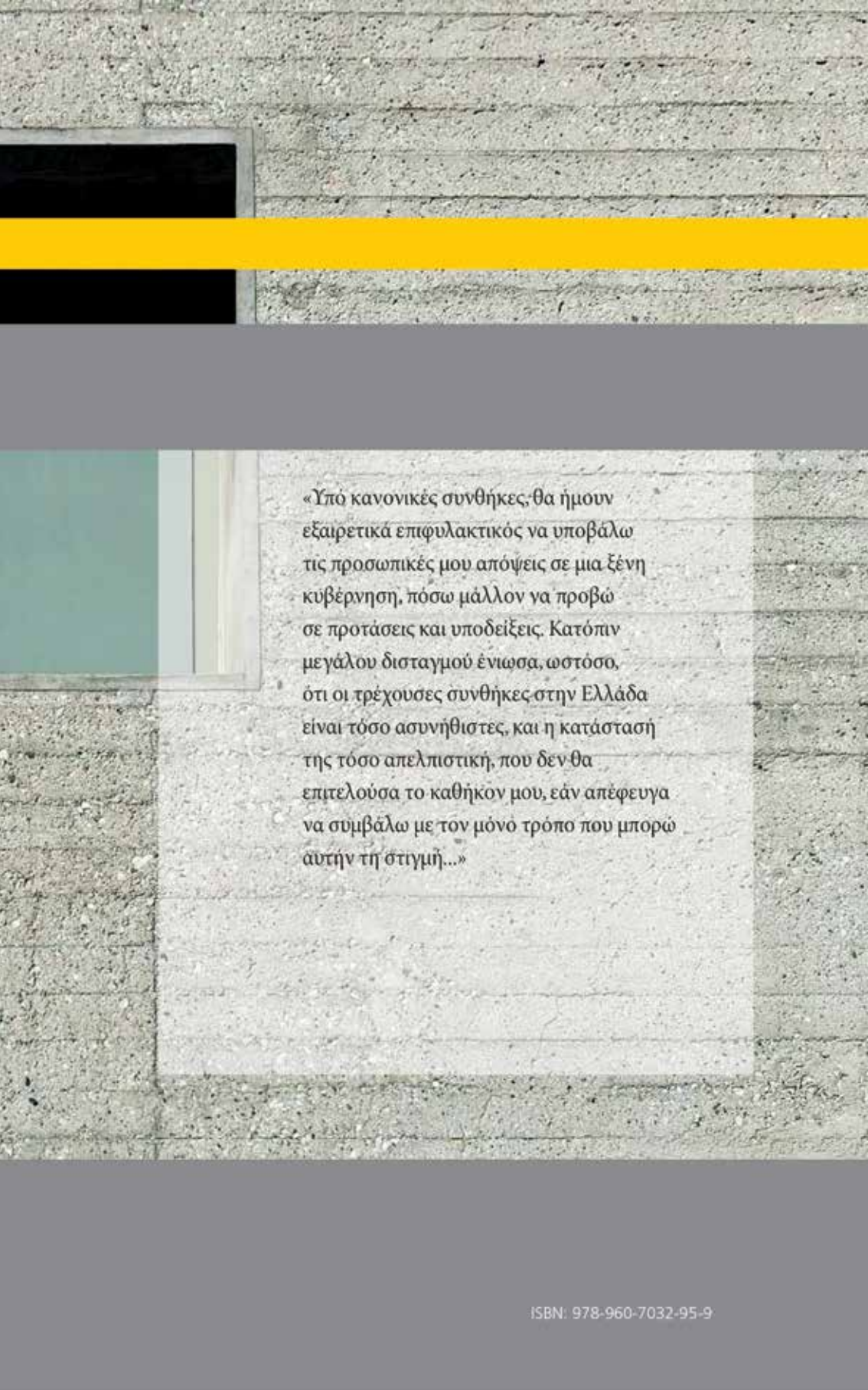

9. Ο Dean Acheson (1893-1971), Αμερικανός δικηγόρος και πολιτικός, ενεργό στέλεχος των Δημοκρατικών με μακροχρόνια θητεία σε διάφορες θέσεις του Υπουργείου Εξωτερικών, υπηρέτησε ως Υφυπουργός (1945-1947) και αργότερα Υπουργός Εξωτερικών (1949-1953) υπό τον πρόεδρο Harry S. Truman, παίζοντας αποφασιστικό ρόλο στη διαμόρφωση της αμερικανικής πολιτικής στις αρχές του Ψυχρού Πολέμου.

Πηγές εικόνων:

Εικόνες 1-8: Αρχείο Κυριάκου Βαρβαρέσου (Α4), στο Ιστορικό Αρχείο της Τράπεζας της Ελλάδος (ΙΑΤΕ), και συγκεκριμένα Α4S2Υ4F1 Τ6 (εικ. 1), Α4S1Υ2F10 Τ44 (εικ. 2) και Α4S1Υ5F18 Τ1-6 (εικ. 3-8)

Εικόνα 9: Φωτογράφος Yoichi Okamoto – LBJ Library

«Υπό κανονικές συνθήκες, θα ήμουν
εξαιρετικά επιφυλακτικός να υποβάλω
τις προσωπικές μου απόψεις σε μια ξένη
κυβέρνηση, πόσω μάλλον να προβώ
σε προτάσεις και υποδείξεις. Κατόπιν
μεγάλου δισταγμού ένωσα, ωστόσο,
ότι οι τρέχουσες συνθήκες στην Ελλάδα
είναι τόσο ασυνήθιστες, και η κατάσταση
της τόσο απελπιστική, που δεν θα
επιτελούσα το καθήκον μου, εάν απέφευγα
να συμβάλω με τον μόνο τρόπο που μπορώ
αυτήν τη στιγμή...»